

नेपाल कानून पत्रिका

भाग - ५७

२०७२ चैत

अङ्क - १२

ने
का
प

२
०
७
२

चै
त

अ
ङ्क

प्रकाशक

सर्वोच्च अदालत

रामशाहपथ, काठमाडौं

फोन नं. ४२५०७४२, ४२६२३९७, ४२६२३९६, ४२६२८०१, ४२५८१२२ Ext.२५१२ (सम्पादन), २५११ (छापाखाना), २१३१ (विक्री)

फ्याक्स: ४२६२८७८, पो.ब.नं. २०४३८

Email: info@supremecourt.gov.np, Web: www.supremecourt.gov.np

१२

प्रकाशन, सञ्चार तथा सम्पादन समिति

माननीय न्यायाधीश श्री बैद्यनाथ उपाध्याय, सर्वोच्च अदालत	- अध्यक्ष
माननीय न्यायाधीश श्री दीपकराज जोशी, सर्वोच्च अदालत	- सदस्य
नायव महान्यायाधिवक्ता श्री राजेन्द्र सुवेदी, प्रतिनिधि, महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय	- सदस्य
अधिवक्ता श्री लक्ष्मीदेवी दाहाल (रावल) प्रतिनिधि, नेपाल बार एसोसिएसन	- सदस्य
वरिष्ठ अधिवक्ता श्री नरहरि आचार्य, अध्यक्ष, सर्वोच्च अदालत बार एसोसिएसन	- सदस्य
सहरजिस्ट्रार श्री नहकुल सुवेदी, सर्वोच्च अदालत	- सदस्य सचिव

सम्पादक : श्री गजेन्द्रबहादुर सिंह

प्रकाशन, सञ्चार तथा सम्पादन शाखामा कार्यरत
कर्मचारीहरू

शाखा अधिकृत श्री राजन बास्तोला
शाखा अधिकृत श्री मिनबहादुर कुँवर
ना.सु.श्री सरस्वती खड्का
ना.सु.श्री लक्ष्मण वि.क.
ना.सु.श्री रमादेवी न्यौपाने
ना.सु.श्री विनोदकुमार यादव
सि.कं.श्री ध्रुव सापकोटा
कम्प्युटर अपरेटर श्री अर्जुन सुवेदी
कार्यालय सहयोगी श्री कृष्णबहादुर श्रेष्ठ
कार्यालय सहयोगी श्री प्रेमलाल महर्जन

भाषाविद् : उपप्रा. श्री रामचन्द्र फुयाल

बिक्री शाखामा कार्यरत कर्मचारी
डि.श्री नरबहादुर खत्री

मुद्रण शाखामा कार्यरत कर्मचारीहरू
सुपरभाइजर श्री कान्छा श्रेष्ठ
मुद्रण अधिकृत श्री आनन्दप्रकाश नेपाल
सिनियर बुकबाइन्डर श्री तेजराम महर्जन
सिनियर हेल्पर श्री तुलसीनारायण महर्जन
सिनियर प्रेसम्यान श्री नरेन्द्रमुनि बज्राचार्य
सिनियर प्रेसम्यान श्री योगप्रसाद पोखरेल
सिनियर मेकानिक्स श्री निर्मल बयलकोटी
बुकबाइन्डर श्री यमनारायण भडेल
बुकबाइन्डर श्री मीरा वाग्ले
कम्पोजिटर श्री प्रमिलाकुमारी लामिछाने
प्रेसम्यान श्री केशवबहादुर सिटौला
बुकबाइन्डर श्री अच्युतप्रसाद सुवेदी
कार्यालय सहयोगी श्री मोति चौधरी

प्रकाशित सङ्ख्या : २००० प्रति

नेपाल कानून पत्रिकाको उद्धरण गर्नु पर्दा
निम्नानुसार गर्नु पर्नेछ :

नेकाप, २०७२... .. , नि.नं. ... , पृष्ठ ...
(साल) (महिना)

उदाहरणार्थ : नेकाप २०७२, चैत, नि.नं.९५०४, पृष्ठ २०४७

सर्वोच्च अदालत बुलेटिनको उद्धरण गर्नु पर्दा
निम्नानुसार गर्नु पर्नेछ :

सअ बुलेटिन २०७२ १ वा २, पृष्ठ ...
(साल) (महिना)

उदाहरणार्थ : सअ बुलेटिन, २०७२, चैत - १, पृष्ठ १

नेपाल कानून पत्रिका तथा सर्वोच्च अदालत बुलेटिन
अब हाम्रो वेभसाइटमा उपलब्ध छन्

ठेगाना

www.supremecourt.gov.np

- यो वेभसाइट खोलेपछि बायाँतर्फ नेपाल कानून पत्रिका तथा त्यसको तल सर्वोच्च अदालत बुलेटिनमा क्लिक गर्नुहोस् ।
- २०६५ साल वैशाखदेखिका यी पत्रिकामा समाविष्ट निर्णयहरू पढ्न र हाल निःशुल्क डाउनलोड गर्न सकिनेछ ।

नेपाल कानून आयोगको वेभसाइटमा संविधानसमेत हालसम्म प्रकाशित अधिकांश ऐन र नियमावलीहरू नेपाली तथा अङ्ग्रेजीमा र १९१० सालको मुलुकी ऐन, न्याय विकासिनी एवम् विभिन्न ऐतिहासिक दस्तावेजहरू निःशुल्क पढ्न र डाउनलोड गर्न सकिनेछ ।

ठेगाना

www.lawcommission.gov.np

मूल्य रु.३०।-

मुद्रक : सर्वोच्च अदालत छापाखाना

विषय सूची

क्र. स.	नि.नं./इजलास/विवरण	पक्ष / विपक्ष	विषयको सारसङ्क्षेप	पृष्ठ
१.	९५०४ पूर्ण दर्ता बदर	तुल्सीमाया महर्जन विरुद्ध पञ्चनारायण महर्जनसमेत	<ul style="list-style-type: none"> गुठी तैनाथी जग्गा गुठी अधिनस्थ जग्गामा, गुठी अधिनस्थ जग्गा गुठी रैतान नम्बरी जग्गामा वा गुठीको घर वा जग्गा रैकरमा दर्ता हुनबाट जोगाउन जुनसुकै चरणमा पनि हस्तक्षेप गर्न सक्ने संस्थानको अधिकार गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा ३९ को उपदफा (१) ले सुनिश्चित गरेको पाइने । 	२०४७
२.	९५०५ संयुक्त गैरकानूनीरूपमा सम्पत्ति आर्जन गरी भ्रष्टाचार गरेको	नेपाल सरकार विरुद्ध उमेशकुमार रेग्मीसमेत	<ul style="list-style-type: none"> आयस्रोतको तुलनामा अस्वाभाविक र अमिल्दो सम्पत्ति राख्ने तथा दिने र उच्च जीवनयापन गरेको भन्ने विषय विगतमा राख्दै नराखिएको र राख्नै नपर्ने अति सूक्ष्मतम् हिसाब किताबबाट मात्रै निरूपण हुन सक्ने विषय होइन । बरु त्यस्तो अस्वाभाविकता र अमिल्दोपनको चरित्रलाई अनुसन्धानले टड्कारो रूपमा झल्काउन सकेको हुनुपर्दछ । ठिक ढङ्गबाट लगत नराखेकै कारणले आयका स्रोतहरू असीमित हुँदैनन् । राष्ट्रसेवकले सार्वजनिक पदमा रहँदा प्राप्त गर्ने आय स्रोतको दायरा त झनै साँगुरो हुने हुँदा त्यसको मोटामोटी आँकलन गर्न खासै कठिनाइ हुनुपर्ने देखिन्छ । सार्वजनिक पदका अतिरिक्त राष्ट्रसेवकले पैतृक सम्पत्ति, दान दातव्य तथा कुनै वरव्यवसायबाट पनि वैधानिकरूपमा आय प्राप्त गरेको हुन सक्ने । 	२०५७

३.	९५०६ संयुक्त जबरजस्ती करणी र चोरी	नेपाल सरकार विरुद्ध बलराम दवाडी भन्ने ध्यानबहादुर खड्का	<ul style="list-style-type: none"> ■ अनुसन्धान र अभियोजन बयानमुखी भैरहने तर न्यायिक निर्णयमा मात्रै वैज्ञानिक र भौतिक सबुद प्रमाणको विश्लेषण खोजी गर्न मिल्दैन । चोरीभन्दा जबरजस्ती करणीको कसुर बढी गम्भिर खालको कसुर हो । जुन कुराको पीडा पीडितले जीवन पर्यन्तसम्म भोग्न पर्ने हुन्छ । त्यस्तो गहन र संगीन खालको कसुरमा जाहेर गरेपछि सोभन्दा कम गम्भिरको कसुर मानिने चोरीमा पनि जाहेरी पर्नुले चोरी भएको कुरालाई पुष्टि गर्दछ । मानिस आवतजावत गर्ने स्थानमा कसैले पनि कुनै महिलालाई जबरजस्ती करणी नगर्ने र यस्तो वारदातको प्रत्यक्षदर्शी गवाह भनेको पनि पीडित नै हुने हुन्छ । गर गहनासमेत लुटी जबरजस्ती करणी गरेको भनी पीडितले प्रतिवादीउपर लगाएको आरोपलाई पीडितको जाहेरीका साथै जाहेरीलाई समर्थन हुने गरी पीडितले अदालतमा गरेको बकपत्रले पुष्टि गरेकै देखिने । 	२१२८
४.	९५०७ संयुक्त हक कायम दर्ता बदर	प्रकाशरवी प्रधानसमेत विरुद्ध सुनमाया श्रेष्ठसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ साबिकको नापीमा दर्ता बाँकी रहन गएको जग्गाको हक स्वामित्व निरूपण गर्दा सो नापीमा खडा भएको फिल्डबुकमा लेखिएका व्यहोराहरू महत्त्वपूर्ण प्रमाण हुन्छ । उस बखतको नापीमा खडा भएको फिल्डबुकमा लेखिने व्यहोराहरू सो जग्गाको स्वामित्वको सम्बन्धमा कालान्तरमा विवाद उठ्ला भनी अनुमान गरी लेखिएका काल्पनिक कुराहरू होइनन् । त्यसैले सो फिल्डबुकलाई सो जग्गाको स्वामित्व निर्धारक प्रमाणको रूपमा उच्च महत्त्व दिनु पर्ने । 	२१३७

<p>५ .</p>	<p>९५०८</p> <p>संयुक्त</p> <p>उत्प्रेषण / परमादेश</p>	<p>डा.भाइकाजी</p> <p>तिवारी</p> <p>विरुद्ध</p> <p>चतुर्भूज भट्टसमेत</p>	<ul style="list-style-type: none"> राज्यले नागरिकको बसोबासको अधिकारको सकारात्मक कार्यान्वयनको लागि संविधानले नै दायित्व सिर्जना गरिराखेको अवस्थामा कुनै नागरिकले आफ्नो सामर्थ्यबाट सिर्जना गरेको बसोबाससँग सम्बन्धित साम्प्रतिक हकमा अतिक्रमण गर्ने कुरा सामान्य अवस्थामा कल्पनासमेत गर्न सकिँदैन । नागरिकको मौलिक हकको रूपमा संविधानले स्थापित गरेको यस्तो अधिकार कार्यान्वयन गर्न राज्यलाई केही पूर्वतयारी आवश्यक पर्नु एउटा पक्ष हुन सक्छ तर भैरहेको बसोबासमाथि हस्तक्षेप गरी यो हकको निर्वाधरूपमा उपभोगमा असर पुर्याउने काममा राज्य क्रियाशील हुन नहुने । 	<p>२१४५</p>
<p>६ .</p>	<p>९५०९</p> <p>संयुक्त</p> <p>उत्प्रेषण</p>	<p>अधिवक्ता</p> <p>भरतकुमार</p> <p>लकाईसमेत</p> <p>विरुद्ध</p> <p>नेपाल सरकार</p>	<ul style="list-style-type: none"> वर्तमान युग आधुनिक सञ्चारको युग भएको र व्यक्ति आफैँ उपस्थित भई सम्बन्धित कार्यालयमा गई पेस गर्नु पर्ने विवरणहरू बुझाउन समय अभावले नभ्याउने मात्र हैन झणझटिलोसमेत हुने हुँदा सम्भव भएसम्म अधिकांश सरकारी, गैरसरकारी तथा संस्थानहरूले समेत Online Service लाई मान्यता दिई Paperless Office बनाउने अभियानमा नै जुटेको पाइन्छ । यो प्रक्रियाबाट सेवाग्राहीहरूले सहज, सुगम र बिना झन्झट शीघ्ररूपमा सेवा प्राप्त गर्नेमात्र नभई कागजमा खर्च हुने लाखौं करोडौं रकमको बचतसमेत हुने गरेको दृष्टान्त स्वयम् कतिपय Online सेवा प्रयोग हुने 	<p>२१५८</p>

			कार्यालयहरूमा देखिएको छ । स्वयम् विपक्षीको लिखित जवाफमा अब पुरानो पद्धति अपनाई रहेमा स्वदेश एवम् विदेशमा रहेका कम्पनी तथा संस्थाहरूसँग Correspondent गर्न कठिन हुने भन्ने कुरा उल्लेख गरेको देखिन्छ । निवेदकहरू जस्ता २१ औं शताब्दीका युवा कानून व्यवसायीहरूले आ-आफ्ना सेवाग्राहीहरूलाई Online प्रक्रिया तथा सेवाको सम्बन्धमा प्रेरित गर्नु पर्नेमा निजहरूले नै त्यस्तो कार्य रोकौ पाउँ भनी प्रस्तुत निवेदन दायर गरेको वर्तमान परिप्रेक्ष्यमा सुहाउँदोसमेत देखिन नआउने ।	
७.	१५१० संयुक्त उत्प्रेषण / प्रतिषेध	नारायणप्रसाद सुवेदीसमेत विरुद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> ■ अनुचित कार्यको सम्बन्धमा सोको दुष्परिणाम सच्याउने अख्तियारी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई भएकोमा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले बोनस वितरण गर्न लागेको विषय अनुचित कार्य भएको निक्यौल नभई सो बोनस वितरण रोक्ने अख्तियारी कुनै पनि ऐन, कानूनले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई प्रदान गरेको नदेखिने । 	२१६२
८.	१५११ संयुक्त उत्प्रेषण / परमादेश	प्रतिभा कुमारी सिंह विरुद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> ■ संविधानले रिट उपचारको व्यवस्था गरेको भएपनि यो उपचार समन्यायको उपचार हो । यसमा अदालतको विवेकलाई प्रशस्त ठाउँ रहन्छ । निवेदिकाको सेवा यथावत् छ । तलब सुविधामा कुनै कटौती छैन । कामको अवधि बढेको छैन । ७ माइल टाढा उही जिल्लाभित्र सरुवा भएको छ । 	२१७८

			निवेदिका सधैं अपायक ठाउँमा सरुवा भएकी अवस्था पनि छैन । निवेदिका भेदभावको शिकार हुनु भएकी छैन । सरुवाबाट केही असुविधा भए होला तर हक हनन् भएको छैन । असुविधाको कारणले सरुवा बदर नहुने ।	
९.	१५१२ संयुक्त अंश दपोट	प्रेमलाल लोध विरुद्ध औधराजी लोध	<ul style="list-style-type: none"> ■ अंश हक जन्मका आधारमा कानूनबमोजिम प्राप्त हुने नैसर्गिक हक हो । अंश मुद्दामा वादी प्रतिवादीले पेस गरेको तायदाती फाँटवारीमा उल्लिखित सम्पत्तिबाहेक अन्य सगोलको अबन्डा सम्पत्ति रहे भएको अवस्थामा वादीका पति र ससुराले पेस भएको तायदाती फाँटवारीमा आपत्ति गरेनन् भन्दैमा उक्त अबन्डा सम्पत्तिबाट यी वादीको अंश पाउने हकबाट वञ्चित गर्न मिल्दैन । तायदाती सुनी पाएको बखत तत्काल सबै सम्पत्तिको पुरा जानकारी सबै अंशियारलाई हुन्छ भन्न मिल्दैन । जब कुनै सम्पत्ति बन्डा हुन बाँकी र तायदातीमा देखाइएको थिएन भनी जानकारी हुन्छ तब नालेस गर्ने कुरा हुन्छ । सम्पत्तिको जानकारी बिना नै नालेस गर्न सकिने अवस्था नै हुँदैन । तसर्थ तायदाती सुनी पाएको कागज गर्दा विरोध गरेन भन्दैमा कसैको अंश हक स्वतः समाप्त हुने होइन । वादी दाबीका जग्गाहरू २०३४ सालमा निजी तवरबाट वा आफ्नो निजी ज्ञान, सीप, प्रयासबाट वा कसैबाट दान, बकस वा अपुतालीबाट प्राप्त गरेको मिसिल प्रमाणबाट देखिँदैन । 	२१८४

			सगोलमा रहे बसेको अवस्थामा सगोलका कुनै अंशियारले खरिद गरेको सम्पत्तिमा यी वादीको अंश हक लाग्न सक्दैन भन्न नमिल्ने ।	
१०.	९५१३ संयुक्त उत्प्रेषण	उद्धवप्रसाद पनेरु विरुद्ध निजामती किताबखाना, हरिहर भवन, पुल्चोक, ललितपुरसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ जन्ममिति खोल्ने महल नराखी वर्षमात्र खोल्नु पर्ने ठाउँमा निवेदक १७ वर्ष ९ महिना पुगेको मानिसले १८ वर्ष लेख्नु स्वभाविक नै हुन्छ । त्यसैले सिटरोल फाराममा उमेर वर्ष लेख्नु पर्ने खाली ठाउँमा निवेदक १७ वर्ष ९ महिना पुगेको मानिसले १८ वर्ष लेखेकोबाट उसको जन्ममिति नै अर्को हो भनी जरूरत नै नपरेको कानून समाई जन्ममितिको अनुमान गर्नु कानून र न्यायसङ्गत नहुने । 	२१८९
११.	९५१४ संयुक्त उत्प्रेषण	राजकुमार शाहसमेत विरुद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> ■ सुनुवाइको मौका दिइयो वा दिइएन भन्ने प्रश्न यहाँ रहेन । घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालयबाट निवेदकलाई उद्योग बन्द गर्नु भन्ने पत्र प्रेषित भएको पनि देखिँदैन । यसरी पहिला प्रदुषण नियन्त्रण गर्नु भनी निवेदकलाई जानकारी गराउँदा पनि निवेदकले आफ्नो कर्तव्य र जिम्मेवारी पुरा नगरेको अवस्थामा अब पनि वातावरण नियन्त्रणको प्रक्रिया अवलम्बन नगरेमा सो नगरेसम्मको लागि उद्योग बन्द गरिने जानकारी गराएको विषयका सम्बन्धमा निवेदकलाई सुनुवाइको मौका दिनुपर्ने र प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत उद्योग बन्द गर्न लागिएको भनी मान्न नमिल्ने । 	२१९५

१२ .	९५१५ संयुक्त उत्प्रेषण	भरतमणि जङ्गम विरुद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> ■ कुनै सरकारी पद ग्रहण गर्न जुनसुकै धर्म वा संस्कृतिका व्यक्तिले पनि पाउँछन् । त्यहाँ कुनै धर्मको भेद गरिँदैन । तर, देवी देवताको सन्दर्भमा आ-आफ्नो चलिआएको रीति स्थितिअनुसार आ-आफ्नो धर्मको परम्परा र नीतिबाट निर्धारित हुन्छ । श्री पशुपतिनाथ हिन्दु धर्मावलम्बीहरूको मात्र आराध्यदेव हुन् । तसर्थ पशुपतिनाथको पूजा अर्चना त्यहाँको सरसामानलगायत कुनै पनि व्यवस्थापकीय कार्यमा संलग्न हुन सर्वप्रथम ॐ हिन्दु धर्मावलम्बी हुनु अनिवार्य हुन्छ । तत्पश्चात्मात्र हिन्दु धर्मका ज्ञाता लगायतका गुणहरू त्यस्ता व्यक्तिमा हुनु जरूरी हुने । 	२२०२
१३ .	९५१६ संयुक्त बन्दीप्रत्यक्षीकरण	रामजी गौतम विरुद्ध काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला अदालतसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ अदालतले मुद्दा फैसला गर्दा कानूनले तोकेको निश्चित कार्यविधि र प्रक्रियाको अक्षरशः पालना गर्नुपर्दछ । कानूनले तोकेको निश्चित कार्यविधि र प्रक्रियाको अवलम्बन नगरी भएको फैसला कार्यविधिगत त्रुटि भएको मान्नु पर्दछ । निवेदक प्रतिवादी भएको जबरजस्ती करणी मुद्दामा मुलुकी ऐन, १९० नं. अनुरूप प्रतिवादीको अंश रोक्का गर्ने र मुद्दा मुलतबीमा राख्ने कार्य नै नभई प्रतिवादीलाई जबरजस्ती करणी मुद्दामा कसुरदार ठहर गरेको काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला अदालतको फैसला, सो फैसलाका आधारमा रहेको कैदको लगत तथा कैदी पुर्जोसमेत कायम रहन सक्ने नदेखिने । 	२२०९

१४.	९५१७ संयुक्त बन्दीप्रत्यक्षीकरण	सरस्वती भण्डारी (पुडासैनी) विरुद्ध काठमाडौं जिल्ला अदालतसमेत	<ul style="list-style-type: none"> नागरिकता प्रमाणपत्रको वतन जन्म मृत्यु तथा अन्य व्यक्तिगत घटना (दर्ता गर्ने) ऐन, २०३३ वा स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ वा नागरिकता ऐनलगायतका त्यस्तै अन्य ऐन नियमबमोजिमको प्रमाणित लिखत र कामकारवाहीबाट परिवर्तन नभएसम्म गा.वि.स.को एकतर्फी सिफारिसको कुनै अर्थ छैन । यो अदालतले सिफारिस होइन कानूनबमोजिमको लिखत प्रमाणको अभिलेख खोज्छ । बालुवा गा.वि.स. वडा नं. ६ मा रहेको निवेदकको घर यथावतै रहेको अवस्थामा सोबाहेक कदाचित निवेदकको अन्यत्र पनि वतन रहेको देखिँदैंमा पुर्ख्यौली थलोको वतन अमान्य हुने भन्न नमिल्ने । 	२२१४
१५.	९५१८ संयुक्त उत्प्रेषण	अधिवक्ता रामप्रसाद प्रजापतिसमेत विरुद्ध अध्यक्ष, नेपाल बार एसोसिएसन	<ul style="list-style-type: none"> रिट निवेदनमा निवेदकले नेपाल बार एसोसिएसनको विधान, २०४८ एवम् नेपाल बार एसोसिएसन विनियमावली, २०४९ अन्तर्गतको हक प्रचलनको लागि धारा १३३(२) अन्तर्गत निवेदन दिएको र उक्त विधान एवम् विनियमावलीलाई प्रचलित नेपाल कानूनको संज्ञा दिन नमिल्ने भएबाट निवेदकको कानूनी हक अपहरण भएको भन्न नमिल्ने । 	२२२५

यी सारसङ्क्षेप ने.का.प. प्रयोगकर्ताको सुविधाका लागि मात्र हुन्, उद्धरण गर्नका लागि होइनन् ।

– सम्पादक

निर्णय नं. १५०४

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.
माननीय न्यायाधीश श्री मोहनप्रकाश सिटौला
माननीय न्यायाधीश डा.श्री भरतबहादुर कार्की
फैसला मिति : २०६८।१।८।१५
दे.पु.इ.नं. - ०६६-DF-००१२

मुद्दा : दर्ता बदर

पुनरावेदक / प्रतिवादी : काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. १६ नयाँबजार बस्ने
तुल्सीमाया महर्जन

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / वादी : काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. १८ बस्ने पञ्चनारायण
महर्जनसमेत

- संवैधानिक एवम् कानूनी व्यवस्थाका आधारमा गुठी तैनाथी जग्गा गुठी अधिनस्थ जग्गामा, गुठी अधिनस्थ जग्गा गुठी रैतान नम्बरी जग्गामा वा गुठीको घर वा जग्गा रैकरमा दर्ता गर्ने कार्य स्वभावतः गुठी स्थापनाको उद्देश्य प्रतिकूलको कार्य हो भन्ने नै देखिने ।
- गुठी तैनाथी जग्गा गुठी अधिनस्थ जग्गामा, गुठी अधिनस्थ जग्गा गुठी रैतान नम्बरी जग्गामा वा गुठीको घर वा जग्गा रैकरमा दर्ता हुनबाट जोगाउन जुनसुकै चरणमा पनि हस्तक्षेप गर्न सक्ने संस्थानको अधिकार गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा ३९ को उपदफा (१) ले

सुनिश्चित गरेको पाइने ।

- तर त्यसरी निर्णयमा पुग्नुअघि सम्बन्धित गुठी जग्गाको साबिकको स्वरूप र हैसियत के थियो भन्ने कुरामा भने स्पष्ट हुनु जरूरी हुन्छ । साथै साबिकमा भन्दा फरक गरी दर्ता गरिएको भन्ने कुरा पनि प्रमाणित हुनै पर्दछ । त्यसरी प्रमाणित हुन आएमा साबिकबमोजिम गुठी संस्थानका प्रशासकको अधिकारलाई अन्य कुनै कुराको अधिनस्थ गराइएको छैन, अर्थात् प्रशासकमा निहित सो अधिकार निरपेक्ष अधिकारका रूपमा रहेको छ । त्यसरी अन्यथा दर्ता भएको सम्बन्धमा कसैबाट उजुरी नपरेको अवस्थामा पनि गुठीको साबिकको हैसियत वा अस्तित्वलाई जोगाउने गरी कारवाही गर्ने अधिकार निहित रहेको मान्न सकिने ।

(प्रकरण नं. ४)

- यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट अन्तिम भएर रहेको फैसलाका आधारमा भएको दर्ता बदर गर्न सक्नेसम्मको अधिकार गुठी संस्थान ऐनको दफा ३९ को उपदफा (१) ले प्रदान गरे नगरेको भन्ने प्रश्न उठाएको सम्बन्धमा यसअघि गरिएको विश्लेषणबाट गुठी तैनाथी जग्गा गुठी अधिनस्थ जग्गामा, गुठी अधिनस्थ जग्गा गुठी रैतान नम्बरी जग्गामा वा गुठीको घर वा जग्गा रैकरमा दर्ता भएको प्रमाणित भएको अवस्थामा गुठी संस्थानका प्रशासकले त्यस्तो दर्ता बदर गरी पुनः साबिकबमोजिमको गुठीका रूपमा दर्ता गर्न सक्ने र प्रशासकको सो अधिकार गुठी जग्गाको साबिकको हैसियत र स्वरूपलाई जोगाई गुठीजन्य सांस्कृतिक एवम् पारम्परिक मान्यतालाई

जीवन्त राख्ने उद्देश्यद्वारा अनुप्राणित हो भन्ने निष्कर्षमा यो इजलास पुगेको हुँदा अदालतबाट भएको फैसलाको आधारमा रैकर परिणत भएको भन्ने मात्र आधारमा त्यस्तो दर्ता कायमै रहनु पर्दछ भनी मान्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.६)

- विवादको साबिक कित्ता नं.९२ को जग्गाको गुठीको हैसियत नै लोप हुने गरी भएको दर्ता र सो सम्बन्धमा भएका पूर्व निर्णय एवम् फैसलालाई मात्र आधारमा लिई गुठीको साबिकको अस्तित्व जोगाउन गरिएको गुठी संस्थानका प्रशासकको निर्णयलाई अन्यथा भन्न मिल्ने नदेखिने ।

(प्रकरण नं.१०)

- सर्वोच्च अदालतको मिति २०४८।५।२ को फैसलाबाट गुठी जग्गा रैकरमा दर्ता भएको भए पनि त्यस्तो लगत कट्टा गरी गुठीमा दर्ता गर्ने अधिकार गुठी संस्थानका प्रशासकीय प्रमुखलाई रहेको र सर्वे नापीमा नाप नक्सा भएका मोहीले पनि सोही अनुरूप हुन स्वीकार गरी गुठी संस्थानमा कागज गरिदिएको भन्नेसमेतका आधारमा गुठी संस्थानका प्रशासकबाट भएको निर्णय मिलेको हुँदा सदर हुने ।

(प्रकरण नं.१२)

पुनरावेदक / प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता
श्यामप्रसाद पाण्डे

प्रत्यर्थी / वादीका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता
ज्ञानेन्द्रराज पोखरेल, कुलदेवराज शाही र
प्रेमबहादुर खड्का

अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प.२०६४, नि.नं.७८८५, पृ.१२७५

सम्बद्ध कानून :

- गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को प्रस्तावना र ऐनको दफा २ र दफा ३९ को उपदफा (१)
- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ९०

सुरू तहमा फैसला गर्ने :

श्री विष्णुप्रसाद सिग्देल, प्रशासक, गुठी संस्थान

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने :

मा.न्या.श्री ऋषीराज जोशी

मा.न्या.श्री बुद्धरत्न शाक्य

फैसला

न्या.डा.भरतबहादुर कार्की : पुनरावेदन

अदालत, पाटनको फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ को उपदफा (१) को खण्ड (क) बमोजिम दोहोर्याई हेर्ने निस्सा प्रदान भई पेस हुँदा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३ को उपनियम (१) को खण्ड (घ) बमोजिम पूर्ण इजलासमा पेस गर्नु भनी भएको आदेश अनुसार यस इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ :

वादी पञ्चनारायण महर्जनसमेतका पिता आसा नारायणले सिद्धि नारायण मालीसँग २०१६।१।२२ गते काठमाडौं पोता रजिस्ट्रेसन अड्डाबाट र.नं.४०११ को पारित राजीनामा लिखतबाट गुठी तहसिल फाँट अड्डामा श्री कँडेलचोक भगवतीका लगत नम्बर ४८।१ मा दर्ता भएको जग्गा खरिद गरी लिनुभएको र उहाँको परलोक भएदेखि नै हालसम्म उक्त जग्गा भोगचलन गरी २०१६ सालदेखि २०४२ साल तकका गुठी तहसिलमा बाली तिर्दै आएका छौं । सो रसिदसमेत यसैसाथ समावेश छ । उक्त जग्गा सर्वे नापीमा का.जि.का.म.न.पा.वडा

नं.१३(क) कि.नं.९२ को क्षेत्रफल १-१-१-० भई नापी भएको र का.गु.त.को २०४१।१२।१५ को सदर टिप्पणीबमोजिम हामीहरूको नाममा नामसारीसमेत भएको र ज.ध.प्र.पु.को माग गरी त्यहाँबाट मालपोत कार्यालयमा पत्राचार हुँदा उक्त जग्गा २०४१।१२।१९ को रैकर परिणत नामसारी निर्णयबाट तुल्सीमाया महर्जनका नाममा दर्ता भएकोमा र.नं.७८९४, ७८९५, ७८९६, ७८९७ समेतको मिति २०४२।१२।२५ को हा.व.ले किताफोड भै कि.नं.२०७ को क्षेत्रफल ०-३-० अम्बिका श्रेष्ठ, कि.नं.२०९ को क्षेत्रफल ०-४-० सफिर हुसेन, कि.नं.२०८ को क्षेत्रफल ०-३-० मिनुदेवी, कि.नं.२१० को मदन तुलाधरका नाममा र कि.नं.२११ तुल्सीमायाको नाममा रहेको खेस्ताबाट देखिएको भनी मालपोत कार्यालयबाट च.नं.९४८ मिति २०४२।६।१६ को पत्रबाट जवाफ प्राप्त भएको र नापीका बखत हामीले फिल्डबुकमा गुठी भनी लेखाउन छुटाएबापत निजहरूले रैकरमा दर्ता गराई बदनियतपूर्वक कार्य गरेकाले सो रैकरको लगत बदर गरी गुठीको लगतमा नै दर्ता गरिपाउँ भनी बेखा नारायण महर्जनसमेतको दरखास्त ।

निवेदकको मागबमोजिमको व्यहोरा उल्लेख गरी रैकरतर्फ दर्ता गर्ने व्यक्तिहरू स-प्रमाण उपस्थित हुने सम्बन्धमा ७ दिने म्याद सूचना पठाउँदा तुल्सीमाया महर्जनले वारेस नियुक्त गरी पठाएको र निजको वा. प्रेमप्रसाद पाण्डेले उक्त जग्गा तुल्सीमाया महर्जनका हकको बिर्ता जग्गा हो सो जग्गा नामसारी दर्ता गर्ने क्रममा मालपोत कार्यालयले अदालतमा गई हक बेहक गरी ल्याउनु भनी सुनाइ दिएको र अष्टनारायणले नामसारी रैकर परिणत गरिपाउँ भनी अदालतमा मुद्दा दायर गरी तुल्सीमाया महर्जनसमेतको प्रतिवादी परी बागमती अञ्चल अदालतबाट २०४१।११।२० मा तुल्सीमाया महर्जनको नाममा रैकर परिणत भई हक कायम हुने गरी फैसला भएबमोजिम निज तुल्सीमाया महर्जनको हकभोग कायम भई पुर्जा बनेको र उक्त जग्गा निजकै

हो भनी बयान कागज लेखाएको र उक्त सम्बन्धमा अष्टनारायण महर्जनलाई पनि उपस्थित हुन सूचना पठाउँदा निज उपस्थित भै उक्त जग्गा हालसम्म बेखा नारायण र पञ्च नारायणले नै भोगचलन गरी आएका छन् । मेरो नाम आस नारायण भन्ने अष्टनारायण भनिए तापनि खास नाम अष्टनारायण नै हो भनी गरेको बयान कागज मिसिल संलग्न रहेको ।

नापीको समयमा भूलबाट गुठीको लेखाउन छुट हुन गएको भए तापनि साबिकदेखि २०४२ सालसम्मको काठमाडौं गुठी तहसिल कार्यालयबाट कुतबाली असुल भएको रसिद र कार्यालयमा रहेको लगतसमेतबाट उक्त गुठीमा नै दर्ता कायम रहन आएको देखिन आएको, यस्तो प्रकारको गुठी जग्गा तुल्सीमाया महर्जनका नाममा रैकरतर्फ दर्ता हुन गएको देखिएकाले गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा ३९(१) बमोजिम उक्त रैकरको लगत कट्टा भई श्री कँडेलचोक भगवती गुठी कायम हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयको मिति २०५४।१।२९ को फैसला ।

उक्त फैसलामा चित्त बुझेन । नापीको समयमा मेरा पति आस नारायण महर्जनले विवादित जग्गा मेरो हो भनी नापी गराएको र सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०४८।५।२१ मा भएको फैसलामा गुठी जग्गा हो भनी नबोलिएको अवस्थामा समेत विवादित जग्गा गुठीको भनी गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयबाट भएको फैसला कानूनसम्मत नहुँदा बदर गरी पुनरावेदन जिकिरबमोजिम इन्साफ पाउँ भनी प्रतिवादीका तर्फबाट पुनरावेदन अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा विवादित कि.नं.९२ को जग्गाको फिल्डबुक अदालतबाट भएका पूर्व फैसलासमेतबाट गुठी जग्गा ठहर भएको नदेखिएको स्थितिमा गुठी कायम हुने ठहर गरेको गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयको निर्णय फरक पर्ने देखिँदा अ.बं.२०२ नं. बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाउनु भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनको

मिति २०५५।५।८ को आदेश।

यसमा विवादित जग्गा यी पुनरावेदकको ०-४-० चार आना जग्गाको लिखतको नाताले रैकर हुन प्रत्यर्थीको एक रोपनी चार किल्लामध्ये दुई किल्ला पनि मिलेको १ रोपनीको लिखतअनुरूपको जग्गा होइन भनी मान्न सकिने अवस्था नहुँदा विवादित जग्गाको क्षेत्रफल र चार किल्लासमेतको आधार प्रमाणसमेतबाट २०१६।१।२२ को रजिस्ट्रेसनको लिखतअनुरूपकै गुठी जग्गा रहेछ भनी मान्नु पर्ने हुन आउँछ। अब सो जग्गा त्यस्तो गुठीको देखिँदा तत्कालीन अञ्चल अदालतको मिति २०४९।१।२० को फैसलाले रैकर भई तुल्सीमाया महर्जनको ठहर भएर अन्तिम भएको अवस्थाको जग्गा हाल आएर गुठी संस्थानले सोलाई मान्यता नहुने गरी गुठी कायम गर्न मिल्ने नमिल्ने के हो त भनी गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा ३९(१) मा भएको व्यवस्था हेरिँदा गुठी जग्गा रैकरमा दर्ता भएको भए पनि सोलाई लगत कट्टा हुने गरी तत्तत् गुठीमा दर्ता गर्ने अधिकार गुठी संस्थानका प्रशासकीय प्रमुखलाई प्रदान गरेको देखिन आएको र सर्वोच्च अदालतको मिति २०४८।५।२ को फैसलाबाट पनि सो निर्णयलाई बाधा नपरेको र सर्वे नापीमा नाप नक्सा भएका मोहीले पनि सोहीअनुरूप हुन स्वीकार गरी गुठी संस्थानमा कागज गरिदिएको अवस्था हुँदा सुरु गुठी संस्थानका प्रशासकबाट मिति २०५४।९।२९ मा भएको निर्णय मनासिब हुँदा सदर हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०५८।४।३ को फैसला।

प्रस्तुत मुद्दामा विवादित कि.नं.९२ को जग्गा यो यो कारणबाट रैकरमा दर्ता गरेछन् भनी कोही कसैको उजुरी परेको छैन। मिति २०४२।६।१४ गते विपक्षीमध्येका पञ्चनारायण महर्जनले काठमाडौं गुठी तथा तहसिल कार्यालयमा जग्गाधनी प्रमाण पुर्जाको नक्कल पाउँ भनी दिएको निवेदनको आधारमा कारवाहीको उठान भएको छ। मेरो हकको

रैकर जग्गालाई सो रैकर दर्ताको सम्बन्धमा फैसला तथा दर्ता बदरमा जानुपर्नेमा हचुवा किसिमले गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा ३९(१) लाई आधार बनाएर गुठी प्रशासकबाट मिति २०५४।९।२९ मा भएको निर्णय पर्चालाई नै सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०५८।४।३ को फैसला यस अदालतबाट ने.का.प. २०४४, नि.नं.३१८८, पृष्ठ ८७० मा प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतको प्रतिकूल भई त्यसबाट लेनदेन व्यवहारको ४० नं., दान बकसको ५ नं., अ.बं.१८४क नं., प्रमाण भनेको दफा ३ र ५४ को व्याख्यात्मक त्रुटिसमेत भएकाले मुद्दा दोहोर्याई हेरी उक्त कि.नं.९२ तथा सो किताकाट भै कायम भएका किता जग्गाहरूको रैकर लगत यथावत् सदर कायम गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी तुल्सीमाया महर्जनले यस अदालतमा दिएको निवेदन।

यसमा तुल्सीमाया महर्जनले २०४९।१।११।२५ मा हा.व. गरी मिनुदेवीलाई र मिनुदेवीले २०५१।१।२।७ मा राजभाई बज्राचार्यलाई किता नं.२०८ को जग्गा राजीनामा गरी दिएको र तुल्सीमाया महर्जनले दायर गरेको दे.पु.नं.८९९५ को दर्ता बदर लगत कट्टा मुद्दासँग प्रस्तुत मुद्दा लगाउको भई उक्त मुद्दामा हुने निर्णय प्रस्तुत मुद्दामा पनि अन्तरप्रभावी हुने भएकाले सोही आधारमा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ को उपदफा (१) को खण्ड (क) अनुसार दोहोर्याउने निस्सा प्रदान गरिदिएको छ। विपक्षी झिकाई आएपछि वा अवधि नाघेपछि लगाउको दे.पु.नं.८९९५ को मुद्दा साथै राखी नियमानुसार पेस गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०६३।८।७ मा भएको आदेश।

यसमा वादी अष्टनारायण भन्ने आशा नारायण महर्जन, प्रतिवादी तुल्सीमाया महर्जन भएको नामसारी रैकर परिणतसमेत मुद्दामा तुल्सीमायाले रैकर परिणत गरी दर्ता गर्न पाउने ठहर्छ भन्ने तत्कालीन बागमती अञ्चल अदालतबाट फैसला गरेउपर अनुमतिको

निवेदन पर्दा मिति २०४२।२।२६ मा अनुमति प्रदान नहुने गरी मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय अदालतबाट आदेश भै अन्तिम भैरहेको अवस्थामा गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा ३९(१) अनुसार गुठी संस्थानका प्रशासकले सामान्य दर्ता झैं अन्तिम फैसलाविपरीत दर्ता बदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसलामा गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा ३९ को त्रुटि विद्यमान देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ को उपदफा (१) को खण्ड (क) अन्तर्गत मुद्दा दोहोर्याउने निस्सा प्रदान गरिदिएको छ, नियमानुसार पेस गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०५८।१२।१४ मा भएको आदेश।

यसमा पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसलामा उल्लिखित सम्पूर्ण प्रत्यर्थीहरूलाई म्याद दिएको नदेखिँदा विपक्षीहरू मदन तुलाधर, संघरत्न राजकर्णिकार र अमिर हुसेनसमेतलाई म्याद जारी गरी लगाउको मुद्दासमेत साथै राखी पेस गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०६४।१०।२१ मा भएको आदेश।

यसमा वादी प्रतिवादी दुवैथरीले राजीनामाको लिखतबाट आफ्नो हक भएको भनी दाबी गरेको देखिँदा वादी दाबीको र.नं.५७६ मिति २०१६।१।२२ को राजीनामाको ४ किल्ला र प्रतिवादी तुल्सीमायाको र.नं.५५७ मिति २०१६।८।२४ को राजीनामाको ४ किल्ला र विवादित कित्ता नं.९२ बाट कित्ताकाट भै कायम हुन आएको कित्ता नं.२०७, २०८, २०९, २१० र २११ का जग्गाहरूको वस्तुस्थितिसमेत देखिने गरी अ.बं.१७१ नं. को रित पुर्याई नक्सा गर्नु। साथै वादी यिनै तुल्सीमाया महर्जन विपक्षी गुठी संस्थान भएको २०४५ सालको दे.पु.नं.६७३/७८० को जग्गा खिचोला मुद्दामा यस इजलासबाट २०४८।५।२१ मा भएको फैसलासहितको रेकर्ड मिसिलसमेत साथै राखी पेस गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०६५।५।३१ मा भएको आदेश।

यसमा विवादित कि.नं.९२ को जग्गाको सम्बन्धमा मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय अदालतबाट मुद्दा दोहोर्याउने अनुमति नदिई अन्तिम भएको मिति २०४२।६।२ को निर्णय तथा यस अदालतबाट भएको २०४८।५।२१ को फैसला यी दुई निर्णयहरू यथास्थानमा अन्तिम भैरहेको अवस्था र स्थितिमा गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा ३९(१) को अधिकार प्रयोग गरी गुठी संस्थानको उक्त निर्णयलाई पुनरावेदन अदालत, पाटनले सदर गरेको अवस्थामा अदालतबाट भएको अन्तिम फैसलालाई निष्क्रिय गर्ने गरी निर्णय गर्ने अधिकार जटिल कानूनी प्रश्न उपस्थित भएको हुँदा गुठी संस्थानलाई प्रदान गरेको छ, छैन ? भन्ने सम्बन्धमा जटिल कानूनी प्रश्न उपस्थित भएको हुँदा गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को उक्त दफा ३९(१) प्रयोगको सीमाबारे यकिन व्याख्या हुनुपर्ने देखियो। यसरी उक्त गुठी संस्थान ऐनको दफा ३९(१) को व्याख्याले गुठी जग्गासम्बन्धी कानूनी प्रणालीमा दूरगामी प्रभाव पार्ने भएबाट उक्त ऐनको व्याख्यासम्बन्धी कानूनी प्रश्न पूर्ण इजलासबाट हेरी निर्णय हुन उपयुक्त देखिएकाले प्रस्तुत मुद्दालाई सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(घ) बमोजिम पूर्ण इजलासमा पठाइदिने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०६६।१०।२६ मा भएको आदेश।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक / प्रतिवादीका तर्फबाट विद्वान् अधिवक्ता श्री श्यामप्रसाद पाण्डे, प्रत्यर्थीमध्येका गुठी संस्थानका तर्फबाट रहनुभएका विद्वान् अधिवक्ता श्री ज्ञानेन्द्रराज पोखरेल, संघरत्न राजकर्णिकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री कुलदेवराज शाही र प्रत्यर्थी / वादीका तर्फबाट विद्वान् अधिवक्ता श्री प्रेमबहादुर खड्काले गर्नुभएको बहससमेत सुनियो।

दुवै तर्फका विद्वान् कानून व्यवसायीले गर्नुभएको बहस जिकिरका साथै प्रस्तुत मुद्दासँग

सम्बन्धित मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा प्रस्तुत मुद्दामा का.न.पा.वडा नं.१३क स्थित साबिक कित्ता नं.९२ को जग्गा बागमती अञ्चल अदालतको मिति २०४१।१।२० को फैसलाअनुसार तुल्सीमाया महर्जनले रैकर लगतमा दर्ता गरी सो जग्गा कित्ताकाट गरी विभिन्न व्यक्तिलाई दिइसकेको र बाँकी कित्ता नं.२११ को जग्गा निजको नाममा कायमै रहेको, नापीका बखत आफूहरूले फिल्डबुकमा गुठी भनी लेखाउन छुटाएबापत निजहरूले रैकरमा दर्ता गराई बदनियतपूर्वक कार्य गरेको हुँदा सो रैकरको लगत बदर गरी गुठीको लगतमा नै दर्ता गरिपाउँ भनी गुठी संस्थानमा परेको दरखास्तबमोजिम गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयबाट गुठी जग्गा तुल्सीमाया महर्जनका नाममा रैकरतर्फ दर्ता हुन गएको देखिएकोले गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा ३९(१) बमोजिम उक्त रैकरको लगत कट्टा भै श्री कँडेलचोक भगवती गुठी कायम हुने ठहर्छ भनी भएको फैसलाउपर प्रतिवादी तुल्सीमायाका तर्फबाट पुनरावेदन अदालत, पाटनमा पुनरावेदन परेकोमा सो अदालतबाट सुरु गुठी संस्थानको निर्णय सदर भएको देखिन्छ । सो फैसलाउपर प्रतिवादीका तर्फबाट मुद्दा दोहोर्याई हेरिपाउँ भनी परेको निवेदनमा यस अदालतबाट दोहोर्याई हेर्ने निस्सा प्रदान भई पेस हुँदा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा ३९(१) को प्रयोगको सीमाबारे यकिन व्याख्या हुनुपर्ने भन्नेसमेतको आधारमा सोसम्बन्धी कानूनी प्रश्न पूर्ण इजलासबाट हेरी निर्णय हुन उपयुक्त देखिएको भनी यस इजलाससमक्ष पेस हुन आएको छ ।

उल्लिखित सन्दर्भमा प्रस्तुत मुद्दामा अदालतबाट अन्तिम भएर रहेको फैसलाले रैकरमा दर्ता भएको जग्गाको लगत कट्टा गरी गुठी कायम गर्न सक्नेसम्मको अधिकार गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा ३९ को उपदफा (१) ले प्रदान गरेको छ वा छैन ? भन्ने प्रश्नको निरूपण गरी पुनरावेदन अदालत, पाटनको

फैसला मिले नमिलेको के रहेछ भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने भएको छ ।

२. प्रथमतः गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा ३९ को उपदफा (१) ले गुठी संस्थानलाई प्रदान गरेको अधिकारका सम्बन्धमा हेर्नु पर्ने देखिन्छ । उक्त दफामा गुठी घर वा जग्गा साबिकबमोजिम दर्ता हुने भन्ने शीर्षकअन्तर्गत ऐ.उपदफा (१) ले “गुठी तैनाथी जग्गा गुठी अधिनस्थ जग्गामा, गुठी अधिनस्थ जग्गा गुठी रैतान नम्बरी जग्गामा वा गुठीको घर वा जग्गा रैकरमा दर्ता भएको प्रमाणित हुन आएमा प्रशासकले वा प्रशासकको काम गर्ने प्रशासकीय प्रमुखले त्यस्तो गुठीको घर वा जग्गा साबिकको गुठी तैनाथी जग्गा, गुठी अधिनस्थ जग्गा वा गुठी रैतान नम्बरीमा नै दर्ता गर्न सक्नेछ । त्यसरी दर्ता भइसकेपछि सो घर वा जग्गाको पहिले दर्ता भएको लगत कट्टा हुनेछ” भन्ने व्यवस्था गरेको छ ।

३. उक्त कानूनी व्यवस्थाले स्पष्टरूपमा गुठी घर जग्गामा रहेको साबिकको गुठीको हैसियत लोप हुन नदिने सुनिश्चितता गरेको छ । गुठीको महत्त्वलाई संविधान, गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को प्रस्तावना र ऐनको दफा २ अन्तर्गत परिभाषा खण्ड (ग) ले स्पष्ट गरेको छ । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ९० मा राज्यलाई प्राप्त हुने जुनसुकै किसिमको रकम सरकारी कोषमा आम्दानी बाँधिने व्यवस्थाअन्तर्गत गुठी रकमलाई बाहेक गरी निजी गुठीबाहेकको अन्य गुठीको रकमको नियमितताका लागि छुट्टै कानून निर्माण गरिने व्यवस्था गरिएको छ । संविधानको उक्त व्यवस्थाले गुठीको पवित्रता कायम गर्ने र त्यसलाई निरन्तरता दिने उद्देश्य ग्रहण गरेको देखिन्छ । त्यसैगरी गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को प्रस्तावनामा पनि गुठी रकमलाई सरकारी कोषबाट अलग गर्ने संवैधानिक व्यवस्था उद्धृत गर्दै राजगुठीलाई नेपाल सरकारको अधीनबाट झिकी एक संस्थाको जिम्मा सुम्पी राजगुठीहरूलाई सुव्यवस्थित रूपले

सञ्चालन गराउन गुठी संस्थानको स्थापना भएको कुरा उल्लेख गरिएको छ भने दफा २ मा विभिन्न शब्दहरूको परिभाषा प्रस्तुत गर्ने सिलसिलामा खण्ड (ग) मा “गुठी” शब्दको परिभाषा प्रस्तुत गरिएको छ। जसअनुसार गुठी भन्नाले कुनै मठ वा कुनै देवी देवताको पर्व, पूजा वा जात्रा चलाउन वा कुनै धार्मिक वा परोपकारी कामको लागि कुनै मन्दिर, देवस्थल, धर्मशाला, पाटी, पौवा, इनार, पोखरी, तलाउ, धारा, पियाउ, बाटो, घाट, पुल, चौतारा, गौचरन, वाग, बगैँचा, जङ्गल, पुस्तकालय, पाठशाला, औषधालय, चिकित्सालय, घर, इमारत वा संस्था बनाउन, चलाउन वा त्यसको संरक्षण गर्न कुनै दाताले आफ्नो चल अचल सम्पत्ति वा आयस्ता आउने अरू कुनै सम्पत्ति वा रकममा आफ्नो हक छाडी राखेको गुठी भन्ने बुझिन्छ। गुठी संस्थान ऐन, २०३३ मा गरिएको उक्त परिभाषाबाट पनि गुठीको सम्बन्ध धार्मिक, सांस्कृतिक, परोपकारी उद्देश्यका साथ परम्परा, मान्यता, प्रचलन, प्रथालाई सञ्चालन र कायम राखी त्यसको विकास गराउने कार्यसँग छ। गुठीको धार्मिक एवम् सांस्कृतिक महत्त्व हुने र यो राष्ट्रिय पहिचानको महत्त्वपूर्ण आधारका रूपमा पनि रहेको हुँदा गुठीको अस्तित्व लोपको विषयलाई धर्मलोपका रूपमा सजायको विषयवस्तु बनाइन्छ। गुठी संस्थान ऐनमा पनि विभिन्न कार्यलाई धर्मलोपका रूपमा परिभाषित गरी सजाय गर्न सकिने सम्मको व्यवस्था गरिएको पाइन्छ।

४. उल्लिखित संवैधानिक एवम् कानूनी व्यवस्थाका आधारमा गुठी तैनाथी जग्गा गुठी अधिनस्थ जग्गामा, गुठी अधिनस्थ जग्गा गुठी रैतान नम्बरी जग्गामा वा गुठीको घर वा जग्गा रैकरमा दर्ता गर्ने कार्य स्वभावतः गुठी स्थापनाको उद्देश्य प्रतिकूलको कार्य हो भन्ने नै देखिन्छ। त्यसरी एउटा निश्चित उद्देश्यका लागि स्थापना गरिएको गुठीलाई अन्य उद्देश्यका साथ अर्कै नामकरण गर्ने र त्यसको रूप परिवर्तन गरी त्यसको प्रभाव र अस्तित्वलाई नै अन्यथा बनाउने

कार्यलाई सदैव निरूत्साहित गरिनु पर्दछ। त्यसरी साबिकमा जुन रूप र उद्देश्यका साथ गुठी स्थापन गरिएको हो, त्यसलाई त्यही रूप र उद्देश्यका साथ सञ्चालनमा ल्याउन र त्यसलाई निरन्तरता दिई गुठीजन्य परम्परा र संस्कृतिलाई जीवन्त तुल्याउनु गुठी व्यवस्थापनको महत्त्वपूर्ण पक्ष हो। गुठी संस्थानको स्थापना नै त्यसैका लागि भएको हो। त्यसैले गुठी तैनाथी जग्गा गुठी अधिनस्थ जग्गामा, गुठी अधिनस्थ जग्गा गुठी रैतान नम्बरी जग्गामा वा गुठीको घर वा जग्गा रैकरमा दर्ता हुनबाट जोगाउन जुनसुकै चरणमा पनि हस्तक्षेप गर्न सक्ने संस्थानको अधिकार दफा ३९ को उपदफा (१) ले सुनिश्चित गरेको पाइन्छ। तर त्यसरी निर्णयमा पुग्नुअघि सम्बन्धित गुठी जग्गाको साबिकको स्वरूप र हैसियत के थियो भन्ने कुरामा भने स्पष्ट हुनु जरूरी हुन्छ। साथै साबिकमा भन्दा फरक गरी दर्ता गरिएको भन्ने कुरा पनि प्रमाणित हुने पर्दछ। त्यसरी प्रमाणित हुन आएमा साबिकबमोजिम गुठी संस्थानका प्रशासकको अधिकारलाई अन्य कुनै कुराको अधिनस्थ गराइएको छैन, अर्थात् प्रशासकमा निहित सो अधिकार निरपेक्ष अधिकारका रूपमा रहेको छ। त्यसरी अन्यथा दर्ता भएको सम्बन्धमा कसैबाट उजुरी नपरेको अवस्थामा पनि गुठीको साबिकको हैसियत वा अस्तित्वलाई जोगाउने गरी कारवाही गर्ने अधिकार निहित रहेको मान्न सकिन्छ। त्यसरी कानूनले प्रदान गरेको अधिकारअन्तर्गत गुठी प्रशासकबाट दर्ता बदर भै साबिकअनुसार दर्ता गर्ने गरी निर्णय भइसकेपछि सो घर वा जग्गाको पहिले भएको दर्ताको लगत कट्टा हुने कुरा पनि उक्त दफा ३९ को उपदफा (१) ले स्पष्ट गरेको छ।

५. अब, उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाको रोहमा प्रस्तुत मुद्दाको विषयवस्तुलाई हेर्दा प्रस्तुत मुद्दामा वादी अष्टनारायण महर्जन प्रतिवादी तुल्सीमाया महर्जन भएको दे.पु.नं.६१४/७९२ को नामसारी रैकर परिणतसमेत मुद्दामा तत्कालीन का.न.पा.वडा

नं. १३३ कि.नं. ९२ को जग्गा तुल्सीमायाको ५५७ नं. तामसीको दर्ता लगतको देखिँदा तुल्सीमायाले रैकर परिणत गरी दर्ता गर्न पाउने ठहर्छ भन्ने तत्कालीन बागमती अञ्चल अदालतबाट मिति २०४१।११।२० मा भएको फैसलाउपर मुद्दा दोहोर्याई हेर्ने अनुमतिको लागि अष्टनारायणको मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय अदालतमा निवेदन पर्दा मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय अदालतबाट मिति २०४२।६।२ मा अञ्चल अदालतको फैसलामा कानूनी त्रुटि नदेखिएकाले अनुमति नहुने भन्ने आदेश भई विवादित जग्गा तुल्सीमायाको नाममा रैकर परिणत गरी दर्ता गर्न पाउने भन्ने निर्णय भई आफ्नो नाउँमा अन्तिम भइरहेको एकातर्फ देखिन्छ भने अर्कोतर्फ यसैबिचमा यही विवादित कि.नं. ९२ को जग्गा सम्बन्धमा खिचोला भयो भनी उपर्युक्त मुद्दाका प्रत्यर्थी तुल्सीमाया महर्जनले अष्टनारायण महर्जन भन्ने आसनारायण महर्जन, बेखनारायण महर्जन, पञ्चनारायण एवम् गुठी संस्थानसमेत उपर चलाएको जग्गा खिचोला मुद्दामा कारवाही हुँदै जाँदा अञ्चल अदालतबाट मिति २०४३।१०।२८ मा एवम् क्षेत्रीय अदालतबाट २०४४।११।२६ मा पहिले नामसारी रैकर परिणतसमेत मुद्दामा भएको अन्तिम निर्णयलाई आधार लिई वादी दाबी पुग्ने गरी फैसला गरेकोमा यस सर्वोच्च अदालतबाट विवादित जग्गाको विषयमा गुठी संस्थानबाट कारवाही भइरहेकोले गुठी संस्थानले उठाएको कारवाहीमा विवादको जग्गा गुठी र रैकर के हो ? पक्ष विपक्षीलाई बुझी निर्णय गर्नुपर्दछ र चित्त नबुझेले पुनरावेदन दिन पाउने व्यवस्था भएको भन्दै अञ्चल एवम् क्षेत्रीय अदालतले गरेको फैसलाहरू मिति २०४८।५।२१ मा बदर हुने ठहरी फैसला भएको पाइन्छ ।

६. यसरी विवादको जग्गा रैकरमा दर्ता गर्ने भएको निर्णयको आधार भनेको अदालतबाट अन्तिम भएर रहेको फैसला हो भन्ने देखिन आउँछ । प्रस्तुत मुद्दामा यस अदालतको संयुक्त

इजलासबाट अन्तिम भएर रहेको फैसलाका आधारमा भएको दर्ता बदर गर्न सक्नेसम्मको अधिकार गुठी संस्थान ऐनको दफा ३९ को उपदफा (१) ले प्रदान गरे नगरेको भन्ने प्रश्न उठाएको देखिन्छ । सो सम्बन्धमा यस अघि गरिएको विश्लेषणबाट गुठी तैनाथी जग्गा गुठी अधिनस्थ जग्गामा, गुठी अधिनस्थ जग्गा गुठी रैतान नम्बरी जग्गामा वा गुठीको घर वा जग्गा रैकरमा दर्ता भएको प्रमाणित भएको अवस्थामा गुठी संस्थानका प्रशासकले त्यस्तो दर्ता बदर गरी पुनः साबिकबमोजिमको गुठीका रूपमा दर्ता गर्न सक्ने र प्रशासकको सो अधिकार गुठी जग्गाको साबिकको हैसियत र स्वरूपलाई जोगाई गुठीजन्य साँस्कृतिक एवम् पारम्परिक मान्यतालाई जीवन्त राख्ने उद्देश्यद्वारा अनुप्राणित हो भन्ने निष्कर्षमा यो इजलास पुगेको हुँदा अदालतबाट भएको फैसलाको आधारमा रैकर परिणत भएको भन्नेमात्र आधारमा त्यस्तो दर्ता कायमै रहनु पर्दछ भनी मान्न मिलेन ।

७. गुठी संस्थानबाट विवादको जग्गाका सम्बन्धमा भएको मिति २०५४।९।२९ को निर्णयमा सो जग्गा गुठी जग्गा नै हो भन्ने विभिन्न आधारहरू प्रस्तुत गरिएको देखिन्छ । नापीको समयमा भुलबाट गुठीको भनी लेखाउन छुट हुन गएको, साबिकदेखि २०४२ सालसम्मको काठमाडौँ गुठी तहसिल कार्यालयबाट कुतबाली असुल भएको र कार्यालयमा रहेको लगतसमेतबाट उक्त गुठीमा नै दर्ता कायम रहन आएको देखिन आएको भन्नेसमेतका निर्णयाधार ग्रहण गरी उक्त गुठी जग्गा तुल्सीमाया महर्जनका नाममा रैकरतर्फ दर्ता हुन गएको देखिएको भनी गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा ३९ को उपदफा (१) बमोजिम उक्त रैकरको लगत कट्टा गरी श्री कँडेलचोक भगवती गुठी कायम हुने निष्कर्षमा पुगेको देखिन्छ ।

८. प्रस्तुत मुद्दामा गुठी संस्थानका प्रशासकको अधिकार क्षेत्रका सम्बन्धमा कानूनी व्यवस्थाको व्याख्या गरिनुपर्ने भएको हुँदा यससँग सम्बन्धी पूर्व

फैसलाहरूको पनि विवेचना गर्नुपर्ने भएको छ । यिनै वादी प्रतिवादी भई चलेको नामसारी रैकर परिणत विषयक मुद्दामा विवादित कित्ता नं.९२ को जग्गाको हैसियत अर्थात् गुठी वा रैकर के हो भन्ने प्रश्न नै नउठेको र उक्त जग्गा अष्टनारायण भन्ने आस नारायणको हा.नं.२७१ को जग्गा हो वा तुल्सीमाया महर्जनको ५५७ को पोता लगत दर्ताको हो भन्नेसमेतको विवेचना गरी तुल्सीमायाले २०१६।८।२४ मा तामसीको जग्गा मोहनमानसँग रजिस्ट्रेसन पारित गरी लिएको जग्गा हो भन्ने निष्कर्षमा पुगी तत्कालीन बागमती अञ्चल अदालतबाट मिति २०४१।१।२० मा भएको फैसलामा उक्त जग्गा प्रतिवादी तुल्सीमायाका नाममा रैकर परिणत गरी दर्ता गर्न पाउने ठहर भएको देखिन्छ । तर यिनै वादी प्रतिवादी भई चलेको जग्गा खिचोला मुद्दाको उठान नै आफ्नो कित्ता नं.९२ को जग्गालाई गुठी जग्गा भनी खिचोला गरेकोले खिचोला मेटाई चलनसमेत चलाई पाउँ भनी यी वादी तुल्सीमायाले फिराद दाबी प्रस्तुत गरेको देखिन्छ ।

९. उल्लिखित तथ्यबाट पहिलो रैकर परिणत मुद्दामा विवादको जग्गा गुठी जग्गा हो भन्ने प्रश्न नै नउठेको हुँदा त्यसबाट गुठी सम्बद्ध विषयमा विवेचना भएको नदेखिँदा विवादको जग्गा गुठी वा गैरगुठी के हो भन्ने प्रश्न उठेको अवस्थामा सो फैसला अन्तिम भएर रहेको भन्नेमात्र आधारमा त्यसलाई प्रस्तुत विवादका सन्दर्भमा सान्दर्भिक र अकाट्य प्रमाणका रूपमा ग्रहण गर्न मिल्ने देखिँदैन । तर पछिल्लो मुद्दामा गुठी जग्गा भनी खिचोला गरेको भन्ने वादी दाबीबाटै सो मुद्दामा विवादको कित्ता नं.९२ को जग्गा गुठी वा गैरगुठी के हो भन्ने प्रश्न निहित रहेको देखिन्छ । गुठी संस्थानले कँडेलचोक भगवती गुठी ४८/१ खला का.न.पा.वडा नं.१३क कित्ता नं.९२ को क्षेत्रफल १-१-१ जग्गाका सम्बन्धमा केही बुझ्नु पर्ने भनी यी वादीका नाममा म्याद पठाएपछि गुठी संस्थानको सो क्रियालाई नै खिचोलाको संज्ञा दिई फिराद परेको र

यस अदालतबाट मिति २०४८।५।२१ मा अन्तिम फैसला हुँदा गुठी संस्थानले उठाएको कारवाहीमा गुठी संस्थानले उठाएको कारवाहीमा गुठी संस्थाले प्रस्तुत विवादको जग्गा गुठी र रैकर के हो ? विवादित जग्गाका यी पक्ष विपक्षसमेतलाई बुझी सोबमोजिम निर्णय गर्नुपर्दछ र तत्पश्चात् चित्त नबुझ्ने पक्षले गुठी संस्थान (पहिलो संशोधन) ऐन, २०४१ को दफा ३९(२) बमोजिम अञ्चल अदालतमा पुनरावेदन दिन पाउने व्यवस्था भएबमोजिम पुनरावेदनमा गई निर्णय गराउन पाउने स्पष्ट कानूनी व्यवस्था भइरहेकोमा सो ऐनको उक्त कानूनी व्यवस्थाविपरीतको लाग्न नसक्ने फिराद लिई बागमती अञ्चल अदालतले गरेको फैसला सदर गरेको मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण देखिएको भनी ती दुवै फैसलाहरू बदर भई उल्टी हुने भनिएको कारणबाट सो फैसलाले कसैको हक बेहक वा विवादित जग्गाको हैसियतको सन्दर्भमा नबोली केवल गुठी संस्थान ऐनको दफा ३९ ले निर्धारण गरेको प्रक्रियामा सीमित रही सोहीबमोजिम हुनु पर्ने भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ । तसर्थ सो फैसलालाई प्रतिवादीले जिकिर लिएजस्तो अदालतले न्याय निरूपण गरी विवादको जग्गामा निजको हक कायम भइसकेको भन्ने अर्थमा बुझ्न सकिने अवस्था छैन ।

१०. त्यसरी यस अदालतबाट भएको फैसलाको आधारमा नै गुठी संस्थानका प्रशासकबाट मिति २०५४।९।२९ मा नापीको समयमा भूलबाट गुठीको लेखाउन छुट हुन गएको भए तापनि साबिकदेखि २०४२ सालसम्मको काठमाडौं गुठी तहसिल कार्यालयबाट कुतबाली असुल भएको रसिद र कार्यालयमा रहेको लगतसमेतबाट उक्त गुठीमा नै दर्ता कायम रहन आएको देखिन आएको, यस्तो प्रकारको गुठी जग्गा तुल्सीमाया महर्जनका रैकरतर्फ दर्ता हुन गएको देखिएकाले गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा ३९(१) बमोजिम उक्त रैकरको लगत कट्टा भई श्री कँडेलचोक भगवती गुठी कायम हुने ठहर्छ

भनी निर्णय भएको पाइन्छ। त्यसरी विवादको साबिक कित्ता नं.९२ को जग्गाको गुठीको हैसियत नै लोप हुने गरी भएको दर्ता र सो सम्बन्धमा भएका पूर्व निर्णय एवम् फैसलालाई मात्र आधारमा लिई गुठीको साबिकको अस्तित्व जोगाउन गरिएको गुठी संस्थानका प्रशासकको निर्णयलाई अन्यथा भन्न मिल्ने देखिएन।

११. गुठीको महत्त्व र त्यसलाई जीवन्त तुल्याउने गुठी संस्थानको भूमिकाका सम्बन्धमा यस अदालतको विशेष इजलासबाट अधिवक्ता प्रकाशमणी शर्मासमेत विरुद्ध मन्त्रपरिषद् सचिवालयसमेत भएको रिट निवेदनमा गुठी, व्यक्तिको हक समाप्त हुने र समूह, समुदायको हक सिर्जना हुने प्रक्रिया भएकाले गुठी राख्नेले आफ्नो इच्छापत्रमार्फत व्यक्त गरेको इच्छालाई नमासिने गरी जोगाई निरन्तरता (Perpetual Continuity) प्रदान गर्नु राज्य वा सरकारको अङ्गको रूपमा रहेको गुठी संस्थान जस्ता निकायहरूको कानूनी कर्तव्य हुने भनी (ने.का.प.२०६४, नि.नं.७८८५, पृ.१२७५) सिद्धान्तसमेत प्रतिपादन भएको अवस्था छ। त्यसैगरी गुठी जग्गाको अस्तित्व जोगाउन गुठी संस्थानमा अन्तरनिहित विशिष्ट अधिकारको व्याख्या गर्दै यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट टिकाराम पाठक विरुद्ध गोरक्षपिठ सिद्धाचलमृगस्थली मठसमेत भएको रैकर दर्ता बदर गुठी कायम मुद्दामा व्यक्ति व्यक्तिका बिच जग्गाको तेरोमेरोको विवाद उठी एक पटक भएको निर्णय अन्तिम भई सम्बन्धित पक्षलाई बन्धनकारी हुने सामान्य व्यवस्थाको विपरीत गुठी जग्गाको स्वरूप वा प्रकृति समाप्त हुने गरी भएको निर्णय जहिलेसुकै बदर गर्न मिल्ने भनी (मुद्दा नं.०६३-DF-००१२, फैसला मिति: २०६६।२।७) सिद्धान्त प्रतिपादन भएको देखिन्छ।

१२. तसर्थ माथि गरिएको विश्लेषण तथा यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतका आधारमा सर्वोच्च अदालतको मिति २०४८।५।२ को फैसलाबाट गुठी जग्गा रैकरमा दर्ता भएको भए पनि त्यस्तो लगत

कट्टा गरी गुठीमा दर्ता गर्ने अधिकार गुठी संस्थानका प्रशासकीय प्रमुखलाई रहेको र सर्वे नापीमा नाप नक्सा भएका मोहीले पनि सोहीअनुरूप हुन स्वीकार गरी गुठी संस्थानमा कागज गरी दिएको भन्नेसमेतका आधारमा गुठी संस्थानका प्रशासकबाट मिति २०५४।९।२९ मा भएको निर्णय सदर हुने ठहर्याएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०५८।४।३ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं।

न्या. बलराम के.सी.

न्या. मोहनप्रकाश सिटौला

इजलास अधिकृत : उमेश कोइराला

इति संवत् २०६८ साल वैशाख ८ गते रोज ५ शुभम्।

निर्णय नं.१५०५

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री जगदीश शर्मा पौडेल
फैसला मिति : २०७२।१०।१२।३

मुद्दा : गैरकानूनीरूपमा सम्पत्ति आर्जन गरी भ्रष्टाचार
गरेको

०६७-CR-०३३८

पुनरावेदक / वादी : अनुसन्धान अधिकृत फणीन्द्र
गौतमको प्रतिवेदनले, नेपाल सरकार
विरुद्ध

प्रत्यर्थी / प्रतिवादी : सुनसरी जिल्ला दुहवी गा.वि.स.
वडा नं. ६ हाल काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं
म.न.पा.वडा नं. ९ पिङ्गलास्थान बसोबास
गरी आन्तरिक राजस्व कार्यालय क्षेत्र नं.१
बबरमहलमा ना.सु.पदमा कार्यरत उमेशकुमार
रेग्मीसमेत

०६७-CR-१०४१

पुनरावेदक / प्रतिवादी : सुनसरी जिल्ला दुहवी
गा.वि.स. वडा नं. ६ हाल काठमाडौं जिल्ला
काठमाडौं म.न.पा. वडा नं. ९ पिङ्गलास्थान
बसोबास गरी आन्तरिक राजस्व कार्यालय
क्षेत्र नं.१ बबरमहलमा ना.सु.पदमा कार्यरत
उमेशकुमार रेग्मी

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / वादी : अनुसन्धान अधिकृत फणीन्द्र गौतमको
प्रतिवेदनले, नेपाल सरकार

०६७-CR-०६२२

पुनरावेदक / प्रतिवादी : सुनसरी जिल्ला दुहवी
गा.वि.स. वडा नं. ६ हाल काठमाडौं जिल्ला
काठमाडौं म.न.पा. वडा नं. ९ पिङ्गलास्थान
बसोबास गर्ने संजना काफ्ले (रेग्मी)

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / वादी : अनुसन्धान अधिकृत फणीन्द्र गौतमको
प्रतिवेदनले नेपाल सरकार

०६७-CR-०८२७

पुनरावेदक / प्रतिवादी : सुनसरी जिल्ला दुहवी
गा.वि.स. वडा नं. ६ हाल काठमाडौं जिल्ला
काठमाडौं म.न.पा. वडा नं. ९ मा बसोबास गर्ने
लक्ष्मीप्रसादको छोरा अ.वं १३९ नं. बमोजिम
बुझिएका रमेश रेग्मी

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / वादी : अनुसन्धान अधिकृत फणीन्द्र गौतमको
प्रतिवेदनले, नेपाल सरकार

०६७-CR-०८२८

पुनरावेदक / प्रतिवादी : सुनसरी जिल्ला दुहवी गा.वि.स.
वडा नं. ६ को हाल का.जि.का.म.न.पा. वडा नं.
९ मा बसोबास गर्ने दीनानाथ प्रसादको छोरा
अ.वं १३९ नं बमोजिम बुझिएका लक्ष्मीप्रसाद
रेग्मी

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / वादी : अनुसन्धान अधिकृत फणीन्द्र गौतमको
प्रतिवेदनले, नेपाल सरकार

०६७-CR-०९५९

पुनरावेदक / प्रतिवादी : सुनसरी जिल्ला इनरुवा
नगरपालिका वडा नं. २ पूर्वटोल घर भई हाल
काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं म.न.पा. वडा

नं. ९ पिङ्गलास्थान डेरा गरी बस्ने उषादेवी काफ्ले

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / वादी : अनुसन्धान अधिकृत फणीन्द्र गौतमको प्रतिवेदनले, नेपाल सरकार

०६७-CR-०२७५

पुनरावेदक / प्रतिवादी : काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं म.न.पा.वडा नं.७ चाबहिल घर भई हाल ऐ.वडा नं.३४ मीनभवन बस्ने सुशीलाकुमारी काफ्ले (अर्याल)

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / वादी : अनुसन्धान अधिकृत फणीन्द्र गौतमको प्रतिवेदनले, नेपाल सरकार

०६७-CR-१०३८

पुनरावेदक / प्रतिवादी : काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं म.न.पा. वडा नं. ९ पिङ्गलास्थान डेरा गरी बस्ने सुधीरकुमार काफ्ले

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / वादी : अनुसन्धान अधिकृत फणीन्द्र गौतमको प्रतिवेदनले, नेपाल सरकार

- आयस्रोतको तुलनामा अस्वाभाविक र अमिल्दो सम्पत्ति राख्ने तथा दिने र उच्च जीवनयापन गरेको भन्ने विषय विगतमा राख्दै नराखिएको र राख्ने नपर्ने अति सूक्ष्मतम् हिसाब किताबबाट मात्रै निरूपण हुन सक्ने विषय होइन । बरु त्यस्तो अस्वाभाविकता र अमिल्दोपनको चरित्रलाई अनुसन्धानले टङ्कारो रूपमा झल्काउन सकेको हुनुपर्दछ । ठिक ढङ्गबाट लगत नराखेकै कारणले

आयका स्रोतहरू असीमित हुँदैनन् । राष्ट्रसेवकले सार्वजनिक पदमा रहँदा प्राप्त गर्ने आय स्रोतको दायरा त झनै साँगुरो हुने हुँदा त्यसको मोटामोटी आँकलन गर्न खासै कठिनाइ हुनुपर्ने देखिन्छ । सार्वजनिक पदका अतिरिक्त राष्ट्रसेवकले पैतृक सम्पत्ति, दान दातव्य तथा कुनै वरव्यवसायबाट पनि वैधानिकरूपमा आय प्राप्त गरेको हुन सक्ने ।

(प्रकरण नं.२३)

- हामीकहाँ जनजीविकाको आर्थिक लागत, विभिन्न तहगत आयवर्गका व्यक्तिहरूमा जनजीविकाको निमित्त लाग्ने खर्चको भिन्नता र तह निर्धारण आदि केही पनि नभएको अवस्थामा हरेक राष्ट्रसेवकहरूको जीवनस्तर कतिलाई उच्च भन्ने वा नभन्ने, वा कस्तो हैसियतलाई नमिल्दो हैसियत भन्ने प्रश्न उठिरहने गरेको देखिन्छ । आधारभूतरूपमा आर्थिक एवम् सामाजिक मूल्याङ्कन वा सर्वेक्षण गर्ने कुराहरूमा पनि आजसम्म हाम्रो आर्थिक प्रणालीले आवश्यक कार्य गर्न सकेको देखिँदैन, जुन जरुरी छ । उच्च जीवनस्तर भनेको व्यक्तिले आफ्नो वा अर्काको लागि गरेको खर्चले उपभोगको स्तर मापन गर्ने हो वा प्राप्त आयस्तरबाट मापन गर्ने हो, त्यो पनि महत्त्वपूर्ण छ । साबिकको भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ एवम् हालको भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को सन्दर्भमा समेत हेर्दा सम्पत्ति विवरण नमिल्दो देखिएमा एउटा अनुमानको अवस्था आउने देखिन्छ भने अमिल्दो र अस्वाभाविक जीवनस्तर भोगेको वा आफ्नो हैसियतभन्दा बढी दान

दातव्य दिएको भन्ने कुराहरू उपभोगको स्तरबाट देखिने कुराहरू हुन् । कतिपय अवस्थामा व्यक्तिले प्राप्त आय धेरै भए पनि उपभोगमा अति सङ्कुचन गरेको हुन सक्तछ भने कतिपयमा सम्पत्ति विवरण जे भए पनि उच्च उपभोगस्तर कायम राखेको वा अरूलाई दान दातव्य दिएको हुन सक्तछ । सम्पत्ति विवरण र जीवनस्तरको परिसूचकहरूको संयोजन गरी राम्ररी हेर्न सकिएन भने उक्त कानूनी व्यवस्थाहरूको प्रयोजनको लागि सही निष्कर्ष निकाल्न नसकिने ।

(प्रकरण नं. २४)

- राष्ट्रसेवकले आयको तुलनामा अस्वाभाविकरूपमा सम्पत्ति आर्जन गरी उच्च जीवनस्तर बिताउने कार्यलाई कानूनले कसुरको रूपमा परिभाषित गर्नुको अर्थ न्यूनतम आधारभूत आवश्यकता परिपूर्ति गरिएको विषयमाथि नै प्रश्न उठाउनुपर्छ भन्ने होइन । न्यूनतम आधारभूत आवश्यकता पुरा गर्ने चाहना सबैले राखेको हुन्छ । सहरमा बस्नेले एक टुक्रा घडेरी वा शिर ढाक्नको लागि आफ्नो गच्छेअनुसारको सामान्य बास निर्माण गर्ने तथा गाउँमा भए परिवारको लागि एकसरो खान पुग्ने खेती जग्गा जोड्नुलाई अस्वाभाविक मान्न नसकिने ।
- दुई अढाई तल्लाको घरको एक तल्लामा आफू बसी अर्को तल्ला भाडामा लगाई घरभाडाबाट केही आय प्राप्त भएको तर्कसङ्गत जिकिर गरिन्छ र त्यो मिसिल प्रमाणबाट विश्वासलायक देखिन आउँछ भने भाडा सम्झौता वा कर तिरेको प्रमाण

खोजिरहनु नपर्ने अवस्था हुन सक्तछ । न्यूनतम आवश्यकता पुरा गर्न मानिस खाई नखाई मरिमेटी गरी लागि पर्ने हुँदा समयान्तरमा त्यसरी जोडिएको सम्पत्तिको मूल्याङ्कनमा केही भिन्नता आउनु वा ठिक ढङ्गबाट हिसाबकिताब नराखिएको कारणबाट आयको तुलनामा आर्जित सम्पत्ति र खर्च केही बढी देखिनुलाई अस्वाभाविक र अमिल्दो सम्पत्ति रहेको भनी कसुर ठहर गर्नु न्यायोचित हुन नसक्ने ।

- समान पद वा उस्तै आयवर्गमा पर्ने व्यक्तिहरूले औसतमा बिताउने जीवनशैली वा जीवनयापन गर्न लाग्ने औसत खर्चको हिसाबले अस्वाभाविक ढङ्गले उच्च जीवनस्तर भोगेको भन्ने टङ्कारो देखिँदैन भने जो सुकैको लागि पनि तत्काल प्रचलित कानूनको सन्दर्भमा आय र व्ययको कच्चावारी माग गर्नु उचित नदेखिने ।

(प्रकरण नं. २५)

- अभियोक्ताले खास वर्षमा गरिएको खास आय वा उपभोग नै स्रोतविहीन हो भनी यकिन गर्न सक्तैन र समष्टिमा दाबी लिन बाध्य हुन्छ भने अदालतसँग हरेक सालको आय र उपभोग स्तरको छुट्टाछुट्टै मूल्याङ्कनको माग गर्न मिल्दो हुन सक्तैन । वस्तुतः यस्तो प्रश्नमा अभियोक्ताले नै अनुसन्धानको चरणमा विवादित अमूक सम्पत्ति वा उपभोगको स्तर कुन खास कारणले अमिल्दो र स्रोतविहीन छ भनी तथ्यसाथ किटान गर्न नसकेसम्म यस्ता प्रश्नहरूलाई अमूक प्रमाणको आधारमा

निराकरण गर्न सकिने स्थिति रहँदैन । त्यसतर्फ अभियोक्तापक्षले अनुसन्धान एवम् अभियोजन गर्दा नै विशेषरूपमा विचार गरी दाबी लिन सक्नु पर्ने ।

(प्रकरण नं. २९)

- कुनै राष्ट्रसेवकले आफ्नो परिवारका सदस्यबाहेक अन्य नातेदार वा व्यक्तिका नाममासमेत गैरकानूनी आर्जनको सम्पत्ति लुकाएको छ भन्ने विषय उठ्दछ वा अनुसन्धानबाट देखिन्छ भने त्यस विषयमा छानबिन गर्न र दाबी नै लिन मिल्दैन भन्ने अर्थ गर्न खोजिएको भने होइन । श्वेतप्रिवी अपराधको रूपमा परिचित भ्रष्टाचारको कसुर गर्ने र भ्रष्टाचारबाट गरिएको आर्जन लुकाउने तौरतरिका अनेक हुन सक्दछन् । गैरकानूनी आर्जन गर्नेले सधैं आफू वा आफ्नो परिवारका सदस्यका नाममा मात्र सम्पत्ति राख्दछ वा राखेको हुनुपर्दछ भन्ने छैन । यस्तो कसुर गर्ने व्यक्तिले आफ्नो परिवारका सदस्यका नाममा सम्पत्ति राख्दा समातिने डरले परिवारका सदस्य बाहेकका नातागोता, इष्टमित्रलगायत अन्य चिनजानका साथीभाइ एवम् व्यापारीहरूका नाममा समेत सम्पत्ति लुकाउन सक्ने अवस्था र स्थितिलाई इन्कार गर्न नसकिने ।

(प्रकरण नं. ३६)

- कुनै राष्ट्रसेवक कर्मचारीको भ्रष्टाचारजन्य कसुर वा गैरकानूनी आर्जनबाट जोडिएको कुनै सम्पत्ति परिवारका सदस्यबाहेक अन्य व्यक्तिका नाममा रहेको कुरा अनुसन्धान गर्दै जाँदा विवेकसम्मत रूपमा देखिन आउँछ भने त्यतातर्फ हेर्ने नमिल्ने अर्थात्

अनुसन्धान गरी अभियोग लगाउन नसक्ने भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ३८)

- सम्पत्ति खरिद गर्दा लगानी गरिएको आधारभूत मूल्यको स्रोत पुष्टि हुन सकेन भने सोही लगानीसम्म गैरकानूनी आर्जन हुनसक्दछ नकि त्यसबाट बढेबढाइएको हालको मूल्य । त्यसैले कुनै सम्पत्ति खरिद गर्दा के कति लगानी गरिएको थियो भनी त्यसको स्रोतसम्म माग्नु र प्रमाणित गर्नु यस प्रकृतिका मुद्दामा कानूनसम्मत र न्यायोचितसमेत हुने ।

(प्रकरण नं. ४२)

- आर्जन गरिएको स्रोत वैध छ भने त्यसलाई आयको मान्यता दिनुपर्ने हुन्छ । आर्जन गरिएको आयबाट कुनै रकम खर्च गर्नुपर्ने प्रकृतिको देखिएको भन्नेमात्र आधारमा त्यस्तो सम्पत्तिलाई आयको मान्यता दिन नमिल्ने वा वैध नहुने भनी कोरा अनुमान गर्न मिल्दैन । कुनै वैध आयको रकममध्ये के कति खर्च हुने वा बचत हुने हो भन्ने कुरा वस्तुनिष्ठ आधार वा मापदण्ड बेगर मनोगतरूपमा निश्चित गर्न सकिँदैन । यसको लागि स्वीकृत राष्ट्रिय मापदण्ड हुनुपर्दछ । मापदण्ड भएकै अवस्थामा पनि सबै व्यक्तिको खर्च र बचत गर्ने शैली तथा तौरतरिका र त्यसको परिमाण एकै हुनुपर्छ भन्ने जरूरी हुँदैन । आम्दानी र खर्चको वस्तुनिष्ठ आधार तथा सोको माग दाबीको अभावमा केवल पुनरावेदन तहमा जिकिर लिएको भरमा वैध आयको रकमलाई खर्च हुने रकम मान्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ८२)

- कुन सम्पत्ति वैध हो र कुन होइन भन्ने कुरा समग्र आय र सम्पत्तिको विश्लेषणपश्चात् मात्र यकिन हुने विषय भएकोले पहिले नै घर निर्माणको स्रोत पुष्टि नभएको भनी घर बहालबापत प्राप्त आयलाई मान्यता नदिने भन्ने कुरा न्यायोचित हुन नसक्ने ।

(प्रकरण नं.८५)

- आरोपपत्रमा हालको मूल्यको आधारमा घरजग्गाको मूल्याङ्कन गरी स्रोत खुलेको र नखुलेको सम्पत्तिको भिन्नता गरिएको देखिन्छ । तर सम्पत्तिको मूल्याङ्कन हालको मूल्यका आधारमा नभई आर्जन गर्दाको तत्कालीन मूल्यका आधारमा हुनुपर्ने मान्यता अदालतबाट कायम भएकोले वादी पक्षले स्रोत खुलेको र नखुलेको भनी आरोपपत्रमा उल्लेख गरेको आधारमासमेत भिन्नता आउने स्पष्ट छ । प्रतिवादीको प्रत्येक आर्थिक वर्षको वैध आय स्रोत र निजले गरेको खर्च तथा आर्जन गरेको सम्पत्तिको यकिन, वस्तुनिष्ठ र तुलनात्मक आधारसहित दाबी नलिइएसम्म कुन सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि भएको हो र कुन सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि नभएको भनी निर्धारण गर्ने विषय जटिल बन्ने कुरा स्पष्ट छ । त्यसैले यस अदालतले न्यायिक विवेकका आधारमा आयस्रोत, सम्पत्तिको परिमाण र आर्जन गर्दाको अवस्थासमेतलाई विचार गरी जफत प्रयोजनको लागि स्रोत पुष्टि हुन नसकेको सम्पत्तिको निर्धारण गर्दै आएको छ । प्रतिवादीको आय स्रोत प्राप्त हुने अवस्था र अमूक सम्पत्ति आर्जन गरिएको समयसमेतलाई विचार गरी यससम्बन्धी

न्यायिक निष्कर्षमा पुग्न पर्ने ।

(प्रकरण नं.१००)

प्रतिवादीका तर्फबाट : अधिवक्ता रेवतप्रसाद खरेल
वादीका तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता पुण्यप्रसाद पाठक

अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प. २०६६, अंक ८, नि.नं. ८२००
- ने.का.प. २०६७, अंक १२, नि.नं. ८५१९, पृष्ठ २०३३
- ने.का.प. २०६८ मङ्सिर निर्णय नं. ८६६७ पृष्ठ १३२९

सम्बद्ध कानून :

- भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा १६ग, २०, २०(१), ४७, दफा ६५ को उपदफा (३)
- नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १४(१)
- भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ७(१) र १५
- अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १३, २९(ख)

सुरु तहमा फैसला गर्ने न्यायाधीश :

अध्यक्ष माननीय श्री गौरीबहादुर कार्की
सदस्य माननीय श्री ओमप्रकाश मिश्र
सदस्य माननीय श्री केदारप्रसाद चालिसे

फैसला

न्या.जगदीश शर्मा पौडेल : विशेष अदालत
ऐन, २०५९ को दफा १७ बमोजिम विशेष अदालत,
काठमाडौंको मिति २०६७।१।१४ को फैसलाउपर
वादी प्रतिवादी दुवै पक्षको यस अदालतसमक्ष

पृथकपृथक पुनरावेदन दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार रहेको छ :

मुद्दाको तथ्य

उजुरी व्यहोरा

अर्थ मन्त्रालयभित्र भएको भ्रष्टाचारको गिरोहले भ्रष्टाचार गर्ने, गराउने र त्यसरी भ्रष्टाचार गरी कमाएको रकम अर्थमन्त्री तथा अर्थ सचिवसमेतकोमा पुर्याई आफू अनुकूल निर्णय गराई भ्रष्टाचार गर्ने गरेको भन्ने व्यहोराबाट तत्कालीन महाराजाधिराजलाई सम्बोधन गरी परेको उजुरीमा ना.सु. पदमा कार्यरत उमेशकुमार रेग्मीको समेत नाम परी उक्त उजुरी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा दर्ता भई आयोगले त्यसै उजुरीको आधारमा प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीको पारिवारिक विवरण, आर्थिक अवस्था, नोकरी विवरण, घर, जग्गा जमिनसमेतको विवरण सङ्कलन गरी अनुसन्धान तहकिकात गर्दा निम्न लिखित विवरण भएको देखिएको :

उमेशकुमार रेग्मीको पारिवारिक विवरण

जिल्ला खोटाङ बुईपाबसेरीमा जन्म भै जिल्ला सुनसरी दुहवी गा.वि.स. वडा नं. ६ घर भै हाल का.म.न.पा. वडा नं. ९ पिङ्गलास्थान माइती मार्गमा आधुनिक घर निर्माण गरी स्थायी बसोबास गरेका स्व. दिनानाथ रेग्मीका नाति, लक्ष्मीप्रसाद रेग्मीका छोरा हाल आन्तरिक राजस्व कार्यालय क्षेत्र नं. १ का ना.सु. उमेशकुमार रेग्मीको पारिवारिक विवरण देहायबमोजिम देखिन्छ :

तालिका नं. १

सि.नं.	नाम	नाता	वैवाहिक स्थिति	पेसा
१	संजना काफ्ले (रेग्मी)	श्रीमती	—	गृहिणी
२	निकेश रेग्मी	छोरा	नाबालक	—
३	निलिसा रेग्मी	छोरी	„	—
४	रमेशकुमार रेग्मी	दाजु	विवाहित	व्यापार
५	श्रीमती राधा रेग्मी	भाउजू	„	„
६	राकेशकुमार रेग्मी	भतिजा	अविवाहित	विद्यार्थी
७	राजेशकुमार रेग्मी	भतिजा	„	„
८	सुश्री रेखा रेग्मी	भतिजी	„	„
९	राजनकुमार रेग्मी	भाइ	विवाहित	नोकरी
१०	श्रीमती इन्दिरा रेग्मी	भाइ बुहारी	„	गृहिणी
११	२ नाबालक	भतिजा भतिजी	—	—

उषादेवी काफ्ले (सासू) को पारिवारिक विवरण

प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीको सम्पत्तिसम्बन्धी अनुसन्धानको सन्दर्भमा निजको ससुरालीतर्फका व्यक्तिहरूको विवरणसमेत निम्नअनुसार उल्लेख भएको :

तालिका नं. २

सि.नं.	नाम	नाता	वैवाहिक स्थिति	कैफियत
१	उषादेवी काफ्ले	आफैं	विवाहित	२०५७ सालतिर पतिको स्वर्गारोहण भएको
२	डा.सुरेस काफ्ले	छोरा	विवाहित	बेलायतमा बसोबास गर्दै आएको
३	सुशीलाकुमारी काफ्ले (अर्याल)	छोरी	„	श्रीमान् निजामती सेवामा उपसचिव पदमा कार्यरत, आफू निजी क्षेत्रको संगठित संस्थामा कार्यरत
४	संजना काफ्ले (रेग्मी)	छोरी	„	उमेशकुमार रेग्मीकी श्रीमती
५	सृजना काफ्ले (पोखरेल)	छोरी	„	जनकपुरमा बसोबास गरिरहेकी
६	सुधीरकुमार काफ्ले	छोरो	अविवाहित	चार्टर्ड एकाउन्टेन्टमा अध्ययनरत तथा चार्टर्ड एकाउन्टेन्ट फर्ममा अडिट गर्ने कार्यमा संलग्न रहनुका साथै वृद्ध आमालाई काठमाडौंमा डेरामा राखी पालन पोषण गरी बसेको

उषादेवी काफ्ले (आमा) र सुधीरकुमार काफ्लेको बयानबमोजिम पैतृक सम्पत्तिको विवरण:-

सुधीरकुमार काफ्लेको मिति २०५९।९।२ को बयानबमोजिम पैतृक सम्पत्तिमा धानखेत १ बिगाहा, इनरूवा न.पा. वडा नं. २ मा ७ कठ्ठा घडेरी, दुईतले काठको घर, एकतले पक्की घर, पक्की गोदाम १ र बैंक मौज्जात तथा नगद यकिन नभएको ।

बरामदी मुचुल्काबाट देखिएको वस्तुस्थिति

क्यामरा: एन.कोन.ए.एफ.२२०-१ थान, सोनी ७०० एक्स डिजिटल जुम डिजिटल ह्याण्ड कम, नयाँ भिडियो मुभी क्यामरा १ थान ।

इलेक्ट्रोनिक्स सामान: सोनी वाकमेन १ थान, यु.के.मा बनेको कालो रंग डेउ भिडियो क्यासेट प्लेयर १ थान रहेको ।

सुनका गहना: बरामदी मुचुल्काको गहना शीर्षकको नं.२,३,४ र २० का एकसरो गहनाहरू अभियुक्तकी श्रीमती संजना काफ्लेलाई नै प्रयोग गर्न जिम्मा लगाई बाँकी गहनाहरू आयोगको सिलछाप लगाई निजलाई नै छोडिएको र पछि मूल्याङ्कन गर्ने बखत आयोगमा नै ल्याउन लगाई सिलछाप खोलिएको मुचुल्का बनाई सिलछाप खोली मिति २०५९।८।५ मा सुनचाँदी व्यवसायी संघबाट मूल्याङ्कन भई आउँदा रु.४,२२,३०३।६७ मूल्य बराबरको गहनाहरू भएको देखिएको ।

कागजात: उमेशकुमार रेग्मी, श्रीमती संजना रेग्मीका विभिन्न स्थानमा खरिद गरेका जग्गाहरूको जग्गाधनी प्रमाण पुर्जा, श्रीमती संजना काफ्ले (रेग्मी), सासू उषादेवी काफ्ले, जेठीसासू सुशीलाकुमारी काफ्ले (अर्याल) आदिका नाममा रहेको बैंक खाताहरूको चेकबुक, नागरिक बचतपत्रको प्रमाणपत्र, बैंक निक्षेपको मुद्दती रसिद, सेयर प्रमाणपत्रहरू, अन्य व्यक्तिहरूसँगको लेनदेनका कागजात आदि बरामद गरी ल्याएको देखिन्छ ।

नेपाल कानून पत्रिका, २०७२, चैत

नगदतर्फ: ने.रु.६,५२,५००।- मध्ये रु.१५,०००।- संजना काफ्ले (रेग्मी) को अनुरोधमा घरायसी खर्चका लागि छोडी बाँकी रु.५,३७,५००।-र विदेशी मुद्रातर्फ अमेरिकी डलरको ट्राभलर्स चेक ११०० नगद अमेरिकी डलर ११७१।- र स्टर्लिङ्ग पाउन्ड ३० बरामद भएको देखियो ।

नोकरी विवरण: प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीको सरकारी सेवामा कार्यरत कार्यालयको विवरण निम्नानुसार छ :

तालिका नं. ३

क्र.सं.	काम गरेको कार्यालय	पद	मिति	नियुक्ति / सरुवा / बढुवा
१	घरेलु सिल्पकला तथा बिक्रीभण्डार, पोखरा		२०४५ साउनदेखि २०४५ मङ्सिरसम्म	नियुक्ति
२	आवास तथा भौतिक योजना मन्त्रालय	लेखापाल	२०४५।९।२ देखि २०४९।१।१४ सम्म	स्थायी नियुक्ति
३	अर्थ मन्त्रालय	ना.सु.	२०४९।१।१५ देखि	सरुवा, कर विभाग
४	अर्थ मन्त्रालय, तनहुँ कर कार्यालय	„	२०५०।१।१४	सरुवा
५	क्षेत्र नं. ३ कर कार्यालय, बबरमहल	„	२०५१।१।१८	„
६	क्षेत्र नं. ४ कर कार्यालय कुलेश्वर	„	२०५७।७।२२	„
७	क्षेत्र नं. १ आन्तरिक राजस्व कार्यालय	„	२०५८।६।२२	„

(प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मी २०४९।१।१५ मा राजस्व समूहमा सरुवा भएको देखिन्छ ।)

उपर्युक्त विवरणबाट प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मी २०४९।१।१५ देखि २०५१।१।१८ सम्म अर्थात् १ वर्ष २ महिना ३ दिनबाहेक राजस्व समूहभित्र कर प्रशासनका महत्त्वपूर्ण कार्यालयहरूमा कार्यरत रहेको देखिन्छ ।

ना.सु.उमेशकुमार रेग्मी राजस्व समूहमा प्रवेश गरेपश्चात् खरिद गरेका जग्गा तथा निजले आफू, आफ्ना परिवार र सासू, साला, जेठी सासूसमेतको नाममा बैंक मौज्दात, बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको प्राथमिक बजार र दोस्रो बजारमार्फत खरिद गरेका सेयरहरू, राष्ट्रिय बचतपत्रहरू, निर्माण गरेको घरको विवरण देहायबमोजिम रहेको छ :

(१) श्रीमती संजना काफ्ले (रेग्मी) को नाममा जिल्ला काठमाडौं, बलम्बु गा.वि.स.३ (क), कि.नं.२२४ को क्षेत्रफल ०-७-३-२ रोपनी जग्गा मिति २०५२।४।७ मा हालैको बकसपत्रबाट खरिद गरेको ।

- (२) उमेशकुमार रेग्मीकी सासू उषादेवी काफ्लेको कृषि विकास बैंक, बैंकिङ्ग कार्यालय बत्तिसपुतली स्थित निलिशा रेग्मीलाई आफ्नो शेषपछि इच्छाइएको व्यक्ति राखी रु.१० लाखको बचत र मुद्धती खातामा उमेशकुमार रेग्मी र संजना काफ्ले (रेग्मी)ले २०५८ वैशाखदेखि २०५९।४।१३ सम्ममा रु.४५ लाख रकम जम्मा गरेको र हालको बैंक मौज्दात रु.४४,२७,१२९।- भन्दा बढी रहेको देखिन्छ।
- (३) आफ्ना वृद्धा आमालाई डेरामा राखी पालनपोषण गरिरहेका अविवाहित छोरा सुधीरकुमार काफ्ले (उमेशकुमार रेग्मीका साला)ले कृषि विकास बैंक, रत्नपार्क शाखामा मिति २०५८।९।२६ मा बचत खाता नं. ९३१०४४ को खाता खोली आफ्नो शेषपछि इच्छाइएको व्यक्तिमा उमेशकुमार रेग्मीकी एकाघरकी श्रीमती संजना रेग्मीलाई राखी विभिन्न मितिमा आफ्नी दिदी (उमेशकुमार रेग्मीकी जेठी सासू) सुशीलाकुमारी अर्यालको खाताबाट रु. २० लाख ट्रान्सफर गरी जम्मा गरेको र उक्त खातामा रु. २०,३५,४३७।४५ मौज्दात रहेको।
- (४) उमेशकुमार रेग्मीकी एकाघरकी श्रीमती संजना काफ्ले (रेग्मी) को नाममा जिल्ला काठमाडौं का.म.न.पा. ७(ख) कि.नं. २३८ क्षेत्रफल ०-८-०-१ रोपनी जग्गा हालैको बकसपत्रबाट मिति २०५२।९।१९ मा जग्गा खरिद गरेको।
- (५) उमेशकुमार रेग्मीकी एकाघरकी श्रीमती संजना काफ्ले (रेग्मी) को नाममा जिल्ला भक्तपुर दधिकोट गा.वि.स. ७(ग) कि.नं. ५९९ क्षेत्रफल ०-८-०-० रोपनी जग्गा मिति २०५१।८।२३ मा खरिद गरेको।
- (६) उमेशकुमार रेग्मीले जिल्ला काठमाडौं का.म.न.पा.-९ कि.नं. ६३ क्षेत्रफल ०-६-२-० रोपनी जग्गा २०५५।१।२४ मा खरिद गरी सोही जग्गामा मिति २०५६।१।२८ देखि २०५८ सालसम्ममा आधुनिक घर बनाएको।
- (७) उमेशकुमार रेग्मीले ललितपुर जिल्ला ललितपुर उपमहानगरपालिका वडा नं. ३ (ग) कि.नं. १०२४ क्षेत्रफल ०-६-२-० रोपनी जग्गा मिति २०५४।९।१५ मा राजीनामाबाट रु. २,५९,४००।- मा खरिद गरेको।
- (८) उमेशकुमार रेग्मीले आफ्नो श्रीमती संजना काफ्ले (रेग्मी) को नाममा मिति २०५९।९।१६ मा नेपाल राष्ट्र बैंकबाट निष्कासित रु.३ लाखको ००२८५४ नं. को राष्ट्रिय बचतपत्र खरिद गरेको।
- (९) राजस्व समूहभिन्न प्रवेशका सुरुका दिनहरूमा निजले काठमाडौं उपत्यकास्थित बलम्बु, दधिकोट जस्ता सहरभन्दा केही टाढाका न्यून पूर्वाधार तथा न्यून सुविधा भएका जग्गाहरू खरिद गरेको र गैरकानूनी सम्पत्ति आर्जन गर्ने शृङ्खलाको बृद्धिसँगै काठमाडौंको चाबहिल, बत्तिसपुतली र ललितपुर उपमहानगरपालिका जस्ता घना, आवादी र मूल्य बढी पर्ने महँगा क्षेत्रहरूमा जग्गा तथा घर जोड्ने क्रम सुरु गरेको देखिन्छ। पछि गएर आफू तथा आफ्ना ससुरालीतर्फका व्यक्तिहरूको नाममा समेत लाखौंको तरल सम्पत्ति राख्ने कार्य उत्कर्षमा पुगेको देखिन्छ।

प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान:-

जेठानले सालाको नाममा घर किन्न पैसा

पठाएको थाहा छ । ३-४ महिनाअघि (अर्थात् २०५९ जेठ र असारतिर) सालाको विवाह गर्न भनी रु. २ लाख मलाई पठाएको हो । त्यसभन्दा पहिले उहाँले २०५४ वा २०५५ सालदेखि पैसा पठाउन थाल्नुभएको थियो । पैसा पठाउँदा डा. दुर्गा पोखरेल र डा. रामप्रसाद पोखरेलमार्फत आएका मैले थाहा पाएको हुँ । मेरा बाबुले २०२२/२३ सालदेखि व्यापार गर्नुहुन्थ्यो । सो व्यापार हाल मेरा दाजुले गर्दै आउनुभएको छ । म जागिर खानुपूर्व भिडिओ चलाउँथेँ साथै सानोतिनो ठेक्काको काम गर्थेँ र मेरी श्रीमतीले विवाहपूर्वदेखि २०५२ सालसम्म दुरसञ्चार संस्थानमा (तेस्रो तहमा) कार्यरत रहिन् । त्यसपछि ट्युसन पढाउने र सानोतिनो सिलाई बुनाईको काम गर्ने गरेकी थिइन् । बुबाको होटल व्यवसाय थियो, कारोबारको विषयमा थाहा भएन । निजामती सेवामा प्रवेश गरेपछि मैले पैसा ब्याजमा दिने गरेको थिएँ । जागिर खानुपूर्व आर्जन गरेको रु. ३,५०,०००।- रकम ने.बैं.लि. दुहवी शाखामा जम्मा गर्ने गरेको थिएँ । श्रीमती संजना काफ्ले (रेग्मी) का नाउँमा २०५१ सालपछि खरिद भएका तालिका नं. ९ का जग्गाहरू दाजुले पठाएको रकम, आफ्नो तलबको रकम र का.म.न.पा. ७ चाबहिलस्थित श्रीमतीको नामको जग्गा श्रीमतीले अष्टरत्न शाक्यलाई रिझाएबापत बकस पाएकी हुन् । आफ्नो नाममा रहेको विराटनगर उपमहानगरपालिकास्थित जग्गा बिक्री गर्ने प्रयोजनका लागि सहोदर दिदी शोभादेवी अर्यालबाट पटकपटक गरी रु.३,२०,०००।- सापटी लिएर खरिद गरेको र सो जग्गा दिदीलाई नै रु.४,२०,०००।- मा बिक्री गर्न पटकपटक गरी रु. ३,२०,०००।- घरायसी कागज गरी जग्गा दिएको हो ।

सुशीला कुमारी काफ्ले (अर्याल) को नामको खातामा २०५४।६।२० देखि २०५७।३।५ सम्म चारपटक गरी रु.२७ लाख जम्मा गरेको विषयमा डा. सुरेश काफ्लेले बेलायतबाट आमाको नाममा पठाएको रकम उहाँहरूको दिदी बहिनीहरूले पेवाको रूपमा

जम्मा गरेको रकम मलाई राखिदिनु भनी भनेकाले मैले लगेर राखिदिएको हुँ । सासूको खातामा रहेको (रु.४५ लाख) रकमको स्रोतको हकमा जेठान डा. सुरेशकुमार काफ्लेले पठाइदिनुभएको हो भन्नेसम्म जानकारी छ । सासूको आग्रहमा राखिदिने काम गरेको हुँ । बाबुले ७ लाख र दाजुले १२ लाख दिनुभएको हो । दाजुले दिएको रु. १२ लाख नगदै ल्याएको हुँ । दाजुको पसलमा लगानी गरेको छैन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

उषादेवी काफ्लेले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान :

बैंकमा कति रकम छ मलाई थाहा छैन । मेरो खातामा रकम जम्मा गर्न छोरी र बहिनी डा.दुर्गा पोखरेल जाने गर्दथे, मलाई खाता खोल्ने दिनमात्र लगेका थिए । मेरो खातामा रहेको रु.१० लाख घरबाट ल्याएको र अरु बेलायत बस्ने जेठा छोराको दिएको हो । बिहे नभएको छोराकी बुहारी कस्ती आउली भनेर मात्र नातिनीलाई इच्छाएकी हुँ । पटकपटक गरी छोराहरूले १० लाख ल्याई दिएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी उषादेवी काफ्लेले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

प्रतिवादी सुशीलाकुमारी काफ्ले (अर्याल) ले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान:-

बचतपत्र रु.५ लाख र कृषि विकास बैंक रत्नपार्क शाखामा रु.५ लाख गरी जम्मा रु.१० लाख मेरो स्वआर्जनको सम्पत्ति हो । कृषि विकास बैंक, रत्नपार्क शाखामा रहेको रु.१९,९३,०५४।०३ बैंक मौज्जातका सम्बन्धमा उक्त खातामा रकम जम्मा गर्न खाता एक किसिमको साझा खाता भएकोले श्रीमान्भन्दा पनि माइतीपट्टिका व्यक्ति बढी जाने गर्नुहुन्थ्यो । जस्तो संजना काफ्ले (बहिनी) र उमेश

रेग्मी (बहिनी ज्वाइँ)। उक्त खाता एक किसिमको साझा खाता हो भनी उल्लेख गरेको हुँदा साझेदारहरूको मौज्जात हिस्सा सुशीला कुमारी (अर्याल) काफलेको रु. ३,५०,०००।-, सुनीता शर्माको रु. ३,५०,०००।- संजना काफलेको रु. १,००,०००।-, सृजना पोखरेल रु. ३,००,०००।- र शोभा आचार्यको रु. १,२५,०००।- गरी जम्मा रु. १२ लाख रकम साझा रकम हो। २०५४।०५५ सालतिर पटकपटक गरी रु. १२ लाख जम्मा गरेको र उक्त खातामा रकम जम्मा हुनुअगाडि बहिनी संजनालाई सापट दिएको रकम फिर्ता गर्ने सिलसिलामा जम्मा भएको हो। यति नै रकम जम्मा भएको छ भनी बताउन असमर्थ छु। रु. ८ लाख उमेशकुमार रेग्मीले सापट लागेको जम्मा भएको र अर्को रकम दाइले पठाएको रकम जम्मा भएको हो। मलाई दाइ डा. सुरेश कुमार काफलेले हालसम्म रु. ३० लाख जति पठाइसक्नु भएको छ। सो रकम मैले बुझी केही दिन घरमा रहन्थ्यो र पछि आमाहरूलाई इनरूवा पठाउँथे। पठाएको रकम हामी दिदी बहिनीमध्ये कसैले माइती गएको बेला लिएर जान्थ्यौं त कहिले भाइले लान्थ्यो। थोरै भएकोले बैंक ड्राफ्ट नबनाई लान्थ्यौं। पछि भाइ काठमाडौं पढ्न बसेपछि केही रकम त यतै भाइले नै चलाउँथ्यो। दाजुले पठाएको रकम म राखिदिन थिएँ। आमाको नाममा भएको रकम दाजुले सानिमा दुर्गा पोखरेल र मामा रामप्रसाद पोखरेलको हातबाट पठाइदिनु भएको हो। भाइको खातामा मेरो खाताबाट ट्रान्सफर भएको रु. १५ लाख दाइले दिएकोबाट जम्मा भएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी सुशीलाकुमारी अर्यालले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान।

प्रतिवादी सुधीरकुमार काफलेले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान:-

कृषि विकास बैंक, रत्नपार्क शाखामा २०

लाखभन्दा बढी रकम मौज्जातमध्ये रु. ५ लाख चानचुन मेरो स्वआर्जनको हो। बाँकी मेरा दाजु डा. सुरेश काफलेले दिनुभएको हो। दिदी सुशीलाकुमारी काफले (अर्याल) लाई बचतपत्र खरिद गर्न रु. ५ लाख सापटी दिएको थिएँ। सोही रकम प्राप्त भएपछि जम्मा गरेको हुँ। ट्युसन पढाएको र दक्षिणा आदिसमेतबाट जम्मा भएको छ। दाजु सुरेश काफलेले मलाई दिएको रकम दिदीको खातामा थियो। अब चैं तेरो पैसा तँ आफैँ राख् घर किन्न लागेको छौं। विवाह गर्ने पनि बेला भयो। घर किनेपछि सरसामान जोड्नुपर्छ भनी मेरो खातामा ट्रान्सफर गरिदिनु भएको हो। २०५४ सालतिर दाजु आउनुभएको र २०५५ साल मङ्सिरमा फर्कँदा रु. १५ लाख मेरो बिहेवारी र अन्य आवश्यक पर्दा खर्च गर्न सुशीलालाई छोडेको छ भन्नुभयो। दाजु सुरेशले त्यसो भनेको कुरा पछि दिदी सुशीलाबाट जानकारी पाएँ। यसबाहेक अन्य कुरा थाहा छैन। इच्छयाएको व्यक्तिको हकमा आमाकी भान्जी निलिशाप्रति बढी स्नेह थियो त्यसैले उनलाई नै राख्नु भएको हो। उपयुक्त घर नभेटेकाले घर किन्न ढिला भएको हो। दिदीले सार्नु भएको रकम दाइले पठाएको रकम हो। अन्य कुरा बुझ्नु परे मेरी दिदी सुशीला अर्याल र भिनाजु उमेश रेग्मीलाई बुझी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी सुधीरकुमार काफलेले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान।

डा.दुर्गा पोखरेलले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान:-

सुरेशकी आमा मेरी साहिँली दिदी हुनुहुन्छ। घर किन्न सुरेश काफलेले मेरो श्रीमान्को बेलायतस्थित खातामा रकम जम्मा गर्ने र सो रकम मेरो नेपालस्थित स्टाण्डर्ड चार्टर्ड बैंकको डलर खातामा जम्मा भएको रकम पटकपटक गरी रु. ४० लाख दिएको छु। बुढानीलकण्ठमा ८ रोपनी र काठमाडौं रविभवनमा २ रोपनी चानचुन जग्गा किनेको र रविभवनको १ रोपनी

चानचुन बिक्री गरी सकेकी छु भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीकी सानीआमा सासू डा.दुर्गा पोखरेलले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

प्रतिवादी संजना काफ्ले (रेग्मी) ले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान:-

दाजु डा. सुरेश काफ्ले बेलायतबाट कहिलेकाहीँ आएर जाँदा ४ हजार हात खर्च दिनुहुन्थ्यो । २०५५ सालतिर बेलायत फर्कदा २९ इन्चको टि.भी र एक डेक मलाई दिएर जानुभयो । मैले २०५७।१०।१६ मा रू. ९७,०००।- आमाको रकम ड्राफ्टमार्फत मेरो खातामा जम्मा गरेको हो । घर व्यवहारको सबैकुरा मेरो श्रीमान्ले गर्ने भएकोले उहाँ अफिस जाने हुँदा नभ्याएकोले मलाई यति राख भन्नुहुन्थ्यो । कृषि विकास बैंक, गौशाला शाखामा खाता खोल्न म र आमा गएका थियौं, कृषि विकास बैंक, रत्नपार्कको बचत खातामा मिति २०५८।१।१९ मा मुद्दती खाताबाट जम्मा भएको रू. ५ लाखमध्ये रू. ३ लाखको बचतपत्र खरिद गरेको र रू. ५ लाखको स्रोत मैले जानेसम्म मेरो श्रीमान्को पहिले देखिको बचत पैसा जस्तो लाग्छ । सबै रकमको बारेमा थाहा छैन । २०५२ सालदेखि जेठाजुले पैसा पठाउनु हुन्थ्यो । त्यहीँ रकम जम्मा गरेजस्तो लाग्छ । सबै कुरा मेरा श्रीमान्लाई थाहा छ । पिङ्गलास्थानमा जग्गा किनियो र घर बनाइयो । अरू जग्गा कहाँ छ मलाई थाहा भएन । जेठाजुको दुहवी बजारमा आफ्नै घरमा किराना पसल छ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी संजना काफ्ले (रेग्मी) ले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

राजनकुमार रेग्मीले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान:-

दाजु उमेश कुमारलाई बुबाले ७ लाख र दाजु रमेशले १२ लाख जति दिनुभएको हो भन्नेसमेत

व्यहोराको उमेशकुमारका भाइ राजकुमार रेग्मीले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

रमेशप्रसाद रेग्मीले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान:-

पसल २०३२।३३ सालदेखि सञ्चालन गरेको हो । अहिलेको स्थितिमा रू. १० लाखसम्मको टर्नओभर छ । वार्षिक १ लाखसम्म आम्दानी हुन्छ । कर वार्षिक १ हजार तिर्छु । २०५२ सालमा भाइ उमेशकुमार रेग्मीलाई घडेरी किन्न रू.२ लाख र २०५७ सालमा एभरेष्ट बैंक लि.दुहवी शाखाबाट हाइपोथिकेसन कर्जा रू. ६ लाख लिई पठाएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी उमेशकुमारका दाजु रमेशप्रसाद रेग्मीले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

केदारमणी अर्यालले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान:-

मेरो श्रीमतीको नाममा कृषि विकास बैंक चाबहिल र रत्नपार्कमा बचत खाता छ । चाबहिलको खाता हाम्रो परिवारको सामूहिक आय जम्मा गर्ने बचत खाता हो । रत्नपार्कको खाता विवाह हुनासाथ निजसँग रहेको विवाहको रहलपहलको रकमबाट खोलिएको हो । निजको स्वआर्जनसमेत त्यसै बैंकमा छ । सम्पत्ति विवरण भर्दा त्यो खातामा देखिएको रकम श्रीमती र दिदी बहिनीहरूको पेवा रकम हो भनेकोले सोही व्यहोरा उल्लेख गरेको र सो खातामा ६ पटकको कारोबारबाट ३२ लाख जम्मा भएको भन्ने सम्बन्धमा मेरो एक रूपैयाँ पनि रहेको छैन । सो रकम के कसरी जम्मा गरियो भन्ने सम्बन्धमा मलाई केही थाहा छैन । सो खातामा मेरी श्रीमतीको कति र अन्य व्यक्तिको कति रकम छ भन्नेसमेत मलाई थाहा छैन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीका साहु दाइ

केदारमणी अर्यालले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

सुरेश काफ्लेले बेलायतबाट इमेलमार्फत प्रेषित गरेको बयान:-

म विगत पन्ध्र वर्षदेखि आँखाको शल्यक्रिया गर्ने चिकित्सकको रूपमा बेलायतमा कार्यरत छु । मैले उमेश रेग्मी, संजना काफ्ले, सृजना काफ्ले, सुशीला काफ्ले र उषादेवी काफ्लेको नाममा प्रत्यक्षरूपमा रकम पठाएको छैन । तर मेरा आमा बुबालाई विगत १२-१३ वर्षदेखि निश्चित अन्तरालमा वार्षिक करिब तिन लाख रुपैयाँका दरले सन् २००० सम्म रकम पठाएको छु । सो रकम मेरी बहिनी सुशीला अर्यालमार्फत मेरा आमा बुबासम्म पुग्दथ्यो । बुबाको मृत्युपछि सन् २००१ को जनवरी (२०५७ पुस-माघ) मा मेरी आमा काठमाडौँ आउने निर्णय भएपछि मैले उहाँलाई एउटा सुहाउँदो घर किनिदिने र त्यसलाई करिब ५० लाखसम्म पर्ने भन्ने कुरा भएको थियो । मेरी सानिआमा डा. दुर्गा पोखरेल (उहाँले एन्थोली विलेट नामक विदेशीसँग विवाह गर्नु भएको छ) नेपाल आउने भएपछि मैले उहाँलाई मेरी आमालाई ४० लाख दिनुहोस् म तपाईंको रकम बेलायत वा अमेरिकामा रहेको तपाईंको श्रीमान्को खातामा जम्मा गरिदिन्छु भनी भन्दा उहाँले सो कुरा स्वीकार गरी मेरी आमालाई जनवरी २००१ को लगत्तै पछि ४० लाख दिनुभएको हो । सोभन्दा अगावै मैले मेरा मामा डा. रामप्रसाद पोखरेलले खोलेको एभरेष्ट नर्सिङ्ग होममा १० लाख लगानी गरेको थिएँ । सो लगानीसमेत फिर्ता गरी आमालाई दिनुहोस् भनी मैले भनेको थिएँ र सोहीबमोजिम सो १० लाख पनि आमाको नाममा रहेको हुनुपर्छ । अरू विवरण त्यहीँबाटै पनि पाउन सकिन्छ भन्नेसमेत व्यहोराबाट प्रतिवादी उमेशकुमारका जेठान सुरेश काफ्लेले बेलायतबाट इमेलमार्फत प्रेषित गरेको बयान व्यहोरा ।

अनुसन्धान तहकिकातको विस्तृत विवरण

(क) २०५० सालमा पेस गरेको सम्पत्ति विवरण:-

प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीले राजस्व समूहमा मिति २०४९।११।१५ मा प्रवेश गरेपश्चात् अर्थ मन्त्रालयमा मिति २०५०।८।१९ मा पेस गरेको सम्पत्ति विवरण देहायको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छः

तालिका नं. ४

क्र.सं	विवरण	जग्गाधनीको नाम	प्राप्तिको व्यहोरा
१	घर १२०० वर्ग फिट दुहवी गा.वि.स.६ सुनसरी	लक्ष्मीप्रसाद रेग्मी	पैतृक
२	दुहवी गा.वि.स.५ सुनसरी १२ कड्डा जग्गा	„	„
३	„ १-१०-० जग्गा	„	„
४	विराटनगर उ.म.न.पा.०-४-२-० जग्गा	आमाको नाममा	„
५	सिमरिया र कुशाहा गा.वि.स. सुनसरीमा अन्दाजी ५ विगाहा जग्गा	आमा र बाबुको नाममा	„
६	विराटनगर उ.म.न.पा. ४ मा ८ कड्डा घडेरी जग्गा	लक्ष्मीप्रसाद रेग्मी	„
७	सुनसरी जिल्ला दुहवी गा.वि.स.४ मा ५ कड्डा जग्गा	उमेशकुमार रेग्मी	पैतृक / व्यापार

नेपाल कानून पत्रिका, २०७२, चैत

सुनचाँदी गहना:-

तालिका नं.४(क)

क्र.सं.	विवरण	के.जी./तोला/ग्राम	प्राप्तिको व्यहोरा	गरगहना थान
१	सुन	३० तोला	पैतृक/दाइजो	गरगहना
२	चाँदी	२ के.जी.	"	"
३	टि.भी.	१४ "	दाइजो	१ थान

शेयर:-

तालिका नं. ४(ख)

क्र.सं.	सेयरधनीको नाम	संस्थाको नाम	सेयर सङ्ख्या	मूल्य	जम्मा
१	उमेशकुमार रेग्मी	नेपाल ट्रेडिङ कं.लि.	५०	१००१-	५,०००१-
२	उमेशकुमार रेग्मी	नेफिन्को	३०	१००१-	३,०००१-
३	संजना काफ्ले (रेग्मी)	हिमालयन बैंक लि.	२५	१००१-	२,५००१-

नगद:-

तालिका नं. ४(ग)

क्र.सं.	खातावालाको नाम	नाता	खाता भएको बैंकको नाम	रकम	कैफियत
१	उमेशकुमार रेग्मी	आफैँ	कृषि विकास बैंक, पुतलीसडक	५०,०००१-	त्यस समयमा बैंक स्टेटमेन्ट बमोजिम रु.४०,५१३१- मौज्दात रहेको ।
२	"	आफैँ	रा.वा.बैंक सिंहदरबार शाखा	३०,०००१-	त्यस समयमा बैंक स्टेटमेन्ट बमोजिम रु.५७१- मौज्दात रहेको ।
३	संजना काफ्ले	श्रीमती	कृषि बिकास बैंक चाबहिल	८०,०००१-	त्यस समयमा बैंक स्टेटमेन्ट बमोजिम रु.१५,८७१।०५ मौज्दात रहेको ।

सो समयको बैंक स्टेटमेन्ट हेर्दा विवरणमा उल्लेख गरेको रकम नदेखिएकोले झुठो विवरण पेस गरेको ।

ऋण सापटी दिएको:-

तालिका नं. ४(घ)

क्र.सं.	ऋण लिने व्यक्तिको नाम	रकम	फिर्ता गर्ने अवधि
१	मोहन शाक्य, मैतीदेवी	५०,०००१-	२०५१ आषाढ
२	गोविन्द पुडासैनी, विराटनगर	९५,०००१-	२०५० चैत्र

(ख) अनुसन्धानको दायरा बाहिर राखिएका बैंक खाताहरू:-

देहायका व्यक्तिहरूको नाममा रहेका तालिकामा उल्लिखित खाताहरूलाई सम्बन्धित व्यक्तिको स्वाभाविक आम्दानीको रकमलाई स्वाभाविक बैंकिङ्ग कारोबारको रूपमा अनुसन्धानको दायरा बाहिर राखिएको छ:-

तालिका नं. ५

क्र. सं.	खातावालाको नाम	अभियुक्तसँग नाता	बैंकको नाम	इच्छाएको व्यक्ति र नाता	खाता नं. र खाता खोलेको मिति	मौज्दात रकम रु	कैफियत
१	उषादेवी काफ्ले	सासू	रा.वा. बैंक गौशाला	सुधीरकुमार काफ्ले (छोरा)	मु.हि.नं. ३६/२९५ २०५७।१०।२३	१,२५,०००।	खातावालाको अविवाहित छोरा
२	"	"	"	"	ब.हि.नं. १४९१७ २०५७।१०।२३	३५,७२३।८४	
३	सुशीलाकुमारी अर्याल (काफ्ले)	जेठी सासू	कृ.वि. बैंक चाबहिल	केदारमणी अर्याल (पति)	०९०७८६ २०४९।१।२९	१०,९९,९४१।३३	हाल रु. २४,९४१।३३
४	लक्ष्मीप्रसाद रेग्मी	बाबु	ने.बैं.लि. दुहवी	उल्लेख नभएको	ब.हि.नं. ९४७	१,२१,२८५।८३	
५	दिव्यकुमारी रेग्मी	आमा	"	"	ब.हि.नं. ५७०९	९२,११३।-	
६	"	"	"	"	मु.हि.नं. ६१/४१	३८,०००।-	
जम्मा रु						१५,१२,०६४।	

(ग) देहायका खाताहरूमा भएको कारोबार र मौज्दात रहेको रकम अस्वाभाविक देखिएकोले अनुसन्धानको सिलसिलामा आयोगले रोक्का राखी अनुसन्धान गरेको:-

तालिका नं. ६

क्र. सं.	खातावालाको नाम	अभियुक्तसँग नाता	आफ्नो शेषपछि इच्छाएको व्यक्ति	बैंकको नाम	खाता नं. र खाता खोलेको मिति	रकम
१	श्रीमती उषादेवी काफ्ले	सासू	निलिशा रेग्मी	कृ.वि. बैंक बत्तिसपुतली	३ १ १ ५ ६ ६ २०५८।१।५	३४,२७,१२९।४८
२	"	"	"	"	२ ३ ४ ९ ७ ५ २०५८।१।११	१०,००,०००।
३	सुधीरकुमार काफ्ले	सालो	संजना काफ्ले (रेग्मी)	कृ.वि.बैंक रत्नपार्क	९ ३ १ ० ४ ४ २०५८।९।२६	२०,३५,४३७।४५

नेपाल कानून पत्रिका, २०७२, चैत

४	संजना काफ्ले	श्रीमती	उषादेवी काफ्ले	कृ.वि. बैंक रत्नपार्क	८ २ १ ७ ० ४ २०५४।१।१९४	१,४७,९९१।४८
५	सुशिलाकुमारी अर्याल	जेठी सासू	उल्लेख नभएको	ऐ.ऐ	० ७ २ ० ४ १ २०४१।८।२६ पुरानो खाता नं. ३२०४	१९,९३,०५४।०३
६	सुशिलाकुमारी अर्याल	"	सौरभ अर्याल	कृ.वि.बैंक रत्नपार्क	४ ९ ३ ५ ७ / ८ १ २०५५।१२।१८	५,००,०००।-
७	उमेश कुमार रेग्मी	आफैं	-	रा.वा. बैंक सिंहदरबार	२ ४ ८ १ ० २०४५।९।२	२,४५६।८९
८	"	"	संजना काफ्ले रेग्मी	कृ.वि. बैंक पुतलीसडक	१ १ ० १ ४ ० २०४८।८।२५	१,६०,९९९।४०
९	"	"		ने.बैं.लि. दुहवी	२ १ ३ ६ २०४३।३।९	९५१।१२
१०	संजना काफ्ले रेग्मी	श्रीमती	उमेशकुमार रेग्मी	कृ.वि. बैंक, चाबहिल	० ८ १ ३ ८ ४ २०४८।९।२२	५१,९२६।१२
११	"	"	निलिशा रेग्मी	रा.वा. बैंक मैतीदेवी	४ ७ ४ २ २०५२।२।२८	१,६५,५७४।२९
जम्मा						९४,८५,४४०।२६

माथि तालिकाको क्रमसङ्ख्या ४ को रकम संजना काफ्ले (रेग्मी) को बैंक खाताको हकमा आफ्नो एकाघरको पति र छोरा छोरीहरू समेतलाई आफ्नो शेषपछिको इच्छाइएको व्यक्ति नराखी आमा उषादेवी काफ्लेलाई राखेको देखिएकोले दाबीमा समावेश नगरिएको।

क्रमसङ्ख्या ६ को सुशीलादेवी अर्यालको मुद्दती खातामा रहेको रु.५ लाख निजको स्वआर्जनको देखिएकोले दाबीमा समावेश गरिएको छैन।

(घ) आयोगले अनुसन्धानको सिलसिलामा रोक्का राखेको नागरिक बचतपत्रको विवरण:-

तालिका नं. ७

क्र. सं.	बचतपत्र धनीको नाम	बचतपत्र नं.	नाता	इच्छाएको व्यक्ति	खरिद मिति	रकम रु.
१	संजना काफ्ले (रेग्मी)	००२८५५	श्रीमती	आवेदन फर्ममा उल्लेख नभएको	२०५८।९।१६	३,००,०००।-
२	उषादेवी काफ्ले	००२८५४	सासू	"	"	५,००,०००।-
३	सुशीला कुमारी	००२८५३	जेठीसासू	"	"	५,००,०००।-
जम्मा:						१३,००,०००।-

(ड) आयोगले अनुसन्धानको सिलसिलामा उमेशकुमार रेग्मीको एकाघर परिवारका सदस्यहरू बाहेक रोक्का राखेको सेयरको विवरणः

तालिका नं. ८

क्र. सं.	सेयर धनीको नाम	अभियुक्तसँग नाता	कम्पनीको नाम	खरिद मूल्य प्रति सेयर	सेयर सङ्ख्या र खरिद मिति	रकम रु	कैफियत
१	उषादेवी काफ्ले	सासू	नेपाल ईण्डस्ट्रियल एण्ड कमर्सियल बैंक	१००।	५०/ २०५८।१२।२९	५,०००।-	
२	”	”	”	१००।-	२००/ २०५८।१२।२९	२०,०००।-	
३	”	”	”	५००।-	१०००/ २०५७।१।१२	५,००,०००।-	दोस्रो बजारबाट खरिद गरेको
					जम्मा रु.	५,२५,०००।-	

दाबीमा नलिइएका सम्पत्तिको विवरणः-

- (१) उमेशकुमार रेग्मीका घरबाट बरामद भई आएका नगद अमेरिकी डलर ११७९।-, ट्राभलर्स चेक अमेरिकी डलर ११००।- र स्टर्लिङ्ग पाउन्ड ३० निजका विदेशमा काम गर्ने नातेदार मधुसूधन भट्टराईको भन्ने बुझिएकोले दाबी नलिइएको ।
- (२) उमेशकुमार रेग्मीका जेठान डा.सुरेश काफ्लेले एभरेष्ट नर्सिङ्ग होममा रु. १० लाख लगानी गरेको र सो रकम हाल निजकी आमा उषादेवी काफ्ले (उमेशकुमार रेग्मीकी सासू) ले पाएको कुरा एभरेष्ट नर्सिङ्ग होमको पत्रसमेतबाट बुझिन आएकोले सो रकम लगानी गरी उषादेवी काफ्लेले खरिद गरेको नागरिक बचतपत्र र सेयरहरूमा दाबी नलिइएको ।
- (३) उमेशकुमार रेग्मीकी जेठीसासू श्रीमती सुशीलाकुमारी काफ्ले (अर्याल) को रु. ५ लाखको राष्ट्रिय बचतपत्र तथा कृषि विकास बैंक, रत्नपार्क शाखामा रहेको रु. ५ लाखको मुद्दती निक्षेप निजको स्वआर्जनको देखिएकोले दाबीमा नलिइएको ।
- (४) उमेशकुमार रेग्मीकी श्रीमती संजना काफ्ले (रेग्मी) को कृषि विकास बैंक, रत्नपार्क शाखामा रहेको मौज्दात रु. १,४७,९९९।४८ निजले खाता खोल्दाको समयमा आफ्नो एकाघरको पति र छोरा छोरीहरू हुँदाहुँदै आमा उषादेवी काफ्लेलाई राखेको देखिएकोले दाबीमा समावेश नगरिएको ।

उमेशकुमार रेग्मीको वर्तमान सम्पत्तिको विवरण:-

(क) अचल सम्पत्ति:-

तालिका नं ९

क्र. सं.	घर जग्गाको विवरण	जग्गाधनीको नाम	खरिद मिति	जग्गाको हालको मूल्य	घरको मूल्याङ्कन
१	का.जि. बलम्बु गा.वि.स.३(क)को कि.नं. २२४क्षेत्रफल ०-७-३-२	संजना रेग्मी श्रीमती	२०५२।४।७	१,७२,२६५।-	-
२	का.म.न.पा.७ (ख) कि.नं. २३८ को क्षे.फ. ०-८-०-१	,,	२०५२।९।११	१०,०७,८९२।५०	-
३	का.जि.का.म.न.पा.वडा नं. ९ कि.नं. ६३ क्षे.फ. ०-६-२-०	उमेशकुमार रेग्मी (स्वयं)	२०५५।१।२४	९,७५,०००।-	२४,१९,८४८।८४
४	भक्तपुर जिल्ला दधिकोट७(ग) कि.नं. ५१९ को क्षे.फ. ०-८-०-०	संजना रेग्मी श्रीमती	२०६०।८।२३	२,५०,०००।-	-
५	ल.पु. उ.म.न.पा. वडा नं.३(ग) कि.नं. २४७ को क्षे.फ. ०-६-२-०	उमेशकुमार रेग्मी (स्वयं)	२०५४।९।१५	८,५३,९२५।-	-
६	साबिक कन्चनबारी ५(क) कि.नं.६ विराटनगर उ.म.न.पा.वडा नं. ४ कि.नं.२०४९ क्षे.फ.०-१-८	,,	२०५१।२।२०	२,३८,०००।-	-
	जम्मा रू.			३४,९६,२०२।५०	२४,१९,८४८।८४
	कुल मूल्य रू.	घर तथा जग्गाको		५९,०८,०५१।३४	

(ख) नगद सम्पत्ति:

उमेशकुमार रेग्मीले गैरकानूनीरूपमा आर्जन गरेको भनिएको नगद सम्पत्ति आफ्ना ससुरालीतर्फका नातेदार सासू, साला र जेठीसासूका नाममा राखेको बैंक मौज्दात, निज र निजकी एकाघरकी श्रीमतीको नाममा रहेको विवरण:-

तालिका नं. १०

सि. नं.	खातावालाको नाम	बैंकको नाम	खाताको किसिम	खाता नं. र खाता खोलेको मिति	रकम रू.	कैफियत
१	उषा देवी काफ्ले	कृ.वि.बैंक गौशाला	बचत	३११५६६ २०५८।१।५	३४,२७,९२९।४८	आफ्नो शेषपछि इच्छाएको व्यक्ति नाबालक निलिशा रेग्मीलाई राखेको, रकम जम्मा गर्ने व्यक्ति र चेक काटी खर्च गर्ने व्यक्ति उमेशकुमार रेग्मी नै रहेको।
२	,,	,,	मुद्दती	२३४९७५ २०५८।१।११	१०,००,०००।-	

१५०५ - नेपाल सरकार वि. उमेशकुमार रेग्मीसमेत

३	सुशीला अर्याल (काफ्ले)	कृ.वि.बैंक रत्नपार्क	बचत	०७२०४९ २०४९।८।२६	२०,९३,०५४।०३	निज विद्यार्थी हुँदा खोलिएको खातामा मिति २०५४।६।२०पछि ६ पटकमा रु. ३२ लाख, रकम जम्मा गर्ने व्यक्ति उमेशकुमार रेग्मी रहेको
४	सुधीरकुमार काफ्ले	,,	बचत	९३९०४४ २०५८।९।२६	२०,३५,४३७।४५	आफ्नो शेषपछि इच्छाझएको व्यक्ति उमेशकुमार रेग्मीकी एकाघरकी श्रीमती संजना काफ्ले (रेग्मी) लाई राखेको
५	संजना काफ्ले	कृ.वि.बैं, चाबहिल	,,	०८९३८४ २०४८।९।२२	५९,९२६।९२	उमेशकुमार रेग्मी राजस्व समूहमा प्रवेश गर्नुभन्दा अघि एक वर्षमा रु.९७,८००।- जम्मा भएको, राजस्व समूहमा काम गरेको एकवर्ष अर्थात् परीक्षणकालमा रु. ९०,५००। जम्मा गरेको र तत्पश्चात् २०५९।३।२९ देखि २०५७।९।२२ सम्म रु.२९,३९,०००।- जम्मा गरेको र खाता खोल्दा रु. ७००।- ले खोलेको।
६	उमेशकुमार रेग्मी	कृ.वि. बैंक पुतली सडक	,,	९९०९४० ०४८।८।२५	९,६०,९९९।४०	राजस्व समूहमा मिति २०४९।९।१५मा प्रवेश गरेपछिको मिति २०५०।९।१४ सम्म रु.८,०६,५००।- रकम जम्मा गरेको।
७	संजना काफ्ले (रेग्मी)	रा.वा.बैंक मैतीदेवी	,,	४७७२ २०५२।२।२८	९,६५,५७४।२९ जम्मा रु. ८,५२,०००।- नगद नै जम्मा गरेको। खाता खोल्दा रु. ९,५०,०००।- जम्मा गरी खोलेको	मिति २०५२।२।२८ देखि २०५७।९।२६ सम्म जम्मा रु. ९०,४९,०००।- जम्मा गरेको मध्ये २०५७।९।१९ र २०५७।९।२६ मा गरी जम्मा रु. ९,९७,०००।- ड्राफ्टबाट जम्मा भएको घटाउँदा
८	उमेशकुमार रेग्मी	रा.वा.बैंक सिंहदरबार	बचत	२४८९० २०४५।९।२	२,४५६।८९	राजस्व समूहमा प्रवेश गर्नुअघिको खाता।
९	,,	ने.बैं.लि. दुहवी	,,	२९३६ २०४५।३।९	९५९।६९	निजामती सेवामा प्रवेश गर्नुअघिको खाता।
				जम्मा	८८,३७,४४९।३५	

नेपाल कानून पत्रिका, २०७२, चैत

(ग) राष्ट्रिय बचतपत्रमा लगानी गरेको विवरण:

ना.सु.उमेशकुमार रेग्मीले एकाघरकी श्रीमती संजना काफ्ले (रेग्मी) का नाममा नेपाल राष्ट्र बैंकबाट निष्काशित देहायको राष्ट्रिय बचतपत्र खरिद गरेको देखिन्छ:-

तालिका नं. ११

खरिदकर्ताको नाम	बचतपत्र नम्बर	खरिदकर्ताको परिचय नं. र खरिद मिति	रकम रू.
संजना काफ्ले (रेग्मी)	००२८५५	१३५०/५३९, २०५८।९।२०	३,००,०००।-

(घ) सेयर लगानी:

उमेशकुमार रेग्मीले विभिन्न समयमा लगानी गरेको सेयरको विवरण:-

तालिका नं. १२

सि. नं.	सेयरधनीको नाम	कम्पनीको नाम	सेयर सङ्ख्या	प्रति सेयर खरिद मूल्य	जम्मा मूल्य
१	उमेशकुमार रेग्मी	नेपाल ट्रेडिङ्ग कम्पनी	५०	१००।-	५,०००।-
२	„	नेपाल मर्चेन्ट बैंकिङ्ग एण्ड फाइनेन्स कं.लि.	४०	५०।-	२,०००।-
३	निकेश रेग्मी (नाबालक छोरा)	सगरमाथा इन्स्योरेन्स	३०	१००।-	३,०००।-
४	संजना काफ्ले	ओरिएन्टल होटल लि.	२१०	१००।-	२१,०००।-
५	उमेशकुमार रेग्मी	नेसनल फाइनेन्स एन्ड सेभिङ्ग कं.लि.	३०	१००।-	५०% मात्र चुक्ता गरेको १,५००।-
६	„	नेपाल इण्डस्ट्रियल एण्ड कमर्सियल बैंक लि.	१३०	४७०।-	६१,१००।, मिति २०५७।१।१२ मा दोस्रो बजारबाट खरिद।
७	संजना काफ्ले (रेग्मी)	जनक पशुपति बचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि.	१५०	१००।-	१५,०००।-
८	उमेशकुमार रेग्मी	„	१००	१००।-	१०,०००।-
९	उमेशकुमार रेग्मी	नेशनल फाइनेन्स एण्ड सेभिङ्ग कं.लि.	३०	१००।-	३,०००।-
१०	निलिशा रेग्मी	एन.वि.बैंक लि.	१५	१००।-	१,५००।- सेयर नं. ११२०८७१देखि ११२०८८० सम्म रू. ५०।- र २१८६९९देखि २१८७००० सम्मको रू.१००।- दरको खरिद।
जम्मा:					१,२३,१००।-

(ड) ऋण सापट:-

ना.सु.उमेशकुमार रेग्मीले सापट दिएको विवरण:-

तालिका नं. १३

विवरण	रकम रु.
जिल्ला काठमाडौं कपन गा.वि.स. केशव शाहलाई चलन चल्तीको ब्याजमा २०५९।३।२७ मा दिएको	१,००,०००।-

(च) घरमा बरामद भएको नगद रकम (स्वदेशी र विदेशी मुद्रा)

तालिका नं. १४

विवरण	रकम रु.	
रु.१,०००।- , ५००।- र १००।- दरका स्वदेशी मुद्राहरू जम्मा रु.	६,५२,५००।-	बरामद मितिमा
रु.१५०००।		
घर खर्चको लागि संजना काफ्लेलाई दिएको ।		
विदेशी मुद्रा	अमेरिकी डलर	स्टर्लिङ्ग पाउन्ड
ट्राभल्स चेक (मास्टर कार्ड) अमेरिकी डलर १००।- दरका १० थान	१,०००।-	-
,, ,, अमेरिकन एक्सप्रेस) ,, ५०।- दरका २ थान	१००।-	-
नगद अमेरिकी डलर जम्मा	११७१।-	
स्टर्लिङ्ग पाउन्ड (नगद)	-	३०।-
जम्मा विदेशी मुद्रा:-	२,२७१।-	३०।-
	जम्मा स्वदेशी मुद्रा रु.	६,५२,५००।-

उमेशकुमार रेग्मीको घरबाट बरामद भएका ट्राभल्स चेक र नगद विदेशी मुद्रा निजका श्रीलंकाको राजधानी कोलम्बोस्थित विदेशी प्रोजेक्टमा काम गर्ने नातेदार मधुसूदन भट्टराईले पठाएको प्राप्त प्रमाण कागजातको आधारबाट देखिएकोले दाबीमा नलिइएको ।

(छ) सुनचाँदी:-

बरामदी मुचुल्काबमोजिम रु.४,२२,३०३।६७ मूल्य बराबरको गरगहना देखिएकोमा जेठीसासू सुशीलाकुमारी काफ्ले (अर्याल) ले राख्न दिएको गहना निजलाई नै फिर्ता दिएको कारण जम्मा रु.२,४८,५६३।२३ मात्र गहना निज उमेशकुमार रेग्मी साथ रहेको भन्ने देखिन्छ ।

(ज) उमेशकुमार रेग्मीले देहायका तालिकामा उल्लिखित व्यक्तिहरूको नाममा आफैँले फर्म भरी तथा दस्तखतसमेत गरी इन्टरनेसल लिजिङ्ग एण्ड फाइनेन्स कम्पनी लि. को मिति २०५९ श्रावणमा क्र.सं.१ देखि १३ सम्म र एल.आई.सी. नेपाल लि.को क्र.सं. १४ देखि २८ सम्मको सेयर आह्वान पत्र खरिद गरेको विवरण तपसिलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको र उक्त सेयरको आयोगले बाँडफाँड गर्ने कार्यमा रोक्का लगाएको देखिन्छ ।

नेपाल कानून पत्रिका, २०७२, चैत

तालिका नं. १५

क्र . सं.	सेयरधनीको नाम	अभियुक्तसँग नाता, खरिद मूल्य प्रति सेयर	सेयर सङ्ख्या र खरिद मिति रकम रु.		
१	निकेश रेग्मी	छोरा	५०१-	३००	१५,०००१-
२	लक्ष्मीप्रसाद रेग्मी	बाबु	५०१-	३००	१५,०००१-
३	बालमुकुन्द खनाल	,,	५०१-	३००	१५,०००१-
४	मुकुन्दप्रसाद अर्याल	भिनाजु	५०१-	३००	१५,०००१-
५	उषादेवी अर्याल	सासू	५०१-	३००	१५,०००१-
६	राकेशकुमार रेग्मी	भतिजा	५०१-	३००	१५,०००१-
७	राजेश रेग्मी	,,	५०१-	३००	१५,०००१-
८	उमेशकुमार रेग्मी	आफैँ	५०१-	३००	१५,०००१-
९	संजना काफ्ले (रेग्मी)	श्रीमती	५०१-	३००	१५,०००१-
१०	निलिशा रेग्मी	छोरी	५०१-	३००	१५,०००१-
११	शोभादेवी अर्याल	-	५०१-	३००	१५,०००१-
१२	मुनेशप्रसाद अर्याल	-	५०१-	३००	१५,०००१-
१३	सकुन अर्याल	-	५०१-	३००	१५,०००१-
१४	लक्ष्मीप्रसाद रेग्मी	बाबु	५०१-	३००	७,०००१-
१५	बालमुकुन्द खनाल	-	५०१-	१४०	७,०००१-
१६	मुकुन्दप्रसाद अर्याल	भिनाजु	५०१-	१४०	७,०००१-
१७	संजना काफ्ले (रेग्मी)	श्रीमती	५०१-	१४०	७,०००१-
१८	राजनकुमार रेग्मी	भाइ	५०१-	१४०	७,०००१-
१९	राजेश रेग्मी	भतिजा	५०१-	१४०	७,०००१-
२०	उमेशकुमार रेग्मी	आफैँ	५०१-	१४०	७,०००१-
२१	उषादेवी काफ्ले	सासू	५०१-	१४०	७,०००१-
२२	सुधीरकुमार काफ्ले	साला	५०१-	१४०	७,०००१-
२३	शोभादेवी अर्याल	भान्जी	५०१-	१४०	७,०००१-
२४	सकुन अर्याल	-	५०१-	१४०	७,०००१-
२५	मुनेशप्रसाद अर्याल	-	५०१-	१४०	७,०००१-
२६	निकेश रेग्मी	छोरा	५०१-	१४०	७,०००१-
२७	निलिशा रेग्मी	छोरी	५०१-	१४०	७,०००१-
२८	राकेशकुमार रेग्मी	भतिजा	५०१-	१४०	७,०००१-
जम्मा					३,००,०००१-

नोट: सबै फर्ममा उमेशकुमार रेग्मीले नै दस्तखत गरेको देखिन्छ ।

आयोगले स्रोत खुलेको र नखुलेको सम्पत्तिको विवरण उल्लेख गरेको तालिका:-

तालिका नं. १६

क्र. सं.	स्रोत खुलेको सम्पत्ति			स्रोत नखुलेको सम्पत्ति		
	नाम	शीर्षक	रकम रु.	शीर्षक	रकम रु.	जम्मा रकम रु.
१	संजना काफ्ले (रेग्मी) श्रीमती	का. जि. बलम्बु गा. वि. स. ३ (क) कि.नं. २२४ क्षेत्र फल ०-७-३-२ को जग्गा खरिद गर्दाको स्रोत खुलेको	१,७२,२६५।	-	-	१,७२,२६५।-
२	संजना काफ्ले (रेग्मी) ले विवाहको समयमा ल्याएको भनिएको रु.१,५०,०००।- को समानुपातिक बृद्धिको रकम	संजना काफ्ले (रेग्मी) ले विवाहको समयमा ल्याएको भनिएको रु.१,५०,०००।- को समानुपातिक बृद्धिको रकम	६,६५,९६२।५०	का.म.न.पा. ७ (ख) कि.नं. २३८ को क्षे.फ. ०-८-०-१ को जग्गा खरिद गर्दाको स्रोत नखुलेको	३,४१,८५०।-	१०,०७,८१२।५०
३	उमेश कुमार रेग्मी	-	-	का. जि. का.म.न. पा. वडा नं. ९ कि.नं. ६३ क्षे.फ. ०-६-२-० रोपनी जग्गा र घरको स्रोत नखुलेको	३३,८६,८४८।८४	३३,८६,८४८।८४
४	संजना काफ्ले (रेग्मी) श्रीमती	भक्तपुर जिल्ला दधिकोट ७(ग) कि.नं. ५१९ को क्षे.फ. ०-८-० को जग्गा खरिद गर्दाको स्रोत खुलेको	२,५०,०००।-	-	-	२,५०,०००।-

नेपाल कानून पत्रिका, २०७२, चैत

५	उ मेश कुमार रेग्मी (स्वयं)	-	-	ल.पु.उ.म. न.पा.वडा नं. ३ (ग) कि.नं. २४७ को.क्षे.फ. ०-६-२-० को जग्गा खरिद गर्दाको स्रोत नखुलेको।	८,५३,१२५।-	८,४३,१२५।-
६	,,	साबिक कन्चनबारी ५(क) कि.नं. ६ बिराटनगर उप.म.न.पा. वडा नं. ४ कि.नं. २०४९ को.क्षे.फ. ०-१-८ को जग्गा खरिद गर्दाको स्रोत खुलेको	२,३८,०००।			२,३८,०००।-
७	उषादेवी काफ्ले (सासू)	-	-	कृ.बि.बैंक, बत्तिसपुतली शाखाको बचत खातामा रहेको मौज्दात	३४,२७,१२९।४८	३४,२७,१२९।४८
८	,,	-	-	कृ.बि.बैंक बत्तिसपुतली शाखाको मुद्दती खातामा रहेको मौज्दात	१०,००,०००।-	१०,००,०००।-

१५०५ - नेपाल सरकार वि. उमेशकुमार रेग्मीसमेत

९	सुशीला कुमारी काफ्ले (अर्याल)	-	-	कृ.वि.बैंक, रत्नपार्क शाखाको बचत खातामा रहेको मौज्दात	१९,९३,०५४।०३	१९,९३,०५४।०३
१०	सुधीर कुमार काफ्ले (सालो)	-	-	कृ.वि.बैंक, रत्नपार्क शाखाको बचत खातामा रहेको मौज्दात	२०,३५,४३७।४५	२०,३५,४३७।४५
११	संजना काफ्ले (रेग्मी)	-	-	कृ.वि.बैंक, रत्नपार्क शाखाको बचत खातामा रहेको मा मौज्दात	५१,९२६।१२	५१,९२६।१२
१२	,,	-	-	रा.वा.बैंक मैतिदेवी शाखाको बचत खातामा रहेको मौज्दात।	१,६५,५७४।२९	१,६५,५७४।२९
१३	उमेश कुमार रेग्मी	-	-	कृ.वि.बैंक, पुतली सडक शाखाको बचत खातामा रहेको मौज्दात	१,६०,९१९।४०	१,६०,९१९।४०

नेपाल कानून पत्रिका, २०७२, चैत

१४	„	रा.वा. बैंक, सिंहदरबार र ने.बैं.लि. दुहवी शाखाको बचत खातामा रहेको मौज्दात	३,४०८।५८	–	–	३,४०८।५८
१५	उ मेश कुमार रेग्मी	–	–	केशव शाहलाई प्रचलित ब्याज दरमा दिएको सापटी	१,००,०००।–	१,००,०००।–
१६	„	–	–	तालिका नं. १५ बमोजिम विभिन्न व्यक्तिको नाममा आफैं हस्ताक्षर गरी सेयर खरिदका लागी भुक्तानी गरेको।	३,००,०००।–	३,००,०००।–
१७	„	आफू र परिवारका नाममा बैंक तथा कम्पनीको खरिद गरेको सेयर	१,२३,१००।–	–	–	१,२३,१००।–
१८	„	घरबाट बरामद भएका सुनका गहनाहरूमध्ये स्रोत खुलेको	१,९०,०००।	घरबाट बरामद भएका सुनका गहनाहरू मध्येस्रोत नखुलेको	५८,५६३।२३	२,४८,५६३।२३
१९	„	–	–	बरामद भएका स्वदेशी मुद्रा	६,५२,५००।–	६,५२,५००।–

१५०५ - नेपाल सरकार वि. उमेशकुमार रेग्मीसमेत

२०	„	-	-	राष्ट्रिय बचतपत्र खरिद गरेको	३,००,०००।-	३,००,०००।-
जम्मा:			१६,४२,७६६।०८		१,४८,२६,९२७।८४	१,६४,६९,६६३।९२

उमेशकुमार रेग्मी राजस्व समूहमा प्रवेश गर्नुअघि र पछिको समयमा निज र निजको एकाघरकी श्रीमती संजना काफ्ले (रेग्मी) को बैंक खातामा भएको कारोबारको तुलनात्मक विवरणको फरक:-

तालिका नं. १७

क्र. सं.	खातावालाको नाम.	बैंकको नाम	खाता नं.	राजस्व समूहमा प्रवेश गर्नुअघि जम्मा भएको रकम रु.	राजस्व समूहमा प्रवेश भएपछि जम्मा भएको रकम रु.	कैफियत
१	उमेशकुमार रेग्मी	कृ.वि. बैंक पुतलीसडक	११०१४३	१,४९,०००।-	८,०६,५००।-	
२	संजना काफ्ले	कृ.वि. बैंक चाबहिल	०८१३८४	१७,८००।-	२९,४९,५००।-	
३	„	रा.वा. बैंक मैतीदेवी	-	-	८,५२,०००।-	नयाँ खाता खोलेको
जम्मा				१,५८,८००।-	३८,०८,०००।-	

अभियोग माग दाबी

उक्त तथ्य र प्रमाणको विवेचनाबाट प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मी र एकाघरकी श्रीमती संजना काफ्ले (रेग्मी), सासू उषादेवी काफ्ले, जेठीसासू सुशीला काफ्ले (अर्याल) र सालो सुधीरकुमार काफ्लेसमेतका नाउँमा रहेको कुल रु. १,६४,६९,६६३।९२ बराबरको चल अचल सम्पत्तिमध्ये रु. १,४३,२२,३५९।०५ बराबरको चल अचल सम्पत्ति भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) बमोजिम प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीले गैरकानूनीरूपमा आर्जन गरेको पुष्टि हुन आएकोले नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १४(१) को सान्दर्भिकता तथा साबिकको भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १५ अनुसार कसुर भई त्यसैको निरन्तरताको रूपमा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) तथा १६ ग लाई समेत मध्यनजर राखी भ्रष्टाचारको कसुर गर्नमा मुख्य भूमिका निर्वाह गर्ने प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीलाई भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) को कसुरमा ऐ. दफा २०(२) बमोजिम रु. १,४३,२२,३५९।०५ बिगोबमोजिम जरिवाना तथा हदैसम्म कैद सजाय तथा निजको गैरकानूनी आर्जनको सम्पत्ति जफत गरिपाउँ । साथै प्रतिवादीकी श्रीमती संजना काफ्ले (रेग्मी), सासू उषादेवी काफ्ले, जेठी सासू सुशीला काफ्ले (अर्याल) र सालो सुधीरकुमार काफ्ले नाममा उपरोक्तानुसार रहेको अवैध आर्जनको सम्पत्ति भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९को दफा ४७ तथा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा २९(ख) बमोजिम जफत भै ऐ. ३० बमोजिम कारवाही गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको आरोपपत्र ।

प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीले विशेष अदालतमा गरेको बयान

मैले भ्रष्टाचार गरी अकुल सम्पत्ति कमाएको छैन। म उपरको भ्रष्टाचार गर्‍यो भन्ने उजुरी निवेदन झुठा हो। म निवेदक उजुरीकर्तालाई चिन्दिन। आरोपपत्रमा उल्लिखित कुल सम्पत्ति रु.१,६४,६९,६६३।९२ मध्ये रु.१,४३,२२,३५९।०५ सम्पत्ति गैहकानूनीरूपमा आर्जन गरेको भनी उल्लेख गरेपनि उक्त सम्पत्ति सासू उषादेवी काफ्ले, जेठी सासू सुशीला काफ्ले, सालो सुधीर कुमार काफ्लेसमेतको हो। मेरोभन्दा उनीहरूको नै धेरै सम्पत्ति रहेको छ। मेरो नामको सम्पत्ति पनि अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले बढी मूल्याङ्कन गरेको छ। आरोपपत्रमा देखाएको सम्पत्ति मसँग छैन। सबै झुठा कुरामात्र हुन्। म हालसम्म पनि छुट्टी भिन्न भएको छैन। आरोपपत्रको तालिका नं.४ मा उल्लिखित सम्पत्ति सबै सगोलको सम्पत्ति हो। मैले आ.व. २०३९।०४० देखि सुनसरी दुहवी मै सानोतिनो ठेक्काको कार्य गरी रु.३ लाख जति र भिडियो देखाउने कार्यबाट रु.२,५०,०००।- जति कमाएको थिएँ। २०२२ सालदेखि ०३२ सालसम्म मेरो बुबाले खाना नास्ताको होटल सञ्चालन गर्नु भएको थियो। त्यसपछि किराना पसल सञ्चालन भइरहेको छ। सो पसलबाट हालसम्म घर खर्च कट्टा गरी वार्षिक एक, डेढ लाख बचत हुने गरेको छ। सो पसल हाल सगोलको दाजु रमेशप्रसाद रेग्मीले सञ्चालन गर्नु भएको छ। खेतीको हाम्रो सगोलमै ६।७ बिघा जमिन छ। कृषिबाट खर्च कटाई वार्षिक दुई लाख जति बचत हुने गर्दछ भन्ने कुरा बुबाबाट सुनेको हो। म २०४५ सालमा नायब सुब्बा पदमा सेवा प्रवेश गरेको हुँ। आरोपपत्रको तालिका नं. ३ मा उल्लिखित कार्यालयमा काम गरेकोमा काम गरेको अवधिको तलबमात्र गणना गरी रु.४,३३,९००।- देखाइएको छ। ग्रेड, लेखा भत्ता, दुर्गम भत्ता र ओभर टाइम भत्ता सम्बन्धमा आरोपपत्रमा कुनै उल्लेख गरेको छैन। ग्रेड,

लेखा भत्ता, दुर्गम भत्ता र ओभर टाइम भत्तासमेत गरेर अनुमानित रु.१,५०,०००।- जति प्राप्त गरेको छु। यसको साथै मेरो श्रीमती २०४६ सालदेखि नेपाल दुरसञ्चार संस्थानमा ना. सु. पदमा कार्यरत रही काम गर्दै आएको र मेरो विवाह २०४८ साल जेठमा भएकोले निज श्रीमतीको तलब रु.७९,४६८।७९ मात्र नभई अन्य बोनस रकम रु.४०।५० हजार अरू प्राप्त गरेको र निजले २०४६ साल जेठबाट जागिर खाएकोले सोभन्दा पहिले दुई वर्षको रु.१,५०,०००।- रहेको छ। यसमा उसको पेवा रकमसमेत समावेश भएको छ। का.जि. का.म.न.पा. वडा नं.९ पिङ्गला स्थानमा रहेको कि.नं.६३ को क्षे.फ.०-६-२ जग्गा सगोलको जग्गा रहेको र यो जग्गा खरिद गर्दा २०५५ सालमा बुबाले दिएको रूपैयाँ रु.१,६२,५००।- मा खरिद भएको र हाल मेरो नाममा रहेको छ। उक्त जग्गामा २०५५ साल मङ्सिरदेखि घर बनाउन सुरु गरी अढाई तल्लाको घर बनेको र यो घरमा मेरो निर्माण खर्च १७।९८ लाख रूपैयाँ लागेको छ। यी सबै पैसा सगोलको हो। मेरो जागिरको पैसाबाट यो जग्गा र घर खरिद र निर्माणसमेत भएको छैन। यो घर र जग्गा मेरो सगोलमा नै रहेको छ। २०५६ सालदेखि उक्त घर भाडामा लगाई महिनाको रु.६,०००।- को दरले घर बहाल प्राप्त गरी आएको छु। मैले बहाल कर तिरेको छैन। मेरो भएको आयस्रोतहरू यिनै हुन्। यति हुन्थ्यो जम्मा गरेर भन्नै छैन।

२०५९ सालदेखि श्रीमतीको दुरसञ्चारबाट जागिर छुटेकोले निजले ट्युसन पढाउने र सिलाई बुनाइको कार्य गरी वार्षिक ५०।६० हजार रूपैयाँ कमाई गर्ने गरेकी छन्। आरोपपत्रको तालिका नं. ४ को विवरण ठिक छ। आरोपपत्रमा उल्लिखित कि.नं. २२४ र कि.नं.२३८ को जग्गा मेरो श्रीमतीले अष्टराम शाक्य र पूर्ण महर्जनबाट मिति २०५२।४।७ र २०५२।९।१९ मा हालैको बकसपत्रबाट प्राप्त गरेको हो। यी दुवै जग्गामा थैली रु. क्रमशः रु.१९,९००।- र

२,२७,००० छ । तर अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट दिइएको विवरणमा क्रमशः रु. १,७२,००० र १०,०७,८१२।- भनी गलत उल्लेख गरेको छ । सि.नं. ३, ४, ५ र ६ मा उल्लिखित जग्गाहरू मेरो सगोलको सम्पत्तिबाट खरिद गरेको सम्पत्ति हो । यी सम्पत्तिको पनि अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले बढाएर मूल्य कायम गरेको छ । त्यस जग्गाको हकमा लिखत मूल्य कायम गर्नु पर्दछ ।

आरोपपत्रको तालिका नं. १० को सि. नं. १ मा उल्लिखित उषादेवी काफ्लेको नाममा कृषि विकास बैंक, गौशालामा रु. ३४,२७,१२९।४८, ऐ को मुद्दती खातामा रु. १०,००,०००।- समेत जम्मा भएको नगद उषादेवी काफ्लेको नै हो । मेरो होइन । यी दुवै खाताको रूपैयाँ उहाँको छोरा सुरेश काफ्लेले बेलायतबाट आफ्नी आमा उषादेवी काफ्लेलाई सानीआमा डा.दुर्गा पोखरेल र मामा डा. रामप्रसाद पोखरेलमार्फत दिइएको हो । डा. सुरेश काफ्ले बेलायतमा बस्नु हुन्छ । मेरो सासू उषादेवी काफ्ले मेरो घर छेउमै डेरा गरी बस्नु भएको र अं. ५६ वर्षको वृद्ध हुनु भएकोले मेरो छोरी निलिसालाई इच्छाएको हो ।

सि. नं. ३ मा उल्लिखित सुशीला अर्याल (काफ्ले)को नाममा रहेको कृषि विकास बैंक, रत्नपार्कको बचत खातामा जम्मा भएको रु. १९,९३,०५४।०३ सुशीला अर्याल, संजना काफ्ले, सुनीता पौडेल, सृजना पोखरेल, शोभा आचार्यको सगोलको पेवा-दाइजोको रकम भएको र उक्त रकम आमा उषादेवी काफ्ले र दाजु डा. सुरेश काफ्लेबाट प्राप्त भएको हो । सि.नं. ४ मा उल्लिखित सुधीरकुमार काफ्ले मेरो सालो नाताको मानिस हो । उसले कृषि विकास बैंक, रत्नपार्कको बचत खातामा रु. २०,३५,४३७।४५ पैसा राखेकोमा उसको आफ्नै पहिलेको रु. ५ लाख रहेको र दिदी सुशीला अर्यालबाट सरी आएको अरु रूपैयाँ हो । निजले विवाह नगरेकोले मेरी श्रीमती संजना काफ्लेलाई इच्छाएको हो । सि.नं. ५ मा उल्लिखित कृषि विकास

बैंक, चाबहिलको बचत खाताको मेरी श्रीमती संजना काफ्लेको नामको रु. ५१,९२६।१२ मेरो र श्रीमतीको हो । सि.नं. ६ मा उल्लिखित मेरो नामको कृषि विकास बैंक पुतलीसडकको खाताको रु. १,६०,९१९।४० मध्ये रु. १,२०,०००।- मेरो साथी दीपक राईको हो । साँवा ब्याज गरी त्यति रूपैयाँ भएको हुनुपर्छ । सि.नं. ७ को संजना काफ्ले (रेग्मी) को नामको राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक, मैतीदेवीको रु. १,६५,५७४।२९ हाम्रो आफ्नो हो । यो पैसा घरबाट जग्गा किन्न र घर बनाउन प्राप्त भएको हो । सि. नं. ८ र ९ को खाता बेचालु खाता हो । २०५४ सालमा संजना काफ्लेका नाममा जम्मा भएको कृषि विकास बैंकको रु. ५ लाख मुद्दती खातामा रहेकोमा बचतपत्र खरिद गर्नुपूर्व झिकेर निजकै नाममा ००२८५५ नं. को बचतपत्र ०५८।९।२० मा रु. ३ लाखमा खरिद गरिएको हो । यो बचत पत्रको रकम हाम्रो हो । तालिका नं. १२ मा उल्लिखित मेरो नाममा खरिद भएका सेयरहरू मैले खरिद गरेको हो । मेरो श्रीमती, छोरी र छोराहरूले खरिद गरेका सेयरहरू मामा, माइजू, आमा, भिनाजुबाट टीकाटालो गर्दा प्राप्त गरेका पैसाबाट खरिद गरेका हुन् । १३० कित्ता सेयरको खरिद मूल्य ४७० का दरले मैले हिमालय बैंकको २५ कित्ता सेयर बिक्री गरी खरिद गरेको दोस्रो सेयर हो । यसमा लाभांश पनि प्राप्त भएको छ । उक्त विवरणमा यथार्थभन्दा धेरै बढी रकम कायम गरेको देखिन्छ ।

तालिका नं. १५ मा उल्लिखित सेयरहरू मेरो सगोलका दाजु भाइ र ससुरालीतर्फका व्यक्तिहरूले खरिद गर्न लागेको सेयरहरू हो । यो खरिद भइसकेको छैन । निजहरूको आ-आफ्नै पैसा लगानी भएको छ । मैले फर्ममात्र भरिदिएको हुँ । तालिकाको १ देखि २८ सम्म भएको विवरण ठिक छ । तर म, श्रीमती, छोरा, छोरीको नाममा रु. ८८ हजारको सेयर खरिद गर्न लागेको सम्बन्धमा मेरो सानीमाको छोरा मधुसूदन भट्टराईले श्रीलंकाबाट २०५९ साल वैशाख जेठमा पठाएको रु. २ लाखमध्ये रु. ८८ हजार मैले खर्च गरी बाँकी

रुपैयाँ सापट दिई त्यहीं रकम फिर्ता आई घरमा रहेको थियो । त्यो पनि अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले बरामद गरेको छ । लेनदेन कारोबारको लिखत फट्टा गर्न बाँकी थियो । त्यो कागज हाल अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले आफ्नो नियन्त्रणमा राखेको छ । सि.नं. ५ को मेरो नामको कि.नं.२४७ को ०-६-२-० जग्गामा मेरो रु.२,५१,४०० परेको छ । त्यो सगोलकै सम्पत्ति हो । सि.नं.७, ८, ९, १० को बैंक ब्यालेन्स मेरो होइन विवरणमा देखाइएकै व्यक्तिको रुपैयाँ हो ।

मेरो कुनै पनि सम्पत्ति स्रोत नखुलेको छैन । अनुमान र हचुवाको भरमा स्रोत नखुलेको भनी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले निकालेको विवरण दुरासयपूर्ण र गलत छ । बरामदी मुचुल्कामा उल्लिखित सुन सासू, जेठी सासू सुशीला अर्यालसमेतको हो । जेठी सासूसमेतको सुन फिर्ता भएकोले बाँकी सुन मेरो आफ्नै हो भनी सनाखत गर्दछु । यी गहनामध्ये सासूको ४, ५ तोला गहनासमेत समावेश भई मकहाँ परेको छ । मबाट बरामद भएको १०००।-, ५००।- र १००।- दरका जम्मा रु.६,३७,५००।- रुपैयाँ मेरै हो । सुन बिहेमा दिएका र सासूका गहनाहरू समेत हुन् । मैले नयाँ किनेको छैन । पुराना गहना हुँदाहुँदै पनि बढी मूल्याङ्कन देखाइएको छ । उक्त गहनाको पुरानो मूल्य अदालतबाटै कायम गरिपाउँ । नगदको हकमा रु. ६ लाख रुपैयाँ साली सृजना काफ्ले (पोखरेल) को हो । बाँकी रु.३७,५००।- मधुसूधन भट्टराईको हो । सो नगदको सम्बन्धमा आयोगमा दुवै जनाले निवेदन दिएको हुनाले बुझिपाउँ । साथै मेरो सासू बसेको ठाउँमा सुरक्षा नभएर उक्त नगद र गहना मेरो घरमा राख्न दिएको हो । म राजस्व समूहमा आएपछि काठमाडौँमा बस्ने गरेको र घर परिवार, सासू, ससुरालीसमेत यहीं बस्ने भएको कारणले बैंकमा ज्यादा मौज्जात देखिन गएको हो । यो संयोग मात्र हो । सालो सुधीरकुमार काफ्ले अडिटर भएकोले प्रायः

काठमाडौँभन्दा बाहिर नै रहने भएकोले सासू मेरो नजिक बसेको कारणले गर्दा पैसा राख्ने झिक्ने कार्यसम्म मैले गरिदिएको हो । आयोगले यो पैसा पनि गैरकानूनी आर्जन भनेको छ । त्यो सरासर गलत हो । उक्त रुपैयाँ बैंकमा राख्दा एकजना व्यक्ति इच्छाउनु पर्ने हुँदा निजले नातिनी निलिशालाई इच्छाउनु भएकोसम्म हो । त्यति हुँदा उक्त रुपैयाँ मेरो हुने होइन । मैले २०५०।८।९ मा पेस गरेको सम्पत्ति विवरणमा रु.५६,४४९।८८ मात्र बैंक मौज्जात रहेको देखिएको छ । किनभने मैले त्यो समयमा सम्पत्ति विवरण भर्दा नगद महलमा भर्नुपर्ने रु.१,०५,०००।- जति रकम भूलबाट बैंक महलमा देखाएकोले फरक पर्न गएको हो । झुठा विवरण दिएको छैन । मेरो घरबाट जग्गा किन्न घर बनाउन पैसा, घर बहालको पैसा, श्रीमती छोरा छोरीलाई मामा माइजूबाट दिएको रकमसमेत जम्मा भएकोले बैंक मौज्जात बढी देखिएको हो । मैले सेवा प्रवेश गर्नुपूर्व ठेक्कापट्टा र भिडियो सञ्चालन गरी आएको सम्पत्तिको आयकर नतिरेकोले आर्थिक ऐनमा भएको सुविधाबमोजिम सो आय रकम रु.५,००,०००।- बापतको बराबरको आयको कर रु.५०,०००।- तिरेको हो । गैरकानूनी सम्पत्तिलाई कानूनी बनाउने हिसाबले कर तिरेको होइन । केटाकेटी पढाउन शुल्क रु.१३००।-, बिजुली पानी रु.७००।-, टेलिफोन रु.५००।- दालभातको लागि चामल, तेल, हाल घरबाट नै आउँदछ । अन्य तरकारी र खर्च गरी रु.३०००।- गरी महिनाको मेरो रु. ५,५००।- को खर्च छ । र यसमा मेरो घर भाडा रु.६,०००।- पनि मासिक आउँदछ । आयोगको बयान हतारमा गरेको हुँदा केही गल्ती भएको हुन सक्छ । तर मैले अदालतमा गरेको बयान साँचो हुँदा यही बयान प्रमाण लगाइपाउँ । मेरो बहिनी ज्वाइँ गोपाल पौडेलसँग २०५६ फागुनमा रु.५ लाख काठमाडौँको घर बनाउन सापटी लिएको थिएँ । त्यसको तमसुक कागज मैले गरेको छु । त्यो कागज ऋणीसँगै छ । पछि पेस गर्ने छु । यस्तै मेरो दिदी शोभादेवी अर्याललाई मेरो नाममा

विराटनगर कन्चनबारीको कि.नं. ६ को ०-१-८ जग्गा बिक्री गर्ने सर्तमा दिदीबाट २०५४ सालमा रु.२ लाख र २०५८ सालमा रु.१,२०,०००।- समेत गरी जम्मा रु.३,२०,०००।- लिई घरायसी कागज गरिदिएको छु । त्यो पछि पेस गर्ने छु । मैले सगोलको सम्पत्तिबाट सम्पत्ति आर्जन गरेको हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीले विशेष अदालतमा गरेको बयान ।

विशेष अदालतबाट भएको पुर्पक्ष आदेश

पछि प्रमाण बुझ्दै जाँदा ठहरेबमोजिम हुनेगरी हाललाई निज प्रतिवादीलाई हुन सक्ने कैद तथा जरिवानासमेतलाई दृष्टिगत गरी यस आरोपपत्रमा जफतको दाबी लिएको बिगोको सम्पत्ति बाहेकको स्रोत खुलेको भनिएको बिगो रु.१६,४२,७३६।०८ को चल अचल सम्पत्ति र त्यसमा थप रु.५८,५७,२६३।९२ नगद वा सोबापत जेथा जमानतसमेत गरी जम्मा रु. ७५,००,०००।- धरौट दिए लिई सो सम्पत्तिसमेत रोक्का गरी तारेखमा राख्ने र नदिए वा दिन नसके थुनामा राखी मुद्दाको पुर्पक्ष गर्ने गरी विशेष अदालतबाट मिति २०५९।१२।२९ मा भएको आदेश ।

प्रतिवादी उषादेवी काफलेले गरेको बयान

अभियोग पत्रमा देखाइएको मेरो नाममा बैंकमा रहेको रकमहरू उमेशकुमार रेग्मीको गैरकानूनी सम्पत्ति होइन । मेरो जेठो छोराले घर किन्न भनी पठाई दिएकोसमेतका कानूनसम्मत रकम हो । अभियोग दाबीबमोजिम जफत हुनु पर्ने होइन । फुकुवा हुनु पर्ने हो । उक्त रकम बैंकमा अर्काले जम्मा गरिदिएको आधारमा मात्र त्यो सम्पत्ति बैंकमा जम्मा गर्नेको नै हुने होइन । म ६०।६२ वर्षकी बुढी बारम्बार बैंक आउन जान असजिलो भएकोले कहिले छोरी, कहिले ज्वाइँ र कहिले दुर्गा पोखरेलसमेतले पैसा बैंकमा जम्मा गरिदिएका सम्म हुन् । इच्छाएको व्यक्तिमा नजिकको व्यक्ति जो राखे पनि हुने भएकोले मैले नातिनीलाई

राखेको हुँ । त्यसैले जफत हुनुपर्ने होइन । मेरो डेरा कमजोर भएकोले मेरो गहनासमेत सुरक्षाको लागि उमेशकुमार रेग्मीको घरमा राखेको र निजको घर खानतलासी गर्दा मेरो ४ वटा सुनका चुरा, सेयर आवेदनपत्रसमेत बरामद गरेकोले उक्त चुरा र सेयर आवेदन पत्रसमेत फिर्ता पाउँ भन्नेसमेत प्रतिवादी उषादेवी काफलेले विशेष अदालतमा गरेको बयान ।

विशेष अदालतबाट भएको पुर्पक्ष आदेश

पछि प्रमाण बुझ्दै जाँदा ठहरेबमोजिम हुने गरी हाललाई विशेष अदालत ऐन, २०५९ को दफा ७(ग) बमोजिम निज प्रतिवादीलाई तारेखमा राखी मुद्दाको पुर्पक्ष गर्ने भन्नेसमेत विशेष अदालतबाट मिति २०५९।१२।२६ मा भएको आदेश ।

प्रतिवादी संजना काफले (रेग्मी) को बयान

आरोप पत्र झुठा हो । मेरो श्रीमान्ले कुनै सम्पत्ति गैरकानूनीरूपमा कमाएको छैन । आरोप पत्रमा उल्लिखित मेरो नामको जग्गाहरू मैले सम्बन्धित जग्गाधनीहरूबाट रिझाएबापत बकसमा पाएको हुँ । त्यसको मूल्य तिरेको छैन । अन्य जग्गाहरू, घर मेरो ससुरा, जेठाजुले पठाएको, सगोलको रूपैयाँबाट खरिद गरी बनाएको हो । साथै श्रीमान्ले बैनी ज्वाइँबाट रकम सापटी लिएको र जग्गा दिने सर्तमा आमाजुबाट अग्रिमरूपमा प्राप्त गरेको सम्पत्तिसमेत आरोप पत्रमा देखाइएको छ । मेरी आमा उषादेवी काफलेका नाममा रहेको पैसा दाजु सुरेश काफलेले बेलायतबाट पठाएको पैसा हो । सुशीलाकुमारी काफलेका नाममा रहेको रु.१२,००,०००।- हामी ५ दिदी बहिनीको पेवा रकम हो । बाँकी ७,९३,०००।- को ब्याजसमेतका रकम दिदी सुशीलाको नै हो । भाइ सुधीरकुमारको नाममा रहेको रु.२०,३५,०००।- मध्ये रु. ५ लाख निजकै पारिश्रमिक र बाँकी दाजु सुरेश काफलेले भाइलाई पठाई दिएको रकम हो । मेरो नाममा रहेको

बैंक खाता र बचतपत्रसमेत मेरो विवाहपूर्व र श्रीमान्को विवाहपूर्वको आम्दानीको रकम हो। सेयर आवेदनपत्र साथ भुक्तानी भएको रु.३ लाखमध्ये रु.८८,०००।- मात्र म, मेरो श्रीमान् तथा छोरा छोरीको नाममा छ। अन्य बाँकी रकम सेयर आवेदन पत्रवालाकै हो। हाम्रो परिवारको उल्लिखित रु.८८,०००।- मधुसूधन भट्टराईले पठाएको रु.२,००,०००।- मध्येबाट खरिद गरेको हो। श्रीमान्को नाममा कृषि विकास बैंक, पुतलीसडक शाखामा रहेको रु.१,६०,९१९।४० मध्ये रु.१,२०,०००।- उहाँको साथी दीपक राईको हो। यसरी वैधरूपमा आर्जन भएको उल्लिखित रकमबाट खरिद भएका चल अचल सम्पत्तिलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले स्रोत नखुलेको र गैरकानूनी आर्जनको भनी लिएको जफतको मागदाबी नमिलेको हुँदा उक्त सम्पत्तिहरू जफत हुनुपर्ने होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी संजना काफ्ले (रेग्मी) ले विशेष अदालतमा गरेको बयान।

विशेष अदालतबाट भएको पुर्पक्ष आदेश

पछि प्रमाण बुझ्दै जाँदा ठहरेबमोजिम हुने गरी हाललाई विशेष अदालत ऐन, २०५९ को दफा ७(ग) बमोजिम निज प्रतिवादीलाई तारेखमा राखी पुर्पक्ष गर्ने भन्नेसमेत विशेष अदालतबाट मिति २०६०।१।१० मा भएको आदेश।

प्रतिवादी सुशीलाकुमारी काफ्ले (अर्याल) को बयान

ज्वाइँ उमेशकुमारले जम्मा गरेको रु.३२ लाखमध्ये रु.१५ लाख दाइ सुरेश काफ्लेले बेलायतबाट भाइ सुधीरकुमारलाई पठाएको र १०।१२ वर्षदेखि सुरेश काफ्लेले पठाएको रु.३० लाखमध्ये १५ लाख जति आमाले खर्च गरी बाँकी रहन गएको रकम हो। रु.३२ लाखमध्ये रु.१२ लाख हामी ४ जना दिदी बहिनीको र १ जना दिदीको छोरीसमेत ५ जनाको पेवाबापतको साझा रकम हो। बाँकी रु.५

लाख मेरो स्वआर्जनको रकम हो। मैले भाइ सुधीरको स्वआर्जनको रु.५ लाख सापट लिई बचतपत्र खरिद गरेकी थिएँ। मैले सो रकम भाइलाई फिर्ता गरिदिएकी छु। कृषि विकास बैंक, चावहिलमा रहेको रकम मेरो श्रीमान्को स्वआर्जन र घर भाडाको रकम हो। मेरो नाममा बैंकमा रहेको रकम उमेशकुमार रेग्मीको नहुँदा झुठा अभियोगका आधारमा उक्त रकमहरू जफत हुने होइन। मेरो नामको बैंक खातामा अर्को व्यक्तिले रकम जम्मा गरे भन्दैमा रकम उसैको भन्न मिल्ने होइन। त्यसैले रोक्का रहेका खाताहरू फुकुवा गरिपाउँ भन्नेसमेत प्रतिवादी सुशीला कुमारी काफ्ले (अर्याल) ले विशेष अदालतमा गरेको बयान।

विशेष अदालतबाट भएको पुर्पक्ष आदेश

पछि प्रमाण बुझ्दै जाँदा ठहरेबमोजिम हुने गरी हाललाई विशेष अदालत ऐन, २०५९ को दफा ७(ग) बमोजिम निज प्रतिवादीलाई तारेखमा राख्नु भन्नेसमेत विशेष अदालतबाट मिति २०६०।१।२३ मा भएको आदेश।

प्रतिवादी सुधीरकुमार काफ्लेको बयान

कृषि विकास बैंक, रत्नपार्कको खातामा रहेको रु.२०,३५,४३७।४५ मध्ये रु.५ लाख मेरो स्वआर्जनको पारिश्रमिक हो। रु.१५ लाख दाजु सुरेश काफ्लेले मेरो विवाह खर्चसमेतको लागि पठाएको रकम हो। कृषि विकास बैंकको बचत खातामा रहेको रु.३४,२७,१२९ मध्ये रु.२,२७,०००।- मुद्दती तथा बचत खाताको ब्याज हो। बचत खाताको मूलधन रु.३२ लाख र मुद्दती खाताको रु.१० लाख दाजु सुरेश काफ्लेले काठमाडौँमा घर किन्नको लागि पठाएको रकम हो। सानीमा दुर्गा पोखरेलमार्फत रु.४० लाख र मामा रामप्रसादमार्फत रु.१० लाख गरी जम्मा रु.५० लाख आमाले प्राप्त गर्नुभएको र सोही रकममध्येको रु.५ लाखको बचतपत्र आमामा खरिद गरेको

हो । आमा बसेको घरमा सुरक्षा नहुने भई दिदी संजना रेग्मीको घरमा आमाले सुनका गहनासमेत राखेको थियो । सोही आयोगले बरामद गरेको हो । म बाहिर हिँडिरहने भएकोले आमाले पैसा राख्न र झिक्न दिदी भिनाजुलाई लगाउने गर्नुभएको हो । आमाले लिएको रू.५ लाखको बचत पत्रको ब्याजबाट आएको रू.५००००० मा थप गरी रू.२२ हजारको सेयर खरिद गर्न आमाले रकम जम्मा गर्नुभएको थियो । मेरो रू.७०००००- को लाइफ इन्स्युरेन्स सेयर किन्न भिनाजुले आवेदन फाराम जम्मा गरी दिनु भएको हो । भान्जी निलिसाप्रति बढी स्नेह भएकोले इच्छाएको हो । आमाले इनरूवाबाट ल्याएकोसमेत गरी रू.१० लाख राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक, गौशालामा राखेको हो । सो रू.१० लाखमध्ये रू.५ लाखको एन.आई.सी.बैंकको १००० थान सेयर खरिद गर्नुभएको हो । आमाको नामको सम्पत्ति आयोगले अर्काको भनी रोक्का राखेको मनासिब देखिँदैन । त्यसैले मेरो नितान्त व्यक्तिगत रकम हुँदा जफत हुने होइन । फुकुवा गरिपाउँ भन्नेसमेत प्रतिवादी सुधीरकुमार काफ्लेले विशेष अदालतमा गरेको बयान ।

विशेष अदालतबाट भएको पुर्पक्ष आदेश

पछि प्रमाण बुझ्दै जाँदा ठहरेबमोजिम हुने गरी हाललाई विशेष अदालत ऐन, २०५९ को दफा ७(ग) बमोजिम निज प्रतिवादीलाई तारेखमा राख्नु भन्नेसमेत विशेष अदालतबाट मिति २०६०।१।२४ मा भएको आदेश ।

प्रमाण मुकरर

प्रतिवादीका साक्षीहरू दुर्गा पोखरेल, केशव शाह, गोपाल पौडेल, सुनीता शर्मा पौडेल, सृजना काफ्ले (पोखरेल), शोभादेवी अर्याल र वादीका साक्षीहरू दीपक श्रेष्ठ, जयन्त कुमार राजवंशीको बकपत्र मिसिल संलग्न रहेको ।

अ.बं.१३९ नं. बमोजिम बुझिएका दीपक राईले गरेको बयान

उमेशकुमार रेग्मीको कृषि विकास बैंक, पुतलीसडकको बचत खाता नं.११०१४० मा जम्मा भएको रू.१,२०,०००।- मैले नेपाल बैंक लि. रानी विराटनगरबाट पठाएको हो । सो पैसाको ब्याजसमेत मैले नलिएको हुनाले उक्त साँवा र ब्याजसमेत उमेशकुमार रेग्मीबाट मैले पाउनु पर्ने पैसा हो भन्नेसमेत व्यहोराको अ.बं.१३९ नं. बमोजिम बुझिएका दीपक राईले गरेको बयान ।

दीपक राईले प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मी नामको खातामा रहेको रू. १,२०,०००।- आफ्नो हो भनी बयान गरेको देखिँदा निजलाई तारेखमा राख्नु भन्ने व्यहोराको विशेष अदालतको मिति २०६०।१।१८ को आदेश ।

अ.बं.१३९ नं.बमोजिम बुझिएका लक्ष्मीप्रसाद रेग्मीले गरेको बयान

म र मेरो परिवार २०२० सालमा नै खोटाङको मार्सेबाट दुहवी बसाई सरी आई सुरुमा होटल व्यवसाय गरी २०३२ सालदेखि किराना पसल सञ्चालन गर्दै आएका थियौं । म र मेरो परिवारको नाममा सुनसरी र मोरङमा ७ बिगाह जति जग्गा जमिन छ । सो जग्गाको कृषि आय, व्यापार तथा व्यवसायसमेतबाट वार्षिक १ लाख बचत हुन्छ । सोही रकम मैले र मेरो जेठो छोरासमेत माइलो छोरा उमेश रेग्मीलाई पठाई उमेश रेग्मीको नाममा रहेको का.जि.का.म.न.पा. वडा नं.९ को कि.नं.६३ को जग्गा किनी घर बनाएको हो । हामी सबै परिवार एकासगोलमा नै छौं । छुट्टी भिन्न भएका छैनौं । छोरा बुहारीसमेतको नाममा रहेका सबै सम्पत्ति सगोलका नै हुन् । बुहारी संजना रेग्मीको का.जि. बलम्बु ३ को र का.म.न.पा. वडा नं.७ को जग्गा निजले नै बकस पाएकी हुन् । मेरो छोरा उमेशले २०४५

सालदेखि जागिर खाएको र सोभन्दा पहिला ठेक्कापट्टा गर्ने र भिडियोसमेत चलाउने काम गर्दै आएको थियो । निजको श्रीमतीले विवाह गर्नुपूर्व दुरसञ्चार संस्थानमा जागिर खाने गरेको र हाल घरमानै ट्युसन पढाउने र सिलाई बुनाईको समेत काम गर्ने गरेकी थिइन् । यसरी भएको आम्दानीको सम्पत्तिलाई आयोगले गैरकानूनीरूपमा आर्जन गरेको सम्पत्ति हो भनी झुट्टा आरोप लगाएको हुँदा उमेशकुमार रेग्मीलाई सजाय भई सम्पत्ति जफत हुनुपर्ने होइन भन्नेसमेत व्यहोराको अ.बं.१३९ नं.बमोजिम बुझिएका लक्ष्मीप्रसाद रेग्मीले विशेष अदालतमा गरेको बयान ।

अ.बं.१३९ नं. बमोजिम बुझिएका रमेश रेग्मीको बयान

मेरो बुबा, आमा, भाइ उमेश र मसमेत हालसम्म सबै परिवार एकासगोलमा नै छौं । छुट्टी भिन्न भएको छैन । आयोगले भाइउपर लगाएको आरोप झुट्टा हो । हाम्रो परिवारको संयुक्त लगानीबाट आर्जित सम्पत्तिलाई गैरकानूनी आर्जन भनी मुद्दा दायर गरेको मिलेको छैन । भाइका ससुरालीतर्फका व्याक्तिको बैंकमा रहेको नगद मौज्जातसमेतलाई भाइको गैरकानूनी आर्जन भनी माग दाबी लिएको पनि मिलेको छैन । उक्त सम्पत्तिमा हाम्रो हक दाबी छैन । अन्य सम्पत्तिमा हामी सबैको बराबर हक लाग्छ । मेरो छोरा राजेश तथा राकेशको नाममा सेयर खरिद गर्ने फाराम भरी रु.४४ हजार जम्मा गरेको पैसा मैले बुबा काठमाडौं आउँदा पठाएको पैसा हो । भाइ उमेश, बुहारी संजना र बुबाले गरेको बयानमा उल्लिखित सम्पत्तिहरू सबै हामी सबैको सगोलका सम्पत्ति हुन् । यसरी स्रोत खुलेको सम्पत्तिलाई गैरकानूनी आर्जनको भनी लिएको मागदाबी बिल्कुलै झुट्टा हो । त्यसैले यो मुद्दा खारेज गरी हाम्रो सम्पत्ति फिर्ता दिलाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको अ.बं.१३९ नं. बमोजिम बुझिएका रमेश रेग्मीले विशेष अदालतमा गरेको बयान ।

अ.बं.१३९ बमोजिम बयान गर्ने लक्ष्मीप्रसाद रेग्मी र रमेश रेग्मीले घर तथा सम्पत्तिमा आफ्नोसमेत हक लाग्छ भनी बयान गरेको देखिँदा निजहरूलाई तारेखमा राख्नू भन्नेसमेत विशेष अदालतबाट मिति २०६१।२।२० मा भएको आदेश ।

अ.बं.१३९ नं. बमोजिम बुझिएका मधुसूदन भट्टराईको बयान

मैले सन् २००१ जनवरीदेखि २००४ अप्रिलसम्म श्रीलंकाको एक अन्तर्राष्ट्रिय संस्थामा काम गर्थेँ । मैले सन् २००२ मे मा यु.एस.डलर ४०००।- (चार हजार) मेरो जेठान विनय ढकालको नाममा नेबिल बैंक, कान्तिपथ शाखामा पठाएको थिएँ । त्यसमध्ये मेरो साढु भाइ नवीन जोशीलाई मैले त्यहीँ रकमबाट रु.२,००,०००।- उमेश रेग्मीलाई दिनु भनेको थिएँ र सो रकम उमेश रेग्मीलाई नवीन जोशीमार्फत दिएको हो । त्यो रकम मेरो हो । मैले हालसम्म नपाएको हुनाले सो रु.२,००,०००।- मैले उमेश रेग्मीबाट पाउनु पर्ने हो भन्नेसमेत व्यहोराको अ.बं.१३९ नं. बमोजिम बुझिएका मधुसूदन भट्टराईले विशेष अदालतमा गरेको बयान ।

अ.बं.१३९ नं. बमोजिम बुझिएका मधुसूदन भट्टराई प्रतिवादीसरह नदेखिँदा तारेखमा राखिरहुनु परेन कानूनबमोजिम गर्नु भन्ने व्यहोराको विशेष अदालतको मिति २०६१।६।२१ को आदेश ।

विशेष अदालतको ठहर

अभियोगपत्र, प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीको बयान जिकिर र बहसनोटबमोजिम हिसाब किताब गर्दा निज प्रतिवादी निजकी पत्नी संजना रेग्मी (काफले), निजकी सासू उषादेवी काफले, जेठी सासू सुशीलाकुमारी काफले र सालो सुधीरकुमार काफलेसमेतको नाममा बैंकमा राखी लुकाएको रकमसमेत गरी निजसँग कूल बिगो रु.१,२८,९२,३८९।३५ बराबरको चल

अचल सम्पत्ति रहेको देखिन आयो । त्यसमध्ये रु.१७,३२,६७१।०८ बराबरको सम्पत्तिको स्रोत खुलेको र रु.१,११,५९,७१८।२७ बराबरको सम्पत्तिको स्रोत खुलेको देखिएन । प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मी राष्ट्रसेवक रहेका र आफूसँग रहे भएको सम्पत्तिमध्ये रु.१,११,५९,७१८।२७ बराबर सम्पत्तिको वैध स्रोत देखाउन नसकेकाले निजले साबिक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ७(१) र १५ तथा हालको भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को २०(१) बमोजिम सो बिगो बराबर गैरकानूनी सम्पत्ति आर्जन गरी भ्रष्टाचारको कसुर गरेको ठहर्छ ।

सो ठहरेकाले प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीलाई बिगोबमोजिम रु.१,११,५९,७१८।२७ जरिवाना र कैद वर्ष १(एक) भई स्रोत नखुलेको र सोबाट बढे बढाएको गैरकानूनी चल अचल सम्पत्तिसमेत जफत हुने ठहर्छ । बिगो रु. १,११,५९,७१८।२७ बराबरको चल अचल सम्पत्ति जफत गर्नुपर्ने भएकोले सोबापत अभियोगपत्रमा उल्लेख भई दाबी लिइएका सुशीलाकुमारी अर्याल नामको कृषि विकास बैंक रत्नपार्क शाखाको बचत खाता नं. ०७२०४०१ मा रहेको रु.१९,९३,०५४।०३, उषादेवी काफ्ले नामको कृषि विकास बैंक, गौशालाको बचत खाता नं. ३११५६६ मा रहेको रु. ३४,२७,१२९।४८ ऐ.नामको ऐ. बैंकको मुद्दती खता नं.२३४९७५ मा रहेको रु.१०,००,०००।-, सुधीरकुमार काफ्ले नामको ऐ.बैंक रत्नपार्क शाखाको बचत नं.९३१०४४ मा रहेको रु.२०,३५,४३७।४५ समेतका मौज्जात र सोबाट बढे बढाएको रकम तथा का.जि.का.म.न.पा वडा नं. ९ कि.नं. ६३ क्षेत्रफल ०-६-२-० रोपनी मोल रु.१,६२,५००।- पर्ने जग्गा र सोही जग्गामा बनेको रु.१८,७७,०२६।७७ मोल पर्ने घर, प्रतिवादीको घरबाट बरामद भएको रु.६,५२,५००।- र नपुग रकम रु.१२,०७०।५४ उमेशकुमार रेग्मीको कृषि विकास बैंक पुतलीसडक शाखाको बचत खाता नं. ११०१४०

मा रहेको मौज्जात रु.१,६०,९१९।४० मध्येबाट जफत हुन्छ भन्नेसमेत व्यहोराको विशेष अदालतको मिति २०६७।१।१४ को फैसला ।

वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदनपत्र

विशेष अदालतको फैसलामा चित्त बुझेन । विशेष अदालतले जग्गा र घरको मूल्य कायम गर्दा सम्पत्ति आर्जन गर्दाको समयको लिखतमा अङ्कित मूल्यलाई र घर निर्माण भएको वर्षको लागतलाई आधार मानी मूल्य कायम गरेको मिलेको छैन । गैरकानूनी आर्जनको सम्पत्ति र सोबाट बढे बढाएको सम्पत्तिको हाल प्रचलित मूल्यको आधारमा बिगो कायम गर्नु पर्नेमा कसुरदारलाई फाइदा पुग्ने गरी मूल्य कायम गरेको विशेष अदालतको फैसला न्यायसङ्गत छैन । त्यस्तै दर्शे खर्च, महँगी भत्ता र दैनिक भ्रमण भत्ता अनिवार्यरूपमा खर्च हुने रकम भएकोमा सो रकम आयमा गणना गरेको एवम् घर भाडाबापत प्राप्त रु. १,२६,०००।- लाई समेत वैध आर्जनको रूपमा गणना गरेको हदसम्म विशेष अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकोले कम बिगो ठहर गरेको हदसम्म उक्त फैसला बदर गरी अभियोग माग दाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ ।

प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीको पुनरावेदन पत्र

विशेष अदालतको फैसलामा चित्त बुझेन । भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १५ एवम् भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २० बमोजिमको अनुमानित कसुरसम्बन्धी व्यवस्था राष्ट्रसेवक कर्मचारीको हकमा आकर्षित हुनेमा गैरराष्ट्रसेवक र सार्वजनिक पद धारण नगर्ने परिवारका सदस्यहरूका हकमा आकृष्ट हुन सक्दैन । सार्वजनिक पद धारण गर्ने कर्मचारीहरूका हकमा लागू हुने अनुमानको सिद्धान्त (Presumption of illegal possession of property) सार्वजनिक पद धारण नगर्नेको हकमा

स्वतः लागू गर्न मिल्दैन। भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ५० बमोजिम आफ्नो वा आफ्नो परिवारको नाममा रहेको सम्पत्तिको स्रोतको विवरण पेस गर्नुपर्ने प्रावधान रहेकोमा म पुनरावेदकलाई अनुसन्धानको क्रममा थुनामा राखी बयानमार्फत सम्पत्तिको विवरण र स्रोत खुलाउन लगाइएको र सम्पत्तिको वैधानिक स्रोत पेस गर्ने हकबाट वञ्चित गरिएकोले उक्त दफा ५० ले प्रदान गरेको कानूनी संरक्षणको विवेचना नगरी विशेष अदालतबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ। म पुनरावेदक बहालवाला राष्ट्रसेवक भएकोले मउपर मुद्दा चलाउनु पर्दा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १३(२) को ५ वर्षको हदम्यादभित्र मुद्दा दायर गरिसक्नु पर्नेमा हदम्याद नघाइ दायर भएको अभियोगपत्र खारेज गर्नुपर्नेमा त्यस्तो अभियोग पत्रबाट मलाई कसुरदार ठहराएको विशेष अदालतको फैसला उक्त कानूनी व्यवस्थाविपरीत छ। बकसबाट प्राप्त सम्पत्ति बकसपत्र पाउने व्यक्तिले बकस दिने व्यक्तिलाई रिझाएबापत पाउने हो। मेरो श्रीमतीको नाममा रहेको कि.नं. २३८ को जग्गा अष्टमान शाक्यबाट बकसमा पाएको हो। अंशबन्डाको महलको १८ नं. ले बकस पत्रको सम्पत्तिलाई बकस पाउनेको निजी आर्जन भनिएकोमा सो व्यवस्थाविपरीत उक्त जग्गासमेत बिगोमा जोड्न मिल्दैन। मेरो घरको मूल्य कायम गर्दा फर्निचर र इलेक्ट्रिकल सामानको मूल्यसमेत जोडिएको छ। मेरो घरमा भएका फर्निचर तथा विद्युतीय उपकरण सबै खरिद गरिएको सामान होइनन्। उक्त सम्पत्तिहरू मध्ये अधिकांश सामानहरू विवाहमा दाइजो स्वरूप पाएकोमा खरिद गरिएको सामान भनी बिगो कायम गर्न मिल्दैन। त्यसका अतिरिक्त घरको फिनिसिङ्गभित्र पर्ने घरमा जडान भएका भर्याङको रेलिङ्ग, किचेन स्ल्याब जस्ता सामानहरूको दोहोरो मूल्याङ्कन गरी घरको मूल्य कायम गरी बिगो कायम गरिएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ।

मेरो घरबाट बरामद भएको सुनका गहनामध्ये

केही सुशीला अर्याल (काफ्ले) का, केही सासू उषादेवी काफ्लेका र केही मेरी श्रीमती संजना काफ्लेको विवाहमा माइतीबाट र घरबाट प्राप्त गरेका गहना भएकोमा उक्तमध्ये रु. ५८,५६३।- बराबरका गहनाको स्रोत नखुलेको भनी बिगोमा समावेश गरेको त्रुटिपूर्ण छ। मैले स्वयम्कर घोषणाअन्तर्गत तिरेको रु. ५०,०००।- रकम सरकारी सेवामा प्रवेश गर्नुपूर्व आर्जन गरेको सम्पत्तिको राज्यलाई तिरेको कर भएकोमा सो रकम पनि बिगोमा समावेश गरिएको छ। उक्त रकमको बिगो सम्बन्धमा अभियोग पत्रमा दाबी नै नभएको अवस्थामा बिगो कायम गर्न नमिल्नेमा बिगो कायम गरेको विशेष अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण छ।

मैले सरकारी सेवामा प्रवेश गर्नुपूर्व आर्जन गरेको रकम र सोको ब्याजसमेत गरी रु. ५ लाख श्रीमती संजना काफ्लेको नाममा मुद्दती खातामा राखिएकोमा सेवा प्रवेश गर्नुपूर्वका आमदानीलाई पनि बिगोमा समावेश गरेको फैसला मिलेको छैन। त्यस्तै मेरो श्रीमतीले निजको जागिर छाडेपछि आर्जन गरेको रु. ३,२०,०००।- लाई बिगोमा कायम गरेको मिलेको छैन। मेरो नाममा रहेका विराटनगरको जग्गा मेरो दिदी शोभादेवी अर्याललाई रु.४,२०,०००।- मा बिक्री गर्ने सर्त गरी रु. ३,२०,०००।- बैनाबापत लिएकोमा सो रकम स्रोत खुलेको कानूनी आयमा गणना गर्नुपर्नेमा गणना नगरेको फैसला मिलेको छैन। मेरो घरबाट बरामद भएको रकममध्ये रु. ६ लाख रकम साली सिर्जना काफ्लेको भएको भन्ने कुरा अनुसन्धानको क्रमदेखि नै स्थापित भएको तथ्य हो। उक्त रकम मेरो नभएकोले सो रकम मेरो भएको भनी गणना गर्न मिल्दैन। त्यस्तै मधुसूदन भट्टराईले श्रीलंकाबाट घर पठाई दिनु भनी पठाएको रु. दुइलाख रकम निज मधुसूदनको हो भन्ने पुष्टि भएकोमा सो कागजातहरूबाट रकमसमेत मेरो भएको ठहराएको फैसला मिलेको छैन। म पुनरावेदकले ज्वाइँ गोपाल शर्मा पौडेलबाट रु. ५ लाख ऋण लिएकोमा रु. ५०

हजार बैंकमार्फत ट्रान्सफर भई रु. ४ लाख ५० हजार नगदै लिई कपाली तमसुक गरिदिएको र निज गोपाल शर्माले अदालतमा आई बकपत्रसमेत गरेकोमा रु. ५ लाखलाई नै ऋण कायम गर्नुपर्नेमा रु. ५० हजारलाई मात्र मान्यता दिएको मिलेको छैन।

मेरो र मेरो श्रीमतीको नाममा बैंकमा रहेको निक्षेप र बचतपत्रको ब्याजबापत रु. २५७६२४।२७ प्राप्त गरेकोमा सो रकमको ३० प्रतिशतमात्र वैध आयमा गणना गरी ७० प्रतिशत ब्याजलाई अवैध आर्जन मानेको विशेष अदालतको फैसला मिलेको छैन। बैंकमा जम्मा भएको रकम अवैध भएको अवस्थामा सो रकमबाट बढे बढाएको ब्याजको रकम जफत हुन सक्ने हो। बैंकमा रहेको रकमबाट प्राप्त ब्याजलाई अवैध आर्जनको रकम भनी बिगो कायम गर्न मिल्दैन। बैंकमा रहेको रकम अवैध आर्जनको नभएकोले सोको ब्याजलाई वैध आर्जन मानिनु पर्नेमा सोमध्ये ७० प्रतिशत अवैध आर्जन ठहराउन मिल्दैन।

मेरो दाजु रमेश रेग्मीले काठमाडौंमा घर जग्गा किन्न रु. १२ लाख रकम पठाएको भनी मैले अनुसन्धानको क्रममा र अदालतमा बयान गर्दा लिएको जिकिरलाई निज दाजु रमेश रेग्मीले अ.बं. १३९ नं. बमोजिम गरेको बयानबाट पुष्टि भएको अवस्थामा सो रु. १२ लाखलाई समेत मेरो आयमा समावेश गरेको फैसला मिलेको छैन। त्यस्तै सगोलको कृषि आय रु. १८ लाख भएकोमा सो पुरै रकम मेरो वैध आयमा समावेश गर्नुपर्नेमा एकासगोलको आयलाई भाग बन्डा गरी रु. ३,६०,०००।- मात्र मेरो आय कायम गरिएको मिलेको छैन।

मेरो श्रीमती तथा छोरा छोरीले टिकाटालाबाट प्राप्त भएको रकमबाट खरिद गरेको सेयरको रकम रु. १,२१,६०० लाई वादी पक्षले स्वाभाविक आय मानी बिगो कायम गरेकोमा विशेष अदालतलेसमेत बिगोमा कायम गर्ने उक्त रकमलाई टिकाटालाको आयमा गणना नगरेको फैसला मिलेको छैन।

प्रतिवादीमध्येको उषादेवी काफलेको नाममा कृषि विकास बैंकको बचत खातामा रहेको रु. ३४,२७,१२९।४८ र निजकै नामको सोही बैंकमा मुद्दती खातामा रहेको रु. १० लाख मेरो तथा मेरो परिवारको सदस्यको आर्जन नभई निज उषादेवी काफलेको हो। मैले बैंक भौचर भरिदिएकै कारण सो रकममा मेरो हक हुन सक्दैन। बैंकमा रहेको निक्षेपमा निक्षेपकर्ताबाहेक अरुको हक हुन नसक्ने व्यवस्था बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ८१ मा व्यवस्था छ। सो कानूनी व्यवस्थाविपरीत निक्षेपकर्ताले बैंक खातामा इच्छाएको व्यक्ति मेरो छोरी निलिशा रेग्मी भएको भन्ने आधारमा उक्त रकम मेरो आर्जनको सम्पत्ति भएको भन्ने ठहर गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण छ। त्यस्तै प्रतिवादी सुशीला काफले (अर्याल) को कृषि विकास बैंकको खातामा रहेको रकम पनि निज सुशीला काफले लगायतका तिन बहिनीहरूको दाइजो पेवाको रकम भएको भनी प्रतिवादी सुशीला काफलेले अनुसन्धानको क्रममा र अदालतमा बयान गर्दासमेत उल्लेख गरेकोमा उक्त १९,९३,०५४।०३ समेत मेरो अवैध आर्जन मानी बिगो कायम गरेको फैसला मिलेको छैन। प्रतिवादी सुधिर काफलेको नाममा कृषि विकास बैंकको खातामा रहेको रकम रु. २०,३५,४३७।४५ मध्ये रु. ५ लाख निजै सुधिर काफलेको स्वआर्जन र बाँकी १५ लाख निजको दाजु डा. सुरेश काफलेले दिदी सुशीला काफलेलाई पठाई खातामा ट्रान्सफर गरेको भनी प्रतिवादी सुधिरले बयान गरी डा. सुरेश काफलेले वादी आयोगमा सो कुरा उल्लेख गरी इमेलसमेत पठाएकोबाट पुष्टि भएकोमा सो रकमसमेत बिगोमा समावेश गरेको विशेष अदालतको फैसला मिलेको छैन। एकासगोलको परिवारका सबै सदस्यहरूको नाममा रहेको चलअचल सम्पत्ति सञ्चय गर्ने मुख्य आयस्रोतमा म पुनरावेदको तलब भत्ता, सगोलको जग्गा बिक्रीबाट प्राप्त रकम, विवाहमा प्राप्त दाइजो रकम, कृषि आय, एकासगोलका परिवारका सदस्यहरूको आय,

ऋण रकम, टीकाटाला तथा दान दक्षिणाको रकम र बैनाबापत लिएको रकम तथा सगोलको सम्पत्तिबाट बढेबढाएको आयस्ता, पेसा, व्यापार व्यवसायबाट प्राप्त आयस्ताबाट चलअचल सम्पत्ति जोडेको हो । म पुनरावेदन संयुक्त परिवारबाट छुट्टिएको छैन । उक्त सम्पत्तिमा एकासगोल परिवारका सबै सदस्यहरूको समान अंश हक लाग्नेसमेत हुँदा म पुनरावेदकसँग अवैध आर्जनको कुनै सम्पत्ति नरहनुको साथै मेरो कूल सम्पत्ति र सो सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि हुने आधार प्रमाण एवम् विवरण कागजातका आधारमा फरक नहुने तथ्य निर्विवादरूपमा पुष्टि भएको छ । एकासगोलको परिवारभन्दा बाहिरका व्यक्तिहरू उषादेवी काफ्ले, सुशिलाकुमारी काफ्ले (अर्याल), सुधिरकुमार काफ्लेको नाममा बैंकमा रहेको सम्पत्तिसमेत बिना आधार मेरो अवैध आर्जनको सम्पत्ति हो भनी फैसला गरिएको छ । मैले पेस गरेको आय व्ययसम्बन्धी विवरणले अन्तिमरूपमा मेरो प्रत्येक चलअचल सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि भइरहेको अवस्था विद्यमान रहँदाहँदै पनि त्यसतर्फ विशेष अदालतबाट ध्यान नदिई कानूनी आधार र प्रमाण बेगर हचुवाको भरमा मेरो सम्पत्तिहरू जफत हुने ठहर गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकोले बदर गरी म पुनरावेदक एवम् मेरो एकासगोलको परिवारका सदस्यहरूको नाममा रहेको सम्पूर्ण चलअचल सम्पत्ति वैध ठहराई तथा एकासगोलका परिवारका सदस्यहरू बाहेक अन्य व्यक्तिहरूको नाममा रहेको चलअचल सम्पत्ति निजहरूको नै ठहर्याई म पुनरावेदकलाई सफाई दिलाई न्याय निरूपण गरिपाऊँ ।

प्रतिवादी संजना काफ्ले (रेग्मी) को पुनरावेदन पत्र

विशेष अदालतको फैसलामा चित्त बुझेन । म पुनरावेदिका र मेरो एकासगोलको परिवारका सबै सदस्यहरूको नाममा रहेको चलअचल सम्पत्ति सञ्चय गर्ने मुख्य आयस्रोतमा म पुनरावेदिका तथा

मेरो पति उमेशकुमार रेग्मीको तलब भत्ता, सगोलको जग्गा बिक्रीबाट प्राप्त रकम, पेवा रकम, कृषि आय, एकासगोलका परिवारका सदस्यहरूको आय, सगोलको सम्पत्तिबाट बढेबढाएको आयस्ता, पेसा व्यापार व्यवसायबाट प्राप्त आयस्ता, ऋण रकम, बैनाबापत लिएको रकम तथा टिकाटाला दक्षिणाबाट प्राप्त रकमबाट चलअचल सम्पत्ति जोडेको हो । म पुनरावेदिका र मेरो एकासगोलको सदस्यहरूसँग अवैध आर्जनको कुनै सम्पत्ति नरहनुको साथै मेरो कूल सम्पत्ति र सो सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि हुने आधार प्रमाण एवम् विवरण कागजातका आधारमा फरक नहुने तथ्य निर्विवादरूपमा पुष्टि भएको छ । म पुनरावेदिकाको पति उमेशकुमार रेग्मीलाई कसुरदार ठहर गरी सुरु विशेष अदालतले फैसला गर्दा एकाङ्कीरूपमा एकासगोलको परिवारभन्दा बाहिरका व्यक्तिहरू उषादेवी काफ्ले, सुशिलाकुमारी काफ्ले (अर्याल), सुधिरकुमार काफ्लेको नाममा बैंकमा रहेको सम्पत्तिसमेत बिना आधार म पुनरावेदिकाका पतिको अवैध आर्जनको सम्पत्ति हो भनी फैसला गरिएको छ । म पुनरावेदिकाको पतिले पेस गरेको आय व्ययसम्बन्धी विवरणले अन्तिमरूपमा म पुनरावेदिकासमेतको प्रत्येक चलअचल सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि भइरहेको अवस्था विद्यमान रहँदाहँदै पनि त्यसतर्फ विशेष अदालतबाट ध्यान नदिई कानूनी आधार र प्रमाण बेगर हचुवाको भरमा एकासगोलका सबै सदस्यहरूको अंश हक लाग्ने र म पुनरावेदिकाको पति उमेशकुमार रेग्मीको नाममा रहेका सम्पत्तिहरू तथा एकासगोलका परिवारका सदस्यहरूभन्दा बाहिरका व्यक्तिको नाममा रहेको सम्पत्ति म पुनरावेदिकाको पतिको हो भन्ने ठहराई जफत हुने ठहर गरेको सुरु विशेष अदालत, काठमाडौँले गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकोले बदर गरी म पुनरावेदिका एवम् मेरो एकासगोलको परिवारका सदस्यहरूको नाममा रहेको सम्पूर्ण चलअचल सम्पत्ति वैध ठहराई

तथा एकासगोलका परिवारका सदस्यहरूबाहेक अन्य व्यक्तिहरूको नाममा रहेको चलअचल सम्पत्ति निजहरूको नै ठहर्याई न्याय निरूपण गरिपाउँ ।

प्रतिवादी रमेश रेग्मीको पुनरावेदन पत्र

विशेष अदालतको फैसलामा चित्त बुझेन । एकासगोलको परिवारका म पुनरावेदकको भाइ उमेशकुमार रेग्मी तथा बुहारी संजना काफ्ले (रेग्मी) को नाममा काठमाडौंमा रहेको चलअचल सम्पत्ति सञ्चय गर्ने मुख्य आयस्रोतमा म पुनरावेदकको एकासगोलको पैतृक जग्गाको कृषि आयस्ता, भाइ प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीको तथा बुहारी संजना काफ्ले (रेग्मी) को तलब भत्ता, जग्गा बिक्रीबाट प्राप्त रकम, पेसा व्यापार व्यवसायबाट प्राप्त आय, ऋण सापटीको रकम, टीकाटालाबाट स्वाभाविकरूपमा प्राप्त रकम र बैनाबट्टाको रकमबाट सञ्चय गरिएको सगोलका सबै अंशियारको अंश हक लाग्ने चलअचल सम्पत्ति भएको हुँदा निजहरूको नाममा रहेको सम्पत्ति अवैध आर्जन होइन । म पुनरावेदकको एकासगोलका परिवारको नाममा रहेको सम्पत्ति र सो सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि हुने आधार प्रमाण एवम् विवरण कागजातका आधारमा फरक नहुने तथ्य निर्विवादरूपमा पुष्टि भएको छ । वैधानिक स्रोतबाट सञ्चय भएको सगोलका सबै सदस्यहरूको अंश हक लाग्ने सम्पत्तिसमेत विना आधार म पुनरावेदकको भाइ उमेशकुमार रेग्मीको अवैध आर्जनको सम्पत्ति हो भनी फैसला गरिएको छ । म पुनरावेदकलगायत सबै प्रतिवादीहरूले गरेको बयान तथा मेरो भाइ उमेशकुमार रेग्मीले पेस गरेको आय व्ययसम्बन्धी विवरणले अन्तिमरूपमा सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि भई रहेको अवस्था विद्यमान रहँदाहँदै पनि त्यसतर्फ विशेष अदालतबाट ध्यान नदिई कानूनी आधार र प्रमाण बेगर म पुनरावेदकसमेत एकासगोलका सबै अंशियारको समान अंश हक लाग्ने सम्पत्तिहरू जफत हुने ठहराएको विशेष अदालत, काठमाडौंको

फैसला त्रुटिपूर्ण भएकोले बदर गरी प्रतिवादीहरू उमेशकुमार रेग्मी तथा बुहारी संजना काफ्ले (रेग्मी) को नाममा रहेको सम्पूर्ण चलअचल सम्पत्ति वैध ठहराई न्याय निरूपण गरिपाउँ ।

प्रतिवादी लक्ष्मीप्रसाद रेग्मीको पुनरावेदन पत्र

विशेष अदालतको फैसलामा चित्त बुझेन । एकासगोलको परिवारका म पुनरावेदकको छोरा उमेशकुमार रेग्मी तथा बुहारी संजना काफ्ले (रेग्मी) को नाममा काठमाडौंमा रहेको चलअचल सम्पत्ति सञ्चय गर्ने मुख्य आयस्रोतमा म पुनरावेदकको एकासगोलको पैतृक जग्गाको कृषि आयस्ता, छोरा प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीको तथा बुहारी संजना काफ्ले (रेग्मी) को तलब भत्ता, जग्गा बिक्रीबाट प्राप्त रकम, पेसा व्यवसायबाट प्राप्त रकम, ऋण रकम, र बैनाबट्टाको रकम र टीकाटालाबाट प्राप्त स्वाभाविक आय रकम रहनुको साथै उक्त सम्पत्ति सबै अंशियारको अंश हक लाग्ने चलअचल सम्पत्ति भएको हुँदा निजहरूको नाममा रहेको सम्पत्ति अवैध आर्जनको होइन । एकासगोलका परिवारको नाममा रहेको सम्पत्ति र सो सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि हुने आधार प्रमाण एवम् विवरण कागजातका आधारमा फरक नहुने तथ्य निर्विवादरूपमा पुष्टि भएको छ । वैधानिक स्रोतबाट सञ्चय भएको सगोलका सबै सदस्यहरूको अंश हक लाग्ने सम्पत्तिसमेत विना आधार म पुनरावेदकको छोरा उमेशकुमार रेग्मीको अवैध आर्जनको सम्पत्ति हो भनी फैसला गरिएको छ । म पुनरावेदकलगायत सबै प्रतिवादीहरूले गरेको बयान तथा मेरो छोरा उमेशकुमार रेग्मीले पेस गरेको आय व्ययसम्बन्धी विवरणले अन्तिमरूपमा सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि भइरहेको अवस्था विद्यमान रहँदाहँदै पनि त्यसतर्फ विशेष अदालतबाट ध्यान नदिई कानूनी आधार र प्रमाणबेगर म पुनरावेदकसमेत एकासगोलका सबै अंशियारको समान अंश हक लाग्ने सम्पत्तिहरू जफत हुने ठहराएको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकोले बदर

गरी प्रतिवादीहरू उमेशकुमार रेग्मी तथा बुहारी संजना काफ्ले (रेग्मी) को नाममा रहेको सम्पूर्ण चलअचल सम्पत्ति वैध ठहराई न्याय निरूपण गरिपाउँ ।

प्रतिवादी उषादेवी काफ्लेको पुनरावेदन पत्र

विशेष अदालतको फैसलामा चित्त बुझेन । म पुनरावेदिकाको नाममा कृषि विकास बैंक बत्तिसपुतली शाखामा रहेको बचत तथा मुद्दती खातामा जम्मा भएको रकमको मुख्य स्रोतमा बेलायतमा चिकित्सक पेसा गरी बस्ने मेरो छोरा डा. सुरेशकुमार काफ्लेले काठमाडौंमा घर खरिद गर्न भनी मेरो बहिनी डा. दुर्गा पोखरेलमार्फत पठाएको रकम र मेरो स्थायी बसोबास रहेको गाउँबाट काठमाडौंमा आउँदा ल्याएको रकम हो । मेरो नाममा अवैध आर्जनको कुनै सम्पत्ति नरहनुको साथै मेरो नाममा रहेको उल्लिखित बैंक खातामा रहेको नगद विदेश बेलायतमा रहने छोरा डा. सुरेश काफ्लेले पठाएको रकम हो भन्ने तथ्य पुष्टि हुने आधार प्रमाण एवम् विवरण कागजातका आधारमा फरक नहुने तथ्य निर्विवादरूपमा पुष्टि भएको छ । प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीको घरबाट बरामद भएका चारवटा सुनका चुरा मेरो गहना भएको तथ्य स्पष्ट हुँदाहुँदै सोलाई पनि उमेशकुमारको बिगो कायम गर्न मिल्दैन । म पुनरावेदिकाको नाममा रहेको बैंक मौज्दातको स्रोत र सुनका चुरा मेरो भएको पुष्टि भइरहेको अवस्था विद्यमान रहँदरहँदै पनि त्यसतर्फ सुरु विशेष अदालतबाट ध्यान नदिई कानूनी आधार र प्रमाणबेगर हचुवाको भरमा मेरो नामको सम्पत्ति पनि प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीको अवैध आर्जन हो भनी जफत हुने ठहराएको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकोले बदर गरी म पुनरावेदिकाको नाममा कृषि विकास बैंक, बत्तिसपुतली शाखाको बचत खातामा रहेको रु. ३४२७१२९।४८ र मेरो नाममा सोही बैंकमा रहेको मुद्दती खातामा रहेको रकम रु. १० लाख तथा बरामद सुनका गहनाहरूमध्ये ५४.६०० ग्राम (मूल्य रु ४३६००।- पर्ने) का ४ वटा सुनका चुरा

म पुनरावेदिकाको नै मानी न्याय निरूपण गरिपाउँ ।

प्रतिवादी सुशीलाकुमारी काफ्लेले (अर्याल) को पुनरावेदन पत्र

विशेष अदालतको फैसलामा चित्त बुझेन । म पुनरावेदिकाको नाममा कृषि विकास बैंक, रत्नपार्क शाखामा रहेको बचत तथा मुद्दती खातामा जम्मा भएको रकमको मुख्य स्रोतमा म पुनरावेदिका तथा बहिनीहरू सुनीता, संजना, सृजना र दिदीको छोरी शोभाको दाइजो पेवाको रकम भएको हुँदा म पुनरावेदिकाको नाममा अवैध आर्जनको कुनै सम्पत्ति नरहनुको साथै मेरो नाममा रहेको उल्लिखित बैंक खातामा रहेको नगद दाइजो पेवाको साझा सम्पत्ति भएको तथ्य पुष्टि भएको छ । म पुनरावेदिकाको बैंकिङ्ग कारोबार र सम्पूर्ण रकम अवैध नभै, अनुसन्धान हुँदाका बखत म पुनरावेदकको नाममा रहेको बैंक मौजुद रहेको निक्षेप र सोको ब्याजसमेत गरी रु. १९,९३,०५४।२३ मात्र कसरी अवैध हुने हो सो सम्बन्धमा विशेष अदालतको फैसलामा नबोली केवल यस मुद्दाका मुख्य प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीको जफत हुने शीर्षकमा समावेश हुने गरी भएको फैसला निराधार छ । म पुनरावेदिकाको नाममा रहेको बैंक मौज्दातको स्रोत पुष्टि भइरहेको अवस्था विद्यमान रहँदरहँदै पनि त्यसतर्फ विशेष अदालतबाट ध्यान नदिई कानूनी आधार र प्रमाणबेगर हचुवाको भरमा मेरो नाममा रहेका सम्पत्तिहरूसमेत जफत हुने ठहराएको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकोले बदर गरी म पुनरावेदिकाको नाममा कृषि विकास बैंक, रत्नपार्क शाखाको बचत नं. ०७२०४१ मा रहेको रु. १९,९३,०५४।२३ रकमलाई म पुनरावेदिकाको नै मानी न्याय निरूपण गरिपाउँ ।

प्रतिवादी सुधिरकुमार काफ्लेको पुनरावेदन पत्र

विशेष अदालतको फैसलामा चित्त बुझेन । म पुनरावेदकको नाममा कृषि विकास बैंक, रत्नपार्क

शाखाको बचत खातामा जम्मा भएको रकम जम्मा गर्न मुख्य स्रोतमा बेलायतमा चिकित्सक पेसा गरी बस्ने मेरो दाजु डा. सुरेशकुमार काफ्लेले पठाएको रकम, मेरो स्वआर्जनको रकम र सो बैंक खातामा मौज्दात रहेको रकममा प्राप्त ब्याज रकम भएकोले मेरो नाममा अवैध आर्जनको कुनै सम्पत्ति छैन। मेरो नाममा रहेको उल्लिखित बैंक खातामा रहेको नगद मेरो निजी आर्जन तथा विदेश बेलायतमा रहने दाजु डा. सुरेश काफ्लेले पठाएको रकम हो भन्ने तथ्य पुष्टि हुने आधार प्रमाण एवम् विवरण कागजातका आधारमा फरक नहुने तथ्य निर्विवादरूपमा पुष्टि भएको छ। विशेष अदालतले मलाईसमेत असर पुग्ने गरी गरेको फैसलामा आधार लिएका तर्क न्यायका मान्य सिद्धान्त र प्रचलित कानूनी व्यवस्थाभन्दा बाहिर गई ठहर हुन पुगेको छ। मेरो नाममा रहेको बैंक मौज्दातको स्रोत पुष्टि भइरहेको अवस्था विद्यमान रहँदाहुँदै पनि त्यसतर्फ सुरु विशेष अदालतबाट ध्यान नदिई कानूनी आधार र प्रमाणबेगर हचुवाको भरमा मेरो नाममा रहेका सम्पत्तिहरू प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीको अवैध आर्जन हो भनी जफत हुने ठहराएको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकोले बदर गरी मेरो नाममा कृषि विकास बैंक, रत्नपार्क शाखाको बचत खाता नं. १३१०४४ मा रहेको रु. २०,३५,८३७।४५ रकम म पुनरावेदकको नै मानी न्याय निरूपण गरिपाउँ।

यसमा वादी पक्षको पुनरावेदनको जानकारी पुनरावेदक प्रतिवादीहरूलाई गराउने र पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको पुनरावेदनको प्रतिलिपि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६८।७।१ को आदेश।

यस अदालतको ठहर

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदनसहितको

मिसिल अध्ययन गरियो। पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री पुण्यप्रसाद पाठकले प्रतिवादीउपर गैरकानूनी आर्जनबाट जग्गा खरिद गरेको र घर निर्माण गरेको भन्ने अभियोग दाबी हो। अभियोग दाबीमा घर र जग्गाको हालको मूल्यलाई आधार मानी बिगो कायम गरिएको छ। गैरकानूनी आर्जन र सोबाट बढे बढाएको सम्पत्ति जफत हुने ऐनको व्यवस्था रहेकोले प्रचलित मूल्यको आधारमा बिगो कायम हुनु पर्नेमा विशेष अदालतले जग्गा खरिद गर्दाको समय र घर निर्माणको वर्षको मूल्य र लागतलाई आधार मानी बिगो कायम गरेको फैसला मिलेको छैन। गैरकानूनीरूपमा आर्जन गरिएको सम्पत्तिलाई सोही परिमाणबाट सजाय गरिनु पर्छ भन्ने भ्रष्टाचारसम्बन्धी कानूनको मनसाय भएकोले प्रतिवादीलाई फाइदा पुग्ने गरी सम्पत्तिको हालको मूल्यलाई मान्यता दिन मिल्दैन। प्रतिवादीको कानूनी आर्जन भनिएको दर्शन भत्ता महँगी भत्ता जस्ता रकम पनि स्वाभाविकरूपमा खर्च भएर जाने रकम भएकोले आयमा गणना गर्न मिल्दैन। प्रतिवादीले बनाएको घर नै गैरकानूनी आर्जन भएकोले घर भाडाबापत प्राप्त रकम कानूनी आर्जन हुन सक्दैन। उक्त हदसम्म प्रतिवादीलाई कम बिगो कायम गरेको विशेष अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकोले सो हदसम्म बदर भई अभियोग दाबीबमोजिम सजाय हुनुपर्छ भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो।

पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फबाट उपस्थित अधिवक्ता श्री रेवतप्रसाद खरेलले हाम्रो सामाजिक परम्परालाई कानूनले मान्यता दिएकोले सोही सामाजिक परम्पराबमोजिम दाइजो र पेवाको रूपमा दिइएको सम्पत्तिलाई कानूनले समेत वैध आर्जन मान्दछ। प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीको विवाहमा दाइजो स्वरूप प्राप्त भएका सरसामानलाई खरिद गरेको भनी बिगो कायम गरिएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ। बिगो कायम गर्दा परिवार बाहिरका

व्यक्तिको नाममा रहेको बैंकको खाताको रकमसमेत प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीको भनी बिगोमा जोडिएको मिलेको छैन । बकसपत्रबाट प्राप्त गरेको जग्गालाई निजी आर्जन मानिनु पर्नेमा संजना काफ्लेको नाममा बकसपत्रबाट आएको जग्गालाई पनि गैरकानूनी आर्जन मानिएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । घरको मूल्य कायम गर्दा इलेक्ट्रिकल सामान र फर्निचरसमेतको मूल्य जोडी बढी बिगो कायम गरिएको छ । प्रतिवादीले VDIS बापत तिरेको रकम पनि बिगोमा जोडेको छ । प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीले सरकारी सेवा गर्नुभन्दा पहिले ठेक्कापट्टाको काम गरी करसमेत तिरेकोमा सेवापूर्वको कमाईलाई गैरकानूनी भन्न मिल्दैन । अनुसन्धान गर्दा बैंकको साँवाब्याज एकै ठाउँमा राखी हिसाब गरी बिगो कायम गरिएको छ । बिगो जफत गर्ने प्रयोजनका लागि ब्याज जोड्न मिल्छ तर बिगो कायम गर्न ब्याजसमेत जोड्न मिल्दैन । प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मी सगोलको परिवारमा बस्ने भएकोले सगोलका परिवारका सदस्यले आर्जन गरेका सम्पत्तिलाई पनि प्रतिवादी उमेशकै आर्जन मान्न मिल्दैन । अरु नै व्यक्तिको नाममा बैंकमा रहेको नगद रकम प्रतिवादी उमेशको आर्जन भन्न मिल्दैन । बैंकमा रहेको निक्षेपउपर निक्षेपकर्ताको हक लाग्छ । सो रकम इच्छाएको व्यक्ति प्रतिवादी उमेशको परिवार भएको मात्र आधारमा प्रतिवादी उमेशको हक लाग्ने वा निजको आर्जनको भनी अर्थ गर्न मिल्दैन । उक्त रकम आफ्नो निजी आर्जन भएको भनी अन्य प्रतिवादीले बयान गरेका छन् । प्रतिवादीका सगोलका परिवारका सदस्यहरूको नाममा रहेको सम्पत्तिबाट बढे बढाएको सम्पत्तिमा परिवारका सबै सदस्यको समान अंश हक लाग्ने हुँदा त्यस्तो आर्जनलाई प्रतिवादी उमेशको मात्र आर्जन मान्न मिल्दैन । प्रतिवादीले पेस गरेको सबुद प्रमाणको वस्तुनिष्ठरूपमा मूल्याङ्कन नगरी एकापरिवारका भन्दा बाहिरका व्यक्तिको नाममा बैंकमा रहेको रकमसमेत प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीको गैरकानूनी आर्जन ठहराएको विशेष अदालतको फैसला

त्रुटिपूर्ण भएकोले उल्टी भै प्रतिवादीहरूले सफाई पाउनुपर्छ भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो ।

आज निर्णय सुनाउन तारेख तोकिएको प्रस्तुत मुद्दामा दुवै पक्षका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् कानून व्यवसायीले गर्नुभएको उपर्युक्त बहस जिकिर मनन गरी पुनरावेदन पत्रसहितको मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा मुख्यतः देहायका प्रश्नहरूमा केन्द्रित रही निर्णय निरूपण गर्नुपर्ने हुन आएको छ :

- १ पुनरावेदक प्रतिवादीबाट उठाइएका कानूनी प्रश्न एवम् अन्य सैद्धान्तिक विषयहरूको सान्दर्भिकता रहेको छ वा छैन ?
- २ प्रतिवादीको परिवारका सदस्यबाहेक अन्य व्यक्ति अर्थात् नातेदारहरूका नाममा भएको बैंक खाताको रकम प्रतिवादीको मानी बिगो कायम गर्न मिल्छ वा मिल्दैन ?
- ३ प्रतिवादीहरूका नाउँमा रहेका अन्य चल अचल सम्पत्तिका सम्बन्धमा विशेष अदालतबाट भएको मूल्याङ्कन र विश्लेषण मनासिब देखिन्छ वा देखिँदैन ?
- ४ विशेष अदालतको फैसला मिलेको छ वा छैन र पुनरावेदक वादी तथा प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने हो वा होइन ?

निर्णय निरूपणको लागि निर्धारण गरिएका उपर्युक्त प्रश्नहरूको विषयवस्तुमा प्रवेश गर्नुअघि प्रस्तुत मुद्दामा समावेश भएका तथ्यगत र कानूनी विषयवस्तुहरूको सम्बन्धमा संक्षिप्त रूपमा सिंहावलोकन हुनु वाञ्छनीय देखिन्छ:

२. अभियोगपत्र हेर्दा मूलतः पुनरावेदक प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मी र निजको एकाघरकी श्रीमती संजना काफ्ले (रेग्मी), सासू उषादेवी काफ्ले, जेठीसासू सुशीला काफ्ले (अर्याल) र सालो सुधीरकुमार काफ्लेसमेतका नाउँमा रहेको कूल रु.१,६४,६९,६६३।९२ बराबरको चल अचल

सम्पत्तिमध्ये रु. १,४३,२२,३५९।०५ बराबरको चल अचल सम्पत्ति भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) बमोजिम प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीले गैरकानूनीरूपमा आर्जन गरेको पुष्टि हुन आएकोले नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १४(१) को सान्दर्भिकता तथा साबिकको भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १५ अनुसार कसुर भई त्यसैको निरन्तरताको रूपमा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) तथा १६ग लाई समेत मध्यनजर राखी भ्रष्टाचारको कसुर गर्नमा मुख्य भूमिका निर्वाह गर्ने प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीलाई भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) को कसुरमा ऐ. दफा २०(२) बमोजिम रु. १,४३,२२,३५९।०५ बिगोबमोजिम जरिवाना तथा हदैसम्म कैद सजाय तथा निजको गैरकानूनी आर्जनको सम्पत्ति जफत गरिपाउँ । साथै प्रतिवादी श्रीमती संजना काफ्ले (रेग्मी), सासू उषादेवी काफ्ले, जेठीसासू, सुशीला काफ्ले (अर्याल) र सालो सुधीरकुमार काफ्लेको नाममा उपरोक्तानुसार रहेको अवैध आर्जनको सम्पत्ति भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९को दफा ४७ तथा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा २९(ख) बमोजिम जफत भै ऐ. ३० बमोजिम कारवाही गरिपाउँ भन्नेसमेत मागदाबी रहेको देखिन्छ ।

३. पुनरावेदक प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग र विशेष अदालतसमक्ष बयान गर्दा निजकी सासू उषादेवी काफ्ले, जेठी सासू सुशीला कुमारी काफ्ले र सालो सुधीरकुमार काफ्लेसमेतको नाममा बैंक खातामा रहेको रकम आफ्नो नभएको, बैंकमा खाता खोल्न सहयोग पुर्याएको र खातावालले आफ्नो छोरीलाई इच्छ्याएको कारणबाट मात्र अन्य व्यक्तिको बैंक खाताको रकमलाई मेरो गैरकानूनी आर्जनको मान्न मिल्दैन । सरकारी सेवामा प्रवेश गर्नुपूर्वको आर्जन, सरकारी सेवाबापत प्राप्त तलबभत्ता र अन्य सुविधा,

श्रीमतीले गरेको आर्जन, कृषि आय र सगोलको आर्जन तथा सरसापटसमेतबाट जोडिएका घरजग्गासमेतको सम्पत्तिहरू वैध स्रोतबाट प्राप्त गरिएको र गैरकानूनी आर्जन गरेको नहुँदा अभियोग दाबीबाट सफाई पाउनु पर्दछ भन्नेसमेत जिकिर लिएको पाइन्छ ।

४. विशेष अदालतबाट प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मी, निजकी पत्नी संजना रेग्मी (काफ्ले), निजकी सासू उषादेवी काफ्ले, जेठी सासू सुशीलाकुमारी काफ्ले र सालो सुधीरकुमार काफ्लेसमेतको नाममा बैंकमा राखी लुकाएको रकमसमेत गरी निजसँग कूल बिगो रु. १,२८,९२,३८९।३५ बराबरको चलअचल सम्पत्ति रहेको र त्यसमध्ये रु. १७,३२,६७१।०८ बराबरको सम्पत्तिको मात्र स्रोत खुलेको हुँदा वैध स्रोत देखाउन नसकेको रु. १,११,५९,७१८।२७ बराबरको सम्पत्ति निजले साबिक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ७(१) र १५ तथा हालको भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को २०(१) बमोजिम गैरकानूनीरूपमा आर्जन गरी भ्रष्टाचारको कसुर गरेको ठहर्छ भन्नेसमेत ठहर फैसला भएको देखियो । विशेष अदालतको सो फैसलाउपर चित्त नबुझाई वादी र प्रतिवादीहरू दुवै पक्षको यस अदालतमा पुनरावेदन परेको देखिन्छ ।

५. वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट दायर हुन आएको पुनरावेदनमा मुख्यतः घरजग्गाको हालको मूल्यअनुरूप मूल्याङ्कन गरिनुपर्नेमा सम्पत्ति आर्जन गर्दाको मूल्यका आधारमा बिगो कायम गर्न नमिल्ने, दर्शन भत्ता र गैरकानूनीरूपमा आर्जन गरिएको घरको भाडालाई आयमा समावेश गर्न नहुने तथा प्रतिवादीको जीवनयापनमा हुनसक्ने खर्च नकटाई सम्पूर्ण आयलाई मान्यता दिई भएको विशेष अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण रहेकोले सो हदसम्म उल्टी गरी अभियोग माग दाबीबमोजिम सजाय हुनुपर्ने भन्नेसमेत जिकिर लिएको पाइन्छ ।

६. यसैगरी प्रतिवादीहरूको तर्फबाट दायर हुन आएको पुनरावेदनपत्रमा सार्वजनिक पद धारण

गर्ने कर्मचारीहरूका हकमा आकृष्ट हुने अनुमानको सिद्धान्त त्यस्तो सार्वजनिक पद धारण गर्ने राष्ट्रसेवक कर्मचारी र निजको एकासगोलको परिवारबाहेक अन्य व्यक्तिका हकमा स्वतः लागू हुन सक्दैन । अन्य व्यक्तिका नाममा अवैध सम्पत्ति लुकाएर राखिएको भन्ने कुरा अनुमानबाट नभई सबुद प्रमाणबाट पुष्टि हुन सक्नुपर्दछ । रकम जम्मा गर्न सहयोग गरिदिनु र इच्छाएको व्यक्ति राखेको भन्ने आधारले मात्र खातावाल बाहेकको रकम हो भनी ठहर गर्न मिल्दैन । पुनरावेदकमध्ये उषादेवी काफ्ले, सुशीला काफ्ले (अर्याल) र सुधिर काफ्लेको खातामा रहेको रकम उमेशकुमार रेग्मीको ठहर गरेको त्रुटिपूर्ण छ । पुनरावेदक उमेशकुमार रेग्मी आफ्ना बाबुआमा र दाजुभाइसँग छुट्टीभिन्न भएको अवस्था छैन । सगोलको आर्जनबाट प्राप्त सम्पत्तिहरूलाई एकजनाको मात्र मानी स्रोत पुष्टि गर्ने दायित्व थोपर्न मिल्दैन । भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) को व्यवस्थालाई सोही ऐनको दफा ५० बाट अलग गरेर हेर्न मिल्दैन । उक्त ऐन लागू हुनुअघिको सम्पत्तिको विवरण नै पेस गर्नुपर्ने व्यवस्था नभएकोमा पैतृक सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि नभएको भन्ने आधारमा कसुरदार ठहर गरेको त्रुटिपूर्ण रहेको छ । बकसपत्रबाट प्राप्त गरेका सम्पत्तिलाई खरिद मानिएको, घर निर्माण र फर्निचरको लागत दोहोरो पारी बढी कायम गरिएको, दाइजो पेवा ऋण तथा सेवा प्रवेश गर्नुअघिको आय तथा पुनरावेदकमध्येको संजना काफ्ले (रेग्मी) ले सिलाई बुनाई तथा ट्युसन पढाएर गरेको आर्जनलाई मान्यता नदिएको तथा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १३ को हदम्याद नघाई परेको अभियोग खारेज गर्नुपर्नेमा इन्साफ गरेको नमिलेको हुँदा विशेष अदालतको फैसला उल्टी भई सफाई पाउनुपर्ने भन्नेसमेत जिकिर लिएको पाइन्छ ।

अब उपर्युक्त पृष्ठभूमिका आधारमा निर्णय निरूपणको लागि निर्धारण गरिएको पहिलो प्रश्न अर्थात्

कानूनी र सैद्धान्तिक विषयहरूको निरूपण हुनु वाञ्छनीय देखिएको छः

७. वस्तुतः सार्वजनिक पद धारण गर्ने कर्मचारीहरूका हकमा आकृष्ट हुने अनुमानको सिद्धान्त त्यस्तो सार्वजनिक पद धारण गर्ने राष्ट्रसेवक कर्मचारी र निजको एकासगोलको परिवारबाहेक अन्य व्यक्तिका हकमा स्वतः लागू हुन नसक्ने, भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) को व्यवस्थालाई सोही ऐनको दफा ५० बाट अलग गरेर हेर्न नमिल्ने र अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १३ को हदम्याद नघाई परेको अभियोग खारेज गर्नुपर्ने भन्ने नै पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको पुनरावेदनपत्रमा मुख्यरूपमा उठाइएका कानूनी र सैद्धान्तिक प्रश्नहरू रहेका छन् । पुनरावेदक प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीले भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) को व्यवस्थालाई सोही ऐनको दफा ५० बाट अलग गरेर हेर्न नमिल्ने भन्नेसमेत जिकिर लिएको पाइयो । अर्थात् उक्त ऐनको दफा ५० ले सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिले आफू र आफ्नो परिवारको सदस्यसँग रहेको सम्पत्तिको अद्यावधिक विवरण पेस गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेकोमा मिति २०५९।३।५ मा उक्त ऐन लागू हुनुभन्दा अघिको त्यस्तो सम्पत्तिको स्रोत खोज्न वा पुष्टि गर्नुपर्ने होइन भन्ने नै निजको पुनरावेदन जिकिरको आसय रहेको पाइयो । त्यस्तै अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १३ को हदम्यादसम्बन्धी प्रश्न पनि पुनरावेदकले उठाएको देखिन्छ ।

८. पुनरावेदक प्रतिवादीले जिकिर लिएको भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) ले सार्वजनिक पदधारण गरेको मानिने राष्ट्रसेवकले प्रचलित कानूनबमोजिम पेस गरेको सम्पत्ति विवरण अमिल्दो तथा अस्वाभाविक देखिएको अवस्थामा त्यसको स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने अन्यथा गैरकानूनीरूपमा सम्पत्ति आर्जन गरेको मानिने कानूनी व्यवस्था गरेको देखिन्छ । त्यस्तै सोही दफा ५०(१) ले सार्वजनिक

पद धारण गरेको व्यक्तिले आवधिकरूपमा आफू तथा आफ्नो परिवारको सदस्यका नाममा रहेको सम्पत्तिको विवरण पेस गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था गरेको देखिन्छ । एउटा दफाले आवधिकरूपमा सम्पत्तिको विवरण पेस गर्नुपर्ने र अर्कोले त्यसरी पेस गरिएको विवरण स्वाभाविक र मिल्दो छ छैन भन्ने हेरी त्यसैका आधारमा गैरकानूनी आर्जनको अभियोजन गर्ने गरी उक्त दुवै दफामा विद्यमान कानूनी व्यवस्थाहरूको अन्तरसम्बन्ध नरहेको भन्न मिल्ने देखिन्छ । तर पुनरावेदकबाट औल्याइएका उक्त दफाहरूको आधारमा मात्र प्रस्तुत मुद्दाको एकाङ्गीरूपमा निरूपण हुन सक्दैन । यसको लागि गैरकानूनी आर्जनसम्बन्धी कसुरको प्रकृति, यससम्बन्धमा विगत र हाल कायम रहेको कानूनी प्रबन्धहरू तथा यस अदालतबाट यसअघि प्रतिपादन भएका कानूनी सिद्धान्त अर्थात् नजिरहरूको तुलनात्मक विश्लेषण गरी निष्कर्षमा पुग्नुपर्ने हुन्छ ।

९. पुनरावेदक प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मी २०४५ साल साउनदेखि सरकारी सेवामा प्रवेश गरी प्रस्तुत मुद्दाको अनुसन्धान र अभियोजन हुने अवस्थामा पनि निरन्तर कार्यरत रहिरहेको भन्ने तथ्यमा कुनै विवाद देखिन्छ । सार्वजनिक पदमा रहेको सोही अवधिलाई जाँच अवधि मानी प्रतिवादीउपर प्रस्तुत गैरकानूनी आर्जनसम्बन्धी मुद्दाको अनुसन्धान भई अभियोजन गरिएको भन्ने मिसिलबाट देखिएको छ । यसबाट प्रस्तुत मुद्दा कुनै खास प्रकृतिको निश्चित घटना विशेषलाई लिएर कुनै अमूक कसुर गरेको भन्ने अभियोग लगाई दायर भएको भन्ने देखिन्छ । अर्थात् कुनै निश्चित समयमा घटित कुनै खास वारदातलाई भ्रष्टाचारको कसुरका रूपमा दाबी गरिएको अवस्था छैन ।

१०. सार्वजनिक पदमा रहेको उक्त जाँच अवधिमा पुनरावेदक प्रतिवादीले प्राप्त गर्न सक्ने वैधानिक आयस्रोतको तुलनामा गैरकानूनीरूपमा

सम्पत्ति आर्जन गरी अस्वाभाविकरूपमा जीवनयापन गरेको भन्ने गोश्वारा अभियोग लगाइएको हुँदा प्रस्तुत मुद्दामा अन्य मुद्दाहरूमा जस्तो समय वा दिनगन्तीको खास हदम्यादसम्बन्धी सिद्धान्त वा कसुरको परिभाषा आकर्षित हुन सक्ने पनि देखिन्छ । त्यसमा पनि पुनरावेदक प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मी निजामती सेवामा बहाल रहेकै अवस्थामा आरोपपत्र दायर भएको हुँदा कसुरको निरन्तरता रहिरहेको मान्नुपर्ने भई हदम्यादको प्रश्नको सान्दर्भिकता देखिँदैन ।

११. यस्तै प्रकृतिका कानूनी प्रश्न उठाइएका गैरकानूनी आर्जनसम्बन्धी मुद्दाहरूमा यस अदालतको संयुक्त र पूर्ण इजलासहरूबाट विस्तृत व्याख्या र विवेचना गरी कायम गरिएका सिद्धान्तहरूले यस सम्बन्धमा विधिशास्त्रीय मान्यता नै स्थापित गरिसकेको देखिन्छ । उक्त मुद्दाहरूमा गरिएको कानूनको व्याख्या र स्थापित सिद्धान्तलाई प्रस्तुत इजलासले पनि अनुसरण गर्नुपर्ने हुन्छ । यसै क्रममा पुनरावेदक प्रतिवादी केशवराज गौतमसमेत विरुद्ध नेपाल सरकार वादी भएको ०६३-CR-०१७३ को गैरकानूनी आर्जनसम्बन्धी मुद्दामा त्यसपूर्व कायम भएका सिद्धान्तहरूको विवेचना गर्दै यस अदालतबाट देहायबमोजिम व्याख्या भएको देखिन्छ ।

१२. प्रतिवादी सरकारी सेवामा प्रवेश गर्दा तत्कालीन भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ लागू रहेको थियो भने सेवामा बहाल रहेकै अवधिमा उक्त ऐनलाई खारेज गर्दै भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ आएको देखिन्छ र यो ऐनको दफा ६५ को उपदफा (३) मा साबिकको भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ बमोजिम भए गरेका काम कारवाही पनि यसै ऐनबमोजिम भए गरेको मानिने भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । जसअनुसार साबिकको भ्रष्टाचार निवारण ऐनले निषेध गरेका वा कसुर मानेका कुराहरू घटित भए गरेको अवस्थामा त्यसको असर र परिणाम सो ऐन खारेज भएको भन्ने आधारमा मात्र समाप्त हुन सक्ने देखिन आएन । यदि

यसप्रकारको कसुरलाई साबिक ऐनले पनि समेटेको र परिभाषित गरेको र हाल बहाल रहेको ऐनले निरन्तरता दिएको अवस्था हो भने प्रस्तुत मुद्दा दायर हुन कुनै कानूनी अड्चन रहेको मान्न सकिन्छ। तर यसप्रकारको कसुरलाई साबिक ऐनले नसमेटेको अवस्था हो भने त्यो विचारणीय हुने देखिन्छ। गैरकानूनी आर्जन गरी भ्रष्टाचार गरेको सम्बन्धमा साबिकको भ्रष्टाचार निवारण ऐन र हालको भ्रष्टाचार निवारण ऐनबिचको निरन्तरताको कडी जोडिएको छ वा छैन भन्ने सम्बन्धमा स्पष्ट हुनको निमित्त उक्त ऐनहरूमा गरिएको व्यवस्था दृष्टिगत गर्नु सान्दर्भिक हुन आउँछ।

१३. साबिकको भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १५ मा अनुमानित कसुरः भन्ने शीर्षकमा “यो ऐनअन्तर्गत सजाय हुने कुनै कसुरमा अभियोग लागेको राष्ट्रसेवकको साथमा रहेको निजको र निजको परिवारका सदस्यहरूको थाहा भएसम्मको आम्दानीको स्रोतको अनुपातमा नमिल्दो आर्थिक साधन वा सम्पत्ति भएको वा निजले त्यसरी नमिल्दो उच्च जीवनस्तर बनाएको वा अरु कसैलाई तुलो दान दातव्य बकस दिएको फेला परेमा निजले अदालतलाई त्यसको सन्तोषजनक हुने सबुद दिन सकेमा बाहेक गैरकानूनीरूपले रिसवत लिएको अनुमान गरिनेछ र केवल अनुमानको आधारमा कसुरदार ठहर्याई अदालतबाट फैसला भएको छ भन्दैमा सो फैसला बदर हुन सक्दैन” भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ।

१४. त्यसैगरी हाल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २० मा गैरकानूनीरूपमा सम्पत्ति आर्जन गरेको मानिने भन्ने शीर्षकअन्तर्गत उपदफा (१) मा “प्रचलित कानूनबमोजिम सार्वजनिक पदधारण गरेको मानिने राष्ट्रसेवकले प्रचलित कानूनबमोजिम पेश गरेको सम्पत्ति विवरण अमिल्दो तथा अस्वाभाविक देखिन आएमा वा निजले मनासिब कारण बिना अमिल्दो र अस्वाभाविक उच्च जीवनस्तरयापन गरेमा वा आफ्नो हैसियतभन्दा बढी कसैलाई दान, दातव्य,

उपहार, सापटी, चन्दा वा बकस दिएको प्रमाणित भएमा त्यस्तो सम्पत्ति के कस्तो स्रोतबाट आर्जन गरेको हो भन्ने कुरा निजले प्रमाणित गर्नुपर्नेछ र नगरेमा त्यस्तो सम्पत्ति गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरेको मानिनेछ” भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ।

१५. यसरी दुवै ऐनमा रहेको व्यवस्थाको तुलनात्मक अध्ययनबाट तत्कालीन भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ ले गैरकानूनीरूपमा अर्थात् अवैधानिक माध्यमबाट सम्पत्ति आर्जन गर्न छुट नदिएको र हाल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ ले पनि सो कुरालाई स्पष्टरूपमा समेटेको देखिन्छ। फरक के मात्र देखिन्छ भने साबिक ऐनको दफा १५ को व्यवस्था स्वतन्त्र नभई भ्रष्टाचार मुद्दाको कारवाहीको सिलसिलामा प्रतिवादीसँग आयको तुलनामा अमिल्दो सम्पत्ति देखिएको वा अमिल्दो जीवनस्तर यापन गरेको पाइएमा प्रतिवादीले अन्यथा प्रमाणित गरेमा बाहेक रिसवत लिएको अनुमान गर्न मिल्ने भन्ने हो भने हालको दफा २०(१) मा सोही प्रकृतिको कसुर वारदातलाई स्वतन्त्ररूपमा परिभाषित गरी छुट्टै सजायको समेत व्यवस्था गरेको देखिन्छ।

१६. उल्लिखित कानूनी प्रावधानहरूको सन्दर्भमा यस अदालतको पाँच सदस्यीय पूर्ण इजलासबाट पुनरावेदक वादी मोहनप्रसाद बन्जाडेको प्रतिवेदनले नेपाल सरकार विरुद्ध प्रत्यर्थी/प्रतिवादी अर्थ मन्त्रालयका उपसचिव ईश्वरप्रसाद पोखरेलसमेत भएको गैरकानूनीरूपमा सम्पत्ति आर्जन गरी भ्रष्टाचार गरेको भन्ने मुद्दामा “साबिक ऐनले पनि कसुरको संज्ञा दिई त्यसका लागि सजायसमेत निश्चित गरेको क्रियालाई हालको ऐनमा समेत निरन्तरता दिँदै साबिक ऐनले निश्चित गरेको सजायभन्दा हालको ऐनले कम सजाय तोकेको स्थितिमा एउटै क्रियालाई साबिक र हालको ऐनले फरकफरक नामकरण गरेको भन्ने मात्र आधारमा Ex-post –Facto Laws को प्रसङ्ग उठाउनु सान्दर्भिक नहुने” भन्नेसमेत सिद्धान्त

(ने.का.प. २०६६, अंक ८, नि.नं. ८२००) प्रतिपादन भएको देखिन्छ। उक्त सिद्धान्तलाई पुनरावेदक वादी नेपाल सरकार विरुद्ध प्रत्यर्थी प्रतिवादी चिरञ्जीवी वाग्लेसमेत भएको भ्रष्टाचार मुद्दामा अङ्गीकार गरी फैसला भएको (ने.का.प. २०६७, अंक १२, नि.नं. ८५१९, पृष्ठ २०३३) देखिन्छ। यसरी यस अदालतको बृहत् पूर्ण इजलाससमेतबाट यस्तै प्रकृतिका मुद्दाहरूमा भएका व्याख्याबाट साबिकको भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १५ को प्रावधान र हालको भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) को प्रावधान फरक उद्देश्यको लागि आएको नभई एकै उद्देश्य र प्रयोजनको लागि आएको भन्ने सिद्धान्त स्थापित भैसकेकोले त्यसलाई अङ्गीकार नगरी अन्यथा गर्नसक्ने विकल्प यस इजलाससमक्ष नभएकोले सो सम्बन्धमा थप व्याख्या र विश्लेषण गरिरहनु पर्ने अवस्था रहेन। उपर्युक्त सिद्धान्तसमेतका आधारमा पुनरावेदक प्रतिवादीउपर लगाइएको कसुर कानूनको नितान्त नयाँ सिर्जना भन्ने देखिन नआएको हुँदा अतित/प्रभावी कानूनका आधारमा अभियोग लगाइएको भन्ने पुनरावेदन जिकिरसँग सहमत हुन सक्ने अवस्था रहेन।

१७. यसका अतिरिक्त यस्तै कानूनी प्रश्न समावेश भएका पुनरावेदक प्रतिवादी खुमबहादुर खड्कासमेत विरुद्ध नेपाल सरकार, पुनरावेदक प्रतिवादी केशरजङ्ग खड्का विरुद्ध नेपाल सरकार, पुनरावेदक प्रतिवादी आनन्द खनाल विरुद्ध नेपाल सरकारसमेतका गैरकानूनी आर्जनसम्बन्धी मुद्दाहरूमा यस अदालतबाट उपर्युक्त कानूनी प्रश्नहरूको सम्बोधन भैसकेको हुँदा यसअघि अभिव्यक्त गरिएका राय र कानूनको व्याख्या विश्लेषणसँग असहमत हुनुपर्ने अवस्था छैन।

१८. गैरकानूनी आर्जनसम्बन्धी कसुरको प्रकृति, कानूनी व्यवस्था, अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट लिइने दाबीको आधार र

प्रतिवादी पक्षबाट लिइने जिकिरको सम्बन्धमा समग्र विश्लेषण गरी पुनरावेदक प्रतिवादी केशवराज गौतमको मुद्दामा देहायबमोजिम थप विवेचना भएको देखिन्छ जुन प्रस्तुत मुद्दामा समेत सान्दर्भिक नै रहेको छ।

१९. सैद्धान्तिक विषयहरूको सान्दर्भिकताको सन्दर्भमा हेर्दा वस्तुतः अपराध गर्ने तरिका (modus operandi), प्रमाणको भार आदि कुराका आधारमा अन्य परम्परागत फौजदारी मुद्दा र निश्चित वारदातका आधारबाट भ्रष्टाचारसम्बन्धी कसुर कायम हुने मुद्दाभन्दा प्रस्तुत अनुमानित कसुरसम्बन्धी मुद्दा ज्यादै फरक र विशिष्ट प्रकृतिको मुद्दा हो। यसमा प्रमाणको भार पुरै प्रतिवादीमा निहित गरिएको छ। भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) मा गरिएको यस किसिमको कानूनी व्यवस्थाले सार्वजनिक पद धारण गरेको मानिने राष्ट्र सेवकले सार्वजनिक ओहोदामा रहँदाको अवस्थामा पदको दुरुपयोग गरेका वा गर्न सक्ने गैरकानूनी आर्जन वा लाभहरूलाई निषेध वा निरूत्साहन गर्ने बृहत् उद्देश्य राखेको प्रष्टै छ। सार्वजनिक जीवनमा रहनेहरूलाई सदाचारको बन्धनमा बाँधी मुलुकमा सुशासन र नैतिकता कायम गर्ने ऐनको अभिप्राय भएकोले दफा २०(१) को व्याख्या गर्दासमेत ऐनको मूल मर्म र भावनाको सापेक्षताबाट गर्नुपर्ने हुन्छ। खासगरी ऐनको दफा २०(१) ले सार्वजनिक पद धारण गरेको राष्ट्रसेवकले गैरकानूनीरूपमा सम्पत्ति आर्जन गरेको अनुमान गर्नको लागि मुख्यतः देहायका तत्त्वहरूको उपस्थितिलाई मापदण्डका रूपमा अङ्गीकार गरेको देखिन्छ :

- क. प्रचलित कानूनबमोजिम पेस गरेको सम्पत्ति विवरण अमिल्दो वा अस्वाभाविक देखिएमा,
- ख. मनासिब कारणबिना अमिल्दो र अस्वाभाविक उच्च जीवनस्तर यापन गरेमा,
- ग. आफ्नो हैसियतभन्दा बढी कसैलाई दान, दातव्य, उपहार, सापटी, चन्दा वा बकस दिएको प्रमाणित भएमा।

२०. ऐनमा भएका उपर्युक्त मापदण्डहरूमध्ये कतिपय अमूर्त प्रकृतिका समेत देखिन्छन् । खास गरी सम्पत्ति विवरण अमिल्दो तथा अस्वाभाविक देखिएको, उच्च जीवनस्तर यापन गरेको र हैसियतभन्दा बढी दान दातव्य दिएको भन्ने कुराहरू वस्तुनिष्ठ आधारसहित न्यायिक परीक्षणबाट निष्कर्षमा पुग्न हमेसा कठिन र जटिल हुने विषय हुन् । के कति सम्पत्तिलाई अमिल्दो वा अस्वाभाविक मान्ने, के कुन स्तरको जीवनयापनलाई अमिल्दो, अस्वाभाविक र उच्च भनी परिभाषित गर्ने र हैसियतको मापदण्ड के कुन कुरालाई मानी हैसियतभन्दा बढी वा घटी दान दातव्य दिएको निष्कर्षमा पुग्ने भन्ने कुराको निरपेक्ष जवाफ खोज्न सजिलो छैन । त्यस्तै व्यक्तिका हरेक आय व्ययको विवरण अभिलेखीकरण गर्नुपर्ने र त्यस्तो कारोबारको लगत व्यवस्थित गर्ने कानूनी बाध्यता र प्रणालीको अभावमा सार्वजनिक जीवनमा रहँदाको लामो अवधिलाई जाँच अवधि मानी त्यसको यथार्थ हिसाब किताबको लगत एकैपटकको अनुसन्धानबाट सङ्कलन गर्ने, माग्ने वा पेस गर्ने विषयहरू पनि चुनौतीरहित छैनन् ।

२१. कानूनी व्यवस्थाको उपर्युक्त सैद्धान्तिक पृष्ठभूमि र यथार्थताको बिचबाट गुज्रदै यस प्रकृतिका विवादहरूको न्यायिक निष्कर्षमा पुग्नुपर्ने बाध्यात्मक स्थिति छ । ऐन जारी भएको समय र प्रस्तुत विवादहरूको उठान हुँदाको अवस्थालाई हेर्दा न्यायिक अभ्यास विकसित हुन बाँकी नै छ भन्न सकिन्छ ।

२२. जाँच अवधिको आय र व्यय अर्थात् सम्पत्ति र स्रोतबिचको अस्वाभाविकता र असामञ्जस्यताबाट कसुर कायम हुने र नहुने यस प्रकृतिका मुद्दामा हालसम्म अवलम्बन गरिएको आधारको सिंहावलोकन गर्दा न्यायिक विवेक र विश्लेषणभन्दा पनि सम्पत्ति र आयको लेखापरीक्षणमा बढी ध्यान केन्द्रित गरिएको पाइन्छ । अभियोजन पक्षबाट प्रतिवादीले सार्वजनिक जीवनमा प्राप्त गर्न

सक्ने वैध स्रोत र निजको जीवनस्तर तथा सम्पत्तिको अस्वाभाविकतालाई तार्किक आधारमा प्रस्तुत गर्ने भन्दा पनि हिसाब किताबका सूक्ष्मतम मापदण्डतर्फ उन्मुख गराउन खोजेको देखिन्छ । प्रतिवादीको प्रयास पनि स्वभावतः आयस्रोत बढाउने र सम्पत्तिको मूल्याङ्कन घटाउने प्रमाण सिर्जना गर्नमै बढी केन्द्रित हुने नै भयो । दाबी र जिकिरमा सीमित रहनुपर्ने न्यायिक मान्यताले गर्दा न्यायिक प्रक्रिया पनि वादी र प्रतिवादी पक्षबाट पेस गरिएको सम्पत्ति विवरणको गणितीय आधारमै भर गर्न पुगेको देखिन्छ ।

२३. वस्तुतः आयस्रोतको तुलनामा अस्वाभाविक र अमिल्दो सम्पत्ति राख्ने तथा दिने र उच्च जीवनयापन गरेको भन्ने विषय विगतमा राख्दै नराखिएको र राख्ने नपर्ने अति सूक्ष्मतम हिसाब किताबबाट मात्रै निरूपण हुन सक्ने विषय होइन । बरु त्यस्तो अस्वाभाविकता र अमिल्दोपनको चरित्रलाई अनुसन्धानले टङ्कारो रूपमा झल्काउन सकेको हुनुपर्दछ । ठिक ढङ्गबाट लगत नराखेकै कारणले आयका स्रोतहरू असीमित हुँदैनन् । राष्ट्रसेवकले सार्वजनिक पदमा रहँदा प्राप्त गर्ने आय स्रोतको दायरा त झनै साँगुरो हुने हुँदा त्यसको मोटामोटी आँकलन गर्न खासै कठिनाइ हुनुपर्ने देखिन्छ । सार्वजनिक पदका अतिरिक्त राष्ट्रसेवकले पैतृक सम्पत्ति, दान दातव्य तथा कुनै वरव्यवसायबाट पनि वैधानिकरूपमा आय प्राप्त गरेको हुन सक्दछ ।

२४. त्यसरी प्राप्त भएको भनिएको सम्पत्ति वा आयको हिस्सा सामान्य र स्वाभाविक छ भने लेखा नराखिएको वा कर नतिरिएको भन्ने तर्क उठाउनु सान्दर्भिक र न्यायोचित नहुन सक्दछ । हामीकहाँ जनजीविकाको आर्थिक लागत, विभिन्न तहगत आयवर्गका व्यक्तिहरूमा जनजीविकाको निमित्त लाग्ने खर्चको भिन्नता र तह निर्धारण आदि केही पनि नभएको अवस्थामा हरेक राष्ट्रसेवकहरूको जीवनस्तर कतिलाई उच्च भन्ने वा नभन्ने, वा कस्तो हैसियतलाई

नमिल्दो हैसियत भन्ने प्रश्न उठिरहने गरेको देखिन्छ । आधारभूतरूपमा आर्थिक एवम् सामाजिक मूल्याङ्कन वा सर्वेक्षण गर्ने कुराहरूमा पनि आजसम्म हाम्रो आर्थिक प्रणालीले आवश्यक कार्य गर्न सकेको देखिँदैन, जुन जरूरी छ । उच्च जीवनस्तर भनेको व्यक्तिले आफ्नो वा अर्काको लागि गरेको खर्चले उपभोगको स्तर मापन गर्ने हो वा प्राप्त आयस्तरबाट मापन गर्ने हो, त्यो पनि महत्त्वपूर्ण छ । साबिकको भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ एवम् हालको भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को सन्दर्भमा समेत हेर्दा सम्पत्ति विवरण नमिल्दो देखिएमा एउटा अनुमानको अवस्था आउने देखिन्छ भने अमिल्दो र अस्वाभाविक जीवनस्तर भोगेको वा आफ्नो हैसियतभन्दा बढी दान दातव्य दिएको भन्ने कुराहरू उपभोगको स्तरबाट देखिने कुराहरू हुन् । कतिपय अवस्थामा व्यक्तिले प्राप्त आय धेरै भए पनि उपभोगमा अति सङ्कुचन गरेको हुन सक्तछ भने कतिपयमा सम्पत्ति विवरण जे भए पनि उच्च उपभोगस्तर कायम राखेको वा अरूलाई दान दातव्य दिएको हुन सक्तछ । सम्पत्ति विवरण र जीवनस्तरको परिसूचकहरूको संयोजन गरी राम्ररी हेर्न सकिएन भने उक्त कानूनी व्यवस्थाहरूको प्रयोजनको लागि सही निष्कर्ष निकाल्न सकिँदैन ।

२५. राष्ट्रसेवकले आयको तुलनामा अस्वाभाविकरूपमा सम्पत्ति आर्जन गरी उच्च जीवनस्तर बिताउने कार्यलाई कानूनले कसुरको रूपमा परिभाषित गर्नुको अर्थ न्यूनतम आधारभूत आवश्यकता परिपूर्ति गरिएको विषयमाथि नै प्रश्न उठाउनुपर्छ भन्ने होइन । न्यूनतम आधारभूत आवश्यकता पुरा गर्ने चाहना सबैले राखेको हुन्छ । सहरमा बस्नेले एक टुक्रा घडेरी वा शिर ढाक्नको लागि आफ्नो गच्छेअनुसारको सामान्य बास निर्माण गर्ने तथा गाउँमा भए परिवारको लागि एकसरो खान पुग्ने खेती जग्गा जोडनुलाई अस्वाभाविक मान्न सकिन्छ । त्यस्तै दुई अढाई तल्लाको घरको एक

तल्लामा आफू बसी अर्को तल्ला भाडामा लगाई घरभाडाबाट केही आय प्राप्त भएको तर्कसङ्गत जिकिर गरिन्छ र त्यो मिसिल प्रमाणबाट विश्वासलायक देखिन आउँछ भने भाडा सम्झौता वा कर तिरेको प्रमाण खोजिरहनु नपर्ने अवस्था हुन सक्दछ । न्यूनतम आवश्यकता पुरा गर्न मानिस खाई नखाई मरिमेटी गरी लागि पर्ने हुँदा समयान्तरमा त्यसरी जोडिएको सम्पत्तिको मूल्याङ्कनमा केही भिन्नता आउनु वा ठिक ढङ्गबाट हिसाबकिताब नराखिएको कारणबाट आयको तुलनामा आर्जित सम्पत्ति र खर्च केही बढी देखिनुलाई अस्वाभाविक र अमिल्दो सम्पत्ति रहेको भनी कसुर ठहर गर्नु न्यायोचित हुन सक्दैन । समान पद वा उस्तै आयवर्गमा पर्ने व्यक्तिहरूले औसतमा बिताउने जीवनशैली वा जीवनयापन गर्न लाग्ने औसत खर्चको हिसाबले अस्वाभाविक ढङ्गले उच्च जीवनस्तर भोगेको भन्ने टड्कारो देखिँदैन भने जो सुकैको लागि पनि तत्काल प्रचलित कानूनको सन्दर्भमा आय र व्ययको कच्चावारी माग गर्नु उचित देखिँदैन । वस्तुतः तत्कालीन भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १५ ले सार्वजनिक ओहदाको पदमा बस्ने हरेकले आफ्नो आय र व्ययको विस्तृत लेखा राख्न बाध्य नगरेको अवस्थामा सो बिना नै सामान्यरूपले औसत जीवनयापन गर्नु स्वाभाविक हुन्छ । त्यतिकै कारणले हरेकलाई प्रतिरक्षात्मक बिन्दुमा पुर्याइनु उचित हुँदैन । सो दफाअन्तर्गत र हालको भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ अन्तर्गतको नमिल्दो जीवनस्तर भोगेको व्यक्तिको सम्बन्धमा आधारभूत अनुसन्धानपछि मात्रै आयस्तर र जीवनशैलीको आर्थिक मूल्याङ्कन गर्न र त्यसको हिसाब किताबको अनुसन्धान गर्न मिल्ने देखिन्छ ।

२६. फौजदारी कानून स्पष्ट हुन्छ र यसको स्पष्ट उल्लङ्घन भएको शङ्कारहित प्रमाणबाट पुष्टि भएमा बाहेक अभियुक्तउपरको दाबी पुष्टि भएको मानिँदैन । त्यसैले फौजदारी न्याय प्रणालीमा शङ्का,

अनुमान र विश्वास जस्ता कुराहरूलाई दाबी पुष्टि गर्ने प्रमाणको रूपमा स्वीकार गरिंदैन। तर सबै अवस्थामा यसलाई निर्विवाद सिद्धान्तको रूपमा ग्रहण गर्न नसकिने हुन्छ। राज्यले हरेक नागरिकले के कस्तो व्यवहार गरेको छ भनी सबै नागरिकको पछि लागी निगरानी र नियन्त्रण गर्न सक्ने र यो सम्भव पनि छैन। लुकीछिपी अमुक समयमा कानूनविपरीत गरिने अमुक व्यवहारलाई मौकैमा रोक्न नसकिने भए पनि त्यसको निगरानी र नियन्त्रणका गोश्वारा उपायहरूको व्यवस्था गर्न आवश्यक हुन्छ। राज्यले यस्तै विशेष अवस्था र परिस्थितिको सामना गर्न अपवादात्मकरूपमा कानूनमा व्यवस्था गरी अनुमानित कसुरको पनि व्यवस्था गरेको हुन्छ। गैरकानूनीरूपमा सम्पत्ति आर्जन गरी भ्रष्टाचार गरेको भन्ने प्रस्तुत मुद्दा पनि यही अपवादात्मक व्यवस्थाअन्तर्गत पर्ने देखिन्छ। त्यसैले यस प्रकृतिका मुद्दाहरूमा वादी पक्षका साथै प्रतिवादी पक्षउपर पनि प्रमाणको भारसम्बन्धी केही निश्चित दायित्व निर्धारण गरिएको पाइन्छ। खासगरी आफूसँग रहेको सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि गर्ने दायित्व प्रतिवादीमा नै रहन्छ। प्रतिवादी पक्षले त्यसो गर्न नसकेमा गैरकानूनीरूपमा सम्पत्ति आर्जन गरेको भनी लिइएको दाबी पुष्टि भएको अनुमान गरिन्छ। प्रमाणको भार प्रतिवादीमा रहने यो मान्यता अन्वेषणात्मक कानून प्रणालीको विशेषताहरूमध्ये एक हो।

२७. प्रस्तुत मुद्दाको प्रकृति अनुमानित कसुरमा नै आधारित रहेको र सो अनुमानलाई प्रमाणद्वारा खण्डन गर्न प्रतिवादीउपर प्रमाणको भार राखिएको छ। प्रतिवादीउपर निजले गैरकानूनी र अस्वाभाविकरूपमा सम्पत्ति आर्जन गरेको भन्ने दाबी लिइएको हुँदा आफूले आर्जन गरेको सम्पत्तिको वैधानिक स्रोत प्रतिवादीले भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) बमोजिम देखाई आफ्नो निर्दोषिता निजले नै पुष्टि गर्नुपर्ने हुन्छ। राज्यमा सबै नागरिकलाई कानूनबमोजिम सम्पत्ति आर्जन गर्ने,

भोग गर्ने र सम्पत्तिको बेचबिखन गर्न पाउने हकलाई संवैधानिक संरक्षण रहेको छ। यही संवैधानिक संरक्षणभित्र प्रचलित कानून अनुकूलको प्रक्रिया वा माध्यमअनुरूप नै सम्पत्ति आर्जन गर्न सकिने हुन्छ र त्यसरी आर्जन गरिएको सम्पत्तिलाई स्रोत पुष्टि भएको सम्पत्ति मानिन्छ। प्रतिवादीले आर्जन गरेको सम्पत्तिको वैधानिक स्रोत देखाउन नसकेमा त्यस्तो सम्पत्तिलाई निजको गैरकानूनी आर्जन मानिन्छ।

२८. यसै गरी यस प्रकृतिको मुद्दाको कसुर कुनै खास अवधि वा समयमा घटाइएको वा गरिएको सामान्य प्रकृतिको अपराधको विषय होइन। यस्ता कसुरका मुद्दाहरूमा व्यक्तिको हैसियत र सम्पत्तिको छानबिन गरिने हुँदा सरकारी वा सार्वजनिक सेवामा प्रवेश गरेको समयावधिबाटै प्रतिवादीको आयस्रोतको छानबिनको अवधि सुरु हुने भएबाट जसउपर अभियोग लगाइएको हुन्छ, सो व्यक्तिको हैसियत कस्तो थियो र अहिले कसरी हैसियतभन्दा बाहिर गई अस्वाभाविक जीवन बिताएको छ भन्ने कुराको गहन छानबिन र अनुसन्धान आवश्यक हुन्छ। प्रमाणको भार प्रतिवादीमा सारिएको भन्दैमा अनुसन्धान र तहकिकात नगरी अनुमानितरूपमा कसुर लगाई मुद्दा चलाउने भन्ने होइन। प्रतिवादीले आर्जन गरेको सम्पत्ति, निजको खर्च तथा बचत के कसरी भएको छ भन्ने कुरालाई अभियोजनकर्ताले स्पष्ट देखाई प्रतिवादीले हैसियतभन्दा बाहिर गई यो यति सम्पत्ति गैरकानूनीरूपमा आर्जन गरेको हो भनी स्पष्ट र यकिन दाबी लिन सक्नु पर्दछ। प्रतिवादीले पनि आफूले हैसियतभन्दा बाहिर गई कानूनविपरीत सम्पत्ति आर्जन गरेको होइन भनी आफ्नो सम्पत्ति आर्जनको वैधानिक स्रोतलाई वस्तुनिष्ठ प्रमाणबाट पुष्टि गर्न सक्नु पर्दछ।

२९. प्रस्तुत मुद्दामा यस्तो विवरण अभियोजन पक्षले प्रतिवादीको अमूक वर्षमा कति आय भएको वा कस्तो जीवनशैली बिताएको वा कुन स्तरको नमिल्दो खर्च गरेको भनी देखाएको अवस्था होइन।

अभियोजनकर्ताले विभिन्न सालहरूको आयको एकमुष्ट गणना गर्ने गरेको र हालसम्मको सम्पत्ति जम्मा गरेको स्तर एवम् सम्पत्तिको उपभोगको स्तरको आधारमा एकमुष्ट दाबी गरेको पाइन्छ । निर्णयकर्ताले पनि सोहीअनुसार आय र व्ययको छुट्टाछुट्टै बास्केट निर्माण गरी त्यसको सामञ्जस्यता वा असामञ्जस्यताका आधारमा अनुचित जीवनस्तर हो वा होइन भन्ने कुराको निर्णय गरेको पाइन्छ । अभियोक्ताले खास वर्षमा गरिएको खास आय वा उपभोग नै स्रोतविहीन हो भनी यकिन गर्न सक्ने र समष्टिमा दाबी लिन बाध्य हुन्छ भने अदालतसँग हरेक सालको आय र उपभोग स्तरको छुट्टाछुट्टै मूल्याङ्कनको माग गर्न मिल्दो हुन सक्ने । वस्तुतः यस्तो प्रश्नमा अभियोक्ताले नै अनुसन्धानको चरणमा विवादित अमुक सम्पत्ति वा उपभोगको स्तर कुन खास कारणले अमिल्दो र स्रोतविहीन छ भनी तथ्यसाथ किटान गर्न नसकेसम्म यस्ता प्रश्नहरूलाई अमुक प्रमाणको आधारमा निराकरण गर्न सकिने स्थिति रहँदैन । त्यसतर्फ अभियोक्तापक्षले अनुसन्धान एवम् अभियोजन गर्दा नै विशेषरूपमा विचार गरी दाबी लिन सक्नु पर्दछ ।

३०. त्यसैगरी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको अनुसन्धान र अभियोजनको आधार र मापदण्डमा समेत एकरूपता रहने गरेको देखिएको छैन । लिखतमा उल्लेख भएको सम्पत्तिको वास्तविक लागत मूल्य र घर निर्माणको तत्कालीन लागतलाई मान्यता नदिई हालको मूल्याङ्कनका आधारमा दाबी प्रस्तुत गर्ने गरिएको पाइन्छ । हाल कायम भएको मूल्य बढे बढाएकोसम्म हुने भए पनि सम्पत्ति प्राप्त गर्दा गरिएको लगानी नै वास्तविक बिगो हुने भई बिगो र बढे बढाएको सम्पत्तिको सम्बन्धमा ऐनको दफा २०(२) र ४७ मा गरिएको पृथक-पृथक र स्पष्ट प्रावधानलाई गोश्वारारूपमा ग्रहण गर्दा अनुसन्धान अधिकृत र आयोगको क्षमतामा नै गम्भीर प्रश्न चिह्न

उठ्न सक्दछ । त्यसैले हालको मूल्यका आधारमा सम्पत्तिको मूल्याङ्कन गरिनु पर्दछ भन्ने पुनरावेदक वादी पक्षको जिकिर आधारहीन देखिन आउँछ ।

३१. साथै एउटै मुद्दाभिन्न तथा मुद्दापिच्छे लिइने दाबीको आधार वा मापदण्ड पनि विरोधाभाषपूर्ण हुने गरेको पाइन्छ । कुनै मुद्दामा जग्गा खरिदको मूल्य पारित लिखतमा उल्लेख भएको रकमबाट कायम गरिन्छ भने सोही जग्गा बिक्री गरेको लिखत मूल्यलाई भने मान्यता नदिई प्रतिवादीको जिकिरबमोजिम बढी आय प्रदान गर्ने गरिएको पाइन्छ । सानोतिनो घर भाडाको आयको जिकिर लिइएको अवस्थामा कर नतिरेको र रितपूर्वकको सम्झौता नभएको भनी आय नदिने गरेको देखिन्छ भने लाखौं रकमको त्यस्तो जिकिरलाई बिना कुनै आधार र प्रमाण आयोग स्वयम्बाट आय दिइएको पाइन्छ । प्रतिवादीले कृषि आयको जिकिर लिएको जग्गा तथा सम्पत्तिको स्थलगत निरीक्षणसमेतका वस्तुनिष्ठ आधारबाट आय यकिन नै नगरी हचुवा आधारमा आय दिने वा नदिने गरेको पाइन्छ । त्यस्तै विदेश भ्रमणबापत पाएको भत्ताको ७० प्रतिशत बचत हुने भनी आय दिइने तथा तलब भत्ताको सबै रकम बचत हुने अनुमान गरी आयमा जोड्नुको वस्तुनिष्ठ आधार पाइँदैन । एउटै मुद्दा र मुद्दापिच्छे अनुसन्धान अधिकृतबाट अवलम्बन गरिने फरक र परस्पर विरोधाभाषपूर्ण मापदण्ड र अभियोजनमा लिइने आधारबाट न्याय निरूपण गर्ने कार्यलाई थप जटिल र चुनौतीपूर्ण बनाएको हुँदा यस प्रकारका गम्भीर त्रुटि नदोहोर्याउनेतर्फ आयोग सचेत हुनुपर्ने देखिएको छ ।

३२. यसका अतिरिक्त जाँच अवधिको प्रतिवादीको सबै आयस्रोत गणना गरिएको हुन्छ । तर जाँच अवधिमा पारिवारिक भरण पोषणमा हुन सक्ने सामान्य खर्च यकिन गर्ने तथा आयबाट कट्टा गर्ने गरिएकोसमेत पाइँदैन । प्रस्तुत मुद्दामा पनि त्यस्तै अवस्था छ । तर पुनरावेदन तहमा आएर सो प्रश्न

उठाउने गरिएको हुँदा मौकामा नलिएको त्यस प्रकारको जिकिरका सम्बन्धमा पुनरावेदन तहमा जिकिर लिन र त्यसका आधारमा यस अदालतले बोल्न मिल्ने अवस्था रहँदैन । त्यसैगरी माथि प्रकरण प्रकरणमा विश्लेषण भएबमोजिम प्रतिवादीको सालवसाली हुन सक्ने आय र व्ययको तुलनात्मक विवरण प्रस्तुत नगरी हचुवा र गोश्वारारूपमा दाबी प्रस्तुत गर्ने गरिएबाट अधिबाट प्राप्त गरेको सम्पत्तिको स्रोत पछि प्राप्त गरेको आयबाट पुष्टि हुने अवस्था रहेको छ । अनुमानित कसुरसम्बन्धी मुद्दा हो भन्ने आधारमा अनुसन्धान अधिकारीले समेत प्रतिवादीको वास्तविक आय र सम्पत्तिको यकिन साथ अनुसन्धान, विश्लेषण र मूल्याङ्कन नै नगरी अनुमानकै भरमा अभियोजन गर्नु गैरजिम्मेवारीपूर्ण देखिएको हुँदा आगामी दिनमा यस प्रकारका त्रुटिहरू नदोहोर्याउनेतर्फ अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको ध्यानाकर्षण हुनु पर्ने देखिन्छ ।

३३. त्यस्तै पुनरावेदक प्रतिवादीले अच्युतप्रसाद खरेल विरुद्ध नेपाल सरकार भएको गैरकानूनी आर्जनसम्बन्धी मुद्दामा प्रस्तुत मुद्दाका प्रतिवादीले जस्तै अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को हदम्यादसम्बन्धी प्रश्न उठाइएकोमा यस अदालतबाट भ्रष्टाचारसम्बन्धी मुद्दाहरूमा सम्बन्धित भ्रष्टाचार निवारण ऐन कै हदम्यादसम्बन्धी व्यवस्था आकृष्ट हुने हुँदा आयोगको काम कारवाही व्यवस्थित गर्न बनाइएको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ मा उल्लेख भएको व्यवस्थाको आधारमा हदम्याद नघाई अभियोग दायर भएको भन्नु नमिल्ने भन्नेसमेत व्याख्या भएको (ने.का.प. २०६८ मङ्सिर निर्णय नं. ८६६७ पृष्ठ १३२९) देखिन्छ । उक्त व्याख्यासँग असहमत हुनुपर्ने कुनै कारण नभएकोले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १३ को हदम्याद नघाई अभियोग दायर भएकोले खारेज हुनुपर्ने भन्ने पुनरावेदन जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन ।

अब प्रतिवादीको परिवारका सदस्यबाहेक अन्य व्यक्ति अर्थात् नातेदारहरूका नाममा भएको बैङ्क खाताको रकम प्रतिवादीको मानी बिगो कायम गर्न मिल्छ वा मिल्दैन भन्ने निर्णय दिनुपर्ने दोस्रो प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्नुपर्ने हुन आएको छ ।

३४. पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारले पुनरावेदक प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीको सासू उषादेवी काफ्ले, जेठी सासू सुशीलाकुमारी काफ्ले (अर्याल) र सालो सुधिर काफ्लेका नाममा रहेका बैङ्क खाताका रकमहरूलाई समेत निज प्रतिवादीले आफ्नो गैरकानूनी आर्जनको रकम लुकाएको भनी बिगोमा समावेश गरी जफतसमेतको मागदाबी लिइएको र विशेष अदालतबाट पनि अभियोग माग दाबीबमोजिम नै ती खाताका रकमहरू प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीकै गैरकानूनी आर्जन मानी बिगोमा समावेश गरी जफत हुने फैसला भएको देखिन्छ । सार्वजनिक पद धारण गरेको राष्ट्रसेवकको एकासगोलको परिवारका सदस्यबाहेक अन्य व्यक्तिका नाममा रहेका सम्पत्तिका सम्बन्धमा गैरकानूनी आर्जनको अनुमान (presumption of illegal possession of property) स्वतः लागू नहुने हुँदा उक्त रकमलाई बिगोमा समावेश गरी जफत गर्न मिल्दैन भन्ने प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकिर रहेको पाइन्छ ।

३५. वस्तुतः गैरकानूनी आर्जनको अनुमान प्रचलित कानूनबमोजिम सार्वजनिक पद धारण गरेको मानिने राष्ट्रसेवकले पेस गरेको अमिल्दो तथा अस्वाभाविक सम्पत्तिका सम्बन्धमा नै गरिने कुरा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २० को कानूनी व्यवस्थाको अध्ययनबाट स्पष्ट हुन्छ । उक्त ऐनको दफा ५०(१) मा सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिले आफ्नो वा आफ्नो परिवारको नाममा रहेको सम्पत्तिको अद्यावधिक विवरण पेस गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्थाले पनि सार्वजनिक पद धारण गरेको राष्ट्रसेवक वा निजको परिवारका सदस्यका नाममा

रहेको सम्पत्ति विवरणसम्मको स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने गरी दायित्व निर्दिष्ट गरेको पाइन्छ । यसबाट सामान्यतः आफू वा आफ्नो परिवारका सदस्यबाहेक अन्य उनाउ व्यक्तिका नाममा रहेको सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि गर्ने दायित्व राष्ट्र सेवकउपर नरहने प्रष्ट छ ।

३६. तर यस्तो विश्लेषण गरिरहँदा कुनै राष्ट्रसेवकले आफ्नो परिवारका सदस्यबाहेक अन्य नातेदार वा व्यक्तिका नाममासमेत गैरकानूनी आर्जनको सम्पत्ति लुकाएको छ भन्ने विषय उद्दछ वा अनुसन्धानबाट देखिन्छ भने त्यस विषयमा छानबिन गर्न र दाबी नै लिन मिल्दैन भन्ने अर्थ गर्न खोजिएको भने होइन । श्वेतग्रिची अपराधको रूपमा परिचित भ्रष्टाचारको कसुर गर्ने र भ्रष्टाचारबाट गरिएको आर्जन लुकाउने तौरतरिका अनेक हुन सक्दछन् । गैरकानूनी आर्जन गर्नेले सधैं आफू वा आफ्नो परिवारका सदस्यका नाममा मात्र सम्पत्ति राख्दछ वा राखेको हुनुपर्दछ भन्ने छैन । गैरकानूनी आर्जन गर्नेले त्यस्तो आर्जन लुकाउन भगीरथ प्रयत्नसमेत गर्नसक्छ भन्ने कुरा स्वाभाविक अनुमानको विषय हो । गैरकानूनी आर्जन भ्रष्टाचारको कसुरमध्येमा सबैभन्दा जटिल प्रकृतिको कसुर भएको र यस्तो कसुर गर्ने व्यक्तिले आफ्नो परिवारका सदस्यका नाममा सम्पत्ति राख्दा समातिने डरले परिवारका सदस्य बाहेकका नातागोता, इष्टमित्रलगायत अन्य चिनजानका साथीभाइ एवम् व्यापारीहरूका नाममा समेत सम्पत्ति लुकाउन सक्ने अवस्था र स्थितिलाई इन्कार गर्न सकिँदैन । त्यतिमात्र होइन आजको विश्वव्यापीकरणको युगमा एक देशमा गरिएको गैरकानूनी आर्जन लागु औषधको कारोबार गर्न, आपराधिक कार्य वा समूह परिचालन गर्न तथा अर्को मुलुकमा लगेरसमेत लुकाउने गरिएका दृष्टान्तहरू संसारभर पाइन्छन् ।

३७. भ्रष्टाचारजन्य कसुरको सङ्गठित प्रकृति, जटिलता, सम्पत्ति लुकाउने तौरतरिका र एक

देशबाट अर्को देशसम्म त्यस्तो गैरकानूनी सम्पत्तिको हस्तान्तरण तथा सङ्ग्रहण हुनसक्ने परिस्थितिबाट सिर्जना हुनसक्ने असरको आँकलनबाटै भ्रष्टाचार विरुद्धको अभियानले राष्ट्रिय सीमा पार गरी अन्तर्राष्ट्रिय चरित्र वा स्वरूप ग्रहण गरेको छ । संयुक्त राष्ट्र संघले पारित गरेको भ्रष्टाचार विरुद्धको अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिको प्रावधान र कार्यान्वयनमा देखाइएको तदारुकताबाट यसको गम्भीरतालाई सहजै आँकलन गर्न सकिन्छ ।

३८. सामान्यतः राष्ट्र सेवक कर्मचारीको सगोलका परिवारका सदस्यहरू बाहेक तेस्रो व्यक्तिसम्म पुगी त्यस्ता व्यक्तिका नाममा भएका कुनै सम्पत्तिसमेत राष्ट्रसेवक कर्मचारीको भ्रष्टाचारजन्य कसुर वा गैरकानूनी आर्जनबाट जोडिएको होला भनी अनुसन्धान र अभियोजन गर्दै जाने तथा गैरसदस्यहरूले समेत त्यसको जवाफदेहिता बहन गरिरहनु पर्ने भन्न मिल्दैन । तर कुनै राष्ट्रसेवक कर्मचारीको भ्रष्टाचारजन्य कसुर वा गैरकानूनी आर्जनबाट जोडिएको कुनै सम्पत्ति परिवारका सदस्यबाहेक अन्य व्यक्तिका नाममा रहेको कुरा अनुसन्धान गर्दै जाँदा विवेकसम्मत रूपमा देखिन आउँछ भने त्यतातर्फ हेर्ने नमिल्ने अर्थात् अनुसन्धान गरी अभियोग लगाउन नसक्ने भन्न मिल्दैन ।

३९. प्रस्तुत मुद्दाको तथ्य हेर्दा प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीको सम्पत्तिको स्रोत छानबिन गर्ने क्रममा निजको सासू पुनरावेदक प्रतिवादी उषादेवी काफ्ले, जेठी सासू सुशीलाकुमारी काफ्ले (अर्याल) तथा सालो सुधिरकुमार काफ्लेका नाममा रहेको बैंक खाताका सम्बन्धमा सिधै छानबिन गरेको नभई उक्त बैंक खातासँग सम्बन्धित कागजातहरू पुनरावेदक प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीको घरबाट बरामद भएको तथा खाता खोली रकम जम्मा गर्ने, निकाल्नेलगायतका बैंकिङ्ग कारोबारसमेत निज उमेशकुमारले नै गरेको देखिएको र उषादेवी र सुधिरकुमार काफ्लेको नामको

खातामा इच्छाएको व्यक्तिको रूपमा क्रमशः आफ्नै छोरी र श्रीमतीलाई राखेको देखिएबाट ती बैंक खाताहरूमा जम्मा भएको रकम प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीको गैरकानूनी आर्जन हुनसक्ने अनुमान गरी अनुसन्धान केन्द्रित गरेकोलाई अन्यथा भन्न मिल्ने देखिएन।

४०. अब प्रतिवादीहरूका नाउँमा रहेका अन्य चल अचल सम्पत्ति र आयस्रोतका सम्बन्धमा विशेष अदालतबाट भएको मूल्याङ्कन र विश्लेषण मनासिब देखिन्छ वा देखिँदैन भन्ने निर्णय दिनुपर्ने अर्को प्रश्नको निरूपण गर्नुपर्ने हुनआएको छ। प्रथमतः पुनरावेदक प्रतिवादीको जाँच अवधिको सम्पत्ति तथा गरिएको खर्चका सम्बन्धमा विशेष अदालतबाट भएको विश्लेषणका सम्बन्धमा विचार गर्नुपर्ने हुन आएको छः-

(क) जग्गा खरिद

४१. जाँच अवधिमा पुनरावेदक प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मी तथा निजको श्रीमती संजना काफ्ले (रेग्मी) को नाममा जम्मा रु.३४,९६,२०२।५० पर्ने जग्गाहरू खरिद भएको भनी अभियोग पत्रमा दाबी लिइएको देखिन्छ। बकसपत्रबाट खरिद भएका जग्गाको स्रोत पुष्टि गर्नु नपर्ने तथा अन्य जग्गाहरूको समेत लिखत मूल्यका आधारमा बिगो कायम हुनुपर्ने भन्ने प्रतिवादीहरूको बयान जिकिर रहेको पाइन्छ। विशेष अदालतले बकसपत्रसमेतबाट खरिद गरेका जग्गाहरूको लिखतमूल्य अनुसार जम्मा रु.७,३४,२५०।- कायम हुने देखिएको भनी सो रकम प्रतिवादीको सम्पत्तिको मूल बिगोमा समावेश गरेको देखियो। वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन पत्रमा हालको मूल्याङ्कन अनुसार मूल्य कायम गरिनुपर्नेमा लिखत मूल्यअनुसार गरेको मिलेन भन्नेसमेत जिकिर लिएको पाइन्छ। त्यस्तै कसैलाई रिझाएबापत बकसपत्र प्राप्त गर्ने हुँदा बकस पत्रबाट प्राप्त सम्पत्तिलाई समेत खरिदअन्तर्गत

समावेश गरेको मिलेन भन्ने प्रतिवादीहरूको मुख्य पुनरावेदन जिकिर रहेको पाइयो।

४२. वस्तुतः सम्पत्तिको मूल्य समयअनुसार घटबढ हुनु स्वाभाविक हुन्छ। गैरकानूनी आर्जनसम्बन्धी मुद्दामा गैरकानूनी सम्पत्ति र सोबाट बढे बढाएको समेत गरी सम्पत्तिको दुई वर्गीकरण गरिएको पाइन्छ। भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) ले स्रोत पुष्टि हुन नसकेको सम्पत्तिलाई गैरकानूनी आर्जन मानिने व्यवस्था गरेको देखिन्छ। साथै सोही उपदफा (२) मा त्यसरी गैरकानूनीरूपमा सम्पत्ति आर्जन गरेको प्रमाणित भएमा बिगोबमोजिम जरिवाना र कैद तथा गैरकानूनीरूपमा आर्जन गरेको सम्पत्तिसमेत जफत गरिने कानूनी व्यवस्था भएको पाइन्छ। गैरकानूनीरूपमा आर्जन गरेको सम्पत्तिको बिगोलाई आधार मानी जरिवाना र कैद सजाय निर्धारण हुने तथा बिगोसमेत जफत गरिने कानूनी व्यवस्था भैरहेको परिप्रेक्ष्यमा सजाय प्रयोजनको लागि प्रथमतः त्यस्तो सम्पत्तिको आधारभूत मूल्य नै यकिन गर्नुपर्ने देखिन्छ। सम्पत्ति खरिद गर्दा लगानी गरिएको आधारभूत मूल्यको स्रोत पुष्टि हुन सकेन भने सोही लगानीसम्म गैरकानूनी आर्जन हुनसक्दछ नकि त्यसबाट बढेबढाइएको हालको मूल्य। त्यसैले कुनै सम्पत्ति खरिद गर्दा के कति लगानी गरिएको थियो भनी त्यसको स्रोतसम्म माग्नु र प्रमाणित गर्नु यस प्रकृतिका मुद्दामा कानूनसम्मत र न्यायोचितसमेत हुन्छ।

४३. अर्कोतर्फ भ्रष्टाचार गरेको मानिने कुनै कार्य गरी आर्जन गरेको सम्पत्ति र सोबाट बढे बढाएको सम्पत्ति जफत हुने कानूनी व्यवस्था ऐनको दफा ४७ मा भएको देखिन्छ। अर्थात् स्रोत प्रमाणित गर्न नसकेको सम्पत्तिबाट बढेबढाइएको सम्पत्ति जफतसम्म हुने कानूनको स्पष्ट व्यवस्था रहेको देखियो। वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिरअनुरूप बढे बढाएको सम्पत्तिलाई समेत

गैरकानूनी आर्जनको बिगोमा समावेश गर्ने हो भने ऐनको दफा २० र ४७ को अन्तर नै समाप्त हुने देखिन्छ। यस अदालतबाट नेपाल सरकार विरुद्ध रामाज्ञा चतुर्वेदी भएको गैरकानूनी आर्जनसम्बन्धी यस्तै प्रकृतिका मुद्दादेखि नै यसै खालको व्याख्या भई सिद्धान्त कायम भैरहेको सोको विपरीत हुने गरी हाल प्रचलित मूल्याका आधारमा प्रतिवादीको अचलसम्पत्तिको मूल्याङ्कन हुनुपर्ने भन्ने वादी पक्षको पुनरावेदन जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन।

(ख) बकसपत्रबाट प्राप्त जग्गा

४४. बकसपत्रबाट प्राप्त जग्गाहरूलाई समेत खरिद मानी बिगोमा समावेश गरेको विशेष अदालतको फैसला नमिलेको भन्ने प्रतिवादीहरू उमेशकुमार रेग्मी र संजना काफ्ले (रेग्मी) को पुनरावेदन जिकिर रहेको देखिन्छ। त्यस सम्बन्धमा समेत यस अदालतबाट नेपाल सरकार विरुद्ध चिरञ्जिवी वाग्लेको मुद्दादेखि नै सिद्धान्त कायम भइरहेको देखिन्छ। यस अदालतबाट खास गरी बकसपत्र दिने र पाउने व्यक्तिबिचको नाता र अन्य सम्बन्ध, बकसपत्रमा दिइएको सम्पत्तिको मूल्य आदि विषयबाट बकसपत्रलाई स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने र नपर्ने सम्पत्तिको वर्गीकरणमा राख्नुपर्ने गरी व्याख्या हुँदै आएको छ। सिद्धान्ततः रिझाएबापत दिइने भए पनि दस्तुर र अन्य प्रयोजनसमेतको लागि व्यवहारमा बकसपत्रका माध्यमबाट सम्पत्ति खरिद बिक्री गर्ने प्रचलन रहेको पाइन्छ। गैरकानूनी आर्जनसम्बन्धी यस प्रकृतिका मुद्दाहरूमा सो तथ्यलाई विचार नगरी जोसुकैबाट प्राप्त गरेका सबै प्रकृतिका बकसपत्रका सम्पत्तिलाई स्रोत पुष्टि गर्नु नपर्ने सम्पत्तिमा राख्ने हो भने परिणामतः गैरकानूनी आर्जन लुकाउने माध्यमका रूपमा बकसपत्र परिणत हुन जाने हुन्छ। त्यस्तै सबै प्रकृतिका बकसपत्रको स्रोत खोज्ने कुरा पनि न्यायोचित नहुन सक्दछ।

४५. प्रस्तुत मुद्दाका पुनरावेदक प्रतिवादी संजना काफ्ले (रेग्मी) ले बकसपत्रबाट प्राप्त गरेका भनिएका जग्गाहरू काठमाडौंको महत्त्वपूर्ण स्थानमा रही घडेरी प्रयोजनका जग्गाहरू हुन् भन्ने देखिन्छ। सहरी क्षेत्रका उक्त जग्गाहरूको मूल्याङ्कन पनि उल्लेखनीय नै रहेको देखिन्छ। साथै उक्त जग्गा बकसपत्र दिने अष्टरत्न शाक्यसमेतका व्यक्ति र पुनरावेदक प्रतिवादी संजना काफ्ले (रेग्मी) बिच उक्त अचल सम्पत्ति बकस दिनुपर्ने सम्मको नातासम्बन्ध रहेको तथा अन्य कुनै कारणबाट रिझाएको भनी तर्कसम्मत रूपमा अनुमान गर्न सकिने आधारसमेत पुनरावेदन पत्रमा उल्लेख हुन सकेको पाइँदैन। यस स्थितिमा उनाउ व्यक्तिबाट बकसपत्रबाट खरिद गरेका सम्पत्तिलाई समेत प्रतिवादीले स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने सम्पत्तिमा राखेको विशेष अदालतको फैसला अन्यथा देखिन आएन।

(ग) घर निर्माणसमेत

४६. अभियोगपत्र हेर्दा पुनरावेदक प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीका नाममा रहेको का.जि.का.म.न.पा. वडा नं. ९ कि. नं. ६३ को ०-६-२-० जग्गामा निर्मित घरको निर्माण लागत रु.२४,११,८४८।८४ भन्ने दाबी गरेको देखिन्छ। प्रतिवादीले उक्त घर बनाउँदा करिब रु.१७,००,०००।- मात्र परेको भनी अदालतसमक्षको बयानमा जिकिर लिएको पाइन्छ। विशेष अदालतबाट घरको निर्माण भएको सालको मूल्याङ्कन अनुसारको लागत रु. १८,९४,००७।८४ परेको भनी त्यसबाट ओभरहेड र ठेक्का कर २० प्रतिशत कटाई रु.१५,१५,२०६।२७ कायम गरेको देखियो।

४७. त्यस्तै प्रतिवादीको घरमा रु.२,०५,८००।- पर्ने विद्युतीय उपकरण तथा रु.३,१२,०४१।- पर्ने फर्निचर रहेको भनी मूल्याङ्कन

भै आएको देखिन्छ । विशेष अदालतबाट विद्युतीय उपकरणको मूल्य घट्दै जाने हुँदा सोही मूल्यलाई र फर्निचरको हकमा मोल बढ्दै गएको हुँदा ५० प्रतिशत घटाई फर्निचरबापतको रु.१,५६,०२०।-५० र विद्युतीय उपकरणबापतको मूल्य रु. २,०५,८००।-समेत जम्मा रु.३,६१,८२०।५० कायम गरेको देखियो । यसरी उपर्युक्त शीर्षकअन्तर्गत जम्मा रु.१८,७७,०२६।-७७ कायम गरेको देखियो ।

४८. घरको मूल्याङ्कन हालको मूल्यअनुसार हुनुपर्ने भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदनमा जिकिर लिएको पाइन्छ भने सम्पूर्ण फिनिसिङसहित घर निर्माणको लागत अठार लाख परेको भनी बयानमा जिकिर लिएकोमा घरमा जडान भएका रेलिङ्ग र किचनको दराजसमेतलाई छुट्टै समावेश गरी मूल्याङ्कन गरेको तथा विवाहमा पाएका फर्निचर र विद्युतीय सामाग्रीको मूल्यलाई समेत बिगोमा समावेश गरेको विशेष अदालतको फेसला नमिलेको भन्ने प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीसमेतको पुनरावेदन जिकिर रहेको पाइयो ।

४९. खास गरी जग्गाको मूल्याङ्कनमा ग्रहण गरिएको आधार जस्तै घर बनाउँदा लागेको वास्तविक खर्च नै घर निर्माणको लागत कायम हुने भन्ने यस अदालतको न्यायिक मापदण्ड वा व्याख्या रहेको देखिन्छ । त्यसैले हालको मूल्याङ्कनको आधारमा नभई घर निर्माण गरेको सालको प्राविधिकको मूल्याङ्कनबमोजिमको आधारभूत मूल्य नै घर निर्माणको वास्तविक लागत हुनेमा विवाद गरिरहन आवश्यक छैन । तर ओभरहेड र ठेक्का कर घटाई प्रतिवादीले विशेष अदालतसमक्षको बयानमा घर निर्माण गर्दा लागेको भनी स्वीकार गरेको हदभन्दा पनि कम रकमलाई घर निर्माणको लागत कायम गरेको विशेष अदालतको विश्लेषण मिलेको देखिँदैन ।

५०. यसरी नै घरको मूल्याङ्कनमा Interior

Decoration लगायत विद्युतीय उपकरणसमेतको मूल्य समावेश भएकोमा किचन काउन्टर, भर्त्याङको रेलिङ तथा सिलिङ कार्नेससमेतलाई पुनः समावेश गरी दोहोरो मूल्याङ्कन गरी बिगो कायम गरेको देखियो । १४” टि.भि. विवाहमा पाएको भन्ने पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको भनाइ रही पुनरावेदक प्रतिवादीले २०५० सालमा पेस गरेको सम्पत्ति विवरणमा समेत दाइजोबापत प्राप्त १४” को टि. भि. उल्लेख गरेको देखिन्छ । त्यस्तै २१” को टि.भि. बेलायतमा बस्ने दाजुले दिएको भन्ने पुनरावेदक प्रतिवादी संजना काफ्ले (रेग्मी) को जिकिरसमेत अन्यथा देखिँदैन । साथै पुनरावेदक प्रतिवादीको घरमा एकसरो पलङ, दराजलगायतका सामान्य फर्निचर रहेको देखिएको र सोसमेत विवाहमा दाइजोस्वरूप पाएको भन्ने निजहरूको जिकिर अविश्वसनीय देखिँदैन । यसप्रकार पुनरावेदक प्रतिवादीको घर निर्माणको लागततर्फ विशेष अदालतले कायम गरेको बिगो केही बढ्ने देखिन्छ भने विद्युतीय उपकरण र फर्निचरतर्फ केही घट्ने अवस्था देखिन्छ । त्यसैले यस शीर्षकअन्तर्गत पुनरावेदक प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीले यस अदालतसमक्षको पुनरावेदन पत्रमा जिकिर लिएअनुरूप नै रु.१८,००,०००।- बिगो कायम हुने देखियो ।

(ड) बैंक मौज्दात

५१. अभियोग पत्र हेर्दा पुनरावेदक प्रतिवादी संजना काफ्ले (रेग्मी) का नाउँमा रहेको कृषि विकास बैंक, रत्नपार्क शाखामा रहेको ८२१७०४ को खाता खोल्दा शेषपछि इच्छाएको व्यक्तिमा आफ्नो आमा उषादेवी काफ्लेलाई राखेको देखिएको भनी सो खातामा रहेको रकम रु.१,४७,९९१।४८ लाई दाबीमा समावेश गरेको देखिएन । सो बाहेक पुनरावेदक प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मी र संजना काफ्ले (रेग्मी) का नाममा रहेका निम्न खाताहरूमा रहेको निम्नबमोजिमको

रकमलाई प्रतिवादीले स्रोत खुलाउनु पर्ने सम्पत्तिको रूपमा समावेश गरेको देखिन्छः

सि.न.	नाम थर	बैंकको नाम	खाता नं	रकम रु.
१	संजना काफ्ले (रेग्मी)	कृषि विकास बैंक चावहिल	०८१३८४	५१,९२६।१२
२	,,	रा.वा.बैंक मैतिदेवी	४७४२	१,६५,५७४।२९
३	उमेश कुमार रेग्मी	कृषि बिकास बैंक पुतलीसडक	११०१४०	१,६०,९१९।४०
४	,,	रा.वा.बैंक सिंहदरबार	२४८१०	२४५६।८९
५	,,	ने.बै.लि. दुहवी शाखा	२१३६	९५१।६९
			जम्मा	३,८१,८२८।३९

उपर्युक्तबमोजिम पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको नाममा रहेका बैंक खाताको रकमलाई विशेष अदालतले अभियोग दाबीअनुरूप नै बिगोमा समावेश गरेको देखिन्छ । त्यसमा वादी र प्रतिवादीहरू दुवै पक्षको पुनरावेदन परेको नदेखिँदा विवाद नभएको सो विषयमा थप विश्लेषण गरिरहन आवश्यक देखिएन ।

(च) बचतपत्र

५२. प्रतिवादी संजना काफ्ले (रेग्मी) को नामको रु.३,००,०००।- को राष्ट्रिय बचतपत्रलाई समेत अभियोग पत्रमा स्रोत प्रमाणित गर्नुपर्ने सम्पत्तिका रूपमा दाबी लिएको र विशेष अदालतले सोहीबमोजिम ठहर गरेको पनि देखिन आउँछ । पुनरावेदक प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीको श्रीमतीका नाममा जाँच अवधिभित्रै खरिद भएको उक्त बचतपत्रलाई पुनरावेदक प्रतिवादी उमेश रेग्मीको सम्पत्तिको बिगोभित्र गणना गरिएको अन्यथा देखिएन ।

(छ) सेयर

५३. पुनरावेदक प्रतिवादी उमेश कुमार रेग्मी, संजना काफ्ले (रेग्मी) तथा निजहरूका छोरा निकेश रेग्मी र छोरी निलिशा रेग्मीको नाममा विभिन्न बैंक र कम्पनीको रु.१,२३,१००।- को सेयर रहेको भनी अभियोगपत्रमा उल्लेख भएको देखिन्छ । नेशनल फाइनान्सको ३० कित्ता सेयरको रकम दोहोरो परेको देखिएको भनी सो घटाई विशेष अदालतबाट रु.१,२१,६००।- को सेयर देखिएको भनी विशेष अदालतले प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीको सम्पत्तिको बिगोमा समावेश गरेको देखियो । आफ्नो नामको सेयर खरिद गरेको भए पनि श्रीमती र छोराछोरीका नामको सेयर टिकाटाला दानदक्षिणाको रकमबाट खरिद भएको हुँदा स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने सम्पत्तिमा समावेश गर्न नमिल्ने भन्ने प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर रहेको पाइन्छ । तर दान दक्षिणाको रकमबाट ती सेयरहरू खरिद भएको प्रमाण पुनरावेदक प्रतिवादीले दिन गुजार्न नसकेको अवस्थामा जाँच अवधिभित्रै प्रतिवादी तथा निजका परिवारका सदस्यका नाममा खरिद भएका उक्तबमोजिमका सेयरको बिगोलाई प्रतिवादीको स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने सम्पत्तिको रूपमा समावेश गरेको विशेष अदालतको विश्लेषण अन्यथा देखिएन ।

५४. यसका अतिरिक्त पुनरावेदक प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीले इन्टरनेशनल लिजिङ्ग एण्ड फाइनान्स कम्पनी लि. र एल.आई.सी. नेपाल लि. को रु.३,००,०००।- पर्ने सेयर आह्वानपत्र विभिन्न व्यक्तिहरूको नाममा आफैँले फाराम भरी तथा दस्तखतसमेत गरी खरिद गरेको भन्ने अभियोग पत्रको तालिका नं.१५ मा उल्लेख

गरेको देखिन्छ । विशेष अदालतबाट उक्त तालिकाको क्रमसङ्ख्या १, २, ६, ७, ८, ९, १०, १४, १७, १८, १९, २०, २६, २७ र २८ मा उल्लिखित व्यक्तिमात्र पुनरावेदक प्रतिवादीको एकासगोलका परिवारका भएकाले सोबापत हुने रु.१,६१,०००।- सम्म प्रतिवादीको बिगोमा समावेश गरेको देखियो । सो विषयमा वादी र प्रतिवादी दुवै पक्षले पुनरावेदनमा कुनै जिकिर लिएको नदेखिँदा अन्यथा गरिरहनु परेन ।

(ज) गहना

५५. पुनरावेदक प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीको घरबाट बरामद सुनका गहनाहरूमध्ये रु.१,७३,७३७।४४ मूल्यका गहनाहरू निजकी जेठी सासू सुशीलाकुमारी काफ्ले (अर्याल) को भएको भनी अनुसन्धानकै क्रममा फिर्ता दिई अभियोग दाबीमा समावेश गरेको देखिएन । त्यसरी फिर्ता दिई बाँकी रहेको मूल्य रु.२,४८,५६३।२३ बराबरका गहनामध्ये २० तोला पुनरावेदक प्रतिवादी संजना काफ्ले (रेग्मी) ले विवाहमा पाएको भनी प्रति तोला रु.९,०००।- का दरले हुन आउने रु.१,८०,०००।- लाई स्रोत खुलेको रूपमा र बाँकी रहने रु.५८,५६३।२३ का गहनालाई स्रोत नखुलेको सम्पत्ति मानी अभियोग पेस भएको देखिन्छ । उक्त रु.५८,५६३।२३ को गहना पनि आफ्नो नभई सासू उषादेवी काफ्लेले राख्न दिएको भन्ने पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको जिकिर भएकोमा विशेष अदालतले सबुद प्रमाणको अभाव भएको भनी उक्त रु.५८,५६३।२३ का गहनाहरू प्रतिवादी उमेश रेग्मीको सम्पत्तिको बिगोमा समावेश गरेको देखियो ।

५६. चार थान सुनका चुरा छोरीलाई राख्न दिएको हुँदा उक्त चुरालाई प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीको गैरकानूनी आर्जन मानेको फैसला नमिलेको भन्ने उषादेवी काफ्लेसमेतको पुनरावेदन जिकिर रहेको देखिन्छ । पुनरावेदक प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीका घरबाट बरामद भएका गहनामध्ये रु.१,७३,७३७।४४

का गहनालाई अनुसन्धानको क्रममा मौखिक जिकिर लिएको कारण निजकी जेठी सासू सुशीला कुमारी काफ्ले (अर्याल) लाई फिर्ता दिएको देखिन्छ । त्यस्तै २० तोला सुनका गहना प्रतिवादी संजना काफ्ले (रेग्मी) ले विवाहमा दाइजो पाएको भनेका कारणबाट दाइजो नै मानी अभियोजन भएको देखिन्छ । बाँकी रहेको रु.५८,५६३।२३ को गहनासमेत पुनरावेदकमध्येको उषादेवी काफ्लेको भएको भए अनुसन्धानको क्रममा नै जिकिर लिन नसकिने अवस्था देखिँदैन । यसरी मौकामा कुनै जिकिर नलिई अदालतको बयान र पुनरावेदन पत्रमा जिकिर लिएको भरमा विना प्रमाण ती सुनका गहनासमेत पुनरावेदक प्रतिवादी उषादेवीकै रहेछन् भनी मान्न सकिने आधार नदेखिएकोले विशेष अदालतको सोतर्फको विश्लेषण अन्यथा देखिएन ।

(झ) ऋण सापटी

५७. पुनरावेदक प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीले का.जि.कपन गा.वि.स. बस्ने केशव शाहलाई रु.१,००,०००।- ऋण सापट दिएको देखिएको भनी अभियोगपत्रमा उक्त रकमलाई समेत निज प्रतिवादीको स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने सम्पत्तिको रूपमा समावेश गरेको देखिन्छ । उक्त तथ्यलाई पुनरावेदक प्रतिवादीले अन्यथा भन्न नसकेको भनी विशेष अदालतबाट निजको स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने सम्पत्तिको बिगोमा समावेश गरेको देखिन्छ । त्यस विषयमा वादी र प्रतिवादी दुवै पक्षको पुनरावेदन पत्रमा कुनै जिकिर रहेको नपाइँदा विवाद नभएको कुरामा अन्यथा विश्लेषण गरिरहनु परेन ।

(ञ) घरबाट बरामद नगद

५८. पुनरावेदक प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीको घरबाट बरामद भएको विभिन्न विदेशी मुद्रा ट्राभल चेक र नेपाली रुपैयाँमध्ये ने.रु.६,५२,५००।- का सम्बन्धमा अभियोगपत्रमा दाबी लिइएको

पाइन्छ । उक्त बरामद रकममध्ये रु.६,००,०००।- सृजना काफ्लेले राख्न दिएकोले बिगोमा समावेश गर्न नहुने भन्ने निज प्रतिवादीहरूको बयान जिकिर रहेकोमा तत्सम्बन्धी जिकिर पत्थारिलो नभएको भनी उक्त पुरै रकम रु.६,५२,५००।- लाई विशेष अदालतले पुनरावेदक प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीको सम्पत्तिको बिगोमा समावेश गरेको देखियो । उक्त बरामदी रकममध्ये रु.६,००,०००।- आफूहरूको साली तथा बहिनी सृजना काफ्ले (पोखरेल) ले धनुषा र महोत्तरीमा रहेको जग्गा बिक्री गरी राख्न दिएको हुँदा बिगोमा समावेश गरेको मिलेन भन्ने निज प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकिर रहेको देखिन्छ । विवाहित बहिनी तथा सालीले जग्गा बिक्री गरेको रकम यी पुनरावेदक प्रतिवादीहरूलाई राख्न दिएको भन्ने पुनरावेदन जिकिर विश्वसनीय नदेखिएकोले विशेष अदालतको विश्लेषण अन्यथा देखिएन ।

(ट) स्वयंकर घोषणा गर्दा दाखल गरेको रकम

५९. पुनरावेदक प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीले स्वयंकर घोषणा कार्यक्रमअन्तर्गत दाखिल गरेको रु.५०,०००।- लाई पनि विशेष अदालतले निज प्रतिवादीको स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने सम्पत्तिको बिगोमा समावेश गरेको देखियो । अभियोग पत्रमा उक्त रकमका सम्बन्धमा दाबी नै नभएकोमा विशेष अदालतले दाबीभन्दा बाहिर गई उक्त राज्यकोषमा दाखल भएको रकमलाई समेत स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने सम्पत्तिको रूपमा समावेश गरेको नमिल्ने भन्ने पुनरावेदन जिकिर लिएको पाइयो । अभियोगपत्र हेर्दा उक्त स्वयम् कर तिरेको रकमलाई बिगोका रूपमा समावेश गरी दाबी लिएको देखिएन । यसप्रकार अभियोगमा दाबी नै नलिएको विषयलाई समेत विशेष अदालतले स्वयम् पक्षको स्थान ग्रहण गरी प्रतिवादीले स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने बिगोमा समावेश गरेको त्रुटिपूर्ण देखिँदा सो रकमलाई प्रतिवादीको सम्पत्तिको बिगोमा समावेश गर्न मिलेन ।

(ठ) उषादेवी काफ्लेको बैंक खातामा जम्मा रहेको रकम

६०. पुनरावेदक प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीले अवैधरूपमा आर्जन गरेको रकममध्ये सासू उषादेवी काफ्लेका नामको कृषि विकास बैंक, बत्तीसपुतली शाखाको खाता नं. ३११५६६ मा रु. ३४,२७,१२९।४८ तथा खाता नं. २३४९७५ मा रु.१०,००,०००।- समेत लुकाई राखेको जम्मा रु. ४४,२७,१२९।४८ लाई पनि निज प्रतिवादीको गैरकानूनी आर्जनमा समावेश गरिपाउँ भन्नेसमेत अभियोग मागदाबी रहेको देखिन्छ । उक्त रकम आफ्नो बेलायतमा बस्ने छोरा डा. सुरेश काफ्लेले पठाएको भन्ने प्रतिवादी उषादेवी काफ्लेको र जेठानले सासूलाई बेलायतबाट पठाएको रकम आफूले जम्मा गरिदिएकोसम्म हो, सो रकम आफ्नो होइन भन्ने पुनरावेदक प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीको बयान जिकिर रहेको देखिन्छ । बेलायतबाट रकम पठाएको भन्ने पुष्टि नभएको भन्नेसमेत आधारमा विशेष अदालतबाट उक्त रकमलाई प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीकै कायम गरेको देखियो ।

६१. विशेष अदालतको उक्त ठहर विश्लेषणउपर प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मी र उषादेवी काफ्लेसमेतको पुनरावेदन परेको देखिन्छ । प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन पत्रमा मुख्यतः उक्त रकम बेलायत बस्ने उषादेवीको छोरा डा. सुरेश काफ्लेले घर किन्नको लागि डा. दुर्गा पोखरेलमार्फत पठाएको र ज्वाइँ उमेशकुमार रेग्मीले जम्मासम्म गरिदिएको हो । इच्छ्याएको व्यक्ति छोरीलाई राखिएको भन्ने आधारमा मात्र उक्त रकम उमेशकुमार रेग्मीको ठहर गर्न मिल्दैन भन्नेसमेत जिकिर लिएको पाइन्छ ।

६२. बेलायतमा रहेका उषादेवीका छोरा डा.सुरेश काफ्लेले अनुसन्धानको क्रममा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई इमेलबाट पठाएको जवाफमा उमेशकुमार रेग्मी, संजना काफ्ले, सृजना

काफ्ले, सुशीला काफ्ले र उषादेवी काफ्लेलाई मैले प्रत्यक्षरूपमा रकम पठाएको छैन । तर बाबु आमालाई विगत १२-१३ वर्षदेखि वार्षिक करिब तीन लाखका दरले बहिनी सुशीलामार्फत रकम पठाउने गरेको हुँ । बुबाको मृत्युपछि २००१ को जनवरीमा मेरी आमा काठमाडौँ आउने र ५० लाखसम्मको घर किन्ने कुरा भएकोले सानिमा डा. दुर्गा पोखरेलको पति एन्थोनी विलेटको नामको बेलायत वा अमेरिकामा रहेको खातामा मैले ४० लाख जम्मा गरिदिन्छु भन्दा उहाँले सो कुरा स्वीकार गरी मेरी आमालाई जनवरी २००१ को लगत्तै पछि ४० लाख दिनु भएको हो भन्नेसमेत उल्लेख गरेको देखिन्छ ।

६३. त्यस्तै डा. दुर्गा पोखरेलले अनुसन्धानको क्रममा सुरेश काफ्ले आफ्नो साँहिली दिदीको छोरा भएको, निज सुरेश काफ्लेले मेरो श्रीमानको बेलायत स्थित खातामा रकम जम्मा गरी मेरो नेपाल स्थित स्ट्याण्डर्ड चार्टर्ड बैंकमा जम्मा भएको रकम २०५८ साल असारदेखि असोजसम्ममा २३ लाख, २०५८ माघमा रु. १० लाख, २०५७ साल माघमा रु. ७ लाख गरी जम्मा ४० लाख दिदी उषादेवी काफ्लेलाई दिएको भन्ने कागज गरेको पाइन्छ । मौकाको कागज अनुरूप नै पटकपटक गरी ४० लाख दिएको भनी निजले विशेष अदालतसमक्ष बकपत्र गरेको पानि देखियो ।

६४. मुख्यतः पुनरावेदक उषादेवी काफ्लेको नाममा निजका ज्वाइँ उमेशकुमार रेग्मीले मिति २०५८।१।११ मा कृषि विकास बैंक बत्तिसपुतलीमा रु. १० लाखको मुद्दती खाता खोलिएको भन्ने देखिएको छ । त्यस्तै निजै उमेशकुमार र निजको पत्नी संजनाले सोही बैंकमा मिति २०५८।१।१५ मा रु. ५०,०००।- को बचत खाता खोली दिएको भन्ने देखिन्छ । उक्त बचतमा क्रमशः मिति २०५८।१।१९ मा रु. ३ लाख, २०५८।१।२८ मा रु. ३ लाख, २०५८।३।१५ मा रु. ६ लाख, २०५८।३।१३ मा रु. ३ लाख ५० हजार, २०५८।४।१५ मा रु. ६ लाख,

२०५८।४।१९ मा रु. ६ लाख, २०५८।६।२६ मा रु. २ लाख र २०५८।१२।२७ मा रु. ५ लाख गरी जम्मा रु. ३५ लाख रकम जम्मा गरेकोसमेत देखियो ।

६५. पुनरावेदक प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीका घरबाट बरामद भएका सुरु मिसिल संलग्न बैंक भौचरहरू हेर्दा उषादेवी काफ्लेको नाममा जम्मा भएको रकममध्ये मिति २०५८।३।१५ देखि २०५८।१२।२७ सम्म ६ पटक पुनरावेदक प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीले रु. २६,५०,०००।- तथा २०५८।१।१५ देखि २०५८।१।२८ र २०५८।६।२६ सम्म जम्मा ४ पटक पुनरावेदक प्रतिवादी संजना काफ्ले (रेग्मी) ले रु. ८,५०,०००।- जम्मा गर्नुका साथै सो खाताबाटै मिति २०५८।१।१६ मा उमेशकुमार रेग्मीले २ लाख र २०५८।१।१८ मा संजना काफ्ले (रेग्मी) ले १ लाख झिकेकोसमेत देखियो ।

६६. अर्कोतर्फ डा. दुर्गा पोखरेलको स्ट्याण्डर्ड चार्टर्ड बैंकमा रहेको खाताको स्टेटमेन्टबाट नेपाली मुद्राको खाताबाट मिति २०५८।१।०१।१७ मा रामबहादुर पौडेल खत्रीका नाममा रु. १८ लाखको चेक काटिएको र २०५८।१।०२।२२ मा रु. १५,५०,०००।- आफैँले झिकेको देखिन्छ । तर सो मितिमा उषादेवीको खातामा कुनै रकम जम्मा भएको देखिँदैन । साथै निज डा. दुर्गा पोखरेलको डलर खाताबाट मिति २०५७।१।१५ मा अमेरिकी डलर १,०२,७७९।८९ (ने. रु. ७०,२५,०००।-) नरेन्द्रबहादुर महर्जनलाई, मिति २०५७।१।१८ मा अमेरिकी डलर ७०,०५०।०४ (ने. रु. ४९,००,०००।-), बालकृष्ण साहीलाई, मिति २०५८।३।१७ मा अमेरिकन डलर ६,५००।- नटराज ट्राभल्स एण्ड टुर्सलाई र विजय घिमिरेलाई मिति २०५८।८।२० मा ५००० डलर चेकमार्फत भुक्तानी गरेको देखिन्छ । उनाउ व्यक्तिका नाममा भुक्तानी दिइएका ति रकमसमेत उषादेवी काफ्लेका नाममा जम्मा भएको मान्न मिल्ने स्थिति छैन ।

६७. यसप्रकार डा. सुरेश काफ्लेले

इमेलमार्फत दिएको जानकारी बमोजिम २००९ को जनवरी (२०५७ साल पुस/माघ) वा त्यसको लगत्तै पछिबाट पुनरावेदक प्रतिवादी उषादेवी काफ्लेका नाममा रकम जम्मा नहुनु, डा.दुर्गा पोखरेलको बैंक खाताबाट रकम निकालिएको समय र रकमसमेत उषादेवी काफ्लेको खातामा जम्मा भएको रकम र समयसँग मेल नखानु, उक्त खाताहरूमा पुनरावेदक प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मी र संजना काफ्लेबाटै रकम जम्मा गर्ने र निकाल्ने काम हुनु, स्वाभाविक रकम राखिएको एउटा खातामा आफ्नो एकासगोलको छोरालाई इच्छयाइएकोमा उल्लेख्य रकम भएका उक्त बैंक खातामा उमेशकुमार रेग्मीको छोरी निलिशा र श्रीमती संजनालाई राखिनु र बैंकका सम्पूर्ण कागजातसमेत निजै प्रतिवादीका घरबाट बरामद भएको भन्नेसमेतका तथ्य प्रमाणको विश्लेषणबाट विशेष अदालत उक्त रकम उषादेवीका नाममा प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीले लुकाएर राखेको भन्ने निष्कर्षमा पुगेको देखिन्छ ।

६८. पुनरावेदक प्रतिवादी उषादेवी काफ्लेका बेलायतमा रहेका छोरा डा. सुरेश काफ्लेले इमेलबाट गराएको जानकारीअनुसार त्यति ठूलो रकम बेलायतबाट पठाएको भए निजको भनाइअनुसार प्रथमतः सो रकम नगदै वा आफ्नो खाताबाट डा. दुर्गा पोखरेलका पति एन्थोनि बिलेटका नामको बैंक खातामा जम्मा भएको तथ्य प्रमाणित हुनु पर्दछ । इ-बैंकिङमा आधारित आधुनिक बैंकिङ प्रणाली र त्यसमा पनि बेलायत जस्तो मुलुकमा एक व्यक्तिको नामबाट अर्काको नामको बैंक खातामा रकम जम्मा वा स्थानान्तरण गरिएको कुराको अभिलेख प्रमाणित गर्न नसक्ने भन्ने पनि हुँदैन । तर डा. सुरेश काफ्लेले आफ्नो बैंक खाताबाट वा नगदै एन्थोनी विलेटका नाममा रहेको बैंक खातामा जम्मा गरेको प्रमाण देखाउन सकेको पाइएन । डा. सुरेश काफ्लेको इमेल व्यहोरा हेर्दा एन्थोनी विलेटका नाममा रकम जम्मा नै गरेको

भनी किटानीसाथ उल्लेख गर्न नसकी केवल बेलायत वा अमेरिकामा रहेको निजको नामको बैंक खातामा आफूले रकम जम्मा गरिदिने कुरासम्म परेको देखिँदा त्यस्तो हचुवा भनाइलाई निजले एन्थोनी विलेटको बैंक खातामा रकम नै जम्मा गरेको अर्थमा ग्रहण गर्न मिल्ने देखिँदैन ।

६९. त्यस्तै डा. सुरेश काफ्लेको भनाई पुष्टि हुनको लागि निजले भनेबमोजिमकै मितिमा सोही परिमाणको रकम एन्थोनी विलेटको बेलायतस्थित बैंक खाताबाट डा. दुर्गापोखरेलका नामको स्ट्याण्डर्ड चार्टर्ड बैंक नेपालको खातामा ट्रान्सफर भएकोसमेत देखिनु पर्ने हुन्छ । तर निज सुरेश काफ्लेको भनाईअनुसार एन्थोनी विलेटको बैंक खाताबाट डा. दुर्गा पोखरेलको नेपालस्थित बैंक खातामा सोही समयमा त्यति नै रकम स्थानान्तरण भै आएको भन्ने प्रमाण पेस गर्न सकेको पनि पाइएन ।

७०. साथै डा. दुर्गा पोखरेलको नेपाल स्थित बैंक खाताबाट पुनरावेदक प्रतिवादी तथा कागज गर्ने व्यक्तिहरूले उल्लेख गरेअनुसारको समयमा निजहरूले उल्लेख गरे बराबरको रकम निकालिएको र पुनरावेदक उषादेवी काफ्लेको बैंक खातामा सो रकम जम्मा भएको तथ्य प्रमाणित हुनु पनि उत्तिकै आवश्यक हुन्छ । तर प्रस्तुत मुद्दामा डा. सुरेश काफ्लेको बैंक खाताबाट एन्थोनी विलेट र डा. दुर्गा पोखरेल हुँदै पुनरावेदक उषादेवी काफ्लेका नामको बैंक खातासम्म रकम हस्तान्तरण हुँदै आएको अटुट कडी (Chain of link) स्थापित भएको देखिँदैन । यस स्थितिमा सो रकम डा. सुरेश काफ्लेले बेलायतबाट पठाएको हो भन्ने प्रमाणित नभई खातामा रकम जम्मा गर्ने र निकाल्ने व्यक्ति, इच्छयाइएको व्यक्ति र बैंकसँग सम्बन्धित कागजात बरामद भएको तथ्यसमेका परस्पर अन्तरसम्बन्धित प्रमाणहरूबाट पुनरावेदक प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीले नै लुकाएर राखेको भन्ने तथ्य प्रमाणित भैरहेको देखिँदा विशेष अदालतको विश्लेषण अन्यथा देखिएन ।

(ड) सुशीलाकुमारी काफ्ले (अर्याल) को बैंक खातामा जम्मा रहेको रकम:

७१. पुनरावेदक प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीले अवैधरूपमा आर्जन गरेको रकममध्ये जेठीसासू सुशीलाकुमारी काफ्ले (अर्याल) नामको कृषि विकास बैंक रत्नपार्क शाखाको खाता नं. ०७२०४१ मा रहेको रु. १९,९३,०५४।०३ लाई पनि निज प्रतिवादी उमेशकुमारको गैरकानूनी आर्जनमा समावेश गरिपाउँ भन्नेसमेत अभियोग मागदाबी रहेको देखिन्छ। उक्त रकममध्ये १२ लाख मसमेतका ६ जना दिदी बहिनीको दाइजो, पेवाको रकम र बाँकी ब्याज हो। दाइजो पेवामध्येको १२ लाखमध्ये प्रतिवादी संजना रेग्मीको भागको १ लाखमात्र हो भन्नेसमेत सुशीलाकुमारीको बयान जिकिर रहेको देखिन्छ। रकम जम्मा गर्ने कार्य उमेशकुमार रेग्मीबाट भएको भन्नेसमेत आधारमा विशेष अदालतबाट उक्त रकमलाई पुनरावेदक प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीकै कायम गरेको देखियो।

७२. विशेष अदालतको उक्त ठहर विश्लेषणउपर प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मी र सुशीलाकुमारी काफ्ले (अर्याल) समेतको पुनरावेदन परेको देखिन्छ। प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन पत्रमा मुख्यतः उक्त रकम सुशीलाकुमारी तथा निजका दिदी बहिनीहरूको साझा दाइजो पेवाको रकम हो। ज्वाइँ उमेशकुमार रेग्मीले जम्मासम्म गरिदिएको आधारमा मात्र उक्त रकम उमेशकुमार रेग्मीको ठहर गर्न मिल्दैन भन्नेसमेत जिकिर लिएको पाइन्छ।

७३. पुनरावेदक प्रतिवादी सुशीलाकुमारी काफ्लेका नामको उक्त खाता निज विद्यार्थी हुँदै २०४१।८।२६ मा खोलिएको भन्ने देखिए पनि ०५४ साल अगाडि उल्लेख्य रकम जम्मा भएको भन्ने देखिँदैन। सो खातामा मिति २०५४।६।२० पछाडि छ पटकमा जम्मा करिब रु. ३२ लाख रकम पुनरावेदक प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीले नै जम्मा गरेको भन्ने निज उमेशकुमारको घरबाट बरामद भएका भौचरसमेतका

कागज प्रमाणबाट देखिएको छ। त्यसरी रकम जम्मा हुँदै गएपछि सोही खाताबाट रु. १५ लाख अर्का प्रतिवादी अर्थात् उमेशकुमारका साला सुधिरकुमार काफ्लेका नाममा रहेको बैंक खातामा स्थानान्तरण गरेको भन्ने पनि देखिएको छ। निज सुशीलाकुमारी काफ्लेका पति केदारमणि अर्यालले गरेको कागजमा सो खातामा रहेको ३२ लाख रकममा आफ्नो कुनै रकम समावेश नभएको, के कसरी रकम जम्मा भएको भन्ने आफूलाई थाहा नभएको भन्नेसमेत व्यहोरा लेखाएको देखिन्छ। त्यस्तै आ-आफ्नै बैंक खाता रहेका विवाह भएका दिदी बहिनीहरूको दाइजो पेवाको रकम यी पुनरावेदिका सुशीलाका नामको बैंक खातामा राखेको भन्ने कुनै प्रमाण दिन वा गुजार्न नसकेबाट उक्त रकम पुनरावेदन जिकिर अनुरूप दाइजो वा पेवाको ठहर गर्न मिल्ने देखिएन। रकम जम्मा गर्ने व्यक्ति र बैंकसँग सम्बन्धित कागजात बरामद भएको आधारसमेतबाट उक्त रकम पुनरावेदक प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीले नै राखेको देखिएको भन्ने विशेष अदालतको विश्लेषण अन्यथा देखिएन।

(ढ) सुधिरकुमार काफ्लेको खातामा जम्मा रहेको रकम:

७४. पुनरावेदक प्रतिवादी सुधिरकुमार काफ्लेका नाममा रहेको कृषि विकास बैंक रत्नपार्क शाखाको खाता नं. ९३१०४४ को रु. २०,३५,४३७।४५ लाई समेत प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीले लुकाएर राखेको गैरकानूनी आर्जन मानी अभियोग पेस भएको देखिन्छ। सो रकममध्ये ५ लाख मेरो स्वआर्जनको हो। बाँकी १५ लाख मेरो विवाह र दैनिक खर्चका लागि दाजु डा. सुरेश काफ्लेले दिदी सुशीलाकुमारी काफ्ले (अर्याल) लाई दिएको रकम हो। सोही रकम दिदीको खाताबाट मेरो खातामा ट्रान्सफर गरेको हो भनी निज पुनरावेदक प्रतिवादी सुधिरकुमार काफ्लेले अनुसन्धान अधिकारी र अदालतसमक्ष

बयान गरेको देखिन्छ । विशेष अदालतबाट अभियोग दाबीबमोजिम नै उक्त रकम प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीको ठहर गरेको देखियो ।

७५. विशेष अदालतको उक्त ठहरउपर प्रतिवादीहरू सुधिरकुमार काफले र उमेशकुमार रेग्मीसमेतको पुनरावेदन परेको देखियो । मुख्यतः उक्त रकम आफ्नो स्वआर्जन, बेलायतमा बस्ने दाजु डा. सुरेश काफलेले दिदी सुशीलाकुमारी काफले (अर्याल) मार्फत पठाएको रकम र ब्याजसमेत भएकोले उमेशकुमार रेग्मीको ठहर गर्न नमिल्ने भन्ने नै प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकिर रहेको देखियो ।

७६. पुनरावेदक प्रतिवादीले उक्त रकम आफ्नो विवाहसमेतका लागि बेलायतमा बस्ने दाजु डा. सुरेश काफलेले दिदी सुशीलामार्फत पठाएको भन्ने जिकिर लिए पनि निज डा. सुरेश काफलेले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगसमक्ष इमेलमार्फत दिएको जानकारीमा उक्त कुरा उल्लेख गरेको देखिएन । साथै इमेल व्यहोरा हेर्दा बहिनी सुशीला काफलेसमेतलाई प्रत्यक्षरूपमा कुनै रकम पठाएको छैन भन्ने उल्लेख भएको पाइयो । सो व्यहोराबाट नै पुनरावेदक प्रतिवादीको दिदी सुशीला काफलेको नाममा भएको खातामा डा. सुरेश काफलेले बेलायतबाट यी पुनरावेदक प्रतिवादीको विवाह खर्चसमेतका लागि रकम पठाएको भन्ने जिकिर विश्वसनीय देखिएन ।

७७. यसका अतिरिक्त पुनरावेदक प्रतिवादी सुधिरकुमार काफलेका नामको बैंक खातामा अर्का प्रतिवादी निजको दिदी सुशीलाकुमारी काफले (अर्याल) का नामको बैंक खाताबाट रु. १५ लाख स्थानान्तरण भई आएको देखिएको छ । निज सुशीलाका नाममा रहेको खातामा भएको रकम प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मी स्वयम्ले जम्मा गरेको भन्नेसमेत आधारमा सुशीला काफलेका नामको खाताको रकमसमेत प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीकै गैरकानूनी आर्जनको देखिएको भनी माथि विश्लेषण भैसकेको छ । साथै निजको खातामा इच्छयाएको व्यक्तिमा प्रतिवादी उमेशकुमारको श्रीमती संजना रेग्मीको नाम राखिएको देखिन्छ । सो खातामा भएको रु. १५ लाखबाहेकको रकम प्रतिवादी सुधिर काफलेको निजि आर्जनको भए आफूसँगै बस्ने सगोलको अंशियार आमालाई नइच्छयाई विवाह भएकी दिदी प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीको पत्नी संजनालाई इच्छयाउनु पर्ने कुनै युक्तिस्ङ्गत आधार र कारण पनि देखिँदैन । यी तथ्यगत आधारहरूबाट प्रतिवादी सुधिरकुमार काफलेका नाममा भएको उल्लिखित रकमसमेत प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीले नै निजका नाममा राखेको मान्नु पर्ने देखिएकोले यस सम्बन्धमा भएको विशेष अदालतको विश्लेषणसमेत अन्यथा देखिएन ।

७८. उल्लिखित तथ्यगत विश्लेषण र विवेचित आधार कारणबाट पुनरावेदक प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीले निज तथा निजका एकासगोलका परिवार तथा एकासगोल बाहेकका सासू, जेठी सासू र सालासमेतका नातेदारहरूको नाममा राखिएको स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने सम्पत्ति देहायबमोजिम रहेको देखियो:

क्र. सं.	सम्पत्तिको विवरण	विशेष अदालतले कायम गरेको रु.	यस अदालतको विश्लेषणबाट परेको भिन्नता रु.	खुद कायम हुन आएको जम्मा रकम रु.
१.	जग्गा खरिद	७,३४,२५०।-	-	७,३४,२५०।-
२.	घर निर्माण	रु.१८,७७,०२६।७७	७७,०२६।७७ घटी	रु.१८,००,०००।
३.	बैंक मौज्दात (प्रतिवादी संजना र उमेश)	३,८१,८२८।३९	-	३,८१,८२८।३९
४.	बचतपत्र (संजना)	३,००,०००।-	-	३,००,०००।-

नेपाल कानून पत्रिका, २०७२, चैत

५.	सेयर	२,८२,६००।-	-	२,८२,६००।-
६.	गहना	५८,५६३।२३	-	५८,५६३।२३
७.	बरामद नगद	६,५२,५००।-	-	६,५२,५००।-
८.	ऋण लगानी	१,००,०००।-	-	१,००,०००।-
९.	स्वयंकर घोषणा	५०,०००।	५०,०००।	-
१०.	नातेदारका नाममा राखेको रकम	८४,५५,६२०।९६	-	८४,५५,६२०।९६
	जम्मा रू.	१,२८,९२,३८९।३५	१,२७,०२६।७७	१,२७,६५,३६२।५८

(२) पुनरावेदक प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीसमेतको आय:

पुनरावेदक प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मी तथा निजको श्रीमतीसमेतले जाँच अवधिमा आर्जन गरेको स्रोत खुलेको आयलाई देहायबमोजिम बुँदागतरूपमा विश्लेषण गरिएको छ:

(क) निजामती सेवामा प्रवेश गर्नुभन्दा अगाडिको आय

७९. पुनरावेदक प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीले सार्वजनिक सेवामा प्रवेश गर्नुअघि भिडियो देखाउने र सानोतिनो ठेक्काको काम गरी रू. ३,५०,०००।- आर्जन गरेको भनी बयान जिकिर लिएको देखिन्छ। अभियोग पत्रमा समेत निज प्रतिवादीको बैंक खातामा मिति २०४८।८।२५ मा रू.६५,०००।- र २०४९।४।२९ मा ३०,०००।- ड्राफ्टमार्फत जम्मा भएको देखिएको भनी सो रकमलाई निजको सार्वजनिक सेवामा प्रवेशभन्दा अगाडिको आयका रूपमा मान्यता दिएको देखिन्छ। उक्त रू. ९५,०००।- लाई विशेष अदालतले पनि सेवा प्रवेशपूर्वको प्रतिवादीको आयको मान्यता दिएको देखियो। सेवा प्रवेश अघि बयानमा जिकिर लिएअनुरूप रू.३,५०,०००।- आय कायम गर्नुपर्नेमा कम गरेको विशेष अदालतको फैसला नमिलेको भन्ने प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर रहेको देखियो।

८०. उक्त जिकिर सम्बन्धमा अभियोग पत्रमा उल्लेख भएको निज प्रतिवादीले राजस्व समूहमा प्रवेश गर्दा २०५० सालमा पेस गरेको सम्पत्ति विवरणमा ऋण सापटी दिएको विवरणमा मोहन शाक्य मैतिदेवीलाई रू.५०,०००।- मिति २०५१ असारभित्र फिर्ता गर्ने गरी र गोविन्द पुडासैनी विराटनगरलाई रू.९५,०००।- २०५० चैतभित्र फिर्ता गर्ने गरी ऋण दिएको भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ। पुनरावेदक प्रतिवादीले सार्वजनिक पदमा प्रवेश गर्नुअघि समेत काम गरी आय आर्जन गरेको भन्ने मौकैदेखि जिकिर लिई ऋण दिएको भनी ०५० सालमा सम्पत्ति विवरण पेस गर्दा उल्लेख गरेको उक्त रकमलाई समेत निजको सेवा प्रवेशपूर्वको स्रोत खुलेको आयमा समावेश गर्नुपर्ने हुन्छ। यसबाट रू.१,४५,०००।- प्रतिवादीको यस शिर्षकअन्तर्गत थप हुने भई सेवा प्रवेशपूर्वको कुल आय रू. २,४०,०००।- कायम हुने देखियो।

(ख) निजामती सेवामा प्रवेशपछिको तलब :

८१. पुनरावेदक प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीको सार्वजनिक पदमा बहाल भएपछि तलब भत्ता, दर्शन खर्च, निर्वाचन भत्ता, महङ्गी, दैनिक तथा भ्रमण भत्ता बिदाबापतको रकमबापत समेत जम्मा रू.५,६६,४९५।- आय प्राप्त गरेको भनी सो रकमलाई विशेष अदालतले प्रतिवादीको स्रोत खुलेको आयमा समावेश गरेको देखियो।

विशेष अदालतको सो विश्लेषणउपर प्रतिवादीको पुनरावेदनमा कुनै जिकिर लिइएको पाइएन । वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदनपत्रमा दर्शै खर्च, महङ्गी भत्ता तथा दैनिक भ्रमण भत्ता सम्बन्धित प्रयोजनमा खर्च भै जाने हुँदा आयको रूपमा समावेश गर्न नमिल्ने भन्ने जिकिर लिएको पाइयो ।

८२. वस्तुतः के कति आय आर्जन गरिएको र त्यसरी आय आर्जन गरिएकोमध्ये के कति बचत हुने वा नहुने भन्ने कुरा एकै होइनन् । प्रस्तुत गैरकानूनीरूपमा सम्पत्ति आर्जन गरेको भन्ने मुद्दामा के कुन स्रोतबाट सम्पत्ति आर्जन गरिएको हो भन्ने कुरा नै निर्णायक हुन्छ । आर्जन गरिएको स्रोत वैध छ भने त्यसलाई आयको मान्यता दिनुपर्ने हुन्छ । आर्जन गरिएको आयबाट कुनै रकम खर्च गर्नुपर्ने प्रकृतिको देखिएको भन्नेमात्र आधारमा त्यस्तो सम्पत्तिलाई आयको मान्यता दिन नमिल्ने वा वैध नहुने भनी कोरा अनुमान गर्न मिल्दैन । कुनै वैध आयको रकममध्ये के कति खर्च हुने वा बचत हुने हो भन्ने कुरा वस्तुनिष्ठ आधार वा मापदण्ड बेगर मनोगतरूपमा निश्चित गर्न सकिँदैन । यसको लागि स्वीकृत राष्ट्रिय मापदण्ड हुनुपर्दछ । मापदण्ड भएकै अवस्थामा पनि सबै व्यक्तिको खर्च र बचत गर्ने शैली तथा तौरतरिका र त्यसको परिमाण एकै हुनुपर्छ भन्ने जरूरी हुँदैन । आम्दानी र खर्चको वस्तुनिष्ठ आधार तथा सोको माग दाबीको अभावमा केवल पुनरावेदन तहमा जिकिर लिएको भरमा वैध आयको रकमलाई खर्च हुने रकम मान्न मिलेन । सो रकमलाई समेत आयस्रोतमा गणना गरेको विशेष अदालतको फैसला अन्यथा देखिएन ।

(ग) प्रतिवादी संजना काफ्ले (रेग्मी) को तलब

८३. पुनरावेदक प्रतिवादी संजना काफ्ले (रेग्मी) मिति २०४८।०।६ देखि २०५१ जेठसम्म नेपाल दुरसञ्चार संस्थानमा कार्यरत रहँदा तलब र बोनसबापत रु.७९,४६८।०९ प्राप्त गरेको भनी

सो रकमलाई अभियोग पत्रमा स्वीकारै गरेको र विशेष अदालतले सो रकमलाई आयमा समावेश गरेको देखियो । दुरसञ्चार संस्थानको नोकरी छाडि घरमा बस्दा ट्युसन पढाएर र सिलाई बुनाई गरी रु. ३,२०,०००।- आय प्राप्त गरेकोमा त्यसलाई विशेष अदालतले मान्यता नदिएको हुँदा आयको मान्यता दिनु पर्दछ भन्नेसमेत पुनरावेदक प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मी र संजना काफ्ले (रेग्मी) को पुनरावेदन जिकिर रहेको पाइन्छ । तर मिसिल हेर्दा पुनरावेदक प्रतिवादीले लिएको उक्त जिकिर प्रमाणित हुने कुनै प्रमाण पेस भएको नदेखिँदा मौखिकरूपमा लिइएको जिकिरअनुरूप आय कायम गर्न मिल्ने आधार देखिएन ।

(घ) दाइजो रकम

८४. पुनरावेदक प्रतिवादी संजना काफ्ले (रेग्मी) ले विवाहमा प्राप्त गरेको रु. १,५०,०००।- लाई अभियोगपत्रमा नै वैध आय मानी गणना गरेको र सो रकमलाई तदनुरूप नै विशेष अदालतले समेत मान्यता दिएको देखिँदा दुवै पक्षको पुनरावेदन जिकिर नभएको सो विषयमा थप विवेचना गरिरहनु परेन ।

(ङ) घर भाडा

८५. पुनरावेदक प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीका नामको का.जि.का.म.न.पा. वडा नं. ९ कि. नं. ६३ मा रहेको घरको भाडाबापत रु.१,२६,०००।- प्राप्त गरेको भनी निज प्रतिवादीले बयानमा जिकिर लिई विशेष अदालतबाट त्यसलाई वैध आयमा समावेश गरेको पाइयो । उक्त घर निर्माणको सम्पूर्ण स्रोत नै पुष्टि हुन नआएको हुँदा घरभाडालाई मान्यता दिन नमिल्ने भन्नेसमेत नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर रहेको देखिन्छ । कुन सम्पत्ति वैध हो र कुन होइन भन्ने कुरा समग्र आय र सम्पत्तिको विश्लेषणपश्चात् मात्र यकिन हुने विषय भएकोले पहिले नै घर निर्माणको स्रोत पुष्टि नभएको भनी घर बहालबापत प्राप्त आयलाई मान्यता

नदिने भन्ने कुरा न्यायोचित हुन सक्दैन । पुनरावेदक प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीको काठमाडौंको सहरी क्षेत्रमा घर रहेको भन्ने कुरामा विवाद नभएको र अढाई तल्लाको घरको एक तल्ला भाडामा लगाएको भनी जिकिर लिएको देखिँदा उक्त जिकिर अस्वाभाविक देखिँदैन । घरभाडाबाट प्राप्त भएको भनी प्रतिवादी जिकिर लिएको सानोतिनो रकमलाई आयको मान्यता दिएको विशेष अदालतको विश्लेषणलाई छिद्रान्वेषण गरी अन्यथा गरिरहनु परेन ।

(च) जग्गा बिक्री

८६. पुनरावेदक प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीलाई जग्गा बिक्रीबाट रु.१६,५००।- आय प्राप्त भएको भनी विशेष अदालतबाट आयमा गणना गरेको र सो सम्बन्धमा दुवै पक्षको पुनरावेदनमा कुनै जिकिर नलिएको हुँदा पुनरावेदन जिकिर नै नभएको त्यस विषयमा यस अदालतले थप विचार गरिरहनु परेन ।

(छ) दीपक राईबाट प्राप्त रकम

८७. पुनरावेदक प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीको कृषि विकास बैंक पुतलीसडकस्थित बचत खाता नं. ११०१४० मा रहेको रकममध्ये रु.१,२०,०००।- दीपक राईले नेपाल बैंक लिमिटेड रानी विराटनगरबाट ड्राफ्ट बनाई पठाइदिएको कुरा प्रमाणबाट देखिएको र सो रकम फिर्ता भएको नदेखिएको भनी विशेष अदालतले प्रतिवादीको आयमा समावेश गरेको देखिन्छ । त्यस सम्बन्धमा वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदनमा अन्यथा जिकिर लिएको नदेखिँदा केही बोली रहनु परेन ।

(ज) कृषि आय:

८८. पुनरावेदक प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीले निज तथा निजको पिता/माता र दाजुभाइसमेतका परिवारका सदस्यहरू सगोलमै रहेको र कृषि आयबापत १८ लाख प्राप्त भएको भन्ने जिकिर

लिएको देखिन्छ । विशेष अदालतबाट प्रतिवादीको जिकिरअनुरूप नै जाँच अवधिमा निजको पारिवारिक कृषि आय रु.१८,००,०००।- रहेको र प्रतिवादीसमेत ५ अंशियार भएको भनी ५ भागको १ भागसम्म रु.३,६०,०००।- प्रतिवादीको कृषि आयमा गणना गरेको देखियो ।

८९. वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदनपत्रमा उक्तबमोजिम कृषि आय हुने होइन भन्ने जिकिर लिएको देखिँदैन । केवल कृषि आय पारिवारिकरूपमा खर्च भैजाने प्रकृतिको हुँदा खर्च नकटाई आयमा समावेश गर्न नमिल्ने भन्नेसम्मको जिकिर लिएको देखिन्छ । त्यस्तै पुनरावेदक प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मी तथा अ.बं. १३९ नं. बमोजिम बुझिएका निजका बाबु र दाजुभाइहरूले पेस गरेको पुनरावेदन पत्रमा सबै परिवार सगोलमै रहेबसेको हुँदा एकमुष्टरूपमा रु.१८,००,०००।- लाई नै कृषि आयको मान्यता दिनुपर्ने भन्नेसमेत जिकिर लिएको देखिन्छ ।

९०. वस्तुतः कृषि आय निर्धारण सम्बन्धमा यस अदालतबाट यस्तै प्रकृतिका अन्य मुद्दाहरूमा यसअघि नै निश्चित मापदण्ड कायम भै व्याख्या भैसकेको देखिन्छ । तर विशेष अदालतबाट पुनरावेदक प्रतिवादीको कृषि आय कायम गर्न अवलम्बन गरिएको मापदण्डका सम्बन्धमा वादी पक्षको पुनरावेदन पत्रमा कुनै जिकिर नरहेकोले जिकिर नै नरहेको प्रस्तुत मुद्दाको तथ्यगत विषयमा बोली अन्यथा गरिरहन मिलेन । जहाँसम्म कृषि आयलाई प्रतिवादीको पारिवारिक खर्चमा समावेश गर्नुपर्नेमा छुट्टै आयको रूपमा गणना गरेको मिलेन भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर रहेको छ, सो सम्बन्धमा विचार गर्दा प्रतिवादीको पारिवारिक खर्च यो यति लाग्ने भनी अभियोग पत्रमा कुनै निश्चित मापदण्डमा आधारित भै ठोस दाबी लिन सकेको पाइँदैन । यसरी सुरु अभियोग पत्रमा दाबी लिन नसकेको विषयमा पुनरावेदन तहमा आएर मात्र लिइएको दाबी थप दाबी हुन जाने हुँदा

त्यस्तो जिकिरका आधारमा कृषि आयलाई अन्यथा गर्न मिलेन ।

११. त्यस्तै पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले पुरै कृषि आयलाई उमेशकुमार रेग्मीको आयको रूपमा मान्यता दिनुपर्ने भनी लिएको जिकिर सम्बन्धमा विचार गर्दा, प्रतिवादी तथा निजका बाबु, आमा र दाजुभाइसमेतका अंशियारहरू सगोलमा रहेको भन्ने कुरालाई निज पुनरावेदक प्रतिवादीले नै स्वीकार गरेको देखिन्छ । तर पुनरावेदक प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मी आफ्नो श्रीमती र छोराछोरीसहित काठमाडौंमा बस्दै आएको र परिवारका अन्य सदस्यहरू निजको साथमा नभई स्वतन्त्ररूपमा बसेको भन्ने देखिन्छ । छुट्टीभिन्न भएको भन्नेसम्म अवस्था नभए पनि सबै अंशियारहरूले आ-आफ्नैरूपमा व्यवहार चलाई स्वतन्त्ररूपमा बसेको स्थितिमा सगोलबाट प्राप्त भएको आयमा सबैको बराबर भाग लाग्ने अनुमान गर्ने कुरासम्म स्वाभाविक हुन्छ । पुनरावेदक प्रतिवादीका अन्य अंशियारको आयस्रोत तथा सम्पत्तिसमेतका सम्बन्धमा अनुसन्धान गरी अभियोजनको दायरामा ल्याएको भन्ने पनि देखिँदैन । सबै अंशियारसँग रहेको सम्पत्ति र आयस्रोतलाई अनुसन्धान र अभियोजनको दायरामा नल्याइएको यस स्थितिमा अन्य अंशियारको आयलाई प्रस्तुत मुद्दाका मुख्य प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीको एकलौटी आयमा समावेश गर्न नमिल्ने हुँदा प्रतिवादीहरूको सोतर्फको पुनरावेदन जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन ।

(झ) ब्याज रकम

१२. पुनरावेदक प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मी र निजको श्रीमती संजना रेग्मीको नाममा विभिन्न बैंकमा रहेको निक्षेप र बचतपत्रको ब्याजबापत रु.२,५७,६२४।२७ प्राप्त गरेकोमा वैध र अवैध आयबाट आर्जन भएको रकमको ब्याज छुट्याउन

सकिने अवस्था नभएकोले यस्तै प्रकृतिका अन्य मुद्दामा प्राप्त ब्याजको ३० प्रतिशतलाई आयमा गणना गर्ने गरिएबाट यस मुद्दामा पनि ३० प्रतिशतले हुने रु. ७७,२८७।२९ सम्म प्रतिवादीको आयमा समावेश हुने भनी विशेष अदालतबाट ब्याज आयमा समावेश गरेको देखियो । यस सम्बन्धमा वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन पत्रमा कुनै जिकिर रहेको नपाइँदा अन्यथा बोल्न मिल्ने देखिएन ।

१३. पुनरावेदक प्रतिवादीले ब्याजबापत रु.२,५७,६२४।२७ आय प्राप्त गरेको हुँदा ३० प्रतिशतले हुन आउने रु.७७,२८७।२९ लाई मात्र ब्याज आयमा समावेश गरेको त्रुटिपूर्ण हुँदा पुरै रकमलाई ब्याजको रूपमा मान्यता दिइनु पर्ने भन्नेसमेत पुनरावेदन जिकिर लिएको पाइयो । वस्तुतः पुनरावेदक प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मी र संजना काफ्ले (रेग्मी) नामका विभिन्न बैंक खाताबाट जाँच अवधिमा तीसौं लाखभन्दा बढीको कारोबार भएको भन्ने देखिएकोमा हाल कायम रहेको जम्मा रु.३,८१,८२८।३९ रकमलाई मात्र स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने बिगोमा समावेश गरेको देखिन्छ । अर्थात् हाल कायम नरहेको रकमका सम्बन्धमा दाबी नै लिएको देखिँदैन । हाल कायम रहेको उक्त निक्षेप रकम रु.३,८१,८२८।३९ को ब्याज पुनरावेदनपत्रमा उल्लेख गरेबमोजिम रु.२,५७,६२४।२७ हो भन्ने नदेखिई साबिकदेखि गरिएको कारोबारबापत प्राप्त भएको कुल ब्याज रु.२,५७,६२४।२७ भएको भन्ने देखिन्छ । बैंक खातामा साबिकदेखि प्राप्त भएको ब्याज आयको दाबी लिने हो भने सो समयमा जम्मा भएको सम्पूर्ण निक्षेप रकमको स्रोत पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले पुष्टि गर्नुपर्ने हुन्छ । जाँच अवधिमा बैंकमा जम्मा भएको निक्षेप रकमको स्रोत पुष्टि गर्न नपर्ने तर त्यसबाट प्राप्त भएको सम्पूर्ण ब्याजलाई आयको मान्यता दिनुपर्ने भन्ने प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकिर आधारहीन देखिएकोले सहमत हुन सकिएन ।

(ज) गोपाल शर्माबाट लिएको कर्जाको हकमा

९४. पुनरावेदक प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीले आफ्नो ज्वाइँ गोपाल शर्माबाट रु.५,००,०००।- कर्जा लिएको हुँदा सो रकमलाई आफ्नो आयमा गणना गरिपाउँ भनी बयानमा जिकिर लिएको देखिन्छ। गोपाल शर्मा पौडेलको नाममा हिमालयन सहकारी संस्था लि.मा रहेको १०१९२ नं. को बचत खाताबाट एकाउण्ट पेयी गरी चेक नं.००१६८१ मिति २०५५।१।३० मा उमेशकुमार रेग्मीको सोही संस्थामा रहेको बचत खाता नं.१०२१९ मा रु.५०,०००।- ट्रान्सफर भएको देखिँदा सो रु.५०,०००।- सम्म निज पुनरावेदक प्रतिवादीले गोपाल शर्माबाट ऋण लिएको तथ्य समर्थित भएको भनी विशेष अदालतबाट आयमा समावेश गरेको देखियो।

९५. यस विषयमा वादी पक्षको पुनरावेदन पत्रमा कुनै जिकिर लिएको नपाइए पनि घरसारको तमसुक गरी लिएको उक्त कर्जामध्येको बाँकी रु.४,५०,०००।- समेतको पुरै रकमलाई आयको मान्यता दिनुपर्ने भन्ने प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीको पुनरावेदन जिकिर रहेको देखिन्छ। प्रथमतः पचास हजार रकम बैंकिङ प्रणालीबाट लिनेले बाँकी रकम घरसारमा लिएको भन्ने पुनरावेदन जिकिर विश्वसनीय देखिँदैन। यस प्रकृतिका मुद्दामा घरसारमा ऋण लिएको भनी प्रतिवादी पक्षले आफ्नो आयस्रोत बढाउन खोज्नु स्वाभाविक भएको हुँदा दुई व्यक्ति बिच परस्पर सहमति गरी जुनसुकै बखत घरसारको लिखत तयार पार्न सक्ने नै हुन्छ। त्यसमा पनि गोपाल शर्मा भन्ने व्यक्ति आफ्नो ज्वाइँ भएको भन्ने कुरालाई पुनरावेदकले यस अदालतसमक्षको पुनरावेदन पत्रमा नै स्वीकार गरेको हुँदा ज्वाइँ जेठानबिच भएको त्यस्तो घरसारको कागज र बकपत्रका भरमा आयको मान्यता दिन मिल्ने नदेखिएकोले यसतर्फको पुनरावेदन जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन।

(ट) कर्जा फिर्ता

९६. केशब साह भन्ने व्यक्तिलाई रु.१,००,०००।- कर्जा दिएकोमा सो फिर्ता भएको भन्ने पुनरावेदक प्रतिवादीको जिकिर रहेको र कर्जा फिर्ता गरेको तथ्य प्रमाणित भएकोले सो रकमलाई विशेष अदालतले पुनरावेदक प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीको आयमा गणना गरेको देखियो। त्यस सम्बन्धमा वादी पक्षको पुनरावेदन पत्रमा कुनै जिकिर लिइएको नदेखिँदा थप विचार गरिरहनु परेन।

(ठ) अन्य विविध आय

९७. पुनरावेदक प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मी र संजना काफ्ले (रेग्मी) को पुनरावेदन पत्रमा मुख्यतः सहोदर दिदी शोभादेवी अर्यालबाट जग्गा बिक्री गर्न बैनास्वरूप लिएको रु.३,२०,०००।-, साली सृजना काफ्लेले राख्न दिएको घरबाट बरामद भएको रु.६,००,०००।-, भाइ मधुसूदन भट्टराईले घर पठाउन भनी श्रीलंकाबाट पठाएको रु.२,००,०००।-, दाजु रमेश रेग्मीले काठमाडौंमा घर जग्गा किन्न पठाएको रु.१२,००,०००।- समेतको रकम आयमा गणना गरिपाउँ भन्नेसमेत जिकिर लिएको देखिन्छ। त्यस्तै विशेष अदालतले अ.बं. १३९ नं. बमोजिम बुझेका मुख्य प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीका बाबु लक्ष्मीप्रसाद रेग्मी र दाजु रमेश रेग्मीले आफूहरू सगोलमा नै रहेको हुँदा सगोलको आय आर्जनबाट बढे बढाएको सम्पत्तिलाई प्रतिवादी उमेश रेग्मीको आर्जनबाट मात्र खरिद भएको मान्न नमिल्ने र रमेश रेग्मीले घर बनाउँदा बाह्र लाख पठाएकोमा त्यसलाई समेत आयमा समावेश गर्नुपर्ने भन्नेसमेत जिकिर लिएको पाइन्छ।

९८. पुनरावेदकहरूले लिएको उपर्युक्त पुनरावेदन जिकिरका सम्बन्धमा विशेष अदालतको फैसलामा समेत विवेचना भई प्रमाणबाट समर्थित हुन नआएको भनी आयको मान्यता दिन नमिल्ने भन्ने

निष्कर्षमा पुगेको देखिन्छ । पुनरावेदन अदालतले यस सम्बन्धमा गरेको विश्लेषण यो यति आधार कारण वा प्रमाणबाट नमिलेको भनी निश्चितरूपमा पुनरावेदनपत्रमा जिकिर लिन सकेको पाइँदैन । प्रमाणबाट समर्थित हुन नसकेको विषयमा पुनरावेदन पत्रमा जिकिर लिएका भरमा आयको मान्यता दिन मिल्ने देखिएन ।

माथिका प्रकरणहरूमा गरिएको विवेचनाबाट पुनरावेदक प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीको वैधानिक आयका स्रोतहरू देहायबमोजिम रहेको पाइयो:

क्र. सं.	आय प्राप्त भएको स्रोत	विशेष अदालतले कायम गरेको रू.	यस अदालतको विश्लेषणबाट परेको भिन्नता रू.	खुद कायम हुन आएको जम्मा रकम रू.
१.	सेवा प्रवेश अगाडिको आय	९५,०००।-	१,४५,०००।- थप	२,४०,०००।-
२.	तलब भत्ता	५,६६,४९५।-	-	५,६६,४९५।-
३.	प्र. संजना काफ्ले (रेग्मी) को तलबसमेत	७९,४६८।७९	-	७९,४६८।७९
४.	प्र. संजना काफ्ले (रेग्मी) को दाइजो पेवा	९,५०,०००।-	-	९,५०,०००।-
५.	घर भाडा	९,२६,०००।-	-	९,२६,०००।-
६.	जग्गा बिक्री	९६,५००।-	-	९६,५००।-
७.	दीपक राईबाट कर्जा फिर्ता	९,२०,०००।	-	९,२०,०००।
८.	कृषि आय	३,६०,०००।	-	३,६०,०००।
९.	बैंक ब्याज	७७,२८७।२९	-	७७,२८७।२९
१०.	ऋण रकम फिर्ता	९,००,०००	-	९,००,०००
११.	गोपाल शर्माबाट	५०,०००	-	५०,०००
	जम्मा रू.	९७,३२,६७९।०८	१,४५,०००।-	९८,७७,६७९।०८

९९. विशेष अदालतले गरेको विश्लेषणका सम्बन्धमा माथि प्रकरण प्रकरणमा गरिएको विवेचनाबाट पुनरावेदक प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीले स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने जाँच अवधिको कुल सम्पत्ति रू. ९,२७,६५,३६२।५८ देखिएकोमा सोही अवधिमा निजलाई वैधानिक स्रोतहरूबाट जम्मा रू. ९८,७७,६७९।०८ प्राप्त भएको देखियो । यसप्रकार पुनरावेदक प्रतिवादीको आयस्रोत र सम्पत्तिको तुलना गरी हेर्दा निजले कानूनबमोजिम प्राप्त गरेको आयस्रोतबाट रू.९,०८,८७,६९९।५० बिगो बराबरको सम्पत्ति स्रोत पुष्टि भएको देखिएन ।

१००. भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) तथा ४७ बमोजिम स्रोत पुष्टि नभई गैरकानूनी ठहर भएको तथा सोबाट बढे बढाएको सम्पत्ति जफत हुने भएकोले पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको साथमा रहेको र अन्य व्यक्तिको बैंक खातामा लुकाएर राखेको सम्पत्तिमध्ये के कुन सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि हुने हो र के कुन सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि नहुने हो भन्ने विषयमा विश्लेषण गर्नुपर्ने हुन्छ । आरोपपत्रमा हालको मूल्यको आधारमा घरजग्गाको मूल्याङ्कन गरी स्रोत खुलेको र नखुलेको सम्पत्तिको भिन्नता गरिएको देखिन्छ । तर सम्पत्तिको मूल्याङ्कन हालको मूल्यका आधारमा नभई आर्जन गर्दाको तत्कालीन मूल्यका आधारमा हुनुपर्ने मान्यता अदालतबाट कायम

भएकोले वादी पक्षले स्रोत खुलेको र नखुलेको भनी आरोपपत्रमा उल्लेख गरेको आधारमासमेत भिन्नता आउने स्पष्ट छ । प्रतिवादीको प्रत्येक आर्थिक वर्षको वैध आय स्रोत र निजले गरेको खर्च तथा आर्जन गरेको सम्पत्तिको यकिन, वस्तुनिष्ठ र तुलनात्मक आधारसहित दाबी नलिइएसम्म कुन सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि भएको हो र कुन सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि नभएको भनी निर्धारण गर्ने विषय जटिल बन्ने कुरा स्पष्ट छ । त्यसैले यस अदालतले न्यायिक विवेकका आधारमा आयस्रोत, सम्पत्तिको परिमाण र आर्जन गर्दाको अवस्थासमेतलाई विचार गरी जफत प्रयोजनको लागि स्रोत पुष्टि हुन नसकेको सम्पत्तिको निर्धारण गर्दै आएको छ । प्रतिवादीको आय स्रोत प्राप्त हुने अवस्था र अमूक सम्पत्ति आर्जन गरिएको समयसमेतलाई विचार गरी यससम्बन्धी न्यायिक निष्कर्षमा पुग्न पर्ने हुन्छ ।

१०१. त्यसैले विशेष अदालतले जफत हुने ठहर्याएको सम्पत्तिमध्येबाटै यस अदालतको विश्लेषणबाट फरक परेको बिगोअनुरूप जफत हुने सम्पत्ति यकिन गर्नु अन्यथा हुने देखिएन । यस आधारबाट विश्लेषण गर्दा अभियोगपत्रमा दाबी लिएका सुशीला कुमारी काफ्ले (अर्याल) का नामको कृषि विकास बैंक रत्नपार्क शाखाको बचत खाता नं. ०७२०४०१ मा रहेको रु. १९,९३,०५४।०३, उषादेवी काफ्ले नामको कृषि विकास बैंक गौशालाको बचत खाता नं. ३११५६६ मा रहेको रु. ३४,२७,१२९।४८, ऐ.नामको ऐ. बैंकको मुद्दती खाता नं. २३४९७५ मा रहेको रु. १०,००,०००।-, सुधीर कुमार काफ्ले नामको ऐ. बैंक रत्नपार्क शाखाको बचत नं. ९३१०४४ मा रहेको रु. २०,३५,४३७।४५ समेतका मौज्जात र सोबाट बढे बढाएको रकम तथा पुनरावेदक प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीको का.जि.का.म.न.पा वडा नं. ९ कि.नं. ६३ क्षेत्रफल ०-६-२-० रोपनी मोल रु. १,६२,५००।- पर्ने जग्गा र सोही जग्गामा बनेको रु. १८,००,०००।- पर्ने घर, प्रतिवादीको घरबाट बरामद

भएको रु. ६,५२,५००।- मध्ये रु. ४,६९,५७०।५४ समेतको चल अचल सम्पत्ति जफत हुने देखियो ।

१०२. अब, विशेष अदालतको फैसला मिलेको छ वा छैन र पुनरावेदक वादी तथा प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने हो वा होइन भन्ने निर्णय दिनु पर्ने हुन आएको अन्तिम प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्दा विशेष अदालतको फैसलाका सम्बन्धमा माथिका विभिन्न प्रकरणहरूमा गरिएको सम्पत्तिको मूल्याङ्कन तथा आयको विवेचनाबाट पुनरावेदक प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीको जाँच अवधिको कुल सम्पत्ति रु. १,२७,६५,३६२।५८ देखिएकोमा सोही अवधिमा निजलाई वैधानिक स्रोतहरूबाट जम्मा रु. १८, ७७,६७१।०८ प्राप्त भएको देखियो । यस आधारमा प्रतिवादीको वैध आय स्रोतभन्दा रु. १,०८,८७,६९१।५० बिगो बराबरको सम्पत्ति बढी देखिन आएको छ । त्यसैले पुनरावेदक प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीले स्रोत पुष्टि गर्न नसकेको रु. १,०८,८७,६९१।५० बराबरको सम्पत्ति नै निजले गैरकानूनीरूपमा आर्जन गरेको देखिन आयो ।

१०३. तसर्थ, पुनरावेदक प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीले जम्मा रु. १,०८,८७,६९१।५० बराबरको चलअचल सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि गर्न सकेको नदेखिएकोले सोहीबमोजिम बिगो कायम गर्नुपर्नेमा रु. १,११,५९,७१८।२७ बिगो कायम गरेको हदसम्म विशेष अदालतको मिति २०६७।१।१४ को फैसला मिलेको नदेखिँदा बिगोको हकमा केही उल्टी भई उल्लिखित कानूनी व्यवस्था, प्रतिपादित सिद्धान्त र तथ्य एवम् प्रमाणहरूको विश्लेषणसमेतको विवेचित आधार कारणबाट पुनरावेदक प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीले जम्मा बिगो रु. १,०८,८७,६९१।५० बराबरको चलअचल सम्पत्ति गैरकानूनीरूपमा आर्जन गरी आफ्नो साथमा तथा आफन्तहरूका नाममा लुकाई राखी भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) अन्तर्गतको कसुर गरेको ठहर्छ । सो ठहर्नाले निज

पुनरावेदक प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीलाई भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(२) अनुसार बिगोबमोजिम रु.१,०८,८७,६९१।५० जरिवाना र एक वर्ष कैद हुन्छ।

१०४. साथै स्रोत पुष्टि हुन नसकेको पुनरावेदकहरू सुशीलाकुमारी काफ्ले (अर्याल) का नामको कृषि विकास बैंक रत्नपार्क शाखाको बचत खाता नं. ०७२०४०९ मा रहेको रु.१९,९३,०५४।०३, उषादेवी काफ्ले नामको कृषि विकास बैंक गौशालाको बचत खाता नं. ३११५६६ मा रहेको रु. ३४,२७,१२९।४८, ऐ. नामको ऐ. बैंकको मुद्दती खाता नं. २३४९७५ मा रहेको रु.१०,००,०००।-, सुधीरकुमार काफ्ले नामको ऐ. बैंक रत्नपार्क शाखाको बचत नं. ९३१०४४ मा रहेको रु.२०,३५,४३७।४५ समेतका मौज्दात र सोबाट बढे बढाएको रकम तथा पुनरावेदक प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीको का.जि. का.म.न.पा वडा नं. ९ कि.नं. ६३ क्षेत्रफल ०-६-२-० रोपनी मोल रु.१,६२,५००।- पर्ने जग्गा र सोही जग्गामा बनेको रु.१८,००,०००।- पर्ने घर र प्रतिवादीको घरबाट बरामद भएको रु. ६,५२,५००।- मध्ये रु. ४,६९,५७०।५४ समेतको चल अचल सम्पत्ति र सोबाट बढे बढाएको सम्पत्तिसमेत भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(२) तथा दफा ४७ बमोजिम जफत हुने ठहर्छ। अरूमा तपसिलबमोजिम गर्नु।

तपसिल

माथि ठहर खण्डमा उल्लेख भएबमोजिम विशेष अदालतको फैसला केही उल्टी भई पुनरावेदक प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीलाई १ (एक) वर्ष कैद हुने ठहरी फैसला भएकाले निज प्रतिवादी मिति २०५९।४।३१ देखि २०५९।९।२९ सम्म जम्मा ।५।२ (पाँच महिना दुई दिन) थुनामा बसेको देखिएकोले सो अवधि कटाइ बाँकी कैद छ (६) महिना अट्टाइस (२८) दिनको लगत कसी असुलउपर गर्नु भनी

प्रस्तुत फैसलाको प्रतिलिपिसहित काठमाडौं जिल्ला अदालतमा लगत दिनु १
विशेष अदालत, काठमाडौंको फैसला केही उल्टी भई पुनरावेदक प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीलाई रु. १,०८,८७,६९१।५० जरिवाना हुने ठहर भएको हुँदा निजलाई लागेको उक्त जरिवानाको लगत कसी असुलउपर गर्न प्रस्तुत मुद्दाबाट रोक्का भएको सम्पत्तिको विवरणसहित काठमाडौं जिल्ला अदालतमा लगत पठाउनु २
माथि ठहर खण्डमा लेखिएबमोजिम निम्न लिखित प्रतिवादीहरूका नाममा रहेका निम्नबमोजिमको घरजग्गा, बैंक खातामा रहेको निक्षेप र बरामद भएको नगद भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(२) र दफा ४७ अनुसार जफत हुने ठहर भएकोले कानूनबमोजिम सदरस्याहा, लिलाम बिक्री गरी राजस्वमा आम्दानी बाँध्नु भनी काठमाडौं जिल्ला अदालतमा लेखी पठाउनु ३

- (क) सुशीला कुमारी अर्याल नामको कृषि विकास बैंक रत्नपार्क शाखाको बचत खाता नं. ०७२०४९ मा मौज्दात रु. १९,९३,०५४।०३
(ख) उषादेवी काफ्ले नामको कृषि विकास बैंक गौशालाको बचत खाता नं. ३११५६६ मा रहेको रु.३४,२७,१२९।४८
(ग) ऐजनका नामको ऐजन बैंकको मुद्दती खाता नं. २३४९७५ मा रहेको रु. १०,००,०००।-
(घ) सुधीरकुमार काफ्ले नामको कृषि विकास बैंक रत्नपार्क शाखाको बचत खाता नं. ९३१०४४ मा रहेको रु. २०,३५,४३७।४५
(ङ) पुनरावेदक प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीको घरबाट बरामद भएको रु.६,५२,५००।- मध्ये रु. ४,६९,५७०।५४
(च) पुनरावेदक प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीको नामको का.जि.का.म.पा. वडा नं. ९, कि.नं.

६३ को मोल रु.१,६२,५००।- पर्ने जग्गा
(छ) ऐजन जग्गामा निर्मित मोल
रु.१८,००,०००।- कायम भएको घर।

निर्णय नं.१५०६

पुनरावेदक प्रतिवादी उमेशकुमार रेग्मीलाई प्रस्तुत फैसलाले लागेको कैद र जरिवाना असुलउपर भई प्रस्तुत फैसला पूर्णरूपमा कार्यान्वयन भएपछि रोकका रहेको बाँकी सम्पत्ति र जेथा जमानत फिर्ता वा फुकुवा गरिपाउँ भनी निज पुनरावेदक प्रतिवादीको कानूनका म्यादभित्र दरखास्त परे नियमानुसार फिर्ता र फुकुवा गर्न सम्बन्धित कार्यालयमा लेखी पठाउनु भनी विशेष अदालत काठमाडौंमा लेखी पठाउनु.....४ प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी फैसलाको प्रतिलिपि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय र अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगसमेतलाई पठाइदिनु...५ प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी विद्युतीय प्रति प्रविष्ट गराई मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु.....६

उक्त रायमा सहमत छु।
स.प्र.न्या.कल्याण श्रेष्ठ

इजलास अधिकृत: विश्वनाथ भट्टराई
इति संवत् २०७२ साल माघ १२ गते रोज ३ शुभम्।

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री गोविन्दकुमार उपाध्याय
फैसला मिति : २०७१।८।२३।३
०६८-CR-०१४४

मुद्दा: जबरजस्ती करणी र चोरी

विशेष प्रकृतिका मुद्दाहरूको कारवाहीमा पक्षको गोपनीयता कायम राख्नेसम्बन्धी कार्यविधि निर्देशिका, २०६४ बमोजिम पीडितको पहिचान खुल्ने विवरण गोप्य राखिएको छ।

पुनरावेदक / वादी : क कुमारीको जाहेरीले नेपाल सरकार

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / प्रतिवादी : रामेछाप जिल्ला, वेथान गा.वि.स.
वडा नं. २ घर भै हाल भक्तपुर सल्लाघारी बस्ने
बलराम दवाडी भन्ने ध्यानबहादुर खड्का

- चोरी गरेका गर गहना भक्तपुरको सुन पसलमा लगी बिक्री गरेको हुँ भनी प्रतिवादीले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष बयान गर्दा स्वीकार गरेको देखिन्छ। प्रतिवादीले बिक्री गरेको भनेको भक्तपुरको सुन पसल खोजी गरी प्रतिवादीको बयानको पुष्टि गर्ने काम पीडितको नभई वादी पक्षकै हुन्छ। उक्त कार्यमा वादी पक्षले देखाएको उदासिनताको कारण पीडितले न्याय पाउनबाट वञ्चित हुनु पर्ने भन्ने नहुने।

(प्रकरण नं.६)

- अनुसन्धान र अभियोजन बयानमुखी भैरहने तर न्यायिक निर्णयमा मात्रै वैज्ञानिक र भौतिक सबुद प्रमाणको विश्लेषण खोजी गर्न मिल्दैन । चोरीभन्दा जबरजस्ती करणीको कसुर बढी गम्भिर खालको कसुर हो । जुन कुराको पीडा पीडितले जीवन पर्यन्तसम्म भोग्न पर्ने हुन्छ । त्यस्तो गहन र संगीन खालको कसुरमा जाहेर गरेपछि सोभन्दा कम गम्भिरको कसुर मानिने चोरीमा पनि जाहेरी पर्नुले चोरी भएको कुरालाई पुष्टि गर्दछ । मानिस आवतजावत गर्ने स्थानमा कसैले पनि कुनै महिलालाई जबरजस्ती करणी नगर्ने र यस्तो वारदातको प्रत्यक्षदर्शी गवाह भनेको पनि पीडित नै हुने हुन्छ । गर गहनासमेत लुटी जबरजस्ती करणी गरेको भनी पीडितले प्रतिवादीउपर लगाएको आरोपलाई पीडितको जाहेरीका साथै जाहेरीलाई समर्थन हुने गरी पीडितले अदालतमा गरेको बकपत्रले पुष्टि गरेकै देखिने ।

(प्रकरण नं.७)

- वारदातको सम्बन्धमा मौकामा जाहेरी परेको र राजधानी जस्तो ठाउँमा वारदात घटेको जबरजस्ती करणीको कसुरसम्बन्धी प्रस्तुत मुद्दामा अनुसन्धान पक्षलाई पर्याप्त भौतिक सबुद प्रमाण जुटाउन नसक्ने कुनै कठिनाई वा असुविधा रहेको भन्ने पनि देखिन्न । एकजना विवाहित महिलाको कानमा दुईतोलाका सुनका गहना र घाँटीमा आधातोलाको तिलहरी हुने कुरालाई असामान्य मानिदैन । कानका गहना र घाँटीमा लगाएको तिलहरीसमेत जबरजस्ती करणी गर्ने जुल्मीले चोरी गरेको भनी

पीडितसमेत रहेकी जाहेरवालीले लगाएको आरोपलाई अतिशयोक्तिपूर्ण भन्न नमिल्ने आधार कारणबाट प्रतिवादीले पीडितलाई नसालु पदार्थ खुवाई जबरजस्ती करणी गर्नुको साथै गहना र नगदसमेत गरी बिगो रु.४७,०००।०० (सत्त्वालिस हजार रुपैयाँ) चोरी गरेको भनी वादी पक्षले लिएको चोरीतर्फको अभियोग दाबीसमेत पुष्टि हुने ।

(प्रकरण नं.८)

पुनरावेदक / वादीका तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता बालकृष्ण वाग्ले

प्रत्यर्थी / प्रतिवादीका तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

सुरू फैसला गर्ने :

मा.जि.न्या.श्री तेजबहादुर कार्की

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:

माननीय न्यायाधीश श्री तेजबहादुर के.सी.

माननीय न्यायाधीश श्री दिनेशकुमार कार्की

फैसला

न्या.कल्याण श्रेष्ठ : पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६६।०७।२६।५ मा भएको फैसलाउपर परेको निवेदनमा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ बमोजिम मुद्दा दोहोर्याई हेर्ने आदेश भई पुनरावेदनको रूपमा दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् ठहर देहायबमोजिम रहेको छ ।

१. तथ्य खण्डः

१.१ जाहेरी दरखास्तको सङ्क्षिप्त व्यहोराः

मिति २०६२।१२।६ गते प्रतिवादी बलराम दवाडी नाम बताउने खड्का भन्ने व्यक्तिले सुत्केरी स्याहार्ने काम लगाई दिन्छु भनी मासिक रु.३५००।०० (पैंतीस सय रुपैयाँ) दिलाई दिन्छु भनेकाले सुत्केरी लिन जाउँ भनी थल्लिसखेलबाट बसमा चढाई लगे थानकोट गोदाम नजिक बसबाट उतारी थानकोट डाँडातर्फ जङ्गलमा लगे रियो फ्रुटीमा नसालु पदार्थ मिसाएर खुवाई बेहोस बनाई म अचेत हुन थालेपछि प्रतिवादीले मेरो रु.३३,६००।०० (तेत्तीस हजार छ सय रुपैयाँ) पर्ने २ तोलाको सुनको बेरुवा रिङ्ग एक जोर र रु.८,४००।०० (आठ हजार चार सय रुपैयाँ) परेको आधा तोलाको तिलहरी खोली मेरो थैलीमा राखेको नगद रु.५,०००।०० (पाँच हजार रुपैयाँ) समेत लगे मलाई अङ्गालो मारी जबरजस्ती उत्तानो पारी जबरजस्ती करणी गरेको हुँदा कारवाही गरिपाऊँ ।

१.२ घटनास्थल प्रकृति विवरण मुचुल्काः

काठमाडौँ जिल्ला, बाँड भन्ज्याङ्ग गा.वि.स. स्थित पूर्व, पश्चिम, उत्तर, दक्षिण, चार किल्लाभित्र सानो सानो बुटेन झाडीमा घाँस माडिएको जस्तो देखिने सो माडिएको घाँसदेखि पश्चिममा प्लाष्टिकको निलो हाते झोला रहेको, सो झोलामा रातो कालो बुट्टा भएको ऊनीको पच्छ्यौरा, सानो फोन डायरी, ऐना र सानो काइँयो रहेको सो सामान रहेको स्थानदेखि अन्दाजी ३०० मिटर दक्षिणतर्फ पारि गाउँ जाने गोरेटो बाटोमुनी बुट्यान झाडीमा रियो लेखिएको कार्टुन प्याकेट थान-२ फेला परेको ।

१.३ प्रतिवादीलाई पक्राउ गरी दाखिला गरेको प्रतिवेदनः

जाहेरवाली क कुमारीले पहिचान गरी निज

बलराम दवाडी भन्ने ध्यानबहादुर खड्कालाई पक्राउ गरी यस प्रतिवेदनसाथ दाखिला गरेका छौँ ।

१.४ पीडित क कुमारीले गरेको सनाखत कागज :

मिति २०६२।१२।७ गते सुत्केरी स्याहार्ने काममा लगाई दिन्छु भनी मलाई विश्वासमा पारी थानकोट बाँड भन्ज्याङ्ग स्थित जङ्गलमा लगे फ्रुटी खान दिई जबरजस्ती करणी गर्ने प्रतिवादी बलराम दवाडी भन्ने हाल वास्तविक नाम ध्यानबहादुर खड्का भनी खुल्न आएका प्रतिवादी यिनै हुन् ।

१.५ प्रतिवादी बलराम दवाडी भन्ने ध्यानबहादुर खड्काले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयानः

मिति २०६२।१२।६ गते बिहान म ललितपुर जिल्ला, कुसुन्ती टोलस्थित घुमफिर गर्दै जाँदा बाटो नजिक फर्निचरमा दुई तीन जना आइमाई मान्छेहरू काम गरी रहेको देखी मैले निज आइमाईहरूलाई यतातिर बुढी बुढी मान्छे सुत्केरी स्याहार्ने कामको लागि पाइन्छ होला भनी सोधेँ, निज आइमाईहरूले कहिलेसम्मको लागि हो भनी सोधेँ, मैले १ महिनाको लागि हो, महालक्ष्मी चोकमा कर्नेलको छोरी सुत्केरी भएकी छ, निजको घर मातातिर्थ भित्र थानकोट नजिकै हो भनी कुरा राख्दा जाहेरवाली कान्छी माया थोकरले उक्त काम गर्न मन्जुर भएको र मातातिर्थमा सुत्केरी लिन जान रु.४००।- र १ महिना सुत्केरी स्याहार्ने दिनको १ घण्टा काम गर्न मासिक रु.३५००।- मिलाई दिन्छु भनेकामा निज जाहेरवाली मन्जुर भएको हुँदा भोलिपल्ट बिहान मातातिर्थ जाने योजना बनाई म फर्केको थिएँ, सोही दिन जाहेरवालीसँग मेरो राम्रो चिनजान भएको हो ।

मिति २०६२।१२।६ गते मैले जाहेरवाली कान्छीमाया थोकरलाई भोलि मातातिर्थमा सुत्केरी

लिन जाउँला भनी कुरा मिलाएर राखेपछि म २०६२।१२।७ गते बिहान अं. ९:०० बजे म फेरि जाहेरवाली काम गर्ने फर्निचरमा गएँ । जाहेरवाली आएको थिइन् । त्यसपछि अर्की आइमाइलाई सोधेँ आएपछि अलिपर गएर थसीखेलबाट निज जाहेरवालीलाई माइक्रोबसमा चढाई निज जाहेरवाली र म कलंकीसम्म गयौँ । कलंकीमा पुगि ओर्लेपछि फेरी त्यहाँबाट बसगाडीमा चढि थानकोट गोदाम नजिक पुगेपछि हामी दुवै जना ओर्ली निज जाहेरवालीलाई पसल नजिकै बस्न लगाई म एउटा पसलमा गई चुरोट र दुईवटा रियो (फ्रूटी) किनेँ । एकछिन पछि म निज जाहेरवाली भएको ठाउँमा गई अब हामी पैदल हिँडेर जानुपर्छ भनी हामी दुवै जना थानकोट डाँडातर्फ लाग्यौँ ।

जङ्गलको छेउमा पुगेपछि निज जाहेरवाली थकाई लाग्यो भनी एक छेउमा नजिक थामचकौ लागेको थियो । ठाउँ अलि सुनसान थियो, म पनि सोही बाँड भञ्ज्याङस्थित एउटा सानो बुटा रूखको छेउ पारी बसी चुरोट सल्काएर खाएँ र मैले मसँग भएको निन्द्रा लाग्ने औषधि धुलो पारी रियो (फ्रूटी) को मुखको खोल पाइपले घोची प्वाल पारी, सोही प्वालबाट भित्र हाली घोलेर पाइप घुसारिएको फ्रूटी (रियो) निज जाहेरवालीलाई खान दिएँ, अर्को रियो मैले खाएँ, त्यसपछि मैले निजलाई बहिनी अब जाऊँ, जङ्गलको शितल हुँदै जानुपर्छ भनी अलि परसम्म पुगेपछि निजले रिंगटा लाग्यो भनिन्, मैले गर्मीले होला, यहाँ त माओवादी आउँछ, तिनीले लगाएको गहना फुकाल्न भन्दा निज नमानेकीले मैले निजले कानमा लगाएको सुनको बेरूवा रिङ र तिलहरी बिस्तारै फुकालेँ, निज त्यतिखेर लल्याकलुलुक गलेकी थिई, सुनसान ठाउँ थियो । निजको गहना फुकाली निजको पटुका फुकाली थैलीमा भएको रकम पैसा झिक्न खोज्दा निज र ममात्र भएको अवस्था निजको

शरीरको अङ्गहरूमा छुँदा मलाई करणी गर्ने उत्तेजना आई मैले निजलाई अलिपर सुनसान ठाउँमा बोकेर लान खोज्दा नमानेकाले निजलाई मैले सोही ठाउँमा अंगालो मारी निजलाई उत्तानो सुताई निजको शरीरको तल्लो भागमा लगाएको लुंगी र पेटीकोट खोली दिई मैले आफ्नो पाइन्ट र कट्टु खोली तल झारी निज माथि चढी आफ्नो लिङ्ग निजको योनिमा घुसाई करणी गरेँ । करणी गर्दागर्दै निज अचेत अवस्थामा पुगेकीले मैले निजलाई घिसाउँदै अलिपर बगरमा पुर्याई त्यहीँ छाडी म भागी गएको हुँ । मैले जाहेरवालीको साथबाट लिएको गरगहना २ थान बेरूवा रिङ र तिलहरी भक्तपुरकै नाम थाहा नभएको गहना पसलमा रु. २५,०००।- मा बेची सोसमेत खाईपाई सकें ।

१.६ बाटुली लामा, आदिमाया र रेमबहादुर थोकरसमेतको कागज:

प्रतिवादी बलराम दवाडी भन्ने ध्यानबहादुर खड्काले जाहेरवाली क कुमारीलाई ललाई फकाई झुक्याई लगी थानकोट डाँडामा पुगेपछि रियो फ्रूटी खान दिई अर्ध अचेत भएको अवस्थामा कानको दुई तोलाको रिङ्ग, आधा तोलाको तिलहरी र निजको साथमा रहेको नगद रु.५०००।- समेत खोसेर लिई जबरजस्ती करणी गरेको भनी जाहेरवालीले भनेकीले बलराम दवाडी भन्ने ध्यानबहादुर खड्काले जाहेरवालीलाई जबरजस्ती करणी गरेको विश्वास लाग्छ ।

१.७ वादी नेपाल सरकारले सुरु काठमाडौँ जिल्ला अदालतमा पेस गरेको अभियोग पत्र

मिसिल संलग्न प्रमाणबाट प्रतिवादीले पीडित जाहेरवालालाई जबरजस्ती करणी गरी निजको गरगहनासमेत चोरी गरी लगेको वारदात पुष्टि हुन आएकाले चोरीको महलको १ नं. विपरीत

१२ नं. र १८ नं. बमोजिमको कसुर अपराध गरेको पुष्टि हुन आएको हुँदा निज प्रतिवादीलाई मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको ३(३) र चोरीको महलको १२ नं. बमोजिम सजाय गरी १८ नं. बमोजिम थप सजायसमेत हुने र जबरजस्ती करणीको महलको १० नं. बमोजिम पीडितलाई प्रतिवादीको अंश जायदात गरी जाहेरवालालाई आधा अंश दिलाई चोरी गरी लगेको बिगो रु.४७,०००।०० (सत्त्वालिस हजार रुपैयाँ) दिलाई पाउँ ।

१.८ प्रतिवादी बलराम दवाडी भन्ने ध्यानबहादुर खड्काले अदालतमा गरेको बयान:

मेरो नाम बलराम दवाडी होइन । बलराम दवाडी भन्ने मानिस रत्नपार्कको पेटीमा मेरै, आसपासमा बसी हात हेर्ने काम गर्छ । उसको घर डेरा मलाई थाहा छैन । म पनि ज्योतिषी काम गर्छु । निज जाहेरवाली हात हेराउने भनी म कहाँ आएको नाम थाहा पाएको हुँ । निजले हात हेराई सकेपछि पैसा नदिएकोले मेरो उसँग विवाद भएकाले उसले मसँग पैसा छैन । मसँग सुनको मुन्द्रो छ बिक्री गरे एक हजार आउँछ भनी मलाई मुन्द्रो दिई गएको थिइन् । निजले मलाई दिएको मुन्द्रो अहिले पनि मेरो साथमा अदालतबाट माग भएमा दाखिल गर्नेछु । मैले जाहेरवालीलाई सुत्केरी स्याहार्ने काम लगाई दिन्छु भनी मातातिर्थतर्फ लिई गएको हैन र जबरजस्ती करणीसमेत गरेको हैन तर किन हो मिति २०६३।१।१ गतेका दिन वीर अस्पतालको छेउमा निज क कुमारीले प्रहरी ल्याई मलाई पक्राउ गरेकी हुन् । अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्षको बयान व्यहोरा प्रहरीले आफैँ मिलाएर लेखेको हो । सो बयान पढ्न माग गर्दा प्रहरीले मलाई गाली गरी डर देखाएकाले सहि गरी दिएको हुँ । मउपरको अभियोग झुठ्ठा हो । म निर्दोष हुँदा सजाय पाउनु पर्ने हैन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीले सुरु अदालतमा गरेको बयान ।

१.९ आदेशानुसार जाहेरवाली क कुमारी र प्रतिवादीका साक्षी बाबुलाल तामाङले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र मिसिल सामेल रहेको ।

१.१० सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६४।०२।२१।२ को फैसला:

ध्यानबहादुर खड्का नै बलराम दवाडी हो भन्ने कुरा चोरी मुद्दाका मिसिलबाट खण्डन हुन पुगेको देखिँदा प्रतिवादी ध्यानबहादुर खड्काले अभियोग दाबीबाट सफाई पाउने ठहर्छ ।

१.११ वादी नेपाल सरकारले पुनरावेदन अदालत, पाटनमा गरेको पुनरावेदन:

जाहेरवालीको सुन आफूसँग छ भनी स्वीकार्ने पेसेवर प्रतिवादीलाई केबल निजका विभिन्न नामहरू भएकै आधारमा कसुरबाट सफाई दिन नमिल्ने हुँदा सुरु जिल्ला अदालतको फैसला बदर गरी प्रतिवादीलाई अभियोग माग दाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ ।

१.१२ पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०६६।०७।२६।५ मा भएको फैसला:

प्रतिवादी ध्यानबहादुर खड्कालाई चोरीको महलको १ नं. विपरीतको कसुरमा ऐ.को १२ र १८ नं. बमोजिम साथै जबरजस्ती करणीको महलको दफा १ को कसुरमा ऐ. महलको दफा ३(३) नं. बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने अभियोग दाबीबाट सफाई दिने गरी सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतले मिति २०६४।२।२१ मा गरेको फैसला कानूनसम्मत नै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन ।

१.१३ वादी नेपाल सरकारले मुद्दा दोहोर्याई पाउन यस अदालतमा दायर गरेको निवेदन:

प्रतिवादीउपर परेका अन्य चोरी मुद्दाहरूका

आधारमा निज पेसेवर अपराधी रहेको भन्ने प्रस्ट छ । पीडितले सुरुदेखि अन्तसम्म बताएका सबै तथ्यहरू चोरी मुद्दासँग मिल्छन् । हात हेर्ने क्रममा पीडितले सुन दिएको भनी प्रतिवादीले स्वीकार गरेको र वारदातस्थलमा फ्रुटीको बट्टा भेटिएको तथ्यसमेतबाट प्रतिवादीउपरको कसुर स्थापित भएकै देखिएबाट निजलाई अभियोग दाबीबमोजिम सजाय गर्नु पर्नेमा सफाई दिएको सुरुको सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसलामा कानूनको त्रुटि रहेकाले मुद्दा दोहोर्याई हेरी प्रतिवादीलाई अभियोग दाबीबमोजिम सजाय होस् ।

१.१४ यस अदालतबाट मुद्दा दोहोर्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गर्ने गरी भएको आदेश:

यसमा किटानी जाहेरी दरखास्तका अतिरिक्त ३९ वर्षिया पीडित जाहेरवालीले अदालतमा आई प्रतिवादीले कसुर गरेको भनी किटानी बकपत्र गरेको, स्वास्थ्य जाँच प्रतिवेदन र वस्तुस्थिति मुचुल्कासमेतका प्रमाणहरूको बेवास्ता गर्दै दशी नभएको भन्ने एकमात्र आधारमा प्रतिवादीलाई सफाई दिने ठहराई भएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको २०६६।७।२६ को फैसलामा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ५४ को गम्भिर त्रुटि विद्यमान रहेको देखिँदा न्याय प्रमाण ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क) अनुसार दोहोर्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिएको छ । विपक्षी झिकाई नियमानुसार पेस गर्नु ।

२. इन्साफ खण्ड:

नियमबमोजिम निर्णयार्थ पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री बालकृष्ण वाग्लेले प्रतिवादीले चोरीको कसुर पटकपटक गरेको छ । लगाएका गर गहना चोरी गरी जबरजस्ती करणीसमेत गरेको भनी जाहेरवालीले भनेको भनी

बाटुली मायाले बकपत्रमा भनेकी छन् । वारदातस्थलमा फ्रुटीको कार्टुन बरामद भएकोसमेतबाट प्रतिवादीले पीडितलाई फ्रुटीमा नसालु पदार्थ मिसाई खुवाएको तथ्य पुष्टि भएको छ । कसैलाई जबरजस्ती करणीको आरोप लगाउँदा आफ्नै इज्जतमा समेत असर पुग्ने अवस्था हुन्छ भन्ने जान्दा जान्दै प्रतिवादीलाई आरोप लगाई किटानी जाहेरी दिएबाट कसुर प्रमाणित भएकै देखिँदा प्रतिवादीले अभियोग दाबीबाट सजाय पाउनु पर्छ भनी बहस गर्नु भयो ।

उल्लिखित बहस जिकिरलाई मनन गर्दै वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट परेको पुनरावेदन पत्रसहितको मिसिल संलग्न प्रमाण कागजहरूको अध्ययन गरी सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला मिलेको छ, छैन र वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्छ, सक्दैन भन्ने सम्बन्धमा विचार गरी निर्णय गर्नु परेको छ ।

यसमा वादी नेपाल सरकारले लिएको अभियोग माग दाबीमा प्रतिवादीले पीडितले लगाएको कानका रिड, तिलहरी र थैलीमा रहेको रु.५,०००।०० (पाँच हजार रुपैयाँ) समेत रु. ४७,०००।०० (सत्त्वालिस हजार रुपैयाँ) चोरी गरी मुलुकी ऐन, चोरीको महलको १ नं. विपरीतको कसुरमा ऐ. महलको १२ नं. र १८ नं. बमोजिम सजाय हुन र निजले पीडितलाई नशालु पदार्थ खुवाई जबरजस्ती करणीको महलको १ नं. विपरीतको कसुर गरकाले ऐ. जबरजस्ती करणीको महलको दफा ३(३) नं. बमोजिम सजाय हुन र चोरी गरेको तर्फ चोरीको बिगोबमोजिम जरिवाना गरी पीडितलाई प्रतिवादीबाट क्षतिपुर्तिसमेत भराई पाउँ भन्ने देखिन्छ । सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतले प्रतिवादी ध्यानबहादुर खड्का नै बलराम दवाडी हो भन्ने कुरा पुष्टि नभएको भन्ने आधारमा प्रतिवादीलाई सफाई दिएको देखिन्छ । काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसलाउपर वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन

अदालत, पाटनमा पुनरावेदन परेकामा पुनरावेदन अदालतबाट समेत सुरुकै फैसला सदर भएउपर वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट यस अदालतमा मुद्दा दोहोर्याई पाउँ भन्ने निवेदन परेकामा मुद्दा दोहोर्याई हेर्ने निस्सा प्रदान भई प्रस्तुत मुद्दा पुनरावेदनको रूपमा दायर भई निर्णयार्थ पेस हुन आएको देखियो ।

२. इन्साफतर्फ विचार गर्दा, प्रतिवादीउपर पीडितको किटानी जाहेरी परेको देखिन्छ । प्रतिवादीले मौकामा बयान गर्दा सुत्केरी स्याहारने काममा लगाई दिन पीडितलाई थानकोटको डाँडामा लगेको र जङ्गलको सुनसान ठाउँमा पुगेपछि मैले मसँग भएको निन्द्रा लाम्ने औषधि धुलो पारी रियो फूटीमा हाली खान दिएँ, त्यसपछि मैले निजलाई बहिनी अब जाउँ, जङ्गलको शितल हुँदै जानुपर्छ भनी अलि परसम्म पुगेपछि निजले रिंगटा लाग्यो भनिन्, मैले गर्मीले होला, यहाँ त माओवादी आउँछ, तिनीले लगाएको गहना फुकाल्न भन्दा निज नमानेकीले मैले निजले कानमा लगाएको सुनको बेरूवा रिड र तिलहरी बिस्तारै फुकालें, निज त्यतिखेर लल्याकलुलुक गलेकी थिई, निजको पटुका फुकाली थैलीमा भएको रकम पैसा झिक्न खोज्दा निज र ममात्र भएको अवस्थामा निजको शरीरको अंगहरूमा छुँदा मलाई करणी गर्ने उत्तेजना आई मैले निजलाई अलिपर सुनसान ठाउँमा बोकेर लान खोज्दा नमानेकाले निजलाई मैले सोही ठाउँमा अंगालो मारी निजलाई उत्तानो सुताई निजको शरीरको तल्लो भागमा लगाएको लुंगी र पेटीकोट खोली दिई मैले आफ्नो पाइन्ट र कट्टु खोली तल झारी निजमाथि चढी आफ्नो लिङ्ग निजको योनिमा घुसाई करणी गरेँ । करणी गर्दागर्दै निज अचेत अवस्थामा पुगेकीले मैले निजलाई घिसाउँदै अलिपर बगरमा पुर्याई त्यहीँ छाडी म भागी गएको हुँ भनी जाहेरीको व्यहोरालाई समर्थन हुने गरी बयान गरेको देखिन्छ ।

३. प्रतिवादीले अदालतमा इन्कारी बयान गरेको भएपनि इन्कारीको वस्तुनिष्ठ प्रमाणले समर्थन

गराउन सकेको देखिँदैन । अदालतमा बयान गर्दा प्रतिवादीले घटना घट्नुभन्दा पहिला जाहेरवाली आफूसित हात हेराउन आएकी र हात हेराएबापत सुनको मुन्द्रो दिएकी थिइन् भनी जाहेरवालीका गर गहना चोरी गरी निजलाई जबरजस्ती करणी गरेको भनी लगाएको आरोपलाई खण्डन गर्न खोजेको देखिन्छ । अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष भएको बयान कागजमा लागेको सहिछाप प्रतिवादीले आफ्नो होइन भन्न सकेको देखिँदैन । उक्त बयान हेर्न पढ्न नदिई जबरजस्ती सही गराइएको हो भनी प्रतिवादीले अदालतमा बयान गर्दा भनेको भएपनि सो कुरालाई प्रतिवादीले विश्वासलायक प्रमाणले पुष्टि गर्न सकेको देखिँदैन । अदालतमा बयान गर्दा मौकाको बयान करकापले गराइएको भनेरमात्र हुँदैन त्यसको भरपर्दो किसिमले प्रमाणित पनि गर्न सक्नुपर्छ ।

४. प्रतिवादीले आफ्नो प्रतिरक्षाको खातिर कसुरप्रति इन्कारीको जिकिर लिनु एउटा पक्ष हो तर निजको त्यस्तो जिकिर प्रमाणबाट समर्थित भएको छ, छैन भनी पर्गेल्नु न्यायिक विश्लेषणको अर्को महत्त्वपूर्ण पाटो हो । सामान्यतः आरोपित व्यक्तिले घटनाको सम्बन्धमा अनभिज्ञता जनाउने, पीडितलाई नचिनेको वा घटना घटेको भनेको स्थानमा आफू नभएको वा अन्यत्र रहेको (Alibi) अभिव्यक्ति दिने, प्रहरीले जबरजस्ती कागज गराएको भन्नेसमेतको जिकिर लिने नै गर्दछन् । अझ हाम्रो जस्तो भौतिक प्रमाणभन्दा पनि बयानमुखी पुरातन र परम्परागत अपराध अनुसन्धान पद्धति भएको मुलुकमा अनुसन्धानसमक्ष आरोप स्वीकार गर्ने र अदालतसमक्ष इन्कार गर्ने प्रचलन आमरूपमा विद्यमान रहेको छ । आफ्नो सतित्वमा बसिरहेकी कुनै पनि महिलाले कुनै पनि पुरुषलाई बिना आधार कारण झुठारूपमा जबरजस्ती करणी जस्तो अपराधमा जाहेरी दिइन् होला भनेर सामान्यतया विश्वास गर्न सकिँदैन । आफूले दिएको जाहेरीलाई समर्थन हुने गरी पीडितले अदालतमा पनि बकपत्र

गरेकी र पीडितको जाहेरी र बकपत्रको व्यहोरासँग प्रतिवादीको मौकाको बयानको व्यहोरा मेल खाएको देखिँदा प्रतिवादीको कसुरको पुष्टि भएकै देखिन्छ ।

५. पीडित ३९ वर्षकी विवाहित महिला भन्नेमा विवाद छैन । प्रतिवादीले पीडितलाई नसालु पदार्थ मिसिएको फ्रूटी खान दिई पीडित बेहोस भएपछि जबरजस्ती करणी गरेको देखिन्छ । ३९ वर्षकी विवाहित महिलालाई नशालु पदार्थ खुवाई जबरजस्ती करणी गर्दा सङ्घर्षका चिह्न तथा यौनाङ्गलगायत शरीरका अन्य भागमा घाउचोट नदेखिनु स्वभाविकै हुँदा पीडितको शारीरिक परिक्षण गर्दा जबरजस्ती करणी भएको भन्न नसकिएको कुरालाई पनि स्वभाविकै मान्नु पर्ने हुन्छ । प्रतिवादीउपरको किटानी जाहेरी एवम् जाहेरीको समर्थन गरी पीडितले अदालतमा गरेको बकपत्रलाई प्रतिवादीले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको साबिति बयानले समर्थन गरेकै देखिएको र अदालतको इन्कारीलाई प्रतिवादीले भरपर्दो प्रमाणले समर्थन गराउन नसकेकोसमेतका माथि विवेचित आधार कारणबाट प्रतिवादीउपर वादी पक्षले लगाएको जबरजस्ती करणीतर्फको अभियोग दाबी पुष्टि भएको देखिन्छ ।

६. अब वादी पक्षले लिएको चोरीको दाबीतर्फ विचार गरौं । प्रतिवादीले जाहेरवाला पीडितलाई नशालु पदार्थ मिसाएको फ्रूटी खान दिई बेहोस पारी जाहेरवालीले कानमा लगाएको दुई तोलाको बेरुवा रिङ्ग र आधा तोलाको तिलहरी फुकाली लिनुको साथै थैलीमा रहेको नगद रु.५,०००/- समेत चोरी गरी लगेको भनी जाहेरी परेको देखिन्छ । पीडितबाट चोरी भएका गर गहना एवम् नगद तत्कालै बरामद हुन सकेको देखिँदैन । चोरी गरेका गर गहना भक्तपुरको सुन पसलमा लगी बिक्री गरेको हुँ भनी प्रतिवादीले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष बयान गर्दा स्वीकार गरेको देखिन्छ । प्रतिवादीले बिक्री गरेको भनेको भक्तपुरको सुन पसल खोजी गरी प्रतिवादीको बयानको

पुष्टि गर्ने काम पीडितको नभई वादी पक्षकै हुन्छ । उक्त कार्यमा वादी पक्षले देखाएको उदासिनताको कारण पीडितले न्याय पाउनबाट वञ्चित हुनु पर्ने भन्ने हुँदैन ।

७. अनुसन्धान र अभियोजन बयानमुखी भैरहने तर न्यायिक निर्णयमा मात्रै वैज्ञानिक र भौतिक सबुद प्रमाणको विश्लेषण खोजी गर्न मिल्दैन । चोरीभन्दा जबरजस्ती करणीको कसुर बढी गम्भिर खालको कसुर हो । जुन कुराको पीडा पीडितले जीवन पर्यन्तसम्म भोग्नु पर्ने हुन्छ । त्यस्तो गहन र संगीन खालको कसुरमा जाहेर गरेपछि सोभन्दा कम गम्भिरको कसुर मानिने चोरीमा पनि जाहेरी पर्नुले चोरी भएको कुरालाई पुष्टि गर्दछ । मानिस आवतजावत गर्ने स्थानमा कसैले पनि कुनै महिलालाई जबरजस्ती करणी नगर्ने र यस्तो वारदातको प्रत्यक्षदर्शी गवाह भनेको पनि पीडित नै हुने हुन्छ । गर गहनासमेत लुटी जबरजस्ती करणी गरेको भनी पीडितले प्रतिवादीउपर लगाएको आरोपलाई पीडितको जाहेरीका साथै जाहेरीलाई समर्थन हुने गरी पीडितले अदालतमा गरेको बकपत्रले पुष्टि गरेकै देखिन्छ ।

८. वारदातको सम्बन्धमा मौकामा जाहेरी परेको र राजधानी जस्तो ठाउँमा वारदात घटेको जबरजस्ती करणीको कसुरसम्बन्धी प्रस्तुत मुद्दामा अनुसन्धान पक्षलाई पर्याप्त भौतिक सबुद प्रमाण जुटाउन नसक्ने कुनै कठिनाई वा असुविधा रहेको भन्ने पनि देखिन्न । एकजना विवाहित महिलाको कानमा दुईतोलाका सुनका गहना र घाँटीमा आधातोलाको तिलहरी हुने कुरालाई असामान्य मानिँदैन । कानका गहना र घाँटीमा लगाएको तिलहरीसमेत जबरजस्ती करणी गर्ने जुल्मीले चोरी गरेको भनी पीडितसमेत रहेकी जाहेरवालीले लगाएको आरोपलाई अतिशयोक्तिपूर्ण भन्न मिल्दैन । यिनै विवेचित आधार कारणबाट प्रतिवादीले पीडितलाई नसालु पदार्थ खुवाई जबरजस्ती करणी गर्नुको साथै गहना र नगदसमेत गरी बिगो रु.४७,०००।०० (सत्त्वालिस हजार रूपैयाँ)

चोरी गरेको भनी वादी पक्षले लिएको चोरीतर्फको अभियोग दाबीसमेत पुष्टि हुन्छ ।

९. उल्लिखित विवेचनाको आधारमा प्रतिवादीउपरको अभियोग मागदाबी पुग्ने देखिँदा सुरुले प्रतिवादीलाई सफाई दिने गरी गरेको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६६।०७।२६।५ को फैसला नमिलेको देखिँदा उल्टि हुने भई प्रतिवादीलाई अभियोग मागदाबीबमोजिम सजाय हुने ठहर्छ । अब प्रतिवादीलाई के कति हदसम्म सजाय गर्न उपयुक्त हुन्छ भनी विचार गर्दा, प्रतिवादीले ३९ वर्षकी क कुमारीलाई ललाई फकाई एकान्तस्थानमा पुर्याई फ्रूटीमा लागु पदार्थ मिसाई खान दिई बेहोस तुल्याई जबरजस्ती करणी गरेको पुष्टि भएकाले प्रतिवादीले मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको ३(३) नं. बमोजिमको कसुर अपराध गरेको ठहर्छ । त्यसैले प्रतिवादीलाई ऐ. ऐ. को ३(३) नं. बमोजिम ६(छ) वर्ष कैद सजाय हुन्छ ।

१०. जाहेरवालीलाई जबरजस्ती करणी गर्ने क्रममा प्रतिवादीले पीडितले लगाएको २ तोलाको सुनको बेरुवा रिङ्ग एक जोर, आधा तोलाको सुनको तिलहरी एक थान र थैलीमा भएको रु ५०००।-समेत चोरी गरी भागेको भन्ने अभियोगदाबीसमेत पुष्टि भएकाले अभियोगपत्रमा दाबी गरिएको बिगो रु ४७,०००।- (सत्वालीस हजार रुपैयाँ) समेत प्रतिवादीबाट पीडित जाहेरवालाले भराई लिन पाउने ठहर्छ । प्रतिवादीउपरको चोरीको कसुर पटके हो भनी वादी पक्षले प्रमाणित गराउन नसकेको हुँदा प्रतिवादीलाई मुलुकी ऐन, चोरीको महलको १२ नं. बमोजिम पहिलो पटक चोरी गरेमा हुने १(एक) महिना कैद हुनाको साथै चोरी गरेको बिगो रु. ४७,०००।- बराबरको रकम निज प्रतिवादीलाई जरिवानासमेत हुन्छ । लागु पदार्थ खुवाई बेहोस बनाई गर गहना र नगद चोरी गरेको देखिँदा प्रतिवादीलाई ऐ. महलको १८ नं. बमोजिम थप १(एक) वर्ष कैदसमेत हुने

ठहर्छ । साथै मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको १० नं. बमोजिम पीडित क कुमारीलाई पुग्न गएको शारीरिक र मानसिक पीडासमेतलाई दृष्टिगत गर्दा निजले प्रतिवादीबाट क्षतिपूर्तिबापत रु ५०,०००।- (पचास हजार रुपैयाँ) भराई लिन पाउने ठहर्छ । अरु तपसिलबमोजिम गर्नु ।

तपसिल

माथि इन्साफ खण्डमा लेखिएबमोजिम बलराम दवाडी भन्ने ध्यानबहादुर खड्का भनी अभियोग पत्रमा लेखिएका प्रतिवादी बलराम दवाडी भन्ने ध्यानबहादुर खड्कालाई मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको ३(३) नं. बमोजिम ६(छ) वर्ष कैद हुनाको साथै पीडितको गर गहनासमेत चोरी गरेतर्फ ऐ. चोरीको महलको १२ नं. बमोजिम १(एक) महिना एवम् नशालु पदार्थ खुवाई चोरी गरेकाले ऐ. को १८ ले हुने थप १ (एक) वर्ष कैदसमेत गरी दुवै कसुरमा गरी जम्मा ७ (सात) वर्ष १(एक) महिना कैद र चोरीको बिगोबमोजिम ४७,०००।- जरिवानासमेत हुने ठहरी फैसला भएकाले प्रतिवादी बलराम दवाडी भन्ने ध्यानबहादुर खड्का हाल सुरु र पुनरावेदन अदालतको फैसलाले सफाई पाई कैदमा नरही बेरुजु नै रहेकाले निजलाई ठहरेको उक्त कैद र जरिवानाको लगत कसी असुल गर्नु भनी काठमाडौं जिल्ला अदालत, फैसला कार्यान्वयन शाखालाई लगत दिनु १ जाहेरवाला पीडित क कुमारीले प्रतिवादी बलराम दवाडी भन्ने ध्यानबहादुर खड्काबाट चोरीको बिगो रु. ४७,०००।- (सत्वालिस हजार) र जबरजस्ती करणीको क्षतिपूर्तिबापत रु ५०,०००।- (पचास हजार रुपैयाँ) समेत गरी रु. ९७,०००।- (सन्तानब्बे हजार) भराई लिन पाउने हुँदा सो रकम अदालतकै सक्रियतामा प्रतिवादीको जायजथालगायत जुनसुकै चल अचल सम्पत्तिबाट असुलउपर गरी पीडितलाई निजको गोपनियतामा दरखल नपुग्ने गरी निजलाई सुचना दिई झिकाई भुक्तानी दिनु भनी सुरु काठमाडौं

जिल्ला अदालतमा लेखी पठाउनु २
विशेष प्रकृतिका मुद्दाहरूको कारवाहीमा पक्षहरूको
गोपनियता कायम राख्नेसम्बन्धी कार्यविधि
निर्देशिका, २०६४ बमोजिम प्रस्तुत जबरजस्ती
करणी मुद्दाकी पीडितको नाम, थर, वतनलगायतका
पीडित महिलाको पहिचान खुल्ने व्यक्तिगत
परिचयात्मक विवरणहरू सम्पुर्णको गोपनियता
अपराध अनुसन्धानको निमित्त सुचना प्राप्त भएदेखि
अनुसन्धान तहकिकात, अभियोजन, सुनुवाई,
फैसला, फैसला कार्यान्वयनलगायतका सम्पुर्ण काम
कारवाहीका क्रममा र फैसला कार्यान्वयनपश्चात् पनि
अनुसन्धान तहकिकात गर्ने निकाय, मुद्दा हेर्ने निकाय
र फैसला कार्यान्वयन गर्ने निकायलगायतका सम्पुर्ण
निकायहरूले दफा २ अन्तर्गतका मुद्दामा पीडित पक्षको
रूपमा प्रस्तुत भएका व्यक्तिको व्यक्तिगत परिचयात्मक
विवरणहरू गोप्य राख्नु पर्ने छ भनी बाध्यात्मक
व्यवस्था भई रहेकामा सो निर्देशिकाअनुसार पीडितको
व्यक्तिगत परिचयात्मक विवरण गोप्य नराखी जाहेरी
दर्ता गर्नेदेखि अनुसन्धान गर्ने कार्यमा खटिने प्रहरी
कर्मचारी र मुद्दाको अभियोजन गर्ने सरकारी वकिलबाट
समेत उक्त निर्देशिकाको पालना हुनु पर्नेमा सम्बन्धित
प्रहरी कर्मचारीका साथै सम्बन्धित सरकारी वकिलबाट
उक्त निर्देशिकाको पालना नभएको देखिँदा निजहरूको
सम्बन्धमा सो कुराको अभिलेख राखी सम्बन्धित
कर्मचारीसमेतलाई सोको जानकारी दिनु भनी तत् तत्
निकायमा लेखी पठाउनु ३
उल्लिखित कार्यविधि निर्देशिकाको अभियोग दायर
गर्ने अदालतका श्रेस्तेदार कर्मचारी, मुद्दा फैसला गर्ने
जिल्ला न्यायाधीश, पुनरावेदन दर्ता गर्ने पुनरावेदन
अदालतका सम्बन्धित रजिस्ट्रार एवम् मुद्दा फैसला
गर्ने पुनरावेदन अदालतका माननीय न्यायाधीशहरूबाट
समेत पालना भएको नदेखिँदा उल्लिखित सबैको
अभिलेख राखी निजहरू सबैलाई सो कुराको
जानकारीको लागि लेखी पठाउने व्यवस्थाका लागि

यस अदालतका रजिस्ट्रारलाई प्रस्तुत फैसलाको
प्रतिलिपिसहितको जानकारी दिनु ४
दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार
बुझाइदिनु ५

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.गोविन्दकुमार उपाध्याय

इजलास अधिकृत : बाबुराम सुवेदी

इति संवत् २०७१ साल मङ्सिर २३ गते रोज ३ शुभम्।

निर्णय नं. १५०७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री गोविन्दकुमार उपाध्याय
फैसला मिति : २०७१।६।२६।१
०६४-CI-०९२१

मुद्दा : हक कायम दर्ता बदर

पुनरावेदक / वादी : काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. २५ मख्खन गल्ली घर
भई हाल सिरहा जिल्ला, सिरहा नगरपालिका
वडा नं. ४ बस्दै आएका शोभाकुमारी प्रधानको

परलोक भई निजको मु.स. गरी आफ्नो हकमा समेत निजको छोरा काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. २५ मख्खन गल्ली बस्ने इन्द्ररवी प्रधानको मृत्यु भई मु.स. गर्ने निजको छोरा ऐ.ऐ. बस्ने प्रकाशरवी प्रधानसमेत

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / प्रतिवादी : काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं.१५ बस्ने सुनमाया श्रेष्ठसमेत

- साबिकको नापीमा दर्ता बाँकी रहन गएको जग्गाको हक स्वामित्व निरूपण गर्दा सो नापीमा खडा भएको फिल्डबुकमा लेखिएका व्यहोराहरू महत्त्वपूर्ण प्रमाण हुन्छ । उस बखतको नापीमा खडा भएको फिल्डबुकमा लेखिने व्यहोराहरू सो जग्गाको स्वामित्वको सम्बन्धमा कालान्तरमा विवाद उठ्ला भनी अनुमान गरी लेखिएका काल्पनिक कुराहरू होइनन् । त्यसैले सो फिल्डबुकलाई सो जग्गाको स्वामित्व निर्धारक प्रमाणको रूपमा उच्च महत्त्व दिनु पर्ने ।
- त्यस्तो जग्गाको साबिक लगतमा लेखिएको व्यहोरा पनि महत्त्वपूर्ण हुन्छ । साबिक लगतमा लगतवालाको नाम, थर, जग्गाको क्षेत्रफल, विरह, जग्गाको मौजा तथा सो लगतको चारकिल्ला र हाल विवादित जग्गाको क्षेत्रफल, विरह, मौजा तथा चारकिल्लालगायतका कुराहरू आपसमा भिडाई त्यस्तो लगतले हाल विवादित जग्गासँग सार्थक सम्बन्ध राख्छ या राख्दैन, सो कुरा हेर्नु उत्तिकै आवश्यक हुने ।

- जग्गा पहिचान गर्ने र दाबीकर्ताको जग्गासँगको सम्बन्ध यकिन गर्ने उल्लिखित प्रमाणहरूका अतिरिक्त उक्त जग्गा मोहीले कमाएको भए जग्गाधनीको रूपमा दाबी गर्ने व्यक्तिले मोहीसँग निरन्तर सम्बन्ध बनाई जग्गाको बाली लिएको छ, छैन साथै साबिकमा नापीभन्दा अगाडि सो जग्गाको पोत वा तिरो तिरेको छ, छैन भन्ने अन्य प्रमाणहरू पनि उत्तिकै महत्त्वपूर्ण हुन्छन् । उल्लिखित प्रमाणहरूले दाबीकर्ता व्यक्तिको विवादित जग्गासँगको वैध एवम् सार्थक सम्बन्ध स्थापित गर्दछ र त्यस्तो जग्गाको वास्तविक स्वामित्ववाला यकिन गर्न मद्दत पुग्दछ । स्वामित्वको दाबीकर्ता व्यक्तिले दर्ता हुन बाँकी जग्गामा हक कायममा दाबी गर्दा उल्लिखित प्रमाणहरूलाई सिलसिलेवार रूपमा प्रस्तुत गरी फिल्डबुकमा नाम जनिएको व्यक्ति वा निजको हकवाला आफू रहेको कुरा निर्विवाद तवरले स्थापित गर्न सक्नु पर्ने ।

(प्रकरण नं.५)

- साबिकमा खडा भएका फिल्डबुक तथा साबिक लगतमा जग्गाको स्वामित्ववाला भनी नाम लेखिएको व्यक्तिको नाम थरसँग सम्बन्ध देखाउन पछिबाट खडा गरिएका प्रमाणहरूलाई पनि सूक्ष्मतरमा हेरिनु पर्ने ।
- फिल्डबुकमा उल्लिखित एउटा व्यक्तिको नाम थरसँग दाबीकर्ता व्यक्ति वा निजका पूर्वज पिता वा बाजे / पति वा बाजे आदि नाताका व्यक्तिको नाम भिडाउने उद्देश्यबाट फिल्डबुकमा उल्लिखित नामको व्यक्ति जोसुकै भए पनि सो व्यक्ति

भन्ने दाबीकर्ताको पिता/बाजे वा पति/बाजे नै एउटै हो भनी अपत्यारिलो, बनावटी या काल्पनिक तवरबाट दाबीकर्ता र फिल्डबुकमा उल्लिखित व्यक्तिको नाम एउटै देखाई तयार गरिएका पछिल्ला प्रमाणहरूलाई सहजै ग्रहण गरी स्वामित्व यकिन गर्न पनि सकिँदैन । पछिबाट खडा भएका प्रमाणहरू निसन्देहरूपमा दर्ताको दाबी गर्नु पर्ने जग्गाको साबिकका लिखतका व्यहोरासँग मिलाउने उद्देश्यबाट खडा भएका छन् भने ती पछिल्ला प्रमाणहरू जग्गाको स्वामित्व यकिन गर्न ग्राह्य हुन सक्नेनन् । जग्गा जस्तो विषयमा कुनै व्यक्तिको हक स्वामित्व कायम गर्दा अनुमान गरी कायम गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.६)

पुनरावेदक / वादीका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ताहरू
मोहनमूर्ति पन्त र प्रवीण नापित
प्रत्यर्थी / प्रतिवादीका तर्फबाट :
अवलम्बित नजिर :
सम्बद्ध कानून :

सुरू तहमा फैसला गर्ने :
मा.जि.न्या.श्री प्रकाशचन्द्र गजुरेल
पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने :
मा.न्या.श्री लक्ष्मणमणि रिसाल
मा.न्या.श्री हरिबहादुर बस्नेत

फैसला

न्या. कल्याण श्रेष्ठ : पुनरावेदन अदालत,
पाटनको मिति २०६४।८।२४ को फैसलाउपर न्याय
प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१) बमोजिम यस
अदालतमा पुनरावेदन पर्न आएको प्रस्तुत मुद्दाको

सङ्क्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ :

हाम्रा बाजे हिरा प्रधान भन्ने हिरामान प्रधान भन्ने हिरामान श्रेष्ठ मिति २००१ सालमा परलोक भैसक्नु भएको छ । बाजेका नाममा नापनक्सा भएका काठमाडौं जिल्ला चपली भद्रकाली गा.वि.स. वडा नं. ७(क) का कि.नं. १८५, १८७, १७५, १७६, १८१, १८३, १८४ र कि.नं. १९० का हाम्रा नाममा दर्ता हुने जग्गाहरू विपक्षी सुनमाया श्रेष्ठसमेत वादी र सीता श्रेष्ठसमेत प्रतिवादी भएको किर्ते जालसाजी मुद्दामा वादी सुनमायाका नाममा नामसारी दर्ता हुने गरी मिति २०५२।२।२२ मा काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिलापत्र भएको रहेछ । मुक्तिप्रसाद प्रधान प्रतिवादी र इन्द्ररवी प्रधानसमेत वादी भएको अंश मुद्दामा काठमाडौं जिल्ला अदालतको २०३९।९।२ को फैसला र मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय अदालतको २०४०।८।२७ को फैसलासमेतले अंश पाउने ठहरी फैसलाबमोजिम मिति २०४१।१२।११ मा बन्डा मुचुल्का हुँदा उल्लिखित जग्गाहरू समेत उल्लेख भै बन्डा भएको छ । हाम्रो हक पुग्ने उल्लिखित जग्गाहरू विपक्षीहरूले आपसमा मुद्दा गरी उक्त मिति २०५२।२।२२ को मिलापत्रबमोजिम भनी आफ्ना नाममा दा.खा. नामसारी दर्ता गरेको हुँदा उक्त मिलापत्र बदर गरी सो मिलापत्रबमोजिम उक्त जग्गाहरू विपक्षीका नाममा दर्ता गर्ने गरी मालपोत कार्यालय, काठमाडौंबाट भएको टिप्पणी आदेश बदर गरी हामी फिरादीहरूका नाममा दा.खा. दर्ता गरी जग्गाधनी प्रमाण पुर्जासमेत पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको फिरादपत्र ।

वादी दाबीबमोजिमका कि.नं. १८५, १८७, १७५, १७६, १८१, १८३, १८४ र कि.नं. १९० का जग्गाहरू काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिलापत्रबमोजिम हाम्रो नाममा दा.खा. दर्ता गरेको मालपोत कार्यालयको निर्णय र सोबमोजिमको निर्णय दर्ता सदर हुनु पर्दछ । वादीहरूको हकदेया, हदम्याद विहीन फिराद दाबी खारेज गरी ज.मि.को. १४ नं.

बमोजिम वादीहरूलाई नै जरिवाना गरी सजायसमेत गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको सुनमाया श्रेष्ठको मु.स. गर्ने रामप्रसाद श्रेष्ठ र रामकाजी श्रेष्ठको संयुक्त प्रतिउत्तरपत्र ।

प्रतिवादीहरू सीता श्रेष्ठ र शुभद्रादेवी कर्माचार्यले सुरु म्यादै गुजारी प्रतिउत्तर नफिराई बसेका ।

वादी दाबीको कि.नं. १८५ समेतका जग्गाहरूमा वादीको हक पुगेको मिसिलबाट देखिँदा वादीको हक मेटाउन प्रतिवादीहरू मिली मिति २०५२।२।२ मा काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट भएको मिलापत्र बदर भै वादीको हक कायम हुने ठहर्छ । उल्लिखित जग्गाहरू प्रतिवादीको नाउँमा दा.खा. दर्ता नामसारी गर्ने गरेको मालपोत कार्यालयको निर्णयसमेत बदर हुने ठहर्छ । वादीले उक्त जग्गाका जग्गावाला पशुपति घिमिरेलाई प्रतिवादी कायम नगरेको हुँदा सो बेगर दा.खा. नामसारी गरी हाम्रो नाममा दर्ता गरी लालपुर्जासमेत पाउँ भन्ने वादी दाबीसम्म पुग्न सक्दैन भन्नेसमेत व्यहोराको काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६१।५।१५ को फैसला ।

जग्गाको फिलडबुकमा हिरामान श्रेष्ठको नाम उल्लेख हुँदा सो जग्गा विपक्षीको हकभित्रको हो भन्न सकिन्न । विपक्षीको नाता प्रमाण बदर नहुँदा हाम्रो नाउँको जग्गा विपक्षीहरूको हुने भन्न कानूनले कदापि मिल्दैन । जहाँसम्म शोभाकुमारी प्रधान वादी र मुक्ति प्रधान प्रतिवादी भएको अंश मुद्दाको सन्दर्भ छ, सो मुद्दासँग हामीहरूको कुनै सम्बन्ध छैन । यदि २०३९।९।२ मा निजहरूको बिचमा उक्त व्यहोराको फैसला भएको भए २०४८ देखि २०५२ सालसम्म मालपोत कार्यालयमा जग्गा दर्ता गर्ने प्रकृत्यामा किन जानुभएन ? केवल मोहीको नाम थर मिल्न आएको भनी त्यसलाई मात्र आधार मानी निष्कर्षमा पुग्नु कुनै पनि हालतमा तर्कसङ्गत हुन सक्दैन । तसर्थ हक कायम बदर मुद्दा मात्र दायर गरी सोही मुद्दाबाट मिलापत्र

बदर गरी विपक्षीको हक कायम हुने ठहर गरेको सुरुको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त फैसला बदर गरी न्याय पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीको पुनरावेदन अदालत, पाटनमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

मुद्दा चल्दाचल्दै वादी दाबीको जग्गाको स्वामित्व प्रतिवादीले हक हस्तान्तरण गरेउपर दायर भएको लगाउको जालसाजी मुद्दाबाट समेत लिखत जालसाजी हुने ठहरी फैसला भएकोमा सो फैसलासमेत बमोजिम वादीको नाममा दा.खा. दर्ता हुनु पर्नेमा प्रस्तुत मुद्दाबाट वादी दाबीको जग्गामा वादीको हक कायम हुने ठहर गरेको तर दा.खा. दर्ता गरी वादीको नाउँमा प्रमाण पुर्जा पाउँ भन्ने दाबी पुग्न नसक्ने गरी भएको सुरुको इन्साफ बदर गरी पूर्ण इन्साफ गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादीको पुनरावेदन अदालत, पाटनमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

यसै लगाउको फो.पु.नं. ३३३/५५८ समेतको जालसाजी मुद्दामा प्रत्यर्थी झिकाउने आदेश भएको र प्रस्तुत मुद्दा पनि उक्त मुद्दाको अन्तरप्रभावी मुद्दा भएकोले सुरु फैसला फरक पर्न सक्ने हुँदा पुनरावेदन नगर्ने प्रतिवादीहरूलाई अ.बं. २०२ नं. बमोजिम झिकाउने साथै वादी पक्ष र प्रतिवादी दुई जनाको पुनरावेदन परेको देखिँदा सो पुनरावेदन परेको जानकारी एकअर्कालाई गराई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनको आदेश ।

काठमाडौं जिल्ला चपली भद्रकाली गा.वि.स. ७(क) कि.नं. १८५ समेतका जग्गाहरू सुनमाया श्रेष्ठसमेत र शुभद्रादेवी श्रेष्ठसमेत बिच मिति २०५२।२।२ मा मिलापत्र भई मिलापत्रबमोजिम मिति २०५२।३।७ मा सुनमायासमेतका नाउँमा दा.खा. गरी आएको जग्गाहरू तह-तह बिक्री हुँदै आएको लिखत सदर हुनु पर्दछ भन्नेसमेत व्यहोराको अ.बं. १३९ नं. बमोजिम बुझिएका सरिता पन्त, पशुपति घिमिरे, शैलेन्द्र खनाल, ज्ञानदेव कटुवाल र विष्णुप्रसाद उपाध्यायको वारेस नरेन्द्र महर्जनले पुनरावेदन अदालत, पाटनमा

गरेको बयान ।

विवादको काठमाडौं जिल्ला चपली भद्रकाली, गा.वि.स. वडा नं. ७(क) को कि.नं. १८५ समेतका ८ कित्ता जग्गाको सम्बन्धमा साबिक जग्गाधनी कान्छा बाजे हिरामान श्रेष्ठ २००८ सालमा र कान्छी बज्यै सन्तकुमारीको २००५ सालमा निधन हुँदा निजहरूको कुनै सन्तान नभै निवेदक सुनमाया श्रेष्ठ, रामप्रसाद श्रेष्ठ र रामकाजी श्रेष्ठका पति पिता दानबहादुर श्रेष्ठले काजक्रिया गरेको र निजको पनि २०४४ सालमा निधन भएपछि हकवालामध्ये प्रतिवादी सुनमायाको पनि २०५२ सालमा निधन भएकोमा प्रतिवादीहरू रामप्रसाद श्रेष्ठ र रामकाजी श्रेष्ठसमेत दुई जना भएको व्यहोरा मिति २०४९।८।२६ को नाता प्रमाणित प्रमाणपत्रबाट देखिन आएको छ । वादीले पेस गरेको मिति २०४६।१०।२९ को नाता प्रमाणित प्रमाणपत्रमा बाजे हिरा प्रधान भन्ने हिरा श्रेष्ठ भन्ने हिरामान श्रेष्ठ भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरेबाट एउटै व्यक्तिको ३ वटा नाम हुन सक्ने अवस्था आफैँमा अस्वाभाविक छ । वादीले प्रमाणसाथ पेस गरेको प्रमाण हेर्दा महाकाल गुठी भन्ने देखिएको भै १०२/८७ उल्लेख भएको र त्यसको क्षेत्रफल ४-२-० मात्र देखिन्छ । अर्कोतर्फ यिनै वादीहरूका बिच अंश मुद्दा परी मिलापत्र हुँदा कित्ता नं. र क्षेत्रफलसमेत उल्लेख हुन सकेको छैन । वादीले पत्रेको लगत विर्ता भएको र सो लगतबमोजिम रैकरमा परिणत गरिपाउँ भनी ऐनका म्यादभित्र दरखास्त परेको अवस्था मिसिलबाट देखिँदैन । प्रतिवादीले पेस गरेको लगत हेर्दा टोखा मौजाको र क्षेत्रफल पनि मिल्दोजुल्दो देखिएको छ । विवादको जग्गा हाल यी वादी प्रतिवादीबाहेक अन्य व्यक्तिको नाउँमा दर्ता भएको अवस्था देखिँदा सोउपर नालिस गरेको अवस्थासमेत देखिन आउँदैन । यस्तो अवस्थामा प्रमाणको मूल्याङ्कन नगरी सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट वादी दाबी पुग्ने ठहरी भएको फैसला मिलेको देखिएन । वादीको हक कायम नहुने गरी फैसला भएको अवस्थामा दा.खा.

नामसारी गरिपाउँ भन्ने जिकिर पनि पुग्न सक्दैन । काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६१।५।१५ को फैसला मिलेको नदेखिएकोले सो फैसला उल्टी भै वादी दाबी पुग्न नसक्ने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६४।८।२४ को फैसला ।

पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसलामा चित्त बुझेन । मिति २०४६।१०।२९ को जिल्ला प्रशासन कार्यालय, काठमाडौंबाट जारी भएको नाता प्रमाणित प्रमाणपत्र कानूनको रित पुर्याई जो जे बुझ्नु पर्ने प्रमाण, सर्जमिनसमेत बुझी जारी भएको हुँदा त्यस्तो प्रमाण जबसम्म बदर वा निष्क्रिय हुन सक्दैन तबसम्म सो प्रमाणमा लेखिएको व्यहोरालाई अदालतले प्रमाणमा लिनै पर्ने हुन्छ । कानूनबमोजिम अधिकारप्राप्त निकायबाट जारी प्रमाणपत्रमा लेखिएको कुरालाई अस्वाभाविक हो भनी अदालतले भन्न मिल्दैन । सो प्रमाणपत्र हालसम्म जीवितै हुँदा यस सम्बन्धमा पुनरावेदन अदालत, पाटनले लिएको आधार मिलेको छैन । कुनै अदालत वा सरकारी कार्यालयमा कानूनले राख्नु पर्ने स्याहा, स्रेस्ता वा कागजपत्रमा उल्लेख गरिएका कुराहरू सहीरूपमा उल्लेख गरिएका हुन् भनी अदालतले अनुमान गर्ने छ भन्ने प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ६(ग) मा भएको कानूनी व्यवस्थाविपरीत भएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । हामी वादीका अंशियारबिच काठमाडौं जिल्ला अदालतमा अंश मुद्दा परी सो मुद्दामा यी विवादित जग्गाको लगत नं. तायदातीमा खुलाएकै छौं । सो मुद्दामा फैसला हुँदा र बन्डापत्र हुँदासमेत यी जग्गाको विषयमा उल्लेख भएकै हुँदा केवल क्षेत्रफल र कित्ता नं. उल्लेख नभएको भन्ने आधार लिई हालसम्म जीवितै रहेको काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला र सोबमोजिमको बन्डा मुचुल्कामा लेखिएको कुरालाई प्रमाणमै नलिई गरिएको फैसला एकतर्फी र त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त फैसला बदर गरी फिराद दाबीबमोजिम इन्साफ पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादीले यस अदालतमा दायर गरेको पुनरावेदन पत्र ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री मोहनमूर्ति पन्त र श्री प्रवीण नापितले यी पुनरावेदकहरूका बिचमा काठमाडौं जिल्ला अदालतमा अंश मुद्दा परी दाबीका जग्गाको लगत नं. तायदातीमा खुलाइएको अवस्था छ । सो मुद्दा फैसला हुँदा उक्त जग्गाहरू समेत यी पुनरावेदकहरूका बिचमा बन्डा लाग्ने गरी फैसला भई तपसिल खण्डमा समेत उल्लेख भएको छ भने फैसला कार्यान्वयन हुँदा बन्डा मुचुल्कामा समेत उल्लेख भै पुनरावेदकको हक स्थापित भइरहेको अवस्था छ । अंश मुद्दा गर्दाका अवस्थामा दर्ता हुन बाँकी रहेको सम्म हुँदा अंश भागमा पर्ने पक्षले फिरादमा उल्लिखित ८ कित्ता जग्गाहरू दर्ता गरिपाउँ भनी सम्बन्धित मालपोत कार्यालयमा मिति २०४९।८।२५ मा निवेदन गरी कारवाहीयुक्त अवस्थामा रहेकै बखत प्रतिवादीहरूले उक्त जग्गाहरू दर्ता गरी हक हस्तान्तरणसमेत गरेको कार्य बदनियतपूर्ण हुनका साथै कानूनिरूपले समेत त्रुटिपूर्ण रहेकोमा सोतर्फ विचार र विश्लेषण नै नगरी भएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा सो फैसला बदर गरी फिराद दाबीबमोजिम निर्णय बदर गरी वादीहरूको हक कायम गरी नामसारीसमेत हुनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो ।

विद्वान् कानून व्यवसायीहरूले गर्नुभएको बहससमेत सुनी पुनरावेदनसहितका मिसिल कागजात अध्ययन गरी हेर्दा पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला मिले नमिलेको के रहेछ र पुनरावेदक वादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने हो होइन ? भन्ने सम्बन्धमा नै निर्णय गर्नु पर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, फिरादमा उल्लिखित कि.नं. १८५, १८७, १७५, १७६, १८१, १८३, १८४ र १९० समेतका विवादित ८ कित्ता जग्गाहरू वादी इन्द्ररवी प्रधानले आफ्ना नाममा दर्ता

गराई पाउँ भनी सम्बन्धित मालपोत कार्यालयमा निवेदन दिएकोमा उक्त निवेदन कारवाहीयुक्त अवस्थामा रहेकै समयमा वादी सुनमाया श्रेष्ठसमेत र प्रतिवादी सीता श्रेष्ठसमेतका बिच चलेको कित्ते जालसाजी मुद्दामा उक्त जग्गाहरू सुनमाया श्रेष्ठका नाममा दर्ता कायम हुने गरी मिति २०५२।२।२ मा काठमाडौं जिल्ला अदालतमा मिलापत्र गरिएको भन्ने प्रमाण मिसिलहरूबाट देखिन्छ । उक्त जग्गाहरू वादी इन्द्ररवी प्रधानसमेत र प्रतिवादी मुक्तिप्रसाद प्रधान भएको अंश मुद्दामा काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०३९।९।२ र मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय अदालतको मिति २०४०।८।२७ को फैसलासमेतबाट अंश पाउने ठहरी फैसला भई हाम्रो हक स्थापित भएकोमा उक्त मिति २०५२।२।२ को मिलापत्रले हामीहरूको हक जान नसक्ने हुँदा सो मिलापत्रसमेत बदर गरी उक्त जग्गाहरू हामी फिरादीहरूका नाममा दा.खा. दर्तासमेत गराई पाउँ भन्ने फिराद दाबी रहेको देखिन्छ । वादी दाबी झुठ्ठा हो, दाबीका जग्गाहरू काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०५२।२।२ को मिलापत्रबमोजिम हाम्रो हक कायम भई हाम्रो नाममा दा.खा. दर्तासमेत भइसकेकोमा हाम्रो नाममा दर्ता हुने भनी मालपोत कार्यालयबाट भएको निर्णय सदर गरिपाउँ भन्ने प्रतिउत्तर जिकिर रहेको प्रस्तुत मुद्दामा विवादित जग्गाहरूमा वादीको हक कायम हुने ठहर्‍याई भएको सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसलाउपर प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन परी वादी दाबी पुग्न नसक्ने ठहर्‍याई भएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसलाउपर वादीको यस अदालतमा पुनरावेदन पर्न आएको रहेछ ।

३. काठमाडौं जिल्ला चपली भद्रकाली गा.वि.स. वडा नं. ७(क) कि.नं. १८५, १८७, १७५, १७६, १८१, १८३, १८४ र १९० समेतका विवादित ८ कित्ता जग्गाहरू हाम्रा बाजे हिरा प्रधान भन्ने हिरामान प्रधान भन्ने हिरामान श्रेष्ठको हक भएकोमा निजको २००९ सालमा परलोक भएपश्चात्

हामीहरूको हक लाग्ने उक्त जग्गाहरूका सम्बन्धमा हामीहरूका बिचमा अंश मुद्दा परी काठमाडौं जिल्ला अदालत र मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय अदालतसमेतका फैसलाले हाम्रो हक भएको, दर्तासम्म बाँकी रहेकोले दर्ताका लागि मालपोत कार्यालय काठमाडौंमा निवेदन दिएकोमा साबिक प्रमाण पेस गरेका बखत कारवाही गर्ने गरी कारवाही स्थगन गर्ने भनी मालपोत कार्यालय, काठमाडौंबाट मिति २०४९।१०।१ मा निर्णय भएको थियो भन्ने फिराद दाबी रहेको देखिन्छ । विवादित जग्गाको मिसिल संलग्न फिल्डबुक उतार हेर्दा जग्गा धनीको महल खाली रही किसानको व्यहोराको महलमा “यो जग्गा का.इ. असन बस्ने हिरामान श्रेष्ठको हो, कुत बुझाई खाई आएको छु” भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको देखिन्छ ।

४. नापीको समयमा नाप जाँच भई फिल्डबुकसम्म खडा भएको तर सम्बन्धित जग्गाधनीको नाममा दर्ता हुन बाँकी भई बेदर्ता रहेको कुनै जग्गामा साबिक जग्गावालाले वा निजका हकवाला हुँ भनी दर्ता वा हक कायमको दाबी गर्ने व्यक्तिले सो जग्गामा आफ्नो हक पुग्ने वा स्थापित हुने वस्तुनिष्ठ आधार प्रमाण पनि देखाउनु पर्ने हुन्छ । यसरी हक कायमको दाबी गर्ने व्यक्तिले देखाएका प्रमाणहरू सो जग्गासँग सम्बन्धित छन् वा छैनन् भन्नेतर्फ अदालतले सूक्ष्म अध्ययन गरी ती प्रमाणहरूबाट दाबीकर्ता व्यक्तिको सो जग्गामा वैध सम्बन्ध देखिन्छ या देखिँदैन भन्ने तथ्यको पहिचान गर्नु पर्ने हुन्छ । त्यसैले कुनै बेदर्ताको जग्गामा म हकवाला हुँ वा साबिक जग्गावालाको हक लाग्ने जग्गा हो भन्नुमात्र पर्याप्त हुँदैन ।

५. साबिकको नापीमा दर्ता बाँकी रहन गएको जग्गाको हक स्वामित्व निरूपण गर्दा सो नापीमा खडा भएको फिल्डबुकमा लेखिएका व्यहोराहरू महत्त्वपूर्ण प्रमाण हुन्छ । उस बखतको नापीमा खडा भएको फिल्डबुकमा लेखिने व्यहोराहरू सो जग्गाको स्वामित्वको सम्बन्धमा कालान्तरमा विवाद उठ्ला

भनी अनुमान गरी लेखिएका काल्पनिक कुराहरू होइनन् । त्यसैले सो फिल्डबुकलाई सो जग्गाको स्वामित्व निर्धारक प्रमाणको रूपमा उच्च महत्त्व दिनु पर्ने हुन्छ । त्यसैगरी त्यस्तो जग्गाको साबिक लगतमा लेखिएको व्यहोरा पनि महत्त्वपूर्ण हुन्छ । साबिक लगतमा लगतवालाको नाम, थर, जग्गाको क्षेत्रफल, विरह, जग्गाको मौजा तथा सो लगतको चारकिल्ला र हाल विवादित जग्गाको क्षेत्रफल, विरह, मौजा तथा चारकिल्लालगायतका कुराहरू आपसमा भिडाई त्यस्तो लगतले हाल विवादित जग्गासँग सार्थक सम्बन्ध राख्छ या राख्दैन, सो कुरा हेर्नु उत्तिकै आवश्यक हुन्छ । जग्गा पहिचान गर्ने र दाबीकर्ताको जग्गासँगको सम्बन्ध यकिन गर्ने उल्लिखित प्रमाणहरूका अतिरिक्त उक्त जग्गा मोहीले कमाएको भए जग्गाधनीको रूपमा दाबी गर्ने व्यक्तिले मोहीसँग निरन्तर सम्बन्ध बनाई जग्गाको बाली लिएको छ, छैन साथै साबिकमा नापीभन्दा अगाडि सो जग्गाको पोत वा तिरो तिरेको छ, छैन भन्ने अन्य प्रमाणहरू पनि उत्तिकै महत्त्वपूर्ण हुन्छन् । उल्लिखित प्रमाणहरूले दाबीकर्ता व्यक्तिको विवादित जग्गासँगको वैध एवम् सार्थक सम्बन्ध स्थापित गर्दछ र त्यस्तो जग्गाको वास्तविक स्वामित्ववाला यकिन गर्न मद्दत पुग्दछ । स्वामित्वको दाबीकर्ता व्यक्तिले दर्ता हुन बाँकी जग्गामा हक कायममा दाबी गर्दा उल्लिखित प्रमाणहरूलाई सिलसिलेवाररूपमा प्रस्तुत गरी फिल्डबुकमा नाम जनिएको व्यक्ति वा निजको हकवाला आफू रहेको कुरा निर्विवाद तवरले स्थापित गर्न सक्नु पर्दछ । यी प्रमाणहरूको अभावमा मौखिकरूपमा जग्गामा हक कायमको दाबी गर्नुमात्र पर्याप्त हुन सक्तैन ।

६. यसका अतिरिक्त साबिकमा खडा भएका फिल्डबुक तथा साबिक लगतमा जग्गाको स्वामित्ववाला भनी नाम लेखिएको व्यक्तिको नाम थरसँग सम्बन्ध देखाउन पछिबाट खडा गरिएका प्रमाणहरूको बारेमा पनि सूक्ष्मतम रूपमा हेरिनु पर्दछ । फिल्डबुकमा उल्लिखित एउटा व्यक्तिको नाम थरसँग

दाबीकर्ता व्यक्ति वा निजका पूर्वज पिता वा बाजे/पति वा बाजे आदि नाताका व्यक्तिको नाम भिडाउने उद्देश्यबाट फिल्डबुकमा उल्लिखित नामको व्यक्ति जोसुकै भए पनि सो व्यक्ति भन्ने दाबीकर्ताको पिता/बाजे वा पति/बाजे नै एउटै हो भनी अपत्याारिलो, बनावटी या काल्पनिक तवरबाट दाबीकर्ता र फिल्डबुकमा उल्लिखित व्यक्तिको नाम एउटै देखाई तयार गरिएका पछिल्ला प्रमाणहरूलाई सहजै ग्रहण गरी स्वामित्व यकिन गर्न पनि सकिँदैन । पछिबाट खडा भएका प्रमाणहरू निसन्देहरूपमा दर्ताको दाबी गर्नु पर्ने जग्गाको साबिकका लिखतका व्यहोरासँग मिलाउने उद्देश्यबाट खडा भएका छन् भने ती पछिल्ला प्रमाणहरू जग्गाको स्वामित्व यकिन गर्न ग्राह्य हुन सक्तैनन् । जग्गा जस्तो विषयमा कुनै व्यक्तिको हक स्वामित्व कायम गर्दा अनुमान गरी कायम गर्न मिल्दैन । त्यो कुरा दाबीकर्ताले माथि विवेचना भएका प्रमाणको सिलसिलेवार प्रस्तुतिबाटै स्थापित गर्न सक्नु पर्दछ ।

७. यी पुनरावेदक वादीले साबिक जग्गावाला हिरा प्रधान भन्ने हिरामान प्रधान भन्ने हिरामान श्रेष्ठ हाम्रा बाजे हुन् भन्ने दाबी लिई मिति २०४६।१०।२९ को नाता प्रमाण-पत्र पेस गरेकोमा फिल्डबुकमा लेखिएको जग्गावालाको नामसँग उक्त नाता प्रमाण-पत्रमा उल्लिखित नाम मिले भिडेको देखिँदैन । वादीले पेस गरेको सो नाता प्रमाण-पत्रमा एउटै व्यक्तिको ३ वटा नाम उल्लेख भएको देखिन्छ । एकातिर एउटै व्यक्तिको ३ वटा नाम हुन सक्ने कुरा आफैँमा स्वाभाविक देखिँदैन भने अर्कातिर नाता प्रमाणपत्रमा उल्लेख भएका हिरामान श्रेष्ठ आफ्ना बाजे हुन् भन्ने यी पुनरावेदकहरूले आफ्नो थर प्रधान नै लेखिरहेको मिसिलबाट देखिइरहेको हुँदा दाबीका जग्गाका साबिक जग्गावाला हिरामान श्रेष्ठ यी वादीहरूकै बाजे हुन् भनी मान्न मिल्ने देखिएन । त्यसैगरी उक्त विवादित जग्गाहरू आफ्ना नाममा दर्ता गराइ पाउँ भनी मालपोत कार्यालयमा निवेदन दिँदा साबिक प्रमाण पेस गरेको

बखत कारवाही गर्ने गरी कारवाही स्थगित गर्ने भनी मालपोत कार्यालयबाट मिति २०४९।१०।१ मा निर्णय भएको छ भनी फिराद लेखमा स्वीकार गर्ने यी पुनरावेदक वादीहरूले तत्पश्चात् उक्त कि.नं. का जग्गाहरू दर्ता गर्नका लागि आफ्नो हक पुग्ने प्रमाण पेस गरी दर्ता गराउन क्रियाशील रहेको पनि देखिँदैन । वादीले आफ्नो हक पुग्ने प्रमाण भनी फिरादसाथ पेस गरेको भद्रकाली महाकाल गुठीको लगत नं. १०२/८७ मा उल्लिखित क्षेत्रफलसँग विवादित जग्गाको क्षेत्रफल मिल्न आएको पनि देखिँदैन ।

८. प्रतिवादीहरूको प्रतिउत्तर जिकिर हेर्दासमेत दाबीका जग्गाको साबिक जग्गाधनी कान्छा बाजे हिरामान श्रेष्ठ भएका, निजको २००८ सालमा र कान्छी बज्यै सन्तकुमारीको २००५ सालमा निधन भई निजहरूको कुनै सन्तान नभएकोले हाम्रा बाबु दानबहादुर श्रेष्ठले काजक्रिया गरेकोमा बाबुको पनि २०४४ सालमा निधन भई निजको हक खाने हामी रामप्रसाद श्रेष्ठ र रामकाजी श्रेष्ठ भएको भनी उल्लेख गरी नाता प्रमाणपत्र पेस गरेको देखियो । प्रतिवादीले पेस गरेको नाता प्रमाणपत्रमा उल्लिखित नाम र विवादित जग्गाको फिल्डबुकमा लेखिएको जग्गावालाको नाम मिली भिडी रहेको देखिन्छ । प्रतिवादीले जग्गाको हकको स्रोतको रूपमा पेस गरेको टोखा मौजाको लगतमा उल्लिखित जग्गाको क्षेत्रफलसँग विवादित जग्गाको क्षेत्रफल मिल्ने भिड्ने देखिएको छ । काठमाडौँ जिल्ला अदालतमा प्रतिवादीहरूका बिचमा मुद्दा चली मिति २०५२।२।२ मा मिलापत्र भै दाबीका जग्गा प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरूकी आमा सुनमाया श्रेष्ठका नाममा दर्ता कायम भएको देखिन्छ तर यी पुनरावेदकहरूले उक्त जग्गामा आफ्नो हक पुग्ने प्रमाण पेस गर्न नसकेको अवस्थामा वादी दाबीबमोजिम मिलापत्र बदर भै दाबीका जग्गामा वादीहरूको हक कायम दर्ता हुन सक्ने अवस्था देखिन आएन ।

९. अतः माथि उल्लिखित आधार कारणबाट

वादी दाबीबमोजिम दाबीका जग्गामा वादीको हक कायम हुने ठहर्याएको सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला उल्टी गरी वादी दाबी पुग्न नसक्ने ठहर्याई पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०६४।८।२४ मा भएको फैसला मनासिब देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । पुनरावेदक वादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन । अरूमा तपसिलबमोजिम गर्नु ।

तपसिल

माथि ठहर खण्डमा लेखिएबमोजिम दाबीको जग्गामा वादीको हक कायम हुने ठहराएको सुरुको फैसला उल्टी गरी वादी दाबी पुग्न नसक्ने ठहर्याई पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट भएको फैसला सदर हुने ठहरेकाले सुरु फैसलाबमोजिम वादीले प्रतिवादीबाट भरी पाउने ठहरेको कोर्ट फी रु. ६६५०।- प्रतिवादीले पुनरावेदन गर्दा पुनरावेदन अदालत, पाटनको र.नं.३५० मिति २०६२।१।१६ मा धरौटी राखेको देखिँदा उक्त धरौटी रकम कानूनबमोजिम प्रतिवादीहरूलाई नै फिर्ता दिनु भनी पुनरावेदन अदालत, पाटनमा लेखी पठाइदिनु ..१ प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी फैसलाको जनाउ प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरूलाई दिई नियमानुसार मिसिल बुझाइदिनु

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. गोविन्दकुमार उपाध्याय

इजलास अधिकृत : नगेन्द्रकुमार कालाखेती

इति संवत् २०७१ साल असोज २६ गते रोज १ शुभम् ।

निर्णय नं.१५०८

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री गोपाल पराजुली
फैसला मिति : २०७२।९।२।५
०७१-CI-०२६२

विषय : उत्प्रेषण / परमादेश

पुनरावेदक / विपक्षी : काठमाडौं उपत्यका विकास प्राधिकरण काठमाडौंका नायब विकास आयुक्त तथा ऐ. जिल्ला आयुक्तको कार्यालय काठमाडौंका जिल्ला आयुक्त डा.भाइकाजी तिवारी

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / निवेदक : काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ३४ बस्ने चतुर्भुज भट्टसमेत

- राज्यले नागरिकको बसोबासको अधिकारको सकारात्मक कार्यान्वयनको लागि संविधानले नै दायित्व सिर्जना गरिराखेको अवस्थामा कुनै नागरिकले आफ्नो सामर्थ्यबाट सिर्जना गरेको बसोबाससँग सम्बन्धित साम्प्रतिक हकमा अतिक्रमण गर्ने कुरा सामान्य अवस्थामा कल्पनासमेत गर्न सकिँदैन । नागरिकको मौलिक हकको रूपमा संविधानले स्थापित गरेको यस्तो अधिकार कार्यान्वयन गर्न राज्यलाई केही पूर्वतयारी आवश्यक पर्नु एउटा पक्ष हुन सक्छ तर भैरहेको बसोबासमाथि हस्तक्षेप गरी यो हकको

निर्वाधरूपमा उपभोगमा असर पुर्याउने काममा राज्य क्रियाशील हुन नहुने ।

(प्रकरण नं.८)

- बृहत् सार्वजनिक हितको लागि राज्यले व्यक्तिको सम्पत्तिमाथि नियन्त्रण गर्न सक्ने मान्यतालाई अपवादको रूपमा स्वीकारिएको पाइन्छ । खास गरी Eminent Domain र Police Power को सिद्धान्तअनुसार राज्यले व्यक्तिको निजी सम्पत्तिमाथि नियन्त्रण, नियमन र अङ्कुश लगाउन सक्ने मान्यता रहेको छ । तथापि यसको प्रयोगसमेत राज्यले असीमितरूपमा गर्न सक्दैन । यसका निश्चित सीमा, प्रक्रिया र कार्यविधि रहेका हुन्छन् । त्यसका आधार र सीमाहरू राज्यको कानूनबाट निर्दिष्ट गरिएको हुनुपर्दछ । राज्यले व्यक्तिको निजी सम्पत्तिमाथि हस्तक्षेप गर्दा कानूनले निर्दिष्ट गरेका त्यस्ता आधार र सीमाहरूमा बाँधिनु पर्ने ।

(प्रकरण नं. १०)

- व्यक्तिको सम्पत्ति राज्यले त्यसरी प्राप्त गर्दा प्रचलित कानूनी कार्यविधिको उचित पालना नगरिएको, व्यक्तिलाई अनुचित मर्का पर्ने गरी काम कारवाही वा निर्णय गरिएको आदि आधार र अवस्थाहरूमा पुनरावेदन गर्न पाउने कुरालाई समेत ती कानूनहरूले स्थापित गरेको देखिन्छ । यसबाट राज्यले स्वेच्छाचारी ढङ्गबाट नागरिकलाई निजको साम्पत्तिक हकबाट वञ्चित गराएको विषय सदैव न्यायिक पुनरावलोकनको विषय बन्ने ।

(प्रकरण नं. १२)

- प्रत्यर्थी निवेदकहरूले घर बसोबास गर्दा कायमै नरहेको मापदण्डका आडमा कुनै पूर्व सूचना वा जानकारीसम्म पनि नदिई हठात् निजहरूको बसोबासको घर कम्पाउण्डमा चिह्न लगाउने र डोजर लगाई भत्काउने कार्य कुनै पनि दृष्टिकोणबाट उचित मान्न सकिँदैन । सहरीकरणको क्रममा व्यक्ति विशेषको बसोबासको सम्पत्तिमा हस्तक्षेप गर्नु पर्ने अवस्थामा सरोकारवाला व्यक्तिलाई पूर्व सूचना दिने, मन्जुरी लिने र निजको बसोबास प्रभावित हुने अवस्थामा निजलाई अर्को बसोबासको व्यवस्थापन गर्न उचित र मनासिब क्षतिपूर्ति तथा समयसमेत प्रदान गर्नु राज्यको दायित्व हुने ।

(प्रकरण नं. २०)

- वस्तुतः विकास निर्माण नागरिकहरूको हित र सुविधाकै निमित्त गरिने हुँदा बृहत्तर सामाजिक स्वार्थ वा हितका लागि व्यक्ति विशेषले योगदान पुर्याउनु पर्ने अवस्था सिर्जना हुन सक्दछ । राज्यले सञ्चालन गर्ने विकासका कार्यक्रमहरूमा व्यक्तिगत स्वार्थ वा हितभन्दा सामूहिक हित वा स्वार्थ सर्वोपरी हुन्छ । तथापि विकासका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने क्रममा सार्वजनिक हितको लागि व्यक्ति विशेषको सम्पत्ति प्राप्त गर्नुपर्दा पनि संविधान वा कानूनले निर्दिष्ट गरेको मापदण्ड वा विधिको उपेक्षा गर्न नहुने ।

(प्रकरण नं. २१)

- राज्य नागरिकको संरक्षक भएको हुँदा राज्यले सबै नागरिकहरूको अभिभावकत्व लिन सक्नु पर्दछ । एकथरि नागरिकलाई

सुविधा दिने नाममा अर्को थरिमाथि पूर्वाग्रह राखी अन्याय हुने अवस्था राज्यले सिर्जना गर्न हुँदैन । राज्यका क्रियाकलापहरू न्यायोचितमात्र नभई सबै नागरिकका लागि समन्यायिकसमेत हुनु पर्ने ।

(प्रकरण नं. २३)

- एक पटक प्रचलित कानूनबमोजिम घर निर्माणको लागि इजाजत लिई विपक्षी निवेदकहरूको बसोबासको लागि घर निर्माण भइसकेपछि त्यस्तो घर रहेको जग्गा नेपाल सरकार वा त्यसको कुनै निकायले बाटो फराकिलो पार्ने प्रयोजनको लागि वा अन्य कुनै सार्वजनिक प्रयोजनका लागि लिनु पर्ने भएमा प्रचलित कानूनबमोजिम कारवाही चलाई निवेदकहरूलाई उचित र विधिसम्मत रूपमा क्षतिपूर्ति दिई प्राप्त गर्नु पर्ने ।

(प्रकरण नं. २४)

पुनरावेदक / विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता प्रभुकृष्ण कोइराला

प्रत्यर्थी / निवेदकका तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- मानवअधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र, १९४८
- नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्ध, १९६६
- आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्ध, १९६६ को धारा ११(१)
- सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१
- जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४
- नगर विकास ऐन, २०४५

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ को उपधारा (१), धारा १९ को उपधारा (२)
- नेपालको संविधानको धारा १६ को उपधारा (१), धारा २५ (२), धारा ३७

सुरु आदेश गर्ने :

मा.न्या. श्री प्रेमबहादुर के.सी.

मा.न्या. श्री सहदेवप्रसाद बास्तोला

आदेश

न्या.गोपाल पराजुली : पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०७०।०।२० को आदेशउपर न्यायप्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम विपक्षीको तर्फबाट यस अदालतमा पुनरावेदन पर्न आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् ठहर यसप्रकार छ :

काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ३४ (साबिक वडा नं. १०) स्थित कि.नं. १८५ को ०-११-०-१ जग्गा निवेदकमध्येको म चतुर्भुज भट्टको हो । मेरो घरजग्गाको दक्षिणतर्फ गोरेटो बाटो छ । उक्त बाटोमध्ये ३ फिट म निवेदकले उपरोक्त मेरो जग्गामध्येबाटै छोडिदिएको हो । सो बाटो निर्विवादरूपमा प्रयोग भइरहेको छ, कोही कसैको बाधा अड्चन छैन । यसरी ३ फिट जग्गा बाटोको लागि मैले दिएको कुरा काठमाडौं उपत्यका विकास प्राधिकरणलाई मिति २०६९।११।१० मा लिखित अनुरोध गरिसकेको छु । काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ३४ (साबिक वडा नं. १०) स्थित कि.नं. १०६ को जग्गा र सोमा बनेको घर निवेदकमध्येको म मन्जुला खनालको हो भने सोही ठाउँको कि.नं. १११ को जग्गा र सोमा बनेको घर निवेदकमध्येको म श्यामचरी भण्डारीको हो । सोही जग्गामा घर बनाई वर्षौंदेखि हामी परिवारसहित निरन्तर

बसोबास गरी आएका छौं । हामी निवेदकहरूको घर जग्गा दुई मिटरभन्दा बढी भित्र सारी बाटो बढाउनु पर्ने गरी काठमाडौं उपत्यका विकास प्राधिकरणले पर्खालको बाहिरपट्टि चिह्न लगाएको छ भन्ने सुन्नमा आएकोले हेर्दा हाम्रो घरजग्गाको कम्पाउण्ड वालमा चिह्न र अङ्क लगाएको र २०६९।१२।१९ मा डोजर लिएर मञ्जुला खनाल र श्यामचरी भण्डारीको पर्खाल, चतुर्भुज भट्टको अन्दाजी १० फिट पर्खाल डोजरले भत्काई गएका थिए ।

हाम्रो कम्पाउण्ड वालमा लगाएको चिह्न र विपक्षीले गराएको जानकारीअनुसार गैरकानूनीरूपमा हाम्रो घर पर्खाल भत्काई बाटो विस्तार गर्ने प्रबल सम्भावना भएको र सोबमोजिम कार्य गरेमा नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा ९ तथा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १९ समेतले दिएको हक हनन् भई अपूरणीय क्षति हुने भएकोले विपक्षीहरूले हाम्रो घर जग्गामा प्रवेश गर्ने, कब्जा गर्ने, भत्काउने, अन्य तरहले हानि नोक्सानी पुर्याउने, हाम्रो स्वीकृति मन्जुरी विना क्षतिपूर्ति नदिई आफूखुसी हाम्रो हकभोग दर्ता तिरोको घर जग्गा बाटोमा गाभी बाटो विस्तार गर्ने गरी हालसम्म कुनै गैरकानूनी कार्य गरिएको भए सो एवम् प्रस्तुत निवेदन विचाराधीन रहेकै बखत हुन सक्ने यससम्बन्धी काम कारवाही तथा निर्णय निरपेक्षरूपमै गैरकानूनी हुने भएकोले बदरभागी छन् ।

अतः विपक्षीहरूको उक्त काम कारवाही र निर्णय उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी निवेदकको स्वीकृति मन्जुरी विना गैरकानूनी तवरले निवेदकको घर पर्खाल भत्काई बाटो विस्तारलगायतका कुनै कार्य नगर्नु नगराउनु भन्ने निषेधाज्ञा जारी गरिपाउँ । साथै यो निवेदनको अन्तिम किनारा नलागेसम्म निवेदकहरूको घर जग्गामा प्रवेश गर्ने, कब्जा गर्ने, भत्काउने, बाटो विस्तार गर्ने जस्ता कुनै कार्य नगर्नु नगराउनु यथास्थितिमा राख्नु भनी

विपक्षीहरूको नाउँमा अन्तरिम आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदन दाबी ।

निवेदकको मागबमोजिम आदेश जारी हुनु नपर्ने आधार कारण भए सबुद प्रमाणसहित म्याद सूचना पाएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाममा म्याद सूचना जारी गरी लिखित जवाफ परे वा अवधि व्यतित भएपछि नियमानुसार पेस गर्नु । अन्तरिम आदेशको मागतर्फ विचार गरी हेर्दा व्यक्तिको पूर्ण स्वामित्वको सम्पत्तिमा निजको इच्छा विरुद्ध कानूनबमोजिम बाहेक हस्तक्षेप गर्न नपाउने सम्पत्तिसम्बन्धी अधिकारको सिद्धान्त हो । अतः निवेदकको हकको बसोबास भएको ठाउँको बाटो निवेदकहरूकै हितका लागि फराकिलो बनाउन आवश्यक भए निवेदकहरू समेतको सहमति लिई कानूनबमोजिम गरी बाटो विस्तार गरिनु पर्छ । निवेदकले देखाएका आशङ्काको कार्य भइसकेको नभए उक्त कुरामा ध्यान दिई सो कार्य प्रस्तुत मुद्दा अन्तिम नहुँदासम्म नगर्न पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ३३क बमोजिम यो अन्तरिम आदेश जारी गरिएको छ । सोको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिनु भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालतबाट मिति २०६९।१२।२५ मा भएको आदेश ।

रिट निवेदनको प्रकरण नं. १ मा उल्लेख गरेका जग्गाहरू रिट निवेदकको होइन भनी यस प्राधिकरणले कुनै विवाद गरेको छैन । यस प्राधिकरणले मापदण्ड लागू भएपछि बनेका भौतिक संरचनाहरू भत्काउन लागेको हो । मापदण्ड लागू हुनुपूर्व बनेको भौतिक संरचना भएमा सरकारले कानूनबमोजिम मुआब्जा क्षतिपूर्ति दिने व्यवस्था गरेको छ । विपक्षी रिट निवेदकको निवेदनपत्र झुठ्ठा एवम् गैरकानूनी छ । निवेदकहरूले उल्लेख गरेअनुसार यस प्राधिकरणको तर्फबाट नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १९ र नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा

९ को प्रतिकूल हुने गरी कुनै पनि कार्य नगरेको र पछि पनि नगर्ने व्यहोरा अनुरोध छ भन्नेसमेत व्यहोराको काठमाडौं उपत्यका विकास प्राधिकरण, केशरमहल काठमाडौंको लिखित जवाफ ।

विपक्षीको घर कम्पाउण्ड वालमा लिखित जवाफवालाले चिह्न लगाएको भन्न सक्नु भएको छैन । त्यस्तै लिखित जवाफवालाले मिति २०६९।१२।१९ गते पर्खालमा डोजर लगाएको भन्न पनि सक्नु भएको छैन । अर्थात् लिखित जवाफवालाको कुनै भूमिका नरहेको/नभएको रिट निवेदकले नै स्वीकार गर्नुभएको छ । विवादित बाटो नगरपरिषद्बाट पास भएको बाटो होइन । नगरपालिकाको बजेटबाट निर्माण हुन लागेको बाटोसमेत होइन । महानगरपालिका कार्यालयलाई अनावश्यकरूपमा विपक्षी बनाएको हुँदा निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने काठमाडौं महानगरपालिका कार्यालय, बागदरबारको लिखित जवाफ ।

काठमाडौं उपत्यका विकास प्राधिकरण स्थापना हुनुपूर्व उपत्यकाका तीनवटै जिल्लामा गठन भएका नगर विकास समितिले हाल प्राधिकरणले गर्ने कार्य गरिरहेको अवस्था थियो । जहाँसम्म निवेदकले निवेदनमा उल्लेख गर्नु भएको क्षेत्र र बाटो विस्तारको कुरा छ, सो सम्बन्धमा तत्कालीन काठमाडौं उपत्यका नगर विकास समितिले २०६४ सालमा नै स्पष्टरूपमा मापदण्ड बनाएर स्वीकृत भैसकेको र सो मापदण्ड कार्यान्वयन गरेको मात्र हो । सो मापदण्ड नगर विकास ऐन, २०४५ बमोजिम नै निर्धारण भएको र हाल कार्यान्वयनमा आएको हुँदा काठमाडौं उपत्यका विकास प्राधिकरणले कानूनबमोजिम नै काम कारवाही गरिरहेको देखिन्छ । विकासको प्रमुख पूर्वाधार तथा सर्वसाधारणको सबैको लागि अत्यावश्यक सार्वजनिक सडक निर्माण र विस्तार गर्ने कार्यमा प्रतिकूल असर पार्ने र विकास प्रक्रियालाई नै अवरुद्ध गर्ने विपक्षीले जुन रिट निवेदन दायर गर्नु भएको छ त्यो प्रचलित

कानून र सार्वजनिक हितका दृष्टिले पनि उपयुक्त हुने देखिँदैन । तसर्थ बिना आधार र कारण यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाई दायर गरिएको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेजयोग्य छ, खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत सहरी विकास मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

निवेदनमा उल्लिखित जग्गा GLD मा परेको भए सो सम्बन्धमा भए गरेका कागजातसहितको फायल मुद्दा पेसीको दिन देखाई फिर्ता लैजाने गरी विपक्षी काठमाडौं उपत्यका विकास प्राधिकरणबाट झिकाई नियमबमोजिम गरी पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालतबाट मिति २०७०।३।१२ मा भएको आदेश । निवेदकहरूको पूर्ण स्वामित्व रहेको जग्गामा निजहरूको सहमति लिइबाहेक हस्तक्षेप गर्न नपाउने सम्पत्तिसम्बन्धी अधिकारको मूलभूत सिद्धान्त भएको र निवेदकहरूको बसोबास भएको ठाउँमा बाटो फराकिलो गर्ने क्रममा निजहरूसँग सहमति लिई बाटो बिस्तार गर्नुपर्नेमा सो कार्य गरेको भन्ने कुनै कागज प्रमाण नभएको अवस्थामा कानूनबमोजिमको रिट पुर्याई मात्र गर्नु पर्नेमा सोबाहेक निवेदकहरूको घर जग्गामा प्रवेश गर्ने, कब्जा गर्ने, भत्काउने, बाटो विस्तार गर्ने जस्ता कार्य नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा निषेधाज्ञाको आदेश जारी हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०७०।७।२० को फैसला ।

पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसलामा चित्त बुझेन । काठमाडौं उपत्यका नगर विकास समितिको २०४५।७।२९ र २०४६।५।१२ को निर्णयानुसार विपक्षीहरूको क्षेत्रमा गई टोल वडाबासीसँग छलफल गरी उनीहरूको मागअनुसार अस्तव्यस्त सहरलाई व्यवस्थित र बाटो, ढल, पानीलगायतको सुविधाको लागि विस्तार गर्ने निर्णय भई सरकारको निर्देशनमा यस प्राधिकरणले प्रस्तावित सडक अतिक्रमण गरी बनाएको भौतिक संरचना हटाउन चिह्न लगाएको प्रष्ट हुँदाहुँदै त्यसलाई अनदेखा गरिएको छ । सार्वजनिक

हितको लागि बाटो विस्तार गर्दा विपक्षीहरूको घरजग्गा क्षतविक्षत भै बसोबास लायक नहुने भनी आत्मनिष्ठरूपमा आदेश गरिएको छ । मापदण्ड लागू हुनुपूर्व निर्मित भौतिक संरचनाको क्षतिपूर्ति दिने भनी पटकपटक सूचना जारी गरेको अवस्थामा हचुवाको भरमा उचित र पर्याप्त क्षतिपूर्ति नदिई कुनै कार्य नगर्नु भनी जारी भएको परमादेशले यस प्राधिकरणको सडक विस्तारसम्बन्धी कार्यलाई प्रत्यक्ष र परोक्षरूपमा असर पर्ने भएकोले पुनरावेदन अदालत, पाटनको आदेश बदर गरी निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षीको तर्फबाट यस अदालतमा पर्न आएको पुनरावेदनपत्र ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको निवेदनसहितको मिसिल संलग्न कागजात अध्ययन गरी पुनरावेदक विपक्षीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री प्रभुकृष्ण कोइरालाले सार्वजनिक हितको लागि बाटो विस्तार गर्दा विपक्षीहरूको घरजग्गा क्षतविक्षत भै बसोबास लायक नहुने भनी आत्मनिष्ठरूपमा भएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको आदेश त्रुटिपूर्ण हुँदा निवेदन खारेज हुनुपर्छ भनी प्रस्तुत गर्नु भएको बहस जिकिरसमेत सुनियो ।

उल्लिखित बहस जिकिरसमेतको सन्दर्भमा प्रस्तुत मुद्दामा मूलतः निम्न प्रश्नहरूमा केन्द्रित रही निर्णय दिनु पर्ने देखिन आएको छ :

१. नागरिकको बसोबासको अधिकार र व्यक्तिको घर जग्गालगायतको अचल सम्पत्ति प्राप्त गर्ने राज्यको अधिकारबिचको सन्तुलन कायम गर्ने आधारहरू के हुन सक्दछन् ?
२. सहरीकरणको क्रममा व्यक्तिको घरजग्गासमेतको सम्पत्तिमा राज्यले सार्वजनिक प्रयोजनका लागि बाटो विस्तार गर्दा के कस्ता कार्यविधि पुरा गर्नुपर्ने हो ?
३. पुनरावेदन अदालत, पाटनको आदेश मिलेको

छ, छैन र पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकिर पुग्ने हो होइन ?

निर्णय निरूपणको लागि तय गरिएका उपरोक्त प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्नुअघि प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य सिंहावलोकन गर्नु वाञ्छनीय हुन्छ ।

निवेदनको व्यहोरा हेर्दा कि.नं. १०६, १११ र १८५ को जग्गामा घर बनाई वर्षौंदेखि परिवारसहित निरन्तर बसोबास गरी आएका छौं । हामी निवेदकहरूको घर जग्गा दुई मिटरभन्दा बढी भित्र सारी बाटो बढाउने गरी काठमाडौं उपत्यका विकास प्राधिकरणले पर्खालको बाहिरपट्टि चिह्न लगाई हाम्रो घर पर्खाल भत्काई बाटो विस्तार गर्ने प्रबल सम्भावना रहेको छ । सोबमोजिम कार्य गरेमा निवेदकहरूको नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा ९ तथा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १९ समेतले दिएको हक हनन् भई अपूरणीय क्षति हुने भएकोले हाम्रो घर जग्गामा प्रवेश गर्ने, कब्जा गर्ने, भत्काउने, अन्य तरहले हानि नोक्सानी पुर्याउने काम कारवाही नगर्नु नगराउनु भनी निषेधाज्ञा र कुनै गैरकानुनी निर्णय गरेको भए उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरिपाउँ भन्नेसमेत माग गरेको देखियो ।

लिखित जवाफ हेर्दा निवेदकले उल्लेख गरेको स्थान काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. १० हाल वडा नं. ३४ को सिट नं. १०२-११०७-२१ को कि.नं. १८५, १८३, १०६ र १११ को जग्गाको दक्षिणतर्फ तत्कालीन काठमाडौं उपत्यका नगर विकास समितिले निर्णय गरेको प्रस्तावित दुई मिटरको G.L.D. सडक हो । उक्त सडक क्षेत्रमा नियमानुसार चिनो लगाई माइकिङ्ग गरी उक्त जग्गाबाहेक अन्यत्र नियमानुसार बाटो विस्तारको कामसमेत भैसकेको छ । नागरिक अधिकार ऐनको दफा ९ को प्रतिकूल हुने गरी कुनै पनि कार्य नगरेको र पछि पनि नगर्ने हुँदा निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत जिकिर लिएको देखिन्छ ।

निवेदकहरूको घर जग्गामा कानूनबमोजिम बाहेक प्रवेश गर्ने, कब्जा गर्ने, भत्काउने, बाटो विस्तार गर्ने जस्ता कार्य नगर्नु नगराउनु भनी पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट निषेधाज्ञा जारी भएकोमा सो निर्णयउपर चित्त नबुझाई काठमाडौं उपत्यका विकास प्राधिकरणका नायब विकास आयुक्त तथा ऐजनका जिल्ला आयुक्तको कार्यालय काठमाडौंका जिल्ला आयुक्त डा. भाइकाजी तिवारीको तर्फबाट प्रस्तुत पुनरावेदन परेको देखियो ।

पुनरावेदन पत्रमा मुख्यतः सार्वजनिक हितको लागि बाटो विस्तार गर्दा विपक्षीहरूको घरजग्गा क्षतिविक्षत भै बसोबास लायक नहुने भनी आत्मनिष्ठरूपमा आदेश गरिएको छ । मापदण्ड लागू हुनुपूर्व निर्मित भौतिक संरचनाको क्षतिपूर्ति दिने भनी पटकपटक सूचना जारी गरेको अवस्थामा हचुवाको भरमा उचित र पर्याप्त क्षतिपूर्ति नदिई कुनै कार्य नगर्नु भनी जारी भएको परमादेशले यस प्राधिकरणको सडक विस्तारसम्बन्धी कार्यलाई प्रत्यक्ष र परोक्षरूपमा असर पर्ने भएकोले पुनरावेदन अदालत, पाटनको आदेश बदर गरी निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत जिकिर लिएको पाइन्छ ।

२. अब निर्णय निरूपण हुनुपर्ने पहिलो प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्नुपर्ने हुन आएको छ । जीवन, स्वतन्त्रता र सम्पत्ति मानिसका अविभाज्य मौलिक मानव अधिकारहरू हुन् । मानिसको जीवन सम्मानपूर्वक बाँच्नको लागि यी कुराहरूको अपरिहार्यता रहने हुँदा यिनलाई नागरिक स्वतन्त्रताका आधारस्तम्भको रूपमा समेत लिइन्छ । मानवअधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र, १९४८, नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्ध, १९६६ र आर्थिक सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्ध, १९६६ लगायतका अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार कानूनहरूले हरेक पक्ष राष्ट्रले आफ्ना नागरिकहरूलाई यी अधिकारहरू उपलब्ध गराउनु पर्ने

कुरामा जोड दिएको पाइन्छ ।

३. खासगरी आर्थिक सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्ध, १९६६ को धारा ११(१) मा The state parties to the present covenant recognize the right of everyone to an adequate standard of living for himself and his family, in including adequate food, clothing and housing, and to the continuous improvement of living conditions. The state parties will take appropriate steps to ensure the realization of this right, recognizing to this effect the essential importance of international cooperation based on free consent. भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । यसरी नागरिकको उचित बसोबासको अधिकारलाई आधारभूत मानव अधिकारको रूपमा स्वीकार गर्दै पक्ष राष्ट्रले आफ्ना नागरिकलाई सो कुराको प्रत्याभूति गर्नुपर्ने अन्तर्राष्ट्रिय दायित्व सिर्जना गरेको देखिन्छ । बसोबासको अधिकारसम्बन्धी यसै प्रावधानका सम्बन्धमा अनुबन्धअन्तर्गतको मानव अधिकार समितिले गरेको चौथो सामान्य टिप्पणीमा The Human Rights to adequate housing, which is thus derived from the rights to an adequate standard of living, is of central importance for the enjoyment of all economic, social and cultural rights. भन्ने उल्लेख गरी बसोबासको अधिकारलाई अन्य अधिकार प्रयोग गर्ने प्रस्थान बिन्दुका रूपमा स्थापित गरेको पाइन्छ ।

४. संयुक्त राष्ट्र संघको सदस्य हुनुका साथै उपर्युक्त अभिसन्धिहरूको अनुमोदन गरिसकेको हुँदा यी अभिसन्धिहरूका व्यवस्थाहरूको पालना गर्नु नेपालको दायित्व हुने कुरामा विवाद रहँदैन ।

५. तत्काल प्रचलित नेपालको अन्तरिम

संविधान, २०६३ को धारा १२ को उपधारा (१) र हाल प्रचलित नेपालको संविधानको धारा १६ को उपधारा (१) ले प्रत्येक व्यक्तिलाई सम्मानपूर्वक बाँचन पाउने कुरालाई मौलिक हककै रूपमा प्रत्याभूत गरेको देखिन्छ । सम्मानपूर्वक बाँचन पाउने हकअन्तर्गत मानिसको जीवन गुणस्तरीयरूपमा जिउन आवश्यक हुने गाँस, बास, कपास र स्वास्थ्य शिक्षा जस्ता आधारभूत विषयहरू अन्तरनिहित हुने कुरामा विवाद हुन सक्दैन ।

६. यसका अतिरिक्त हाल प्रचलित नेपालको संविधानको धारा ३७ ले प्रत्येक नागरिकलाई उपयुक्त आवासको हक हुने र कानूनबमोजिम बाहेक कुनै पनि नागरिकलाई निजको स्वामित्वमा रहेको बासस्थानबाट हटाइने वा अतिक्रमण गरिने छैन भनी बसोबासको हकलाई अनतिक्रम्य मौलिक हककै रूपमा स्थापित गरेको छ । यसरी संविधानले नै बसोबासको अधिकारलाई मौलिक हकको रूपमा छुट्टै व्यवस्था गरेबाट राज्यले नागरिकको यस हकलाई कार्यान्वयन गर्नेतर्फ बढी नै संवेदनशील भई आवश्यक तयारी गर्नु पर्ने देखिन्छ । अन्यथा संविधानमा यो हकलाई मौलिक हकको रूपमा स्थापित गरिरहनुको कुनै सार्थकता रहँदैन । संविधानमा मौलिक हकको रूपमा लेखिने तर नागरिकले उपभोग गर्न पाउने कुराको सुनिश्चितता नहुने हो भने संविधानमा आवासको अधिकारलाई मौलिक हक भन्नुको औचित्य हुँदैन ।

७. यद्यपि, संविधानमा राज्यको सकारात्मक दायित्वअन्तर्गत क्रियाशील हुने यस्ता हकहरू एकै पटक पूर्णरूपमा क्रियाशील हुन सक्ने नभई राज्यको आर्थिक स्रोत साधनमा निर्भर रहन्छन् । सोही कारणले संविधानको धारा ४७ ले मौलिक हक कार्यान्वयनको लागि तिन वर्षको समय सीमा निर्दिष्ट गरेकोसमेत पाइन्छ । साथै कानूनबमोजिम क्रियाशील हुने भए पनि यो अधिकार नागरिकको सम्मानपूर्वक बाँचन पाउने हकसँग सम्बन्धित भएको हुँदा यसको कार्यान्वयनलाई

राज्यले सर्वोपरि प्राथमिकतामा राख्नु पर्दछ । त्यस्तै राज्यले पर्याप्त स्रोत साधनको विनियोजन गरी उपयुक्त नीति, कार्यक्रम र रणनीति बनाई नागरिकको जीवनसँग सान्निध्यता राख्ने यस प्रकारका मौलिक हक कार्यान्वयनमा नतिजामूलक काम गर्न आवश्यक हुन्छ ।

८. राज्यले नागरिकको बसोबासको अधिकारको सकारात्मक कार्यान्वयनको लागि संविधानले नै दायित्व सिर्जना गरिराखेको अवस्थामा कुनै नागरिकले आफ्नो सामर्थ्यबाट सिर्जना गरेको बसोबाससँग सम्बन्धित साम्पत्तिक हकमा अतिक्रमण गर्ने कुरा सामान्य अवस्थामा कल्पनासमेत गर्न सकिँदैन । नागरिकको मौलिक हकको रूपमा संविधानले स्थापित गरेको यस्तो अधिकार कार्यान्वयन गर्न राज्यलाई केही पूर्वतयारी आवश्यक पर्नु एउटा पक्ष हुन सक्छ तर भइरहेको बसोबासमाथि हस्तक्षेप गरी यो हकको निर्वाधरूपमा उपभोगमा असर पुऱ्याउने काममा राज्य क्रियाशील हुनु हुँदैन ।

९. यसैगरी नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १९ को उपधारा (२) र हाल प्रचलित नेपालको संविधानको धारा २५ (२) ले सार्वजनिक हितको लागि बाहेक राज्यले व्यक्तिको सम्पत्ति अधिग्रहण वा प्राप्त गर्ने वा त्यस्तो सम्पत्तिउपर अरु कुनै प्रकारले कुनै अधिकारको सिर्जना गर्न नपाउने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । साथै सम्बन्धित उपधारा (३) ले सार्वजनिक हितको लागि राज्यले कुनै व्यक्तिको सम्पत्ति अधिग्रहण वा प्राप्त गर्दा वा त्यस्तो सम्पत्तिउपर कुनै अधिकारको सिर्जना गर्दासमेत कानूनबमोजिम क्षतिपूर्ति दिनुपर्ने संवैधानिक प्रत्याभूति गरेको देखिन्छ ।

१०. बृहत् सार्वजनिक हितको लागि राज्यले व्यक्तिको सम्पत्तिमाथि नियन्त्रण गर्न सक्ने मान्यतालाई अपवादको रूपमा स्वीकारिएको पाइन्छ । खास गरी Eminent Domain र Police Power को सिद्धान्तअनुसार राज्यले व्यक्तिको निजी

सम्पत्तिमाथि नियन्त्रण, नियमन र अङ्कुश लगाउन सक्ने मान्यता रहेको छ । तथापि यसको प्रयोगसमेत राज्यले असीमितरूपमा गर्न सक्दैन । यसका निश्चित सीमा, प्रक्रिया र कार्यविधि रहेका हुन्छन् । त्यसका आधार र सीमाहरू राज्यको कानूनबाट निर्दिष्ट गरिएको हुनुपर्दछ । राज्यले व्यक्तिको निजी सम्पत्तिमाथि हस्तक्षेप गर्दा कानूनले निर्दिष्ट गरेका त्यस्ता आधार र सीमाहरूमा बाँधिनु पर्दछ ।

११. जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४, सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१, नगर विकास ऐन, २०४५ लगायतका प्रचलित नेपाल कानूनहरूले बृहत् राष्ट्रिय वा सार्वजनिक हितका लागि व्यक्तिको अचल सम्पत्ति राज्यले प्राप्त गर्न सक्ने अधिकारका साथै त्यसको कार्यविधि र सीमासमेत निर्धारण गरेको पाइन्छ । ती ऐनहरूमा गरिएका मुख्य व्यवस्थाहरूमा अन्य कुराका अतिरिक्त व्यक्तिको अचल सम्पत्ति प्राप्त गर्नु पर्ने आधार कारणसहितको सार्वजनिक सूचना जारी गरी सम्बन्धित स्वामित्ववालालाई पूर्व जानकारी गराउने, त्यस्तो सम्पत्तिमा जडित पूर्वाधार हटाई नयाँ बसोबासको व्यवस्थापन गर्नु पर्ने रहेछ भने सोको लागि समय दिने, सम्पत्ति प्राप्त गरेबापत उचित र पर्याप्त क्षतिपूर्ति दिने, त्यस्तो क्षतिपूर्तिको निर्धारण र प्राप्त गर्ने तरिकाका सम्बन्धमा सुसूचित गराउने लगायतका विषयहरू समेटिएको पाइन्छ ।

१२. साथै व्यक्तिको सम्पत्ति राज्यले त्यसरी प्राप्त गर्दा प्रचलित कानूनी कार्यविधिको उचित पालना नगरिएको, व्यक्तिलाई अनुचित मर्का पर्ने गरी काम कारवाही वा निर्णय गरिएको आदि आधार र अवस्थाहरूमा पुनरावेदन गर्न पाउने कुरालाई समेत ती कानूनहरूले स्थापित गरेको देखिन्छ । यसबाट राज्यले स्वेच्छाचारी ढङ्गबाट नागरिकलाई निजको साम्पत्तिक हकबाट वञ्चित गराएको विषय सदैव न्यायिक पुनरावलोकनको विषय बन्ने कुरा स्पष्ट छ ।

१३. यसरी बृहत् सार्वजनिक हितको लागि

व्यक्तिको सम्पत्ति प्राप्त गर्दासमेत राज्यले आफूलाई निरंकुश वा असीमितरूपमा प्रस्तुत गर्ने नभई संविधान र कानून निर्दिष्ट सीमाहरूको अधीनमा रहनु पर्दछ । अझ व्यक्तिको बसोबासको अधिकार नै अन्यथा हुने स्थितिमा राज्य थप संवेदनशील बन्नु पर्ने हुन्छ ।

१४. अब निर्णय दिनु पर्ने दोस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा, सहरीकरण मानव सभ्यताको धरोहर हो भन्ने तथ्यमा विवाद हुन सक्दैन । मानव सभ्यताको विकासक्रममा ग्रिसको एथेन्स जस्ता प्राचीन सहरहरूको वर्णन पर्याप्त पाइन्छ । नेपालमा पनि मानदेव, अंशुवर्मा, जयस्थिति मल्ललगायतका लिच्छवी र मल्ल कालमा आकर्षक वास्तुकला निर्माण गरी सहरीकरणको विकासको थालनी गरिएको पाइन्छ । अरनिको जस्ता राष्ट्रिय विभूतिहरूले नेपालमा मात्र होइन विदेशमा समेत वास्तुविद्का रूपमा ख्याति कमाएको पाइन्छ ।

१५. तथापि आधुनिक सहरीकरणको विकास भने युरोप र अमेरिकी महाद्वीपहरूबाटै हुन पुगेको देखिन्छ । अठारौँ शताब्दीमै युरोपका धेरै सहरहरूको निर्माण भैसकेको पाइन्छ । खासगरी औद्योगिकीकरणले युरोप र अमेरिकामा सहरीकरणको विकासमा योगदान पुर्याएको देखिन्छ । परम्परागतरूपमा मानिसहरूको बसोबास सहरमाभन्दा गाउँमा बढी हुने गरेकोमा पछिल्लो समयमा गाउँमा भन्दा सहरमा जनसङ्ख्याको चाप बढ्दो छ । विकसित मुलुकहरूले पहिले नै सहरीकरणको वैज्ञानिक कार्ययोजना बनाई त्यसको इमान्दारीपूर्वक कार्यान्वयन गरेकाले आधुनिक र व्यवस्थित सहरहरू निर्माण हुन पुगेका छन् ।

१६. अर्कोतर्फ अविकसित, कानून कार्यान्वयनको अवस्था कमजोर र दुरदृष्टियुक्त सोचको कमी र कमजोर कार्यान्वयन क्षमता भएका मुलुकहरूमा सहरीकरणको अवस्था ज्यादै नै दुरुह र कष्टकर रहेको छ । सहरीकरणको लागि पहिले नै निश्चित र गुणस्तरीय योजना नबनाउनु र बनाएका योजनासमेत प्रभावकारीरूपमा कार्यान्वयन गर्न नसक्नुबाट हाम्रो

जस्तो मुलुकमा सहरीकरण र यसको बढ्दो चापले पारेको असर थामी नसक्ने अवस्थामा पुगेको छ । राजधानी जस्तो सहरको व्यवस्थित सहरीकरणको लागि बेलैमा योजना नबन्नु, २०४५ सालमा बनेको नगर विकास ऐनसमेत लामो समयसम्म लागू नगर्नु र नियामक निकायहरूको गैरजिम्मेवारीका कारण काठमाडौं उपत्यकाको सहरीकरणमा राज्यको भूमिका अत्यन्त न्यून हुन पुगी व्यक्तिगत प्रयासबाट विना योजना बस्ती विकास हुँदै गएको देखिन्छ । जसको कारण काठमाडौं उपत्यकामा सडक, खानेपानी, ढल निकास, विद्युत् र टेलिफोन प्रसारण लाइनलगायतका आधारभूत पूर्वाधारहरू योजनाबद्धरूपमा विस्तार हुन सकेको पाइँदैन । जे जति पूर्वाधारहरू खडा भएका हुन् तिनले हालको सहरीकरणको बढ्दो चापलाई थग्न नसकी अपर्याप्त बन्न पुगेको देखिन्छ ।

१७. उल्लिखित कारण सिर्जित समस्यासँग निपट्न पछिल्लो समयमा सहरीकरणलाई व्यवस्थित बनाउन मुख्य तथा सहायक सडक एवम् भित्री गल्लीहरू विस्तार, खानेपानी तथा ढल निकासको सुधार, नदी र खोला किनाराबाट कोरिडोर सडक निर्माणलगायतका कार्यहरू भैरहेको पाइन्छ । तर यसरी राज्यले पछिबाट सञ्चालन गरेका कतिपय विकास कार्यक्रमबाट अधिदेखि नै बसोबास गरिआएका घना आवादीयुक्त क्षेत्रहरू प्रभावित बन्न पुगेको सहजै अनुमान गर्न सकिन्छ । अझ त्यस्तो कार्य गर्नुपूर्व सम्बन्धित सरोकारवाला र प्रभावित व्यक्ति र समुदायको सहमति लिने, निजहरूलाई निर्णय प्रक्रियामा सहभागी गराउने तथा समुदाय र प्रभावित व्यक्तिको सहभागितामा त्यस्ता कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गर्नुको सट्टा राज्यले आफ्नो शक्तिको आडमा बलपूर्वक व्यक्तिको बसोबाससमेतलाई असर पर्ने गरी निजी सम्पत्तिमा अतिक्रमण गरेको कारणबाट प्रस्तुत मुद्दा र यस्तै प्रकृतिका अन्य कैयौं विवादहरू अदालतसमक्ष आइपुगेको अवस्था हो ।

१८. वस्तुतः सहरीकरण सबैको आवश्यकता हो । सहरीकरणबाट प्राप्त हुने लाभ मुख्यतः सोही स्थानमा बस्ने नागरिकहरू प्रति केन्द्रीत हुनुपर्दछ । अन्य मुलुकको दृष्टान्त हेर्दा यसप्रकारको विकास निर्माणमा नागरिकलाई नीति निर्माण, योजना छनोट र कार्यान्वयनसमेतका तिनै चरणमा समावेश गर्ने गरेको पाइन्छ । युरोपियन युनियनको अभ्यास हेर्दा Improving quality of life in Large Urban Distressed Areas प्रोजेक्टले योजनालाई भन्दा प्रक्रियालाई जोड दिएको पाइन्छ । खास गरी सहरीकरण वा विकास आयोजनाको निर्णय निर्माण, कार्यान्वयन र अनुगमन पद्धतिमा जनसहभागितालाई केन्द्रबिन्दुमा राखिएको पाइन्छ । संयुक्त राज्य अमेरिकामा पनि सामूहिक सहभागितामा आधारित नगर विकास योजनालाई नै सहरी विकासको मुख्य मानक बनाइएको पाइन्छ ।

१९. प्रस्तुत मुद्दाको सुरु निवेदनमा उल्लिखित कि.नं. १८५, १८३, १०६ र १११ मा प्रत्यर्थी निवेदकहरूको घर बसोबाससमेत रहेको भन्ने मिसिलको अध्ययनबाट देखिन्छ । हाल पुनरावेदकले विस्तार गर्न लागेको बाटो G.L.D. मापदण्डअन्तर्गतको हो भन्ने तथ्य पनि यस अदालतको आदेशानुसार प्राप्त फायलबाट देखिन्छ । साथै विवादित G.L.D. कार्यक्रम लागू हुनुभन्दा धेरै पहिलेदेखि नै निवेदकहरूले घर बनाएको भन्ने मिसिल संलग्न कागजातहरूबाट देखिन आएको छ । सो निर्विवाद तथ्यहरूलाई दुवै पक्षले स्वीकार गरेको देखिन्छ । यसबाट विवादित G.L.D. कार्यक्रम लागू हुनुभन्दा अगाडि नै कि.नं. १८५, १८३, १०६ र १११ का जग्गामा प्रचलित कानूनबमोजिम नक्सासमेत पास गरी निवेदकहरूले आफू बसोबास गरिरहेका घरहरू बनाएको कुरामा विवाद देखिएन । उक्त जग्गामा घर निर्माण गर्न नक्सा पास गर्दाका बखत उक्त जग्गाबाट हालको विवादित बाटो फराकिलो पार्ने कुनै योजना, मापदण्ड वा कार्यक्रम नभएको कारणले नै

प्रचलित कानून र मापदण्डअनुरूप निवेदकका घरहरू निर्माणका लागि सम्बन्धित निकायले स्वीकृति दिएको मान्नु पर्ने हुन्छ ।

२०. यसरी प्रत्यर्थी निवेदकहरूले घर बसोबास गर्दा कायमै नरहेको मापदण्डका आडमा कुनै पूर्व सूचना वा जानकारीसम्म पनि नदिई हठात् निजहरूको बसोबासको घर कम्पाउन्डमा चिह्न लगाउने र डोजर लगाई भत्काउने कार्य कुनै पनि दृष्टिकोणबाट उचित मान्न सकिँदैन । सहरीकरणको क्रममा व्यक्ति विशेषको बसोबासको सम्पत्तिमा हस्तक्षेप गर्नु पर्ने अवस्थामा सरोकारवाला व्यक्तिलाई पूर्व सूचना दिने, मन्जुरी लिने र निजको बसोबास प्रभावित हुने अवस्थामा निजलाई अर्को बसोबासको व्यवस्थापन गर्न उचित र मनासिब क्षतिपूर्ति तथा समयसमेत प्रदान गर्नु राज्यको दायित्व हुन्छ ।

२१. विकसित मुलुकहरूमा अवलम्बन गरिने विकासका मोडलहरू अनुकरणीय रहेका हुँदा हाम्रो जस्तो अव्यवस्थित सहरीकरणको कारण सिर्जित समस्यासँग जुधिरहेको मुलुकले त्यस्ता घटनाहरूबाट पाठ सिक्दै जानुपर्ने हुन्छ । वस्तुतः विकास निर्माण नागरिकहरूको हित र सुविधाकै निमित्त गरिने हुँदा बृहत्तर सामाजिक स्वार्थ वा हितका लागि व्यक्ति विशेषले योगदान पुर्याउनु पर्ने अवस्था सिर्जना हुन सक्दछ । राज्यले सञ्चालन गर्ने विकासका कार्यक्रमहरूमा व्यक्तिगत स्वार्थ वा हितभन्दा सामूहिक हित वा स्वार्थ सर्वोपरी हुन्छ । तथापि विकासका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने क्रममा सार्वजनिक हितको लागि व्यक्ति विशेषको सम्पत्ति प्राप्त गर्नुपर्दा पनि संविधान वा कानूनले निर्दिष्ट गरेको मापदण्ड वा विधिको उपेक्षा गर्न हुँदैन ।

२२. विकास निर्माणका आयोजना छनौट र निर्माणको चरणदेखि नै सम्बन्धित सरोकारवाला नागरिक वा त्यसबाट प्रत्यक्षरूपमा प्रभावित हुने व्यक्ति विशेषलाई सुसूचित गराउनु पर्दछ । साथै

विकास आयोजनाको सञ्चालनबाट व्यक्तिको घर बसोबासलगायत कुनै सम्पत्तिमा असर पर्ने अवस्था भएमा प्रचलित कानूनबमोजिम उचित र पर्याप्त क्षतिपूर्ति वा मुआब्जा नदिई राज्यले आफ्नो शक्तिको आडमा जबरजस्ती त्यस्तो व्यक्तिगत सम्पत्तिमा अतिक्रमण गर्न मिल्दैन ।

२३. राज्य नागरिकको संरक्षक भएको हुँदा राज्यले सबै नागरिकहरूको अभिभावकत्व लिन सक्नु पर्दछ । एकथरी नागरिकलाई सुविधा दिने नाममा अर्को थरीमाथि पूर्वाग्रह राखी अन्याय हुने अवस्था राज्यले सिर्जना गर्न हुँदैन । राज्यका क्रियाकलापहरू न्यायोचितमात्र नभई सबै नागरिकका लागि समन्यायिकसमेत हुनु पर्दछ । खास गरी दीर्घकालीन नीति र योजनाको अभावमा सहरी क्षेत्रमा अव्यवस्थित बसोबास भएको र त्यसबाट सडक आवागमन, ढल निकास, खानेपानी, विद्युत्, टेलिफोनलगायत आधुनिक पूर्वाधारका सेवा विस्तारमा कठिनाई परेको हुन सक्दछ । तर राज्यको नीतिगत कमजोरीका कारण सिर्जित भएको जटिलताको दोष निर्दोष नागरिकले मात्रै बहन गर्नुपर्दछ भन्ने सोच र कार्यशैली न्यायपूर्ण होइन ।

२४. एक पटक प्रचलित कानूनबमोजिम घर निर्माणको लागि इजाजत लिई विपक्षी निवेदकहरूको बसोबासको लागि घर निर्माण भइसकेपछि त्यस्तो घर रहेको जग्गा नेपाल सरकार वा त्यसको कुनै निकायले बाटो फराकिलो पार्ने प्रयोजनको लागि वा अन्य कुनै सार्वजनिक प्रयोजनका लागि लिनु पर्ने भएमा प्रचलित कानूनबमोजिम कारवाही चलाई निवेदकहरूलाई उचित र विधिसम्मत रूपमा क्षतिपूर्ति दिई प्राप्त गर्नु पर्ने हुन्छ ।

२५. तत्काल प्रचलित कानून र मापदण्डअनुरूप नागरिकले घर निर्माण गरी बसी आएको अवस्थामा पछिबाट तयार पारिएका मापदण्ड वा नीति कार्यान्वयन गर्नुपर्दा प्रभावित व्यक्तिको

सुसूचित मन्जुरी लिने र उचित र पर्याप्त क्षतिपूर्ति दिई त्यस्तो व्यक्तिको सो सम्पत्त क्षेत्रमा सो कठिनाई हटाउन सडक विस्तारलगायतका पूर्वाधार विकासका कार्यहरू सरकारले सञ्चालन गर्न सक्दछ ।

२६. सडक विस्तार गर्न आवश्यक भएमा राज्यले सडक विस्तारलगायतको सुधार र विकासका कार्यहरू गर्न व्यक्तिको जग्गा वा घर परेमा कानूनी प्रक्रिया अवलम्बन गरेरमात्र प्राप्त गर्नु पर्दछ । विकासको नाममा राज्यले कुनै व्यक्तिको सम्पत्ति जबरजस्ती मर्का पर्ने गरी लिन र कब्जा गर्न सक्दैन । त्यसमा पनि घरबास भनेको कुनै पनि व्यक्तिको आधारभूत आवश्यकता भित्रको वस्तु हुँदा घरबास भत्काउँदा वा घरबासको जग्गा प्राप्त गर्दा राज्यले अझ बढी संवेदनशीलता देखाउनु पर्ने हुन्छ । त्यसैले कुनै पनि सहरी क्षेत्रमा विकास निर्माण वा बाटो विस्तार वा G.L.D लगायतको कार्यक्रम लागू गर्नुपूर्व नियमनकारी निकायहरूले देहायका विषयमा विशेष ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ :

१. व्यक्तिको बसोबास र भोगचलनमा रहेको अचल सम्पत्तिलाई प्रभावित गर्ने गरी कुनै योजना बनाउनुपूर्व सम्बन्धित समुदाय र स्वामित्ववालालाई सूचना दिने, निजहरूलाई सहभागी गराउने र मन्जुरी लिने ।
२. प्रचलित कानूनले तोकेको कार्यविधि र सीमाभित्र रही त्यस्तो सम्पत्तिमा सकेसम्म कमभन्दा कम असर पर्ने गरी विकास योजना बनाउने ।
३. उपर्युक्तबमोजिमको योजना सञ्चालन गर्दा कुनै व्यक्ति आफ्नो घरबसोबासबाट विस्थापित हुने अवस्था भएमा वैकल्पिक बसोबासको लागि आवश्यक पर्ने समयसहित उचित र पर्याप्त क्षतिपूर्ति दिने ।
४. G.L.D लगायत पहिलेदेखि नै कुनै मापदण्ड निर्धारण र लागू नभएको भित्री गल्ली वा

साँघुरो मार्गमा पहिलेबाटै निर्माण भएका घर बसोबास प्रभावित हुने गरी कानूनले तोकेको प्रक्रिया पुरा नगरी, बिना सूचना र कानूनबमोजिम क्षतिपूर्ति नदिई एक पक्षीयरूपमा बाटो विस्तारको लागि आवासीय घरमा चिह्न लगाउन र भत्काउन नहुने ।

५. साबिकमा बाटो नभएको क्षेत्रमा व्यक्तिहरूले आफ्नो जग्गा छाडी कायम भएका भित्री बस्तीका बाटो विस्तार गर्नुपूर्व त्यस्तो कायम भएको बाटोमा पहिले के कुन व्यक्ति वा सँधियारले के कति जग्गा छोडी बाटोको लागि योगदान पुर्याएको हो, सो कुरा यकिन गरी पहिले जग्गा छोड्नेलाई दोहोरो मर्का नपर्ने गरी अघि छाडेको जग्गाको अनुपात मिल्ने गरीमात्र थप बाटो विस्तार गर्ने ।
६. साबिकमा दुवैतर्फबाट बराबर योगदान गरी बाटो खोलेको क्षेत्रमा पछि बाटो विस्तार गर्नुपर्दा एकातर्फ घर बसोबास नै भत्काउनु पर्ने र अर्कोतर्फ खाली जमिन रहेमा घर नभत्काई खाली रहेको जग्गाको धनीलाई थप क्षतिपूर्ति दिई त्यस्तो खाली जग्गातर्फबाट बाटो विस्तार गर्ने ।
७. बाटो विस्तार गर्दा घरको न्यूनतम भाग विस्तार गर्न लागिएको बाटोमा पर्ने भएमा त्यस्तो बाटोको लागि निर्धारण गरिएको चौडाइको मापदण्ड नपुगेको भन्ने प्राविधिक कारणले मात्र त्यस्तो संरचना नभत्काउने ।
८. बाटो विस्तारको क्रममा व्यक्तिको घरको केही हिस्सा भत्काउने पर्ने अवस्थामा समेत घरको संरचना नखल्बलिने गरी सबलीकरण (रेट्रोफिट) को उपाय अवलम्बन गरेर मात्र विस्तार गर्ने ।
९. प्रचलित कानूनबमोजिम नक्सा पास नगरी घरबास वा अन्य कुनै संरचनाको निर्माण

गरेकोमा बाटो विस्तार गर्दा त्यस्ता संरचना भत्काउन सकिने ।

१०. भूकम्पलगायत अन्य कारणबाट जीर्ण भई सार्वजनिक बाटोको आवागमन वा छरछिमेकको घर बसोबासलाई जोखिममा पारेको संरचनालाई तत्काल पुननिर्माण गर्नुपर्ने वा हटाउनु पर्ने ।

११. सार्वजनिक जग्गा, मठ मन्दिर, पाटी पौवा, कुवा, पँधेरो वा सार्वजनिक पानीको मुहान, कुलो, नहर वा साबिकदेखि कायम भएको बाटो अतिक्रमण गरी वा एक पटक क्षतिपूर्ति दिई योजना वा मापदण्ड लागू गरिएको क्षेत्रमा सो मापदण्ड बेवास्ता गरी घरबास वा अन्य कुनै संरचनाको निर्माण वा सम्पत्तिको भोगचलन गरेको अवस्थामा क्षतिपूर्ति दिइरहन नपर्ने ।

२७. यस विवादका प्रत्यर्थी निवेदकहरूले कि. नं. १८५, १८३, १०६ र १११ को जग्गामा G.L.D. कार्यक्रम सुरु हुनुपूर्व नै घर बनाई बसोबास गरी आएकोमा कुनै विवाद देखिएको छैन । पुनरावेदकको जिकिरबमोजिम प्रस्तावित सडक विस्तार गर्ने हो भने निवेदकहरूको जग्गाको प्रायः भाग सडकमा पर्ने हुँदा बाँकी जग्गा उपभोग्य रहने अवस्था देखिँदैन । सो घरजग्गा निःशुल्क प्रदान गर्न निवेदकहरूले मन्जुरी दिएको वा निजहरू सहमत रहेको भनी पुनरावेदकले उल्लेख गर्न नसकेको तथा उक्त घरजग्गा प्राप्त गर्न पुनरावेदक विपक्षीहरूले कानूनबमोजिम प्रक्रिया अपनाएको वा मुआब्जा र क्षतिपूर्ति दिएको भनी भन्न सकेको पनि देखिँदैन । विकासको नाममा विधि र प्रक्रिया पुरा नगरी व्यक्तिको सम्पत्ति सरकारले प्राप्त गर्न सक्दैन । यदि उक्त स्थानमा G.L.D. कार्यक्रम अन्तर्गत बाटो विस्तार गर्न आवश्यक देखिएमा निःशुल्क जग्गा उपलब्ध गराउन मन्जुर गरेमा बाहेक प्रत्यर्थीहरूलाई

क्षतिपूर्ति/मुआब्जा दिएरमात्र राज्यले निजहरूको घरजग्गा प्राप्त गर्नुपर्दछ । प्रत्यर्थी निवेदकहरूले उक्त बाटो विस्तारको लागि आफ्नो घरजग्गा दिन मन्जुर नगरेको अवस्थामा निजहरूको घरजग्गा प्राप्त गर्नु पर्दा कानूनको उचित प्रक्रिया पुरा गरी मुआब्जा वा क्षतिपूर्ति दिनु पर्नेमा सो केही नगरी प्रत्यर्थी निवेदकहरूको घर जग्गा भत्काई सडक बिस्तार गर्ने भनी माइकिङ् गरी चिह्नसमेत लगाएको कार्यलाई कानूनअनुरूपको रहेछ भनी मान्न मिल्ने देखिएन ।

२८. पुनरावेदक काठमाडौं उपत्यका विकास प्राधिकरणले उपरोक्तानुसार प्रत्यर्थी निवेदकहरूको घरजग्गामा बाटो विस्तारका लागि चिह्न लगाउने र भत्काउने समेत कार्य गर्नुअघि कुनै पूर्व सूचना वा जानकारी तथा क्षतिपूर्ति दिएको भन्न सकेको पाइँदैन । साथै प्रत्यर्थीहरूले घर निर्माण गर्नुअघि नै G.L.D मापदण्ड लागू भएको वा सोबापत क्षतिपूर्ति लिइसकेको भन्न र सोको प्रमाण दिन सकेको पनि छैन । यस स्थितिमा राज्यको जिम्मेवार निकायले नागरिकको संविधान र कानून प्रदत्त हकको संरक्षण गरेको भन्ने नभई उल्टै प्रचलित कानूनले तोकेको कार्यविधि र सीमा नै उल्लङ्घन गरी एकतर्फीरूपमा प्रत्यर्थीहरूको घर बसोबास प्रभावित हुने गरी बाटो विस्तार गर्न लागेको भन्ने देखिन आएको छ । सोही आधारको विद्यमानता रहेको निष्कर्षमा पुगी पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट प्रत्यर्थी निवेदकहरूको घर बसोबासको अधिकारसमेतको संरक्षण खातिर निजहरूको स्वामित्व र भोगमा रहेको घरजग्गामा गैरकानूनीरूपले प्रवेश गरी चिह्न लगाउने, भत्काउने लगायतका कुनै कार्य नगर्नु नगराउनु भनी आदेश भएको अन्यथा देखिँदैन ।

२९. अतः उल्लिखित आधार कारणसमेतबाट कानूनबमोजिमको रित पुर्याई मात्र गर्नुपर्नेमा बाहेक निवेदकहरूको घर जग्गा प्रवेश गर्ने, कब्जा गर्ने, भत्काउने, बाटो विस्तार गर्ने जस्ता कार्य

नगर्नु नगराउनु भनी पुनरावेदक विपक्षीहरूका नाममा निषेधाज्ञासमेत जारी हुने ठहर्याई भएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०७०।७।२० को आदेश मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । प्रस्तुत पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्तैन । यस मुद्दामा दिइएको निर्देशनात्मक आदेशको पालना गर्नु भनी विपक्षी पुनरावेदक काठमाडौं उपत्यका विकास प्राधिकरणसमेतलाई अविलम्ब प्रस्तुत मुद्दाको फैसलाको जानकारी गराई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या.सुशीला कार्की

इजलास अधिकृत : हरिकृष्ण श्रेष्ठ
इति संवत् २०७२ साल पुस २ गते रोज ५ शुभम् ।

निर्णय नं.१५०९

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री गोपाल पराजुली
आदेश मिति : २०७२।५।३१।५
०६९-WO-०४८६

विषय : उत्प्रेषण

निवेदक: जिल्लाकाठमाडौं, काठमाडौं महानगरपालिका
वडा नं. १० नयाँ बानेश्वरस्थित कर्पोरेट
काउन्सिलिङ एण्ड लिगल रिसर्च सेन्टरका
अधिवक्ता भरतकुमार लकाईसमेत

विरुद्ध

विपक्षी : नेपाल सरकार, उद्योग मन्त्रालय, सिंहदरबार,
काठमाडौंसमेत

- वर्तमान युग आधुनिक सञ्चारको युग भएको र व्यक्ति आफैँ उपस्थित भई सम्बन्धित कार्यालयमा गई पेस गर्नु पर्ने विवरणहरू बुझाउन समय अभावले नभ्याउने मात्र हैन झणझटिलोसमेत हुने हुँदा सम्भव भएसम्म अधिकांश सरकारी, गैरसरकारी तथा संस्थानहरूले समेत Online Service लाई मान्यता दिई Paperless Office बनाउने अभियानमा नै जुटेको पाइन्छ । यो प्रक्रियाबाट सेवाग्राहीहरूले सहज, सुगम र बिना झन्झट शीघ्ररूपमा सेवा प्राप्त गर्नेमात्र नभई कागजमा खर्च हुने लाखौं करोडौं रकमको बचतसमेत हुने गरेको दृष्टान्त स्वयम् कतिपय Online सेवा प्रयोग हुने कार्यालयहरूमा देखिएको छ । स्वयम् विपक्षीको लिखित जवाफमा अब पुरानो पद्धति अपनाई रहेमा स्वदेश एवम् विदेशमा रहेका कम्पनी तथा संस्थाहरूसँग Correspondent गर्न कठिन हुने भन्ने कुरा उल्लेख गरेको देखिन्छ । निवेदकहरू जस्ता २१ औं शताब्दीका युवा कानून व्यवसायीहरूले आ-आफ्ना सेवाग्राहीहरूलाई Online प्रक्रिया तथा सेवाको सम्बन्धमा प्रेरित गर्नु पर्नेमा निजहरूले नै त्यस्तो कार्य रोकी पाउँ भनी प्रस्तुत निवेदन दायर गरेको वर्तमान परिप्रेक्ष्यमा सुहाउँदोसमेत देखिन नआउने ।

(प्रकरण नं. ५)

- कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा १६(२) ले दिएको अधिकारअन्तर्गत कम्पनी (विद्युतीय फाइलिङ) निर्देशिका, २०६९ जारी गरेको देखिएको र उक्त निर्देशिकाले सूचना प्रविधिको विकासमा थप टेवा पुर्याएको र सेवा प्रवाहमा समेत सहजता ल्याएको विपक्षीहरूको लिखित जवाफ रहेको र **Delegated Legislation** अनुरूप जारी भएको उक्त निर्देशिकाले निवेदकको संविधान प्रदत्त हकमा कुनै असर पारेको नदेखिने ।

(प्रकरण नं.७)

निवेदकका तर्फबाट :

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता
गिताप्रसाद तिमिल्सिना

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- कम्पनी (विद्युतिय फाइलिङ्ग) निर्देशिका, २०६९ को दफा ३, ४, ६ र ९
- कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा १६(२)
- सुशासन (व्यवस्थापन तथा सञ्चालन) ऐन, २०६४ र विद्युतिय (इलेक्ट्रोनिक) कारोबार ऐन, २०६४

आदेश

न्या.सुशीला कार्की : नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा ३२/१०७(२) बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् ठहर आदेश यसप्रकार छ :

हामी निवेदकहरू अधिवक्ताको प्रमाणपत्र प्राप्त गरी कानून व्यवसाय गरी आइरहेका छौं । कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा ८१ मा कम्पनीको रूपमा स्थापित प्रत्येक कम्पनीले विवरण नबुझाएमा जरिवाना हुने

भनी सोही दफाको उपदफा १ देखि ६ सम्ममा रहेको कानूनी व्यवस्थाबमोजिम हरेक कम्पनीले ऐ. ऐनको दफा २१, ३१, ३२, ५१, ७८, ८०, ९२, १०७, १११, १२०, १२६, १२७, १३१, १५३, १५६, १७७ र १८४ बमोजिमको विवरण ऐनले निर्दिष्ट गरेको समयवधिभित्र नपठाएमा जरिवाना हुने भनी स्पष्ट कानूनी प्रावधान रहेको पाइन्छ । समयानुकूल आधुनिक ढङ्गबाट सेवा सञ्चालन गर्नुपर्ने दायित्व भएको सरकारी निकायले सेवाग्राहीलाई यस सेवा सुविधा उपलब्ध गराई सेवा प्रदान गर्नुपर्नेमा कम्पनी रजिस्ट्रारको कार्यालयले आम जनमानसको भावनालाई ठेस पुग्ने गरी निर्णय गर्दै कम्पनीले दर्ता गर्दा र दर्ता भइसकेपछि पेस गर्नुपर्ने विवरण, सूचना वा जानकारी विद्युतिय माध्यमबाट मात्र गर्न सकिने भनी स्वयम् उपस्थित भई वा हुलाकमार्फत पेस गर्ने कागजातलाई विद्युतिय माध्यममार्फत मात्र अनिवार्य दर्ता गर्नेगरी कम्पनी रजिस्ट्रारको कार्यालयबाट जारी भएको कम्पनी (विद्युतिय फाइलिङ्ग) निर्देशिका, २०६९ को दफा ३, ४, ६ र ९ को व्यवस्थामा सार्वजनिक हितविपरीत भई बहुसंख्यक सरोकारवाला आफूले पेस गर्ने विवरण स्वयम् उपस्थित भई दर्ता गर्न वञ्चित भएका छन् । कम्पनी ऐन, ०६३ को भावना तथा सोही ऐनको दफा १६, ८१ समेतको प्रतिकूल हुने गरी कम्पनी रजिस्ट्रारको कार्यालयले जारी गरेको निर्देशिका सार्वजनिक सरोकारको विषय हुँदा उक्त निर्देशिकाबाट सम्पूर्ण सरोकारवाला साह्रै अन्यायमा परेको अवस्था छ ।

अतः कम्पनी ऐन, २०६३ मा भएको कानूनी व्यवस्था प्रतिकूल हुने गरी भएको विपक्षीहरूको क्रियाकलापबाट सरोकारवालाको विवरण, सूचना, जानकारी विद्युतिय माध्यमबाहेक अन्य माध्यमबाट दर्ता नगर्ने नगराउने लगायतका कुनै पनि निर्णय गरे भएको भए सो निर्णय एवम् पत्रहरू लगायत कम्पनी (विद्युतिय फाइलिङ्ग) निर्देशिका, २०६९ को दफा

३, ४, ६ र ९ लगायत नयाँ कायमी दर्तादेखि दर्ता भइसकेका कम्पनीले पेस गर्नुपर्ने विवरण, सूचना तथा जानकारी दर्ता गराउने सम्बन्धमा गरे भएका अन्य सम्पूर्ण काम कारवाही तथा निर्णयलाई उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी नयाँ कम्पनी दर्ता एवम् दर्ता भइसकेका कम्पनीले बुझनुपर्ने विवरण, सूचना तथा जानकारी जुनसुकै माध्यमबाट बुझाउन ल्याए पनि रितपूर्वक भए त्यस्ता विवरण, सूचना एवम् जानकारी दर्ता गरी अभिलेख गर्नु भनी अन्तरिमसहितको परमादेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदन दाबी ।

निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नु नपर्ने आधार र कारण भए बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा म्याद सूचना जारी गर्नु । अन्तरिम आदेश जारी गर्नुपर्नेसम्मको स्पष्ट आधार र कारण विद्यमान रहेको नदेखिँदा हाल अन्तरिम आदेश जारी गरिरहनु परेन भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतको एक न्यायाधीशको इजलासबाट मिति २०७०।१०।०८ को आदेश ।

कम्पनी ऐन, २०६३ को १६(२) मा ऐनको कार्यान्वयन तथा कम्पनी प्रशासनसम्बन्धी कार्य प्रभावकारी वा व्यवस्थितरूपमा सम्पादन गर्नको लागि रजिस्ट्रारले आवश्यक निर्देशिका बनाइ जारी गर्नसक्ने व्यवस्थाअनुसार कम्पनी (विद्युतिय फायलिङ्ग) निर्देशिका, २०६९ बनाइ जारी गरेको प्रत्यायोजित विधायनअनुरूप छ । Online सेवाले सेवाग्राहीलाई थप सुविधा दिएको, व्यवसाय सञ्चालनमा सहजता आएको र व्यवसाय गर्ने वातावरणमा सुधार हुँदै गएको विषय विश्व बैंक जस्ता अन्तर्राष्ट्रिय निकायको प्रतिवेदनमा समेत उल्लेख गरिएको छ । सेवाग्राहीलाई मर्का परेको, अनावश्यक भार थोपरिएको भन्ने दाबी नितान्त कपोलकल्पित हो । Online व्यवस्था पर्याप्त पूर्वतयारी र कानूनी आधारसहित लागू गरिएको र यो

व्यवस्थाअन्तर्गत ५१ हजारभन्दा बढी मेल Online मा सम्प्रेषणसमेत भइसकेको छ । Online सेवालाई पूर्णरूपमा पालना र प्रयोग गर्ने गरी कार्यालय र नेपाल उद्योग वाणिज्य महासङ्घ, नेपाल बार एसोसिएसन र कम्प्युटर एसोसिएसन अफ नेपालबिच अलगअलग समझदारी पत्रमा हस्ताक्षरसमेत भएको छ । तसर्थ अन्तर्राष्ट्रिय प्रचलन, राष्ट्रिय सूचना नीति, सुशासन (व्यवस्थापन तथा सञ्चालन) ऐन, २०६४ र विद्युतिय (इलेक्ट्रोनिक) कारोबार ऐन, २०६४ समेतका कानूनले तयार गरिदिएको कानूनी र नीतिगत व्यवस्थाअन्तर्गत रही यो कार्यालयले Online व्यवस्थालाई अनिवार्यरूपमा लागू गरेको हो । सूचना प्रविधिको विकासले सेवा प्रवाहमा पुर्याएको सहजतालाई रोक्ने र सेवाग्राहीको पूर्ण हितमा रहेको व्यवस्थाविपरीत दायर भएको प्रस्तुत रिट खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी कम्पनी रजिस्ट्रारको कार्यालय तथा ऐ. का रजिस्ट्रार शङ्कर अर्यालको एकै मिलानको पृथकपृथक लिखित जवाफ ।

यस विभागबाट भएको के कस्तो निर्णयबाट निवेदकहरूको कानूनप्रदत्त हकमा आघात पर्न गएको हो । रिट निवेदनमा खुलाउन सक्नुभएको छैन । सेवा प्रवाहमा प्रभावकारिता ल्याउने उद्देश्यबाट कम्पनीले दर्ता गर्दा र दर्ता भइसकेपछि पेस गर्नुपर्ने विवरण, सूचना वा जानकारी विद्युतिय माध्यमबाट मात्र गर्न सकिने गरी गरेको व्यवस्थालाई गलत अर्थ लगाई दायर भएको रिट खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी उद्योग विभागको लिखित जवाफ ।

विपक्षीमध्येका उद्योग मन्त्रालयको तर्फबाट जारी भएको म्यादभित्र लिखित जवाफ पेस भएको रहेनछ ।

नियमबमोजिम आजको दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको मिसिल संलग्न

सम्पूर्ण कागजातहरूको अध्ययन गरी विपक्षीहरूका तर्फबाट विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता गिताप्रसाद तिमिल्सिनाले कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा १६(२) ले दिएको अधिकारअन्तर्गत जारी गरिएको निर्देशिकाले निवेदकहरूको संविधानद्वारा प्रदत्त हकमा आघात पारेको मान्न नमिल्ने हुँदा निवेदन खारेज हुनुपर्छ भनी प्रस्तुत गर्नुभएको बहस जिकिरसमेत सुनियो।

उल्लिखित तथ्य एवम् विद्वान् सहन्यायाधिवक्ताले प्रस्तुत गर्नुभएको बहस जिकिरको सन्दर्भमा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने नपर्ने के रहेछ ? सो सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा निवेदकले मूलतः निवेदनमा कम्पनीले दर्ता गर्दा र दर्ता भइसकेपछि पेस गर्नुपर्ने विवरण, सूचना वा जानकारी विद्युतिय माध्यमबाट मात्र गर्न सकिने भनी स्वयम् उपस्थित भई वा हुलाकमार्फत पेस गर्ने कागजातलाई विद्युतिय माध्यममार्फत मात्र अनिवार्य दर्ता गर्नेगरी कम्पनी रजिस्ट्रारको कार्यालयबाट जारी भएको कम्पनी (विद्युतिय फाइलिङ्ग) निर्देशिका, २०६९ को दफा ३, ४, ६ र ९ को व्यवस्था सार्वजनिक हितविपरीत भएकोले नयाँ कायम दर्तादेखि दर्ता भइसकेका कम्पनीले पेस गर्नुपर्ने विवरण, सूचना तथा जानकारी दर्ता गराउने सम्बन्धमा गरे भएका अन्य सम्पूर्ण काम कारवाही तथा निर्णयलाई उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी नयाँ कम्पनी दर्ता एवम् दर्ता भइसकेका कम्पनीले बुझ्नुपर्ने विवरण, सूचना तथा जानकारी जुनसुकै माध्यमबाट बुझाउन ल्याए पनि रितपूर्वक भए त्यस्ता विवरण, सूचना एवम् जानकारी दर्ता गरी अभिलेख गर्नु भन्ने परमादेश जारी गरिपाउँ भनी दाबी लिएको देखिन्छ।

३. कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा १६(२) मा ऐनको कार्यान्वयन तथा कम्पनी प्रशासनसम्बन्धी कार्य प्रभावकारी वा व्यवस्थितरूपमा सम्पादन गर्नको

लागि रजिस्ट्रारले आवश्यक निर्देशिका बनाई जारी गर्न सक्ने र सो निर्देशिकाको पालना गर्नु प्रत्येक कम्पनी तथा पदाधिकारीको कर्तव्य हुनेछ भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ। सोही ऐनले दिएको अधिकार प्रयोग गरी मिति २०६९।१०।८ देखि लागू हुने गरी कम्पनी रजिस्ट्रारले कम्पनी (विद्युतीय फाइलिङ्ग) निर्देशिका, २०६९ जारी गरेको तथ्यमा कुनै विवाद रहेको देखिँदैन।

४. निवेदकको निवेदन जिकिरमा कम्पनी रजिस्ट्रारको कार्यालयले Online दर्तासम्बन्धी कार्यक्रमको थालनी र सोसम्बन्धी निर्देशिका जारी गर्दा निवेदकहरूले भने जस्तो निजहरूको र सम्बन्धित सेवाग्राहीहरूको संविधान प्रदत्त के कुन मौलिक हकमाथि आघात पुर्याएको हो सो कुरा निवेदकले निवेदनमा खुलाउन सकेको देखिँदैन।

५. निवेदकको माग दाबी हेर्दा कम्पनी रजिस्ट्रारको कार्यालयसँग सम्बन्धित सेवाग्राहीहरूले कम्पनी रजिस्ट्रारको कार्यालयमा कम्पनी ऐनअनुसार कम्पनी दर्ता गर्दा र दर्ता भइसकेपछि पेस गर्नु पर्ने विवरण, सूचना वा जानकारीहरू स्वयम् उपस्थित भई वा हुलाकमार्फत Hard Copy पेस गर्न चाहेमा छुट दिनुपर्नेमा त्यस्तो विवरण, सूचना वा जानकारीहरू Online सेवामार्फतबाट मात्रै अनिवार्यरूपमा दर्ता गराउने निर्देशिका बनाउन नहुने भन्ने जिकिर लिएको पाइन्छ। वर्तमान युग आधुनिक सञ्चारको युग भएको र व्यक्ति आफैँ उपस्थित भई सम्बन्धित कार्यालयमा गई पेस गर्नु पर्ने विवरणहरू बुझाउन समय अभावले नभ्याउने मात्र हैन झण्डटिलोसमेत हुने हुँदा सम्भव भएसम्म अधिकांश सरकारी, गैरसरकारी तथा संस्थानहरूले समेत Online Service लाई मान्यता दिई Paperless Office बनाउने अभियानमा नै जुटेको पाइन्छ। यो प्रक्रियाबाट सेवाग्राहीहरूले सहज, सुगम र बिना झन्झट शीघ्ररूपमा सेवा प्राप्त गर्नेमात्र नभई कागजमा खर्च हुने लाखौं करोडौं रकमको बचतसमेत हुने गरेको दृष्टान्त स्वयम् कतिपय Online

सेवा प्रयोग हुने कार्यालयहरूमा देखिएको छ । स्वयम् विपक्षीको लिखित जवाफमा अब पुरानो पद्धति अपनाइ रहेमा स्वदेश एवम् विदेशमा रहेका कम्पनी तथा संस्थाहरूसँग Correspondent गर्न कठिन हुने भन्ने कुरा उल्लेख गरेको देखिन्छ । निवेदकहरू जस्ता २१ औं शताब्दीका युवा कानून व्यवसायीहरूले आ-आफ्ना सेवाग्राहीहरूलाई Online प्रक्रिया तथा सेवाको सम्बन्धमा प्रेरित गर्नुपर्नेमा निजहरूले नै त्यस्तो कार्य रोकौ पाउँ भनी प्रस्तुत निवेदन दायर गरेको वर्तमान परिप्रेक्ष्यमा सुहाउँदोसमेत देखिन आएन ।

६. कम्पनी (विद्युतीय फाइलिङ) निर्देशिका, २०६९ अनुसार प्रारम्भ गरिएको Online सेवाले सेवाग्राहीलाई थप सुविधा दिएको, व्यवसाय सञ्चालनमा सहजता आएको र व्यवसाय गर्ने वातावरणमा सुधार हुँदै गएको विषय विश्व बैंक जस्ता अन्तर्राष्ट्रिय निकायको प्रतिवेदनमा समेत उल्लेख गरिएको, यो सेवाअन्तर्गत ५१ हजारभन्दा बढी मेल Online मा सम्प्रेषणसमेत भइसकेको, Online सेवालाई पूर्णरूपमा पालना र प्रयोग गर्ने गरी कार्यालय र नेपाल उद्योग वाणिज्य महासङ्घ, नेपाल बार एसोसिएसन र कम्प्युटर एसोसिएसन अफ नेपालबिच अलगअलग समझदारी पत्रमा हस्ताक्षरसमेत भएको तथा अन्तर्राष्ट्रिय प्रचलन, राष्ट्रिय सूचना नीति, सुशासन (व्यवस्थापन तथा सञ्चालन) ऐन, २०६४ र विद्युतिय (इलेक्ट्रोनिक) कारोबार ऐन, २०६४ समेतका कानूनले तयार गरिदिएको कानूनी र नीतिगत व्यवस्थाअन्तर्गत रही Online व्यवस्थालाई अनिवार्यरूपमा लागू गरेको भन्ने विपक्षीहरूको लिखित जवाफ व्यहोरालाई अन्यथा रहेछ भनी अर्थ गर्न मिल्नेसमेत देखिँदैन ।

७. अतः कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा १६(२) ले दिएको अधिकारअन्तर्गत कम्पनी (विद्युतीय फाइलिङ) निर्देशिका, २०६९ जारी गरेको देखिएको र उक्त निर्देशिकाले सूचना प्रविधिको विकासमा थप टेवा पुर्याएको र सेवा प्रवाहमा समेत सहजता ल्याएको

विपक्षीहरूको लिखित जवाफ रहेको र Delegated Legislation अनुरूप जारी भएको उक्त निर्देशिकाले निवेदकको संविधान प्रदत्त हकमा कुनै असर पारेकोसमेत नदेखिँदा निवेदन मागअनुसारको आदेश जारी गर्न मिल्ने देखिएन । प्रस्तुत निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.गोपाल पराजुली

इजलास अधिकृत : हरिकृष्ण श्रेष्ठ

इति संवत् २०७२ साल भदौ ३१ गते रोज ५ शुभम् ।

निर्णय नं. १५१०

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री दीपकराज जोशी
आदेश मिति : २०७२।१।१२।१
०७१-WO-०१३४

विषय : उत्प्रेषण / परमादेश

निवेदक : जिल्ला काठमाडौं, काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. ११ सिंहदरबार
प्लाजास्थित राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक कर्मचारी
सङ्घ नेपाल केन्द्रीय समितिको तर्फबाट ऐ.को
अध्यक्ष नारायणप्रसाद सुवेदीसमेत

विरुद्ध

विपक्षी: नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत

- अनुचित कार्यको सम्बन्धमा सोको दुष्परिणाम सच्याउने अख्तियारी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई भएकोमा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले बोनस वितरण गर्न लागेको विषय अनुचित कार्य भएको निक्कै नभई सो बोनस वितरण रोक्ने अख्तियारी कुनै पनि ऐन, कानूनले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई प्रदान गरेको नदेखिने।
- अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान ऐन, २०४८ को दफा १२ (क) र (ख) को अवस्थामा अनुचित कार्य भएकोमा मात्र कारवाही अगाडि बढाउने अख्तियारी ऐनले दिएकोमा आफ्नो अधिकारक्षेत्रभन्दा बाहिर गई बोनस ऐन, २०३० र बोनस नियमावली, २०३९ ले उल्लेख गरेको बोनससम्बन्धी कानूनी व्यवस्थाको सीमाभित्र रही राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले आफ्ना कर्मचारीहरूलाई प्रदान गर्न लागेको बोनस वितरणसम्बन्धी कार्य बोनस ऐन, २०३० अन्तर्गत भएको देखिन आएको अवस्थामा सो रोक्ने सम्बन्धमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले सो बोनस वितरण गर्न लागेको कार्य रोक्ने गरी भएको पत्राचार कुनै कानूनले प्रदान गरेको अधिकारक्षेत्रभित्रको पर्ने देखिन नआउने।
- कुनै पनि संस्थानको पूर्वघाटाको मूल्याङ्कन गरी बोनस वितरण गर्नुपर्ने

भन्ने सम्बन्धमा बोनस ऐनले कुनै व्यवस्था गरेको नदेखिँदा बोनस ऐन, २०३० को दफा ५ को उपदफा ३ ले बोनसको प्रतिशत र बोनससम्बन्धी अन्य कुरा नेपाल सरकारले निर्णय गरेबमोजिम हुनेछ भन्ने कानूनमा स्पष्ट उल्लेख भएको अवस्थामा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको प्रतिवर्षको मुनाफा भएकोमा अघिल्ला वर्षहरूमा भएको घाटा रकमसमेतको हिसाब गरीमात्र बोनस वितरण गर्न पाउने भनी पत्राचार गरी रोक्न पाउने अख्तियारी कानूनले नदिएको हुँदा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट यस सम्बन्धमा भएको निर्णय र पत्राचार बोनस ऐनको दफा ५(१) र दफा ९ (२) को विपरीत तथा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२(क) र १२(ख) को अधिकार क्षेत्रभन्दा बाहिर भई निर्णय भएको देखिने।

- राज्यका हरेक निकायलाई कानूनले अधिकार प्रदान गरेको हुन्छ र सो निकायलाई प्रदत्त अधिकारको सिमाभित्र रहि काम कारवाही गर्नु पर्ने हुन्छ। कानूनले तोकिएको अधिकारभन्दा बढी अधिकार कुनै पनि निकायले प्रयोग गर्न नसक्ने हुँदा क्षेत्राधिकारको अभावमा भएको कुनै पनि कार्यले मान्यता र बैधता प्राप्त गर्न नसक्ने।

(प्रकरण नं. ४)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता नरहरी आचार्य, अनिलकुमार सिन्हा र विद्वान् अधिवक्ता शङ्कर सुवेदी

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता बालकृष्ण वाग्ले, विद्वान् अधिवक्ता रेशमराज रेग्मी

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- बोनस ऐन, २०३० को दफा ५(१) र ५(३), ९(२)
- बोनस नियमावली, २०३९ को नियम ६(१)
- अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२क, १२(ख)

आदेश

न्या.सुशीला कार्की : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र धारा १०७(२) बमोजिम यस अदालतको क्षेत्राधिकारअन्तर्गतको भई दायर हुन आएको प्रस्तुत निवेदनको सङ्क्षिप्त तथ्य र ठहर आदेश यसप्रकार छ:

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेड, वाणिज्य बैंक ऐन, २०३१ बमोजिम सञ्चालन हुँदै आएकोमा २०६३।१।६ गते लिमिटेड कम्पनीको रूपमा प्रचलित कम्पनी कानूनबमोजिम संस्थापित भई बैंक तथा वित्तिय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ बमोजिम नेपाल राष्ट्र बैंकबाट इजाजतपत्र प्राप्त गरी “क” वर्गको इजाजतपत्र प्राप्त संस्थाको रूपमा बैंकिङ्ग कारोबार गर्दै आइरहेको छ । विपक्षी राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेड श्रम ऐन, २०४८ को दफा २ को खण्ड (ख) बमोजिमको प्रतिष्ठान भएको र बोनस ऐन, २०३० को दफा २ (ख१) बमोजिम नेपाल सरकारको पूर्ण हिस्सा भएको प्रतिष्ठानसमेत हो ।

नेपाल सरकारको स्वामित्व भएको प्रतिष्ठानले बोनसबापत छुट्याउनु पर्ने रकमका सम्बन्धमा बोनस नियमावली, २०३९ को नियम ६(१) ले कारखानाबाहेक नेपाल सरकारको स्वामित्व भएको अन्य प्रतिष्ठानले प्रत्येक आर्थिक वर्षमा गरेको खुद मुनाफाबाट बोनसबापत ८ प्रतिशतले बराबरको रकम छुट्याउनु पर्ने व्यवस्था गरेअनुरूप नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालयबाट स्वीकृति प्राप्त गरी विपक्षी

बैंकको कुल सञ्चित नोक्सान कायम रहेकै अवस्थामा हामी कर्मचारीहरूले आर्थिक वर्ष २०६०।०६१, २०६१।०६२, २०६२।०६३, २०६३।०६४ र २०६४।०६५ को बोनस पाइसकेका छौं । आर्थिक वर्ष २०६४।०६५ पछिका वर्षहरूमा बोनस व्यवस्था गरी वितरणको स्वीकृतिका लागि अर्थ मन्त्रालयमा मिति २०६७।०८।१२ र २०६८।०२।११ तथा संविधानसभा व्यवस्थापिका संसद, राज्य व्यवस्था समितिमा २०६८।०३।२० मा पत्राचार गरिएकोमा वितरणको स्वीकृति प्राप्त भएको छैन । विपक्षी बैंकमा कार्यरत कर्मचारीहरूलाई वार्षिक खुद मुनाफाको आधारमा बोनस ऐन, २०३० बमोजिम आर्थिक वर्ष २०६०।०६१ देखि आर्थिक वर्ष २०६४।०६५ सम्म बोनस वितरण हुँदै आएकोमा बोनस ऐन, २०३० को साबिकको व्यवस्था विद्यमान रहेकै अवस्थामा आर्थिक वर्ष २०६५।०६६ देखिको बोनस वितरण गरिएको छैन ।

अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले च.नं. १३४८ मिति २०६७।१२।२४ मा अर्थ मन्त्रालयसमेतका नाउँमा ध्यानाकर्षणपत्र प्रेषित गरी कुल सञ्चित मुनाफाको अवस्थामा नपुगेसम्म बोनस वितरण गर्न नपाउने गरी व्यवस्था गर्न गराउन ध्यानाकर्षण गराउन लेख्ने भनी मिति २०६७।१०।०५ मा निर्णय गरी नेपाल सरकारका विभिन्न निकायका नाउँमा ध्यानाकर्षणपत्र पठाएको रहेछ । कर्मचारीको बोनसको सम्बन्धमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको पत्र सङ्ख्या ३ कृषि ७९।२०७०।०७१, चलानी नम्बर १७ मिति २०७०।०८।१४ को पत्रअनुसार “सरकारी स्वामित्वमा रहेका सङ्घ संस्थान प्रतिष्ठानहरूमा बोनस वितरणका सम्बन्धमा सो संस्थान प्रतिष्ठान कुल सञ्चित मुनाफाको अवस्थामा नपुगेसम्म बोनस गर्न नपाउने गरी व्यवस्था गर्न गराउन लेखी पठाउने” भनी पत्राचार भएको रहेछ ।

विपक्षी अर्थ मन्त्रालयको चलानी नम्बर

३५७ मिति २०७०।०८।२४ को पत्रमा “प्रस्तुत विषयमा यस मन्त्रालयका प्रतिनिधिको सहभागितामा प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयमा मिति २०७०।०८।२० मा भएको छलफलअनुसार अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको पत्र सङ्ख्या ३ कृषि ७९।२०७०।०७९ चलानी नम्बर १७ मिति २०७०।०८।१४ को पत्रमार्फत प्राप्त सरकारी स्वामित्वमा रहेका सङ्घ संस्थान प्रतिष्ठानहरूमा बोनस वितरणका सम्बन्धमा सो संस्थान प्रतिष्ठान कुल सञ्चित मुनाफाको अवस्थामा नपुगेसम्म बोनस वितरण गर्न नपाउने गरी व्यवस्था गर्न गराउन लेखी पठाउने भन्ने निर्णय तहाँ निकायहरूमा कार्यान्वयनका लागि पठाउने भन्ने निर्णयानुसार आवश्यक कारवाहीको लागि पठाइएको व्यहोरा आदेशानुसार अनुरोध गरिन्छ” भनी विपक्षी बैंकलाई समेत पत्राचार भएको छ।

विपक्षी नेपाल राष्ट्र बैंकको पत्र सङ्ख्या बैं.सु.वि./अफसाइट / एजिएम / २७/२०७०-०७९ मिति २०७०।१२।०९ को पत्रमा “कर्मचारी बोनसको सम्बन्धमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको पत्र सङ्ख्या ३ कृषि ७९।२०७०।०७९, चलानी नम्बर १७ मिति २०७०।०८।१४ को पत्रअनुसार बैंकको कुल सञ्चित मुनाफाको अवस्थामा नपुगेसम्म बोनसबापत कुनै पनि रकम व्यवस्था नगर्नु हुन भनी विपक्षी बैंकलाई लेखी पठाएको रहेछ। विपक्षी बैंकको आठौँ वार्षिक प्रतिवेदन २०६९।०७।० को दफानं. ९ मा “नेपाल राष्ट्र बैंकको पत्र सङ्ख्या बैं.सु.वि./अफसाइट/ एजिएम/२७/२०७०-७९ मिति २०७०।१२।०९ को पत्रबाट वित्तिय पत्रबाट वित्तिय विवरण प्रकाशनबारे दिइएको निर्देशन सम्बन्धमा कर्मचारीको लागि बोनस व्यवस्था नगर्नेबारे समिक्षा अवधिको वासलात तयार भइसकेकोले आगामी लेखा परीक्षण गर्दा यससम्बन्धी व्यवस्था कार्यान्वयन गरिने ...” भन्नेसमेत उल्लेख भएको छ।

प्रतिष्ठानमा काम गर्ने कर्मचारीहरूले प्राप्त

गर्ने बोनसका सम्बन्धमा बोनस ऐन, २०३० को दफा ५ तथा बोनस नियमावली, २०३९ को नियम ६(१) बमोजिम प्रत्येक आर्थिक वर्षको खुद मुनाफामध्येबाट बोनसबापत रकम छुट्याउनु पर्ने कानूनी व्यवस्था छ। उल्लिखित ऐन तथा नियममा कहीं कतै पनि विगत आर्थिक वर्षहरूमा सामान्य तथा असामान्य कुनै पनि कारणले प्रतिष्ठानले व्यहोर्नु परेको नोक्सानीहरूलाई सो आर्थिक वर्षको खुद मुनाफामा समायोजन गरिसके पछिको खुद रकममा मात्र बोनसबापत रकम पाउने व्यवस्था गर्नुपर्ने भन्ने कानूनी व्यवस्था नभएबाट विपक्षीहरूले सो दफा ५ र नियम ६(१) को कानूनी व्यवस्थाको विपरीत हुने गरी काम कारवाही गरेको भन्ने स्पष्ट छ।

बोनस ऐन, २०३० नेपालमा स्थापित व्यावसायिक प्रतिष्ठानहरूमा कार्यरत श्रमिक तथा कर्मचारीहरूको हकहित संरक्षणको लागि बनेको ऐन हो। ऐनले कुनै व्यावसायिक प्रतिष्ठानले आर्जन गरेको मुनाफामा त्यसमा कार्यरत श्रमिक तथा कर्मचारीहरूको समेत हिस्सेदारी रहने कुराको कानूनी प्रत्याभूति गरेको छ। सरकारी स्वामित्वमा रहेको व्यावसायिक प्रतिष्ठानहरूको हकमा बोनस ऐन, २०३० को दफा ५(३) मा “उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि सरकारी स्वामित्व भएको प्रतिष्ठानले वितरण गर्ने बोनसको प्रतिशत र बोनससम्बन्धी अन्य कुरा नेपाल सरकारले निर्णय गरेबमोजिम हुनेछ” भन्ने व्यवस्था गरे पनि बोनस नियमावली, २०३९ को नियम ६ मा नेपाल सरकारको स्वामित्वमा भएको प्रतिष्ठानले बोनसबापत छुट्याउनु पर्ने रकम भनी उपनियम (१) मा कारखानाबाहेक नेपाल सरकारको स्वामित्व भएको अन्य प्रतिष्ठानले प्रत्येक आर्थिक वर्षमा गरेको खुद मुनाफा भएबाट राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेड पूर्ण सरकारी स्वामित्वको प्रतिष्ठान भए तापनि बजार प्रतिस्पर्धाअनुसार बैंकिङ्ग व्यवसाय गर्ने वित्तिय संस्था भई बैंकलाई नेपाल सरकारबाट कुनै पनि किसिमको

एकाधिकारसमेत प्रदान नगरिएको हुँदा बोनस ऐन, २०३० को दफा ५(३) को अधीनमा रही बोनस नियमावली, २०३९ को नियम ६(१) बमोजिम प्रत्येक आर्थिक वर्षको खुद मुनाफाबाट बोनसबापत रकम छुट्याउन बाध्य छ र विगतदेखि छुट्याइ राखिएको पनि छ। हामीले विगतदेखि खाईपाई आएको कानूनी सुविधामा रोक लगाउनुअघि हामीलाई कुनै जानकारी पनि दिएको छैन, सहमति मन्जुरी लिएको पनि छैन। प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत छ। यसरी बोनस ऐन तथा नियमावलीबमोजिम छुट्याई राखिएको रकम हामी कर्मचारीहरूलाई वितरण गर्नुपर्नेमा वितरणमा रोक लगाउने गरी गरिएका विपक्षीहरूको निर्णय, पत्राचार तथा कार्यहरू कानूनको प्रथम दृष्टिमा (Prima Fecia) नै त्रुटिपूर्ण छ।

प्रत्येक आर्थिक वर्षमा खुद मुनाफा भएमा बोनस वितरण गर्नुपर्ने बोनससम्बन्धी ऐन नियमको व्यवस्था, मर्म र भावनाविपरीत बोनस वितरण नै नगरी रोकन नमिल्ने र अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको माथि तथ्य प्रकरणमा उल्लिखित बैंक कुल सञ्चिति मुनाफाको अवस्थामा नपुगेसम्म बोनस वितरण गर्न नपाउने गरी व्यवस्था गर्न गराउन भनी लेखी पठाउने ध्यानाकर्षण पत्र तथा निर्देशन र सोही आधारमा अर्थ मन्त्रालय र राष्ट्र बैंकले जारी गरेको उल्लिखित निर्देशनहरू बोनस ऐनको दफा ९(२) विपरीत भएको प्रष्ट छ। अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई परमादेश प्रकृतिको आज्ञा आदेश वा ध्यानाकर्षणपत्र जारी गरी हामी कर्मचारीहरूले प्रतिष्ठानलाई नाफामा लैजाने गरी वर्ष भरी काम गरि पकाएको बोनस रकम वितरण नगर्न रोक लगाउने कार्य बोनससम्बन्धी सैद्धान्तिक अवधारणाको विपरीत छ। ऐन तथा नियमले रोक नलगाइएको विषयमा विधायिकाको मनसायविपरीत ऐन तथा नियम बाहिर गई निर्णय गर्ने तथा परमादेश जस्तो पत्राचार गर्ने आयोगलगायतका विपक्षीहरूको काम कारवाही

क्षेत्राधिकार (Jurisdiction) विहिन छ।

विपक्षी नेपाल राष्ट्र बैंकले बैंक तथा वित्तिय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३, नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ तथा सो ऐनअन्तर्गत बनेको नीति, निर्देशनबमोजिम पत्राचार गरेको नभई अख्तियारको पत्राचारलाई सिरानी हाली अर्थ मन्त्रालयले गरेको पत्राचारलाई आधार बनाई सोही व्यहोरा उद्धरण गरी पत्राचार गरेको हुँदा उक्त निर्णय राष्ट्र बैंकको होइन भन्ने स्पष्ट छ। बोनस सम्बन्धमा राष्ट्र बैंकले निर्देशन दिन र पत्राचार गर्न पाउने भन्ने बैंक तथा वित्तिय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३, नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ तथा सो ऐनअन्तर्गत बनेको नीति, निर्देशन तथा बोनस ऐन तथा नियमावलीमा समेत बाहिर गई पत्राचार गरेको प्रष्ट छ। साथै विपक्षी नेपाल राष्ट्र बैंकले आफूले पत्रमार्फत पाएको निर्देशनभन्दा बाहिर गई बोनस रकम लेखामा व्यवस्था नै नगर्न भनी लेखिएको समेत त्रुटिपूर्ण छ। अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ बमोजिम अनुचित कार्य गर्ने सार्वजनिक पद धारण गर्ने व्यक्तिलाई कारवाहीको लागि लेखी पठाउने र भ्रष्टाचारसम्बन्धी कसुरमा अनुसन्धान गरी मुद्दा दायर गर्नेसम्म अख्तियारी पाएको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले कुन कानूनअन्तर्गत बोनस वितरण नगर्न ध्यानाकर्षण गर्ने निर्णय गरेको हो सो कुरा निर्णय र पत्रमा खुलेको देखिँदैन। कानून, आधार र कारण नखोली दिएको निर्देशन स्वेच्छाचारी भई अमान्य हुन्छ।

हामी रिट निवेदक कार्यरत बैंक पूर्ण सरकारी स्वामित्वमा भएको कारण यसका सम्पूर्ण सेयरधनी नेपाल सरकार भएको र यसको सम्पूर्ण सञ्चालकहरू नेपाल सरकारबाटै मनोनित हुन्छन्। बैंकको आर्थिक वर्ष २०६५।६६ देखि २०६९।७० सम्मको सम्पूर्ण वित्तिय विवरणहरू सञ्चालक समितिबाट पारित भएर महालेखा परीक्षकको कार्यालयबाट अन्तिम लेखा परीक्षण भई सेयरधनीहरूको वार्षिक साधारण सभाबाट

अनुमोदितसमेत भइसकेको छ । वित्तिय विवरणहरूको अभिन्न अङ्गको रूपमा रहने नाफा नोक्सान हिसाबमा प्रत्येक आर्थिक वर्षमा बोनसबापत व्यवस्था गरिएको छ । बोनस वितरण गर्न कारवाही अगाडि बढाउनु पर्नेमा सो नगरिएको हुँदा विपक्षी बैंकको नाममा बोनस वितरणसम्बन्धी कार्य अगाडि बढाउनु भनी परमादेशको आदेश जारी हुन एवम् अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको बोनस ऐनको दफा ५(१), दफा ९(२) ऐ. नियमावलीको नियम ६(१) विपरीत निर्णय गरी पत्राचार गरेको, अर्थ मन्त्रालय र नेपाल राष्ट्र बैंकले कानून नहेरी आयोगको पत्रको भरमा बोनससम्बन्धी व्यवस्थासमेत नगर्नु भनी थप निर्देशन गरेको कारण हालसम्म बैंकले समेत बोनस वितरण गर्नु पर्ने कानूनी दायित्व पुरा नगरेको हुँदा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको २०६७।१०।०५ को निर्णय, चलानी नम्बर १३४८ मिति २०६७।१२।२४ मा अर्थ मन्त्रालयसमेतका नाउँमा प्रेषित ध्यानाकर्षणपत्र, अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको पत्र सङ्ख्या ३ कृषि ७९।२०७०।०७१, चलानी नम्बर १७ मिति २०७०।०८।१४ को पत्र, यस पत्रसँग सम्बन्धित निर्णय काम कारवाही, राष्ट्र बैंकले राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेडलाई लेखेको पत्र सङ्ख्या बैं. सु.वि / अफसाइड / एजिएम / २७/०७०/०७१ मिति २०७०।१२।०९ को पत्र, नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालयको २०६८।०८।१३ को पत्रमार्फत कुनै कारण नखुलाई बोनस वितरण गर्न सहमति दिन नसकिने भन्ने राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेडलाई लेखेको पत्र, अर्थ मन्त्रालयको चलानी नम्बर ५३७, प.सं. २०७०।०७१, मिति २०७०।०८।२४ को पत्रलगायत यस विषयसँग सम्बन्धित विपक्षीहरूको काम कारवाही तथा निर्णयहरू उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरिपाउँ ।

विपक्षी बैंकबाट प्रकाशित आर्थिक वर्ष २०७०।०७१ को तेस्रो त्रैमासको लेखा परीक्षण नभएको वित्तिय नतिजा (त्रैमासिक) को नोट नं. ४

मा नेपाल राष्ट्र बैंकको मिति २०७०।१२।०९ को पत्रअनुसार बोनसबापत कुनै पनि रकम व्यवस्था नगर्न निर्देशन भएबमोजिम यस त्रैमासमा कर्मचारी बोनस व्यवस्था गरिएको छैन भन्ने उल्लेख भएकोलाई उत्प्रेषणको आदेशबाट बदर गरिपाउँ । हालसम्म वितरण गर्न बाँकी रहेको बोनस रकम वितरण गर्नु र प्रत्येक आर्थिक वर्ष समाप्त भएको ८ महिनाभित्र कर्मचारीलाई बोनस वितरणको प्रबन्ध मिलाउनु भनी परमादेशको आदेशसमेत जारी गरिपाउँ । आर्थिक वर्ष २०७०।०७१ को तेस्रो त्रैमासको लेखा परीक्षण नभएको वित्तिय नतिजामा बोनसबापत व्यवस्थासमेत गर्नु भनी विपक्षी राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेको नाममा परमादेशलगायत जो चाहिने उपयुक्त आदेश जारी गरिपाउँ ।

बोनस वितरण नगर्नु भनी विपक्षीहरूबाट रोक लगाइएको कानूनविपरीतको काम कारवाही कायम रहेमा हामी कर्मचारीले कठिन परिश्रम र मेहनतबाट मुनाफामा पुर्‍याई प्राप्त भएको बोनस पाउन नसकी कर्मचारीको मनोबल गिर्न गई अपूरणीय क्षति पुग्न जाने भएकोले बोनस वितरणमा रोक लगाउने गरी भएका विपक्षीहरूका काम कारवाही कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी अन्तरिम आदेश जारी गरिपाउँ । विपक्षी राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेड बैंकबाट प्रकाशित आर्थिक वर्ष २०७०।०७१ को तेस्रो त्रैमासको लेखा परीक्षण नभएको वित्तिय नतिजा (त्रैमासिक) को नोट नं. ४ मा नेपाल राष्ट्र बैंकको मिति २०७०।१२।०९ को पत्रअनुसार बोनसबापत कुनै पनि रकम व्यवस्था नगर्न निर्देशन भएबमोजिम यस त्रैमासमा कर्मचारी बोनस व्यवस्था गरिएको छैन भन्ने व्यवस्था क्रियाशील भएमा आर्थिक वर्ष २०७०।०७१ मा बैंक खुद मुनाफामा गएको अवस्थामा समेत हामी कर्मचारीहरूले बोनस रकम नपाउने प्रवल सम्भावना भई ऐनप्रदत्त हक अधिकारमा ठाडो आघात हुने भएकोले प्रस्तुत मुद्दाको अन्तिम किनारा नलागेसम्म आर्थिक वर्ष

२०७०।०७।१ को तेस्रो त्रैमासदेखिको लेखापरीक्षण नभएको वित्तीय नतिजा (त्रैमासिक) कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१ बमोजिम सुविधा र सन्तुलन (Balance of Convenience) को दृष्टिकोणले विपक्षीहरूको नाउँमा अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदन मागदाबी।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु पर्ने हो? यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र विपक्षी नं. १, २ र ३ का हकमा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत र अन्य विपक्षीहरूका हकमा आफैं वा आफ्नो कानूनबमोजिमको प्रतिनिधिमार्फत लिखित जवाफ पठाउनु भनी यो आदेश र रिट निवेदनको प्रतिलिपिसमेत साथै राखी विपक्षीहरूलाई सूचना दिई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई लिखित जवाफ प्राप्त भएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम गरी पेस गर्नु। साथै अन्तरिम आदेशको माग सम्बन्धमा विचार गर्दा दुवै पक्षबिच छलफल गरी निष्कर्षमा पुग्नु उपयुक्त हुने देखिँदा छलफलका लागि मिति २०७१।०६।०६ को तारेख तोकी सोको सूचना विपक्षीहरूलाई दिई नियमानुसार गरी पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७१।०५।२४ गतेको आदेश।

यसमा बोनस ऐन, २०३० को दफा ५ र ९ समेतमा विभिन्न व्यवस्था भइरहेको देखिन्छ। कानूनमा भएको व्यवस्थाको प्रयोग कानूनबमोजिम हुनसक्ने नै हुन्छ। कानूनबमोजिम बाहेक कुनै कानूनी व्यवस्थाको कार्यान्वयनमा असर पुग्ने गरी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलगायतको कुनै निकायले निर्देशन दिई रोक्न रोकाउन सक्ने अवस्था नदेखिएकोले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६७।१२।२४ र २०७०।०८।१४ को पत्रानुसार भनी नेपाल राष्ट्र बैंकले मिति २०६७।१२।२४ र

२०७०।०८।१४ को पत्रानुसार भनी नेपाल राष्ट्र बैंकले मिति २०७०।१२।०९ को पत्रद्वारा बोनसबापतको कुनै पनि रकम व्यवस्था नगर्नु हुन भनी लेखेको व्यहोराको बहसको क्रममा समेत कुनै कानूनी आधार प्रस्तुत हुन आएको नदेखिएको र बोनस ऐन, २०३० को दफा ५(३) को प्रयोजनको लागि समेत अन्यथा निर्णय भएको भनी जिकिर लिएकोसमेत नदेखिएकोले उल्लिखित मिति २०७०।१२।०९ को राष्ट्र बैंकको पत्रको तपसिलको बुँदा नं. १ को कार्यान्वयन तत्काल नगर्नु नगराउनु भनी मागबमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गरिदिएको छ। सोको सूचना विपक्षीलाई दिई नियमबमोजिम गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७१।०६।०६ गतेको आदेश।

आर्थिक वर्ष २०६५।०६६ को बोनस वितरण सम्बन्धमा उक्त आर्थिक वर्षमा कर्मचारी बोनस खर्चअघि रु. २,४४,९४,०२७।७९ मुनाफा गरेको तथा बोनस ऐन, २०३० को दफा ५ तथा बोनस नियमावली, २०३९ को नियम ६ बमोजिम रु. १८,१४,४९,५५७।६९ बोनस वितरणयोग्य रकम हुने हुँदा बोनस वितरणका लागि स्वीकृति पाउँ भनी यस बैंकको चलानी नम्बर ८१ मिति २०६७।०८।१२ को पत्रबाट नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालयमा पत्राचार गरिएकोमा तहाँको चलानी नम्बर ८१ मिति २०६७।०८।१२ को बोनस वितरणसम्बन्धी पत्रको व्यहोरा पेस हुँदा बोनस वितरण गर्न सहमति दिन नसकिने व्यहोरा नेपाल सरकार (माननीय उपप्रधानमन्त्री तथा अर्थमन्त्रीस्तर) को मिति २०६८।०२।०६ को निर्णयअनुसार अनुरोध छ भन्ने अर्थ मन्त्रालयको पत्र सङ्ख्या २०६७।०६८ मु.वै. ९(२०) च.नं. ७३६ मिति २०६८।०२।१३ गतेको पत्रबाट जानकारी प्राप्त भएको छ।

नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालयको च.नं. ३५७ मिति २०७०।०८।२४ गतेबाट "प्रस्तुत विषयमा यस मन्त्रालयका प्रतिनिधिको सहभागिता प्रधानमन्त्री तथा

मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयमा मिति २०७०।०८।२० मा भएको छलफलनुसार अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको पत्र सङ्ख्या ३ कृषि ७९।२०७०।०७९ चलानी नम्बर १७ मिति २०७०।०८।१४ को पत्रमार्फत प्राप्त “सरकारी स्वामित्वमा रहेका सङ्घ संस्थान प्रतिष्ठानहरूमा बोनस वितरणका सम्बन्धमा सो संस्थान प्रतिष्ठानहरूमा बोनस वितरणका सम्बन्धमा सो संस्थान प्रतिष्ठान कुल सञ्चित मुनाफाको अवस्थामा नपुगेसम्म बोनस वितरण गर्न नपाउने गरी व्यवस्था गर्न गराउन लेखी पठाउने” भन्ने निर्णय तहाँ निकायहरूमा कार्यान्वयनका लागि पठाउने भन्ने निर्णयानुसार आवश्यक कारवाहीको लागि पठाइएको व्यहोरा आदेशानुसार अनुरोध गरिन्छ” भन्ने पत्रसमेत प्राप्त भएको छ । यसैगरी नेपाल राष्ट्र बैंक तथा वित्तिय संस्था नियमन विभागको पत्र सङ्ख्या बै.वि.नि.वि./वि.आर. १।०९।०७०।०७९ मिति २०७०।०९।१८ को पत्रबाट माथि प्रकरण नं. ४ को निर्णय कार्यान्वयनका लागि लेखी आएकोले सोहीबमोजिम गर्नु हुन निर्देशानुसार अनुरोध छ भन्ने पत्र प्राप्त भएको छ ।

यस बैंकले आर्थिक वर्ष २०६९।७० को वार्षिक साधारण सभामा स्वीकृतिका लागि पेस गर्ने प्रयोजनार्थ आर्थिक वर्ष २०६९।७० को वित्तिय विवरणसमेत स्वीकृतिका लागि नेपाल राष्ट्र बैंकमा पठाएकोमा नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक सुपरीवेक्षण विभागको पत्र सङ्ख्या बै.सु.वि./अफसाइट/एजिएम/२७/२०७०/७९ मिति २०७०।१२।०९ को पत्रबाट अन्य विभिन्न निर्देशनसहित कर्मचारी बोनसको सम्बन्धमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको पत्र सङ्ख्या ३ कृषि ७९।२०७०।०७९, चलानी नम्बर १७ मिति २०७०।०८।१४ को पत्रानुसार “सरकारी स्वामित्वमा रहेका सङ्घ संस्थान प्रतिष्ठानहरूमा बोनस वितरणका सम्बन्धमा सो संस्थान प्रतिष्ठान कुल सञ्चित मुनाफाको अवस्थामा

नपुगेसम्म बोनस वितरण गर्न नपाउने गरी व्यवस्था गर्न गराउन लेखी पठाउने” भनी कार्यालयको लागि लेखी पठाएको बैंक कुल सञ्चित मुनाफाको अवस्थामा नपुगेसम्म बोनसबापत कुनै पनि रकम व्यवस्था नगर्नु हुन” भनी यस बैंकलाई पत्र प्राप्त भएको छ ।

माथि उल्लेख भएको नेपाल राष्ट्र बैंकको निर्देशनसहितको पत्र प्राप्त भएपश्चात् यस बैंकबाट प्रकाशित गर्नु पर्ने आर्थिक वर्ष २०७०।०७९ को तेस्रो त्रैमासको लेखा परीक्षण नभएको वित्तिय नतिजा (त्रैमासिक) को नोट नं. ४ नेपाल राष्ट्र बैंकको मिति २०७०।१२।०९ को पत्रअनुसार बोनसबापत कुनै पनि रकम व्यवस्था नगर्न निर्देशन भएबमोजिम यसै त्रैमासमा कर्मचारी बोनस व्यवस्था गरिएको छैन भन्ने उल्लेख गरी वित्तिय नतिजा प्रकाशित गरिएको छ । अतः विगतका आर्थिक वर्षहरू २०६०।६१ देखि २०६४।६५ सम्ममा बोनस ऐन, २०३० को व्यवस्थाअनुरूप बैंकको सञ्चित नोकसानी कायमै रहेको अवस्थामा पनि नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालय तथा नेपाल राष्ट्र बैंकबाट स्वीकृति प्राप्त भएपश्चात् यस बैंकले बोनस वितरण गरेको र आर्थिक वर्ष २०६५।६६ को बोनस तथा त्यसपछिका आर्थिक वर्षहरूको बोनस सम्बन्धमा नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालयसमेतका निकायहरूबाट बोनस वितरणका सम्बन्धमा नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालयसमेतबाट बोनस वितरणका सम्बन्धमा स्वीकृति नपाएकोले बोनस वितरण गरिएको छैन । बोनस वितरण नगरेको सम्बन्धमा सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट यस बैंकउपर कुनै आदेश जारी हुन नपर्ने हुँदा यस बैंकको हकमा रिट निवेदन खारेजभागी छ खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेड समितिको अध्यक्ष एवम् बैंकका कानून विभाग प्रमुखको संयुक्त लिखित जवाफ । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्णय र निर्देशनको परिपालना गर्नु गराउनु सबैको साझा कर्तव्य भएअनुसार यस मन्त्रालयबाट पनि संवैधानिक

निकायको रूपमा रहेको सो आयोगको निर्णय र निर्देशनबमोजिम कुल सञ्चितिको मुनाफामा नपुगेसम्म सरकारी सङ्घ संस्थाहरूलाई बोनस वितरण नगर्न नगराउन लेखी गएको हुँदा रिट निवेदनको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने होइन । तसर्थ खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेतको अर्थ मन्त्रालयका सचिवको लिखित जवाफ ।

विपक्षी रिट निवेदकहरू राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकमा कार्यरत कर्मचारी तथा उक्त बैंकमा क्रियाशील विभिन्न ट्रेड युनियनका पदाधिकारीसमेत रहेको देखिएको छ । राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक नेपाल सरकारको पूर्ण स्वामित्वमा रहेको बैंक भएको तथ्यमा पनि विवाद छैन । उक्त बैंकको पुँजीकोष आर्थिक वर्ष २०५९।०६.० मा ऋणात्मक रहेकोमा २०७० पौषमा पुँजीकोष रु. १९९ करोडले धनात्मक भएको तर आर्थिक वर्ष २०६९।०७.० मा सञ्चित नोक्सान रु. ११,५२,५३,२७,४८७।०९ रहेको भन्ने तथ्य विपक्षी रिट निवेदकहरूकै रिट निवेदनबाट देखिएको हुँदा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकमा कार्यरत कर्मचारीले बोनस पाउनु पर्दछ भनी जिकिर लिनु तर्कसङ्गत छैन । प्रतिष्ठानमा काम गर्ने कर्मचारी तथा कामदारहरूलाई बोनस वितरण गर्ने सम्बन्धमा व्यवस्था गर्नको लागि बोनस ऐन, २०३० तथा नियम २०३९ बनेको छ । बोनस ऐन, २०३० को दफा ५(१) मा मुनाफा गर्ने प्रत्येक प्रतिष्ठानले एक आर्थिक वर्षमा गरेको खुद मुनाफाको दश प्रतिशत बराबरको रकम कर्मचारीहरूलाई बोनसबापत छुट्याउनुपर्छ भनी व्यवस्था गरेको छ भने सोही दफाको उपदफा (३) मा “उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि सरकारी स्वामित्व भएको प्रतिष्ठानले वितरण गर्ने बोनसको प्रतिशत र बोनससम्बन्धी अन्य कुरा नेपाल सरकारले निर्णय गरेबमोजिम हुनेछ” भन्ने व्यवस्था गरेको छ । राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक नेपाल सरकारको पूर्ण स्वामित्वमा रहेको बैंक हो भन्ने विषयमा विवाद

छैन । सरकारी स्वामित्व भएको बैंकले वितरण गर्ने बोनससम्बन्धमा निर्णय गर्नको लागि नेपाल सरकार स्वतन्त्र रहेको तथ्य बोनस ऐन, २०३० को दफा ५(३) बाट प्रष्ट छ । राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक हाल नाफामा नभई घाटामा रहेको तथ्य पनि प्रष्ट नै छ । घाटामा रहेको बैंकबाट बोनस वितरण नगर्नु भनी नेपाल सरकारले सक्ने नै हुन्छ । विपक्षी रिट निवेदकहरू कार्यरत रहेको बैंकलाई बोनस वितरण नगर्नु भनी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयमा मिति २०७०।०८।२० मा भएको छलफलको आधारमा अर्थ मन्त्रालयले राष्ट्र बैंकलाई पत्राचार गरेको राष्ट्र बैंकले राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकलाई पत्राचार गरेको हुँदा सो कार्य कानूनबमोजिम नै भएको साथै सञ्चित नोक्सानीमा रहेको बैंकले एक आर्थिक वर्षमा गरेको नाफाको आधारमा बोनस खान पाउनु पर्छ भनी दायर गरेको विपक्षीहरूको रिट निवेदन खारेजभागी रहेको छ ।

अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ बमोजिम आयोगसमक्ष आएका उजुरीउपर अनुसन्धान गरी दोषी देखिएकालाई कारवाही गर्नको लागि सम्बन्धित निकायमा मुद्दा दायर गर्न सक्छ भने सोही ऐनको दफा १२क. बमोजिम आवश्यक कारवाहीको लागि लेखी पठाउने वा आयोगले उपयुक्त ठानेको अन्य आवश्यक कारवाही गर्नका लागि सम्बन्धित निकाय वा अधिकारीलाई लेखी पठाउन सक्ने अधिकारले प्रदान गरेको छ । सरकारी स्वामित्वमा रहेका सङ्घ संस्थान प्रतिष्ठानहरूमा बोनस वितरणसम्बन्धमा सो संस्थान प्रतिष्ठान कुल सञ्चित मुनाफाको अवस्थामा नपुगेसम्म बोनस वितरण गर्न नपाउने गरी व्यवस्था गर्न गराउन नेपाल सरकारका मुख्य सचिव, अर्थ सचिव, श्रम सचिव, उद्योग सचिव र वाणिज्य तथा आपूर्ति सचिवलाई लेखी पठाउने” भनी यस आयोगबाट भएको निर्णयअनुसार मिति २०७०।०८।१४ गते चलानी नम्बर १७ को पत्रद्वारा श्रीमान् मुख्य सचिवज्यूसमेतलाई लेखी

पठाइएको हो । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको उक्त कार्य कानूनसम्मत नै भएको र सो कार्यबाट विपक्षी रिट निवेदकहरूको कुनै हक अधिकार हनन नभएको साथै कुल सञ्चित रकम घाटामा रहेको बैंकले एक आर्थिक वर्षमा नाफा गर्दैमा बोनस पाउनु पर्दछ भनी दायर भएको रिट निवेदनमा दुषित मनसाय रहेको हुँदा दुषित मनसायका साथ दायर भएको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगका कायम मुकायम सचिवको लिखित जवाफ ।

नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय संविधान तथा कानूनको परिपालना गरी, गराइ कानूनी राज्यको अवधारणालाई साकार पार्ने र नागरिकका संविधान तथा कानूनप्रदत्त हक, अधिकारहरूको सम्मान, संरक्षण एवम् सम्बर्द्धन गर्ने कुरामा प्रतिबद्ध रहेको छ । विपक्षी निवेदकको बोनस वितरणसम्बन्धी विषयको सम्बन्धमा प्रतिष्ठानमा काम गर्ने कामदार तथा कर्मचारीलाई बोनस वितरण गर्ने सम्बन्धमा कानूनी व्यवस्था गर्ने उद्देश्यले बोनस ऐन, २०३० जारी भएको र सोही ऐनको दफा ५ को उपदफा (१) मा मुनाफा गर्ने प्रत्येक प्रतिष्ठानले एक आर्थिक वर्षमा गरेको खुद मुनाफाको दश प्रतिशत बराबरको रकम कर्मचारीहरूलाई बोनसबापत छुट्याउनुपर्ने र उपदफा (३) मा सरकारी स्वामित्व भएको प्रतिष्ठानले वितरण गर्ने बोनसको प्रतिशत र बोनससम्बन्धी अन्य कुरा नेपाल सरकारले निर्णय गरेबमोजिम हुने व्यवस्था गरेको छ । सरकारी स्वामित्वमा रहेका सङ्घ, संस्थान, प्रतिष्ठानहरूमा बोनस वितरणका सम्बन्धमा सो संस्थान, प्रतिष्ठान कुल सञ्चित मुनाफाको अवस्थामा नपुगेसम्म बोनस वितरण नगर्न अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६७।१०।१५ को निर्णय र नेपाल राष्ट्र बैंकको मिति २०७०।१२।०९ को पत्रानुसार निर्देशन भएको रिट निवेदककै भनाइबाटसमेत स्पष्ट छ । रिट निवेदनमा

कुल सञ्चित मुनाफाको अवस्थामा बैंक पुगिसकेको छ । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट भएको निर्णय कार्यान्वयनको लागि यस कार्यालयबाट अर्थ मन्त्रालयमा पत्राचार गरिएको भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरी रिट निवेदकले यस कार्यालयसमेतलाई विपक्षी बनाएको देखिँदा अख्तियार प्राप्त निकायबाट भएको निर्णयहरूको कार्यान्वयन गर्दा कुनै पत्राचार भएकै आधारमा विपक्षी बनाउनु पर्ने नै होइन । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग र नेपाल राष्ट्र बैंकबाट भएको निर्देशनका विषयमा सो कार्य गर्ने अख्तियारी प्राप्त निकायको लिखित जवाफबाट स्पष्ट हुने नै हुँदा सो विषयका सम्बन्धमा यस कार्यालयको लिखित जवाफमा उल्लेख गरिरहनुपर्ने देखिएन । अतः उपरोक्त आधार र कारणसमेतबाट विपक्षी निवेदकको मागबमोजिम यस कार्यालयका नाममा कुनै आदेश जारी हुनुपर्ने अवस्था नहुँदा विपक्षीको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयका सचिवको लिखित जवाफ ।

नेपाल राष्ट्र बैंक नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ द्वारा स्थापित अविच्छिन्न उत्तराधिकारवाला स्वायत्त संस्था हो । यस बैंकले जारी गरेका निर्देशन, आदेश, सूचना तथा परिपत्रहरू कानूनसरह लागू हुने कुरामा दुविधा छैन र सो कुरा सम्मानित सर्वोच्च अदालतले गरेका विभिन्न फैसलाहरूले पनि पुष्टि गरेका छन् । यसैगरी विभिन्न बैंक तथा वित्तिय संस्थाको संस्थागत सुशासन तथा वित्तिय पारदर्शिता कायम गर्नका लागि उनीहरूले प्रकाशित गर्ने वित्तिय विवरणलगायतका व्यवस्था प्रकाशित गर्नुपूर्व यस बैंकको स्वीकृति लिनुपर्ने व्यवस्था रहेको छ । सोही क्रममा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले वित्तिय विवरण प्रकाशनको लागि स्वीकृति माग गरेकोमा उक्त बैंकलाई स्वीकृति प्रदान गर्ने क्रममा नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालय वित्तिय क्षेत्र व्यवस्थापन महाशाखाको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान

आयोगको निर्देशन कार्यान्वयन गर्ने सम्बन्धमा मिति २०७०।०८।२४ मा पत्र प्राप्त भएको र सोही व्यहोराको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको सरकारी स्वामित्वमा रहेका संस्थान प्रतिष्ठान कुल सञ्चित मुनाफाको अवस्थामा नपुगेसम्म बोनस वितरण गर्न नपाउने गरी व्यवस्था गर्न गराउन भनी मिति २०७०।०९।११ को पत्रमार्फत प्राप्त निर्देशनसमेतलाई मध्यनजर गरी करिब एघार अर्ब सञ्चित नोक्सानीको अवस्थामा रहेको राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकलाई आर्थिक वर्ष २०६९।७० को वित्तिय विवरण प्रकाशन गर्ने सम्बन्धमा कुल सञ्चित मुनाफाको अवस्थामा नआएसम्मका लागि बोनसको लागि कुनै पनि रकम व्यवस्था नगर्नु हुन भनी दिएको निर्देशन पूर्णरूपले कानूनसम्मत तथा यस बैंकको अधिकारभित्र रही गरेका काम कारवाही रहेको हुँदा उक्त व्यहोराको पत्राचार बदर गरिपाउँ भन्ने विपक्षीहरूको रिट निवेदन खारेजभागी छ । विपक्षीहरूले दाबी गरे जस्तो उनीहरूको अकाट्य हकको विषय होइन । बोनस ऐन, २०३० को दफा ५ को उपदफा (३) ले सरकारी स्वामित्वमा रहेको संस्थाको कर्मचारीले प्राप्त गर्ने बोनसको प्रतिशत र अन्य व्यवस्था नेपाल सरकारले तोकेबमोजिम हुने भन्ने व्यवस्था गरेको र अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले सञ्चित मुनाफामा नजाँदासम्म बोनस वितरण गर्न नहुने व्यवस्था गर्न यस बैंक र नेपाल सरकारलाई निर्देशन दिएको र नेपाल सरकारले उक्त निर्देशनको कार्यान्वयन गर्न भनी यस बैंकलाई पत्राचार गरेको अवस्थामा कुल सञ्चित मुनाफाको अवस्थामा नपुग्दासम्म बोनससम्बन्धी व्यवस्था नगर्नु भनी यस बैंकले राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकलाई लेखेको पत्र बोनस ऐनको उपरोक्त व्यवस्था र सोका आधारमा नेपाल सरकारले गरेको निर्णय अनुकूल नै रहेकोले विपक्षीको रिट निवेदन खारेजभागी छ ।

संविधान वा कानूनप्रदत्त हक अधिकारको हनन् भयो भन्ने व्यक्तिले सर्वप्रथम आफ्नो हक

अधिकार स्थापित गर्नसक्नु पर्दछ । कानूनले सरकारी स्वामित्वमा रहेका संस्थाहरूका कर्मचारीले पाउने बोनसका सम्बन्धमा निर्णय गर्ने अधिकार नेपाल सरकारलाई दिएको र नेपाल सरकारले सञ्चित मुनाफामा नजाँदासम्म बोनस वितरण नगर्ने सम्बन्धमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको पत्रलाई कार्यान्वयन गर्नु भन्ने निर्देशन यस बैंकलाई प्राप्त भएको सन्दर्भमा सरकारी स्वामित्वमा रहेको राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकका कर्मचारीहरूले बोनसलाई आफ्नो स्थापित हकको रूपमा दाबी गर्दै दर्ता गरेको रिट निवेदन हकद्वैयासमेतका आधारमा खारेजभागी रहेको व्यहोरा निवेदन गर्दछु भन्नेसमेत व्यहोराको नेपाल राष्ट्र बैंकको लिखित जवाफ ।

अदालतको आदेश

नियमबमोजिम साप्ताहिक तथा दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत निवेदनमा निवेदकको तर्फबाट उपस्थित हुनु भएका विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री अनिलकुमार सिन्हा र विद्वान् अधिवक्ता श्री शङ्कर सुवेदीले राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेड लिमिटेड कम्पनीको रूपमा प्रचलित कम्पनी कानूनबमोजिम संस्थापित भई बैंक तथा वित्तिय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ बमोजिम नेपाल राष्ट्र बैंकबाट इजाजतपत्र प्राप्त गरी बैंकिङ्ग कारोबार गर्दै आइरहेको छ । विपक्षी राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेड श्रम ऐन, २०४८ को दफा २ को खण्ड (ख) बमोजिमको प्रतिष्ठान भएको र बोनस ऐन, २०३० को दफा २ (ख १) बमोजिम नेपाल सरकारको पूर्ण हिस्सा भएको प्रतिष्ठान हो । प्रतिष्ठानले बोनसबापत छुट्याउनु पर्ने रकमका सम्बन्धमा बोनस नियमावली, २०३९ को नियम ६(१) ले कारखानाबाहेक नेपाल सरकारको स्वामित्व भएको अन्य प्रतिष्ठानले प्रत्येक आर्थिक वर्षमा गरेको खुद मुनाफाबाट बोनसबापत ८ प्रतिशतले बराबरको रकम छुट्याउनु पर्ने व्यवस्था गरेअनुरूप नेपाल

सरकार अर्थ मन्त्रालयबाट स्वीकृति प्राप्त गरी विपक्षी बैंकको कुल सञ्चित नोक्सान कायम रहेकै अवस्थामा कर्मचारीहरूले आर्थिक वर्ष २०६०।०६१ देखि २०६४।०६५ को बोनस पाइसकेका छन् । आर्थिक वर्ष २०६४।०६५ पछिका वर्षहरूमा बोनस व्यवस्था गरी वितरणको स्वीकृतिका लागि अर्थ मन्त्रालयमा पत्राचार गरिएकोमा वितरणको स्वीकृति प्राप्त भएको छैन । विपक्षी बैंकले कार्यरत कर्मचारीहरूलाई बोनस ऐन, २०३० बमोजिम आ. व. ०६५।०६६ देखिको बोनस वितरण गरेको छैन ।

अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले च.नं. १३४८ मिति २०६७।१२।२४ मा अर्थ मन्त्रालयसमेतका नाउँमा कुल सञ्चित मुनाफाको अवस्थामा नपुगेसम्म बोनस वितरण गर्न नपाउने गरी व्यवस्था गर्न गराउन मिति २०६७।१०।०५ मा निर्णय गरी नेपाल सरकारका विभिन्न निकायका नाउँमा ध्यानाकर्षणपत्र पठाएको रहेछ । कर्मचारीको बोनसको सम्बन्धमा अख्तियार आयोगको च.नं. १७ मिति २०७०।०८।१४ को पत्रद्वारा सरकारी स्वामित्वमा रहेका सङ्घ संस्थान प्रतिष्ठानहरूमा बोनस वितरणका सम्बन्धमा सो संस्थान प्रतिष्ठान कुल सञ्चित मुनाफाको अवस्थामा नपुगेसम्म बोनस वितरण गर्न नपाउने गरी व्यवस्था गर्न गराउन लेखी पठाएको अवस्था भएबाट बैंकमा कार्यरत कर्मचारीहरूलाई बोनस ऐन, २०३० ले दिएको अधिकारमा असर पर्न गएको छ । बोनसका सम्बन्धमा बोनस ऐन, २०३० को दफा ५ तथा बोनस नियमावली, २०३९ को नियम ६ (१) बमोजिम प्रत्येक आर्थिक वर्षको खुद मुनाफामध्येबाट बोनसबापत रकम छुट्याउनु पर्ने कानूनी व्यवस्था छ । बोनस नियमावली, २०३९ को नियम ६(३) बमोजिम बोनस वितरणमा रोक लगाउन सक्ने अवस्था छैन ।

अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ बमोजिम अनुचित कार्य गर्ने सार्वजनिक पद धारण गर्ने व्यक्तिलाई कारवाहीको लागि लेखी

पठाउने र भ्रष्टाचारसम्बन्धी कसुरमा अनुसन्धान गरी मुद्दा दायर गर्नेसम्म अख्तियारी पाएको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले बोनस वितरण नगर्न भनी गरेको निर्णय अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को अधिकार क्षेत्रभन्दा बाहिर गई गरेको हुँदा बदरभागी छ । यस सम्बन्धमा यस सम्मानित अदालतबाट सोभितलाल यादव विरुद्ध अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगसमेत भएको मुद्दामा आफूमा रहेको अधिकारभन्दा बढी अधिकार प्रयोग वा अतिक्रमण गरेमा वा नभएको अधिकार प्रयोग गरेमा सो कार्यबाट कसैको संविधान एवम् कानूनप्रदत्त हक अधिकारमा आघात परेको देखिन आए त्यस्तो निर्णय वा काम कारवाही बदरयोग्य हुने भनी ने.का.प. २०६९ अंक ११ नि.नं. ८९१५ पृ. १६६२ मा सिद्धान्त प्रतिपादन भएको र अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले कुनै अधिकारीबाट अधिकारक्षेत्रविहिन कार्य भएमा त्यसलाई सच्याउने आदेश दिन सक्छ । तर आयोगलाई सुपरिवेक्षणीय अधिकार दिएको मान्न नमिल्ने भनी ने.का.प. २०६८ अंक २ नि.नं. ८५५८ पृ. २६२ मा सिद्धान्त प्रतिपादन भएको छ । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको बोनस ऐनको दफा ५(१), दफा ९(२) ऐ. नियमावलीको नियम ६(१) विपरीत निर्णय गरी पत्राचार गरेको, अर्थ मन्त्रालय र नेपाल राष्ट्र बैंकले कानून नहेरी आयोगको पत्रको भरमा बोनससम्बन्धी व्यवस्थासमेत नगर्नु भनी थप निर्देशन गरेको कारण हालसम्म बैंकले समेत बोनस वितरण गर्नुपर्ने कानूनी दायित्व पुरा नगरेको हुँदा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको २०६७।१०।०५ को निर्णय, च.नं. १३४८ मिति २०६७।१२।२४ मा अर्थ मन्त्रालयसमेतका नाउँमा प्रेषित ध्यानाकर्षणपत्र, अ.दु.अ.आ.प.स. ३ कृषि ७९।२०७०।०७१, च.नं. १७ मिति २०७०।०८।१४ को पत्र, राष्ट्र बैंकले राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेडलाई लेखेको प.स. २७ मिति २०७०।१२।०९ को पत्र, नेपाल सरकार अर्थ

मन्त्रालयको २०६८।०८।१३ को पत्रमार्फत कुनै कारण नखुलाई बोनस वितरण गर्न सहमति दिन नसकिने भन्ने राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेडलाई लेखेको पत्र, अर्थ मन्त्रालयको च.न. ५३७, मिति २०७०।०८।२४ को पत्रलगायत यस विषयसँग सम्बन्धित विपक्षीहरूको काम कारवाही तथा निर्णयहरू उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी हालसम्म वितरण गर्न बाँकी रहेको बोनस रकम वितरण गर्नु र प्रत्येक आर्थिक वर्ष समाप्त भएको ८ महिनाभित्र कर्मचारीलाई बोनस वितरणको प्रबन्ध मिलाउनु भनी विपक्षी राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेडसमेतको नाममा परमादेश जारी होस् भनी गर्नुभएको बहस सुनियो ।

प्रत्यर्थी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री बालकृष्ण वाग्लेले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्णय र निर्देशनको परिपालना गर्नु, गराउनु सबैको कर्तव्य भएबाट अर्थमन्त्रालयबाट संवैधानिक निकायको रूपमा रहेको आयोगको निर्णय र निर्देशनबमोजिम कुल सञ्चित मुनाफामा नपुगेसम्म सरकारी सङ्घ संस्थाहरूलाई बोनस वितरण नगर्न नगराउन लेखी गएको हो । रिट निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नु पर्ने अवस्था नभएकोले खारेज होस् भनी गर्नुभएको बहस सुनियो ।

प्रत्यर्थीमध्ये राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री नरहरी आचार्यले आ.व. ०६०।६१ देखि ०६४।६५ सम्ममा बोनस ऐन, २०३० को व्यवस्था अनुरूप बैंकको सञ्चित नोक्सानी कायमै रहेको अवस्थामा पनि नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालय तथा नेपाल राष्ट्र बैंकबाट स्वीकृति प्राप्त भएपश्चात् यस बैंकले बोनस वितरण गरेको र आ.व. ०६५।६६ को बोनस तथा त्यसपछिका आर्थिक वर्षहरूको बोनस सम्बन्धमा नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालयसमेतका निकायहरूबाट बोनस वितरणका सम्बन्धमा स्वीकृति नपाएकोले बोनस वितरण गरिएको

छैन । बोनस वितरण नगरेको सम्बन्धमा सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट यस बैंकउपर कुनै आदेश जारी हुन नपर्ने हुँदा बैंकको हकमा रिट निवेदन खारेज होस् भनी गर्नुभएको बहस सुनियो ।

प्रत्यर्थीमध्ये नेपाल राष्ट्र बैंकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री रेशमराज रेग्मीले विपक्षीहरूले दाबी गरे जस्तो बोनस हकको विषय नभई बोनस ऐन, २०३० को दफा ५ को उपदफा (३) ले सरकारी स्वामित्वमा रहेको संस्थाको कर्मचारीले प्राप्त गर्ने बोनसको प्रतिशत र अन्य व्यवस्था नेपाल सरकारले तोकेबमोजिम हुने भन्ने व्यवस्था गरेको हुँदा सो ऐनको परिधिभित्र रहेर मात्र बोनस वितरण गर्नुपर्ने हुन्छ । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले सञ्चित मुनाफामा नजाँदासम्म बोनस वितरण गर्न नहुने व्यवस्था गर्न बैंक र नेपाल सरकारलाई निर्देशन दिएकोमा सोही निर्देशन कार्यान्वयनको लागि बैंकलाई पत्राचार गरेको हुँदा सञ्चित मुनाफाको अवस्थामा नपुग्दासम्म बोनससम्बन्धी व्यवस्था नगर्नु भनी बैंकले राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकलाई पत्र लेखेको हो । बोनस ऐनको कानूनी व्यवस्था र सोका आधारमा नेपाल सरकारले गरेको निर्णयअनुकूल नै रहेकोले विपक्षीको रिट निवेदन खारेज होस् भनी गर्नुभएको बहस सुनियो ।

प्रस्तुत निवेदनमा मिसिल संलग्न सम्पूर्ण कागजातहरूको अध्ययन एवम् दुवै पक्षका विद्वान् कानून व्यवसायीहरूको बहससमेत सुनी निवेदकको मागबमोजिम आदेश जारी गर्नु पर्ने हो होइन निर्णय दिनु पर्ने देखिन आयो ।

२. अब निर्णयतर्फ विचार गर्दा यसमा हामी रिट निवेदकहरू नेपाल सरकारको पूर्ण स्वामित्वमा स्थापित राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकमा कार्यरत कर्मचारीहरू भएबाट बैंकमा कार्यरत कर्मचारीहरूलाई वार्षिक खुद मुनाफाको आधारमा बोनस ऐन, २०३० बमोजिम आ.व. ०६०।०६१ देखि आ.व. ०६४।६५ सम्म बोनस वितरण हुँदै आएकोमा बोनस ऐन, २०३०

को साबिकको व्यवस्था विद्यमान रहेकै अवस्थामा आ. व. ०६५।६६ देखिको बोनस वितरण गरिएको छैन । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०७०।०८।१४ को पत्रानुसार सरकारी स्वामित्वमा रहेको सङ्घ, संस्थान, प्रतिष्ठानहरूमा बोनस वितरणका सम्बन्धमा सो संस्थान, प्रतिष्ठान कूल सञ्चित मुनाफाको अवस्थामा नपुगुन्जेल बोनस वितरण गर्न नपाउने गरी व्यवस्था गर्न गराउन लेखी पठाउने भनी पत्राचार भएको अवस्था देखिन्छ । बोनस नियमावली, २०३९ को नियम ६(१) बमोजिम प्रत्येक आर्थिक वर्षको खुद मुनाफाबाट बोनस छुट्याउनु पर्ने व्यवस्था रहेको छ । प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त एवम् प्रचलित कानूनविपरीत भएको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६७।१०।०५ को निर्णय, मिति २०७०।०८।१४ को पत्र, सोसँग सम्बन्धित काम कारवाही, नेपाल राष्ट्र बैंकको मिति २०७०।१२।०९ को पत्रानुसार बोनसबापतको कुनै पनि रकम व्यवस्था नगर्ने सम्बन्धमा भएको निर्देशन उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी हालसम्म वितरण गर्न बाँकी रहेको बोनस रकम वितरण गर्नु र प्रत्येक आर्थिक वर्ष समाप्त भएको ८ महिनाभित्र कर्मचारीलाई बोनस वितरणको प्रबन्ध मिलाउनु, आ.व. ०७०।७१ को त्रैमासको लेखा परीक्षण नभएको वित्तीय नतिजामा बोनसबापत व्यवस्थासमेत गर्नु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेशको आदेशलगायत अन्य उपयुक्त आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन दाबी रहेकोमा विगतका आ.व. २०६०।६१ देखि २०६४।६५ सम्ममा बोनस ऐन, २०३० को व्यवस्थाअनुरूप बैंकको सञ्चित नोक्सानी कायमै रहेको अवस्थामा पनि नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालय तथा नेपाल राष्ट्र बैंकबाट स्वीकृति प्राप्त भएपश्चात् यस बैंकले बोनस वितरण गरेको र आ.व. ०६५।६६ को बोनस तथा त्यसपछिका आर्थिक वर्षहरूको बोनस सम्बन्धमा नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालयसमेतका निकायहरूबाट बोनस वितरणका

सम्बन्धमा नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालयसमेतबाट बोनस वितरणका सम्बन्धमा स्वीकृति नपाएकोले बोनस वितरण गरिएको छैन । बोनस वितरण नगरेको सम्बन्धमा यस बैंकउपर कुनै आदेश जारी हुन नपर्ने हुँदा यस बैंकको हकमा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेड समितिको अध्यक्षसमेतको लिखित जवाफ रहेको र अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ बमोजिम आयोगसमक्ष आएका उजुरीउपर अनुसन्धान गरी दोषी देखिएकालाई कारवाही गर्नको लागि सम्बन्धित निकायमा मुद्दा दायर गर्न सक्छ भने सोही ऐनको दफा १२क. बमोजिम आवश्यक कारवाहीको लागि लेखी पठाउने वा आयोगले उपयुक्त ठानेको अन्य आवश्यक कारवाही गर्नका लागि सम्बन्धित निकाय वा अधिकारीलाई लेखी पठाउन सक्ने अधिकार प्रदान गरेको छ । सरकारी स्वामित्वमा रहेका सङ्घ संस्थान प्रतिष्ठानहरूमा बोनस वितरणसम्बन्धमा सो संस्थान प्रतिष्ठान कुल सञ्चित मुनाफाको अवस्थामा नपुगेसम्म बोनस वितरण गर्न नपाउने गरी व्यवस्था गर्न गराउन नेपाल सरकारका मुख्य सचिव, अर्थ सचिव, श्रम सचिव, उद्योग सचिव र वाणिज्य तथा आपूर्ति सचिवलाई लेखी पठाउने” भनी यस आयोगबाट भएको निर्णयअनुसार लेखी पठाइएको हो । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको उक्त कार्य कानूनसम्मत नै भएको र सो कार्यबाट विपक्षी रिट निवेदकहरूको कुनै हक अधिकार हनन नभएको साथै कुल सञ्चित रकम घाटामा रहेको बैंकले एक आर्थिक वर्षमा नाफा गर्दैमा बोनस पाउनु पर्दछ भनी दायर भएको रिट निवेदनमा दुषित मनसाय रहेको हुँदा दुषित मनसायका साथ दायर भएको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको लिखित जवाफबाट देखिन्छ ।

३. प्रस्तुत विषयमा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले बोनस ऐन, २०३० बमोजिम त्यस बैंकमा कार्यरत कर्मचारीलाई वितरण गर्न लागेको ०६५।०६६ को

बोनस रकम समुच्चारूपमा बैंक नोक्सानीमा भएको अवस्थामा बोनस वितरण गर्ने कार्य अनुचित हो भनी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले रोक्ने गरी गरेको परिपत्र कानूनअनुकूल छ, छैन हेर्नु पर्ने सन्दर्भमा विचार गर्दा यसमा बोनस ऐन, २०३० को दफा ५ को उपदफा १ मा मुनाफा गर्ने प्रत्येक प्रतिष्ठानले एक आर्थिक वर्षमा गरेको खुद मुनाफाको दश प्रतिशत बराबरको रकम कर्मचारीहरूलाई बोनसबापत छुट्याउनुपर्छ भन्ने उल्लेख भएको र उपदफा ३ मा उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि सरकारी स्वामित्व भएको प्रतिष्ठानले वितरण गर्ने बोनसको प्रतिशत र बोनससम्बन्धी अन्य कुरा नेपाल सरकारले निर्णय गरेबमोजिम हुनेछ भन्ने उल्लेख गरेको तथा दफा ९ मा (१) मा यस ऐनबमोजिम वितरण गरिने बोनस नगदको रूपमा दिनुपर्छ र उपदफा (२) मा आर्थिक वर्ष समाप्त भएको आठ महिनाभित्र बोनस वितरण गर्नुपर्छ भन्ने उल्लेख गरेको छ। यसरी बोनस ऐन, २०३० ले निर्दिष्ट गरेको प्रक्रिया अवलम्बन गरी राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको बोनस वितरणको सम्बन्धमा अन्तिम निर्णय गर्ने अधिकार नेपाल सरकारलाई ऐनको दफा ५ र ९ समेतमा उल्लिखित विभिन्न व्यवस्था भइरहेको देखिन्छ। कानूनमा भएको व्यवस्थाको प्रयोग कानूनबमोजिम हुन सक्ने नै हुँदा कानूनबमोजिम बाहेक कुनै कानूनी व्यवस्थाको कार्यान्वयनमा असर पुग्ने गरी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलगायतको कुनै निकायले निर्देशन दिँदै रोक्न रोकाउन सक्ने अवस्था देखिँदैन। बोनस कसरी र के कस्ता अवस्थामा संस्थाले मुनाफा भएका बखतमा प्रदान गर्ने सबै कुराको मार्गदर्शन बोनस ऐनले गरेको देखिन्छ।

४. यसमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२ को “क” मा सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिले अनुचित कार्य गरी नेपाल सरकार वा सार्वजनिक संस्थालाई हानि, नोक्सानी पुऱ्याएकोमा त्यस्तो हानि नोक्सानी

सम्बन्धित व्यक्तिबाट भरिभराउ गर्न वा आयोगले उपयुक्त ठानेको अन्य आवश्यक कारवाही गर्नका लागि सम्बन्धित निकायमा वा अधिकारीलाई लेखी पठाउनेछ भन्ने उल्लेख र दफा १२(ख) मा सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिले अनुचित कार्यबाट उत्पन्न दुष्परिणाम प्रचलित कानूनबमोजिम सच्याउनका लागि आयोगले सम्बन्धित अधिकारी वा निकायलाई लेखी पठाउन सक्ने छ तर सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिले गरेको निर्णयउपर प्रचलित कानूनबमोजिम पुनरावेदन लाग्ने रहेछ भने आयोगले त्यस्तो निर्णय प्रभावित हुने गरी लेखी पठाउने छैन भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेकोले अनुचित कार्यको सम्बन्धमा सोको दुष्परिणाम सच्याउने अख्तियारी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई भएकोमा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले बोनस वितरण गर्न लागेको विषय अनुचित कार्य भएको निकर्वाँल नभई सो बोनस वितरण रोक्ने अख्तियारी कुनै पनि ऐन, कानूनले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई प्रदान गरेको देखिँदैन। अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान ऐन, २०४८ को दफा १२ (क) र (ख) को अवस्थामा अनुचित कार्य भएकोमा मात्र कारवाही अगाडि बढाउने अख्तियारी ऐनले दिएकोमा आफ्नो अधिकार क्षेत्रभन्दा बाहिर गई बोनस ऐन, २०३० र बोनस नियमावली, २०३९ ले उल्लेख गरेको बोनससम्बन्धी कानूनी व्यवस्थाको सीमाभित्र रही राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले आफ्ना कर्मचारीहरूलाई प्रदान गर्न लागेको बोनस वितरणसम्बन्धी कार्य बोनस ऐन, २०३० अन्तर्गत भएको देखिन आएको अवस्थामा सो रोक्ने सम्बन्धमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले सो बोनस वितरण गर्न लागेको कार्य रोक्ने गरी भएको पत्राचार कुनै कानूनले प्रदान गरेको अधिकार क्षेत्रभित्रको पर्ने देखिन आएन। बोनस ऐन, २०३० को दफा ५ ले मुनाफा भएको प्रत्येक वर्षको बोनस प्रदान गर्ने भन्ने अवधारणा विधिकर्ताले राखेको

देखिन्छ। कुनै पनि संस्थानको पूर्वघाटाको मूल्याङ्कन गरी बोनस वितरण गर्नुपर्ने भन्नेसम्बन्धमा बोनस ऐनले त्यस सम्बन्धमा कुनै व्यवस्था गरेको नदेखिदा बोनस ऐन, २०३० को दफा ५ को उपदफा ३ ले बोनसको प्रतिशत र बोनससम्बन्धी अन्य कुरा नेपाल सरकारले निर्णय गरेबमोजिम हुनेछ भन्ने कानूनमा स्पष्ट उल्लेख भएको अवस्थामा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको प्रतिवर्षको मुनाफा भएकोमा अघिल्लो वर्षहरूमा भएको घाटा रकमसमेतको हिसाब गरीमात्र बोनस वितरण गर्न पाउने भनी पत्राचार गरी रोक्न पाउने अख्तियारी कानूनले नदिएको हुँदा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट यस सम्बन्धमा भएको निर्णय र पत्राचार बोनस ऐनको दफा ५(१) र दफा ९ (२) को विपरीत तथा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२(क) र १२(ख) को अधिकार क्षेत्रभन्दा बाहिर भई निर्णय भएको देखिन आयो। राज्यका हरेक निकायलाई कानूनले अधिकार प्रदान गरेको हुन्छ र सो निकायलाई प्रदत्त अधिकारको सिमाभित्र रही काम कारवाही गर्नुपर्ने हुन्छ। कानूनले तोकिएको अधिकारभन्दा बढी अधिकार कुनै पनि निकायले प्रयोग गर्न नसक्ने हुँदा क्षेत्राधिकारको अभावमा भएको कुनै पनि कार्यले मान्यता र बैधता प्राप्त गर्न सक्तैन। अतः राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको बोनस वितरणसम्बन्धमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६७।१०।०५ को निर्णय, च. नं. १३४८ मिति २०६७।१२।२४ मा अर्थ मन्त्रालयसमेतका नाउँमा प्रेषित पत्र, अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प.सं.३ कृषि ७५, च.नं. १७ मिति २०७०।०८।१४ को पत्र, यस पत्रसँग सम्बन्धित निर्णय काम कारवाही, राष्ट्र बैंकको प.स. बैं.सु.वि./अफ साइड/एजिएम/२७/०७०/०७१ मिति २०७०।१२।०९ को पत्र, नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालयको २०६८।०८।१३ को पत्र, अर्थ मन्त्रालयको २०६८।०८।१३ को पत्र,

अर्थ मन्त्रालयको च.नं. ३५७, प.सं. ७०।७१, मिति २०७०।०८।२४ को पत्रलगायत यस विषयसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण काम कारवाही तथा निर्णयहरू उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिदिएको छ। राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेडको आर्थिक वर्ष ०६५।६६ देखि हालसम्म वितरण गर्न बाँकी रहेको बोनस रकम वितरण गर्नु र प्रत्येक आर्थिक वर्ष समाप्त भएको ८ महिनाभित्र कर्मचारीलाई बोनस वितरणको प्रबन्ध मिलाउनु, आ.व. ०७०।७१ को तेस्रो त्रैमासको लेखा परीक्षण नभएको वित्तीय नतिजामा बोनसबापत व्यवस्थासमेत गर्नु भनी विपक्षी राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेडसमेतको नाममा परमादेशको आदेश जारी हुने ठहर्छ। प्रस्तुत आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिई निवेदनको दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.दीपकराज जोशी

इजलास अधिकृत :- गेहेन्द्र राज पन्त

इति संवत् २०७२ साल पुस १२ गते रोज १ शुभम्।

निर्णय नं. ९५११

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री सुशिला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री गोविन्दकुमार उपाध्याय
फैसला मिति : २०७२।३।१३।१
०७१-WO-०८२०

विषय : उत्प्रेषण / परमादेश

निवेदक / पक्ष : जिल्ला महोत्तरी जलेश्वर नगरपालिका
वडा नं. ९ घर भई हाल जिल्ला स्वास्थ्य
कार्यालय महोत्तरीमा सहायक पाँचौ तह,
अ.न.मी. पदमा कार्यरत वर्ष ४१ की प्रतिभा
कुमारी सिंह

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / विपक्षी : नेपाल सरकार, स्वास्थ्य
तथा जनसंख्या मन्त्रालय, रामशाहपथ,
काठमाडौंसमेत

- निवेदिकाले उल्लेख गरेबमोजिम निजको सरुवालाई अनधिकार भन्न मिल्दैन । कर्मचारी प्रशासनको तल्लो तह माथिल्लो तहको नियन्त्रणमा रहन्छ । यसमा तल्लो तह जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय माथिल्लो तह क्षेत्रीय स्वास्थ्य निर्देशनालय अन्तर्गत रहने तह हो । तल्लो तहले पाएको अधिकारको राम्रो प्रयोग भयो भएन लगायतको काम कुराको अनुगमन गरी तल्लो तहको कमी कमजोरी सुधारने दायित्व माथिल्लो तहमा रहेको हुन्छ । त्यसो नगर्दा सुशासन र कानूनको शासन बहाल हुन सक्दैन । यो माथिल्लो

तहको जिम्मेवारीभित्र पर्ने कुरा हो । अतः जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालयको मातहतका कर्मचारीलाई सरुवा गर्ने अधिकार माथिल्लो तहले प्रयोग गर्न पाउँदैन भनी हठात् भन्न मिल्दैन । सरुवाको विवाद मुद्दा मामिलाको फैसलाको विषय नभएको र यसको प्रकृति पनि अस्थायी भएकोले यसमा मुद्दाको फैसलासरहको अधिकारक्षेत्रको परिकल्पना गर्न मिल्दैन र सो गर्नु उचित पनि हुँदैन । यस्तो कुराको समाधान अदालतको फैसलाबाट हुनु सामाजिक न्याय, सुशासन, जवाफदेहिता, कानूनको शासनको प्रवर्द्धन आदि हिसाबबाट उपयुक्त नहुने ।

(प्रकरण नं. १०)

- संविधानले रिट उपचारको व्यवस्था गरेको भएपनि यो उपचार समन्यायको उपचार हो । यसमा अदालतको विवेकलाई प्रशस्त ठाउँ रहन्छ । निवेदिकाको सेवा यथावत् छ । तलब सुविधामा कुनै कटौती छैन । कामको अवधि बढेको छैन । ७ माइल टाढा उही जिल्लाभित्र सरुवा भएको छ । निवेदिका सधैं अपायक ठाउँमा सरुवा भएकी अवस्था पनि छैन । निवेदिका भेदभावको शिकार हुनु भएकी छैन । सरुवाबाट केही असुविधा भए होला तर हक हनन् भएको छैन । असुविधाको कारणले सरुवा बदर नहुने ।

(प्रकरण नं. १३)

- रिटको विशेषता भनेको यो सामान्य कानूनी त्रुटिमा जारी हुँदैन । यस्तो त्रुटिलाई harmless or small or negligible error भनिन्छ । रिट आदेश जारी गर्दा ससाना कानूनी त्रुटिभन्दा पनि

अन्यायको गम्भीरताको विचार गर्नु पर्ने हुन्छ । प्रस्तुत सरुवा विरुद्ध अन्तरिम आदेश जारी नभएको, सरुवा भएको पनि ७ महिना व्यतीत भैसकेको, सरुवाको प्रकृति अस्थायी भएको समेतको समग्र परिस्थितिको मूल्याङ्कनबाट विवादित सरुवाबाट निवेदिकालाई अन्याय परेको भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. १४)

निवेदक / पक्षका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता दीपनारायण साह

प्रत्यर्थी / विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता राम घिमिरे

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(च), १३(१), १८, २० र ३०
- नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा २० र दफा २१(३)
- नेपाल स्वास्थ्य सेवा नियमावली २०५५ को नियम ३०(ड), ३१(ग), ३१घ, ३४(ख)

आदेश

न्या.गोविन्दकुमार उपाध्याय : नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १०७ (२) अन्तर्गत दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको सङ्क्षिप्त तथ्य र आदेश यसप्रकार छ:

म निवेदिका स्वास्थ्य सेवाको प.हे.न. समूहको सहायक तहको अ.न.मी. पदमा कार्यरत रहेकोमा मिति २०७१।३।३२ को निर्णय र २०७१।४।१ को पत्रले सहायक चौथो तह अ.न.मी. बाट पाँचौ तह अ.न.मी. मा स्तरवृद्धि भई हाल जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय महोत्तरीमा २०७०।३।२६

को निर्णय र पत्रले २०७०।४।१ देखि हाजिर भई कामकाज गर्दै आएको छु । विपक्षी मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय स्वास्थ्य निर्देशनालय, हेटौँडाको मिति २०७१।८।२९ को निर्णय र २०७१।९।१ को पत्रले म निवेदिकालाई जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, महोत्तरीबाट डाम्हीमडै उपस्वास्थ्य चौकी महोत्तरी सरुवा गरेको कार्यले म निवेदिकालाई ज्यादै मर्का परेको हुँदा सो सरुवा बदर गरी पाउन विपक्षी निकायमा पटकपटक लिखित अनुरोध गर्दासमेत सरुवा बदर नगरिदिएका र अन्य वैकल्पिक उपचारको अभाव भएकाले यो निवेदन लिई उपस्थित भएकी छु । सहायक स्तरको कर्मचारीलाई एउटै जिल्लाअन्तर्गत एक कार्यालयबाट अर्को कार्यालयमा सरुवा गर्ने अधिकार सम्बन्धित कार्यालय प्रमुखको भए पनि अधिकारक्षेत्रविहीन क्षेत्रीय कार्यालयबाट ऐनको दफा २१ को ३ नं. अनुसार न्यूनतम सरुवा अवधि व्यतित नहुँदै म अशक्त बिरामी रहेकी एकल महिलाको सहमति बेगर सरुवाको आधार कारण नखुलाई सरुवा गरिएको कार्य सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तको विपरीत भई विपक्षीहरूको सो कार्यले म निवेदिकाको स्वास्थ्य सेवा ऐन, ऐ. नियमावलीले प्रदान गरेको कानूनी हकको साथै नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३),(च), १३(१), १८, २० र ३० द्वारा प्रदत्त मौलिक हकमा आघात पुग्न गएको विपक्षी मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय स्वास्थ्य निर्देशनालय, हेटौँडाको मिति २०७१।८।२९ को निर्णय र मिति २०७१।९।१ को पत्र उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाउँ । साथै सो निर्णय र पत्रको आधारमा विपक्षी जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालयले मिति २०७१।९।२।२७ मा तयार गरेको रमाना पत्र जबरजस्ती बुझाएमा प्रस्तुत निवेदन निष्प्रभावी हुने हुँदा प्रस्तुत निवेदनको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म म निवेदिकालाई सरुवा गरिएको क्षेत्रमा रमाना गर्ने कार्य नगर्नु नगराउनु, पूर्ववत् रूपमा कामकाज गर्न दिनु दिलाउनु भनी विपक्षीहरूको

नाममा अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिभा कुमारी सिंहको मिति २०७२।१।३ को रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदिकाको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? आधार र कारण खुलाई यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाको म्यादबाहेक १५ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई लिखित जवाफ परेपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु । साथै अन्तरिम आदेश जारी हुने वा नहुने भन्ने सम्बन्धमा विपक्षीहरू समेतलाई राखी छलफल हुनु उपयुक्त देखिँदा मिति २०७२।१।१३ को पेसी तोकौं सोको सूचना विपक्षीहरूलाई दिनु भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतको मिति २०७२।१।६ को आदेश ।

रिट निवेदिकाले नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा २० तथा ऐ. नियमावली, २०५५ को नियम ३० बमोजिम सरुवा गर्ने अधिकारप्राप्त अधिकारीले गरेको सरुवा संशोधन तथा मिलानको लागि यस विभागसमक्ष निवेदन दिन सक्ने वैकल्पिक उपचारको बाटो हुँदाहुँदै सम्मानित अदालतसमक्ष दायर गरेको रिट निवेदन त्रुटिपूर्ण भएकाले खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको स्वास्थ्य सेवा विभागको तर्फबाट ऐ.का का.मु. महानिर्देशक डा. सेनेन्द्रराज उप्रेतीको मिति २०७२।१।१० को लिखित जवाफ ।

रिट निवेदिकालाई जिल्ला जनस्वास्थ्य कार्यालय, महोत्तरीबाट सोही जिल्लाअन्तर्गतको डाम्हीमडै उपस्वास्थ्य चौकी, महोत्तरीको समान तहको पदमा क्षेत्रीय स्वास्थ्य निर्देशनालयले गरेको सरुवा निर्णय के कति कारणले गैरकानूनी र अधिकारविहीन अधिकारीबाट भएको हो खुलाउन सकेको छैन । स्वास्थ्य संस्था सञ्चालन गर्दा कुन स्वास्थ्यकर्मीको सेवा कहाँ आवश्यक छ भन्ने विषयको निकर्षण गर्ने अधिकार सम्बन्धित अधिकारीको भएकाले नियमित

र नियमसम्मत निकाय र पदाधिकारीबाट भएको सरुवालाई चुनौती दिन मिल्दैन । सरुवा कर्मचारीको अधिकारको विषय नभई कार्यालयको आवश्यकता र औचित्यताको आधारमा गरिने हुँदा उक्त सरुवालाई विपक्षीले अन्यथा भन्न मिल्ने होइन । सरुवासम्बन्धी नितान्त प्रशासनिक विषयलाई चुनौती दिई दायर भएको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको नेपाल सरकार स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालयको तर्फबाट ऐ.का सचिव शान्तबहादुर श्रेष्ठको मिति २०७२।२।३ को लिखित जवाफ ।

निवेदिका सेवारत रहेको जिल्लाभित्रै सरुवा गरेको अवस्था हुँदा मागबमोजिम तत्काल अन्तरिम आदेश जारी गर्नु पर्ने अवस्था देखिएन भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०७२।२।१२ को यस अदालतको आदेश ।

रिट निवेदिकालाई यस कार्यालयबाट सरुवा गरिएको नभई मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय स्वास्थ्य निर्देशनालयबाट सरुवा गरेको हुँदा यस कार्यालयबाट निज रिट निवेदिकाको कुनै पनि मौलिक हक अधिकारको हनन गरिएको छैन । मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय स्वास्थ्य निर्देशनालयबाट भएको सरुवा कार्यान्वयन सम्बन्धमा भएको परिपत्र र निर्देशनअनुसार यस कार्यालयले उक्त सरुवा भएको कार्यालयमा जानको लागि रमाना दिनेसम्म दायित्व रहेको र कानूनबमोजिम सरुवाको समयमा भएको सरुवालाई निस्तेज पारी रमाना दिने कार्यलाई रोक्न दिएको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, महोत्तरीको तर्फबाट ऐ.का कार्यालय प्रमुख जनस्वास्थ्य प्रशासक इन्द्रप्रसाद यादवको मिति २०७२।२।१७ लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदिकाका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री दीपनारायण साहले अनधिकार निकाय र पदाधिकारीबाट भएको

निवेदिकाको गैरकानूनी सरुवालाई उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी निजलाई साबिककै कार्यालयमा यथावत् काम गर्न दिनु भनी परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भनी तथा प्रत्यर्थी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री राम घिमिरेले माथिल्लो तहबाट भएको सरुवालाई अनधिकार भन्न मिल्दैन। कर्मचारी प्रशासनका म्यादी प्रकृतिका सरुवा जस्तो कुरामा रिटले हस्तक्षेप गर्दा कर्मचारी प्रशासन प्रभावित हुन पुग्छ। पदीय दायित्व पुरा गर्नका लागि सेवा प्रवेश गरेका कर्मचारीले ठाउँ छान्ने कामले कर्मचारीको स्वार्थ पूर्तिको सन्देश दिन सक्छ। सबै झिनामसिना कानूनी त्रुटिमा रिट जारी गर्नु उपयुक्तताको हिसाबले उचित हुँदैन। यो विषयमा त्यस्तो त्रुटि भएको पनि छैन। निवेदिकालाई उही जिल्लाभित्र जम्मा ७ कि.मी. को फरकमा गरिएको सरुवाबाट निवेदिकालाई मर्का परेको अर्थ गर्न मिल्दैन। निवेदिकालाई कुनै अन्याय नै नपरेको र यसमा वैकल्पिक उपचारसमेत रहेकोले प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी गर्नुभएको बहस सुनियो।

सङ्क्षेपमा प्रस्तुत मुद्दाको तथ्य देहायबमोजिम देखिन्छ:-

२. प्रत्यर्थी मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय स्वास्थ्य निर्देशनालयले न्यूनतम अवधि २ वर्ष नपुग्दै निवेदिकालाई जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, महोत्तरीबाट सार्वजनिक यातायातको सुविधा नरहेको ७ माइल टाढा कच्ची बाटोबाट जानु पर्ने डाम्हीमडै उपस्वास्थ्य चौकी, महोत्तरीमा सरुवा गरेको मिति २०७१।८।२९ को निर्णय नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा २० र दफा २१(३) तथा ऐ. नियमावली २०५५ को नियम ३०(ड), ३१(ग) र सर्वोच्च अदालत बुलेटिन पूर्णाङ्क ४९९ को पृष्ठ २७ मा प्रकाशित आदेशविपरीत छ। निवेदिकाको श्रीमान् २०६०।१०।३ मा स्वर्ग भएको एकल महिलालाई

बच्चाहरू जलेश्वरमा पढाउने जिम्मेवारीसमेत रहेको र टेन्सन हेडेकको कारण चक्कर लाग्ने, हर्टको सिकिस्त बिरामी रहेकीले त्यहाँ गई कामकाज गर्न सक्ने अवस्था छैन। सरुवा गर्दा ऐ. नियमावलीको नियम ३४(ख) अनुसार कारण र आधार खोल्नुपर्नेमा सो उल्लेख छैन। कानूनविपरीत गरेको सरुवाबाट निवेदिकालाई प्राप्त नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(च), १३(१), १८, २० र ३० द्वारा प्रदत्त हकमा आघात पुगेकोले विपक्षी मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय स्वास्थ्य निर्देशनालय, हेटौँडाको मिति २०७१।८।२९ को निर्णय र त्यसपछिको पत्रसमेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी निवेदिकालाई जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, महोत्तरीमा पूर्ववत् काम गर्न दिनु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेशको आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदिकाको रिट निवेदन जिकिर देखिन्छ।

३. रिट निवेदिकालाई नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा २० तथा ऐ. नियमावली, २०५५ को नियम ३० बमोजिम सरुवा गर्ने अधिकारप्राप्त अधिकारीले गरेको सरुवा विरुद्ध माथिल्लो निकायमा निवेदन दिन सक्ने वैकल्पिक उपचारको बाटो रहेकोले रिट निवेदन दिएको त्रुटिपूर्ण भएको भन्ने स्वास्थ्य सेवा विभागको लिखित जवाफ देखिन्छ।

४. सरुवा भन्ने कुरा कर्मचारीको अधिकारको विषय नभई कार्यालयको आवश्यकता र औचित्यताको आधारमा गरिने हुँदा सरुवासम्बन्धी नितान्त प्रशासनिक विषयलाई चुनौती दिई रिट निवेदन दायर गर्न मिल्दैन भन्ने स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालयको लिखित जवाफ देखिन्छ।

५. निवेदिकालाई जिल्ला कार्यालयले सरुवा गरेको होइन। मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय स्वास्थ्य निर्देशनालयको मिति २०७१।९।१७ को परिपत्र र निर्देशनअनुसार निवेदिकालाई रमाना दिने दायित्व जिल्ला कार्यालयको भएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, महोत्तरीको

लिखित जवाफ देखिन्छ ।

६. मिसिलको अध्ययन गरी विद्वान् कानून व्यवसायीहरूले बहसमा राखेको धारणासमेतलाई मध्यनजर गरी प्रस्तुत मुद्दामा निवेदिकाको सरुवा अनधिकार हो होइन र अनधिकार देखिएमा बदर भै निवेदन मागबमोजिम परमादेशको आदेश जारी हुनु पर्ने हो होइन भन्ने प्रश्नमा निर्णय दिनु पर्ने देखियो ।

७. यसमा निवेदिकालाई २०७१।८।२९ को निर्णयबाट सरुवा गरेकोमा त्यसको ४ महिना जति पछि प्रस्तुत रिट निवेदन २०७२।१।३ मा परेको पाइन्छ । सरुवा जस्तो तत्काल कार्यान्वयन गर्नुपर्ने कुरामा ४ महिनासम्म जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालयले रमाना नदिएकोलाई जवाफदेहीपूर्ण व्यवहार मान्न मिल्दैन । आइन्दा समयमा आफ्नो दायित्व पुरा गर्नु भनी जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, महोत्तरीलगायत सबै जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालयलाई जानकारी दिनु भनी यस अदालतका मुद्दा महाशाखाको प्रमुखलाई निर्देशन गरिएको छ ।

८. सरुवा भएको मितिले ४ महिनाको विलम्बलाई सामान्य विलम्ब मान्न सकिँदैन । रिट निवेदन विलम्बग्रस्त देखिन्छ ।

९. निवेदिकाले उक्त सरुवा गैरकानूनी र अनधिकार भएकोले त्यसलाई कार्यान्वयन हुनबाट रोकी पाउनका लागि अन्तरिम आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने माग गर्नु भएकामा सेवारत जिल्लाभित्री सरुवा गरेको अवस्था हुँदा तत्काल अन्तरिम आदेश जारी गर्नु परेन भनी यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०७२।२।१२ मा आदेश भै निवेदिकाको सरुवाले वैधता पाएको अवस्था छ ।

यी दुई कारण प्रस्तुत रिट खारेज गर्नका लागि पर्याप्त छन् ।

१०. तथापि निवेदिकाले उल्लेख गरेबमोजिम प्रस्तुत सरुवालाई अनधिकार भन्न मिल्दैन । कर्मचारी

प्रशासनको तल्लो तह माथिल्लो तहको नियन्त्रणमा रहन्छ । यसमा तल्लो तह जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय माथिल्लो तह क्षेत्रीय स्वास्थ्य निर्देशनालयअन्तर्गत रहने तह हो । तल्लो तहले पाएको अधिकारको राम्रो प्रयोग भयो भएन लगायतको कामकुराको अनुगमन गरी तल्लो तहको कमी कमजोरी सुधार्ने दायित्व माथिल्लो तहमा रहेको हुन्छ । त्यसो नगर्दा सुशासन र कानूनको शासन बहाल हुन सक्दैन । यो माथिल्लो तहको जिम्मेवारीभित्र पर्ने कुरा हो । अतः जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालयको मातहतका कर्मचारीलाई सरुवा गर्ने अधिकार माथिल्लो तहले प्रयोग गर्न पाउँदैन भनी हठात् भन्न मिल्दैन । सरुवाको विवाद मुद्दा मामिलाको फैसलाको विषय नभएको र यसको प्रकृति पनि अस्थायी भएकोले यसमा मुद्दाको फैसलासरहको अधिकारक्षेत्रको परिकल्पना गर्न मिल्दैन र सो गर्नु उचित पनि हुँदैन । यस्तो कुराको समाधान अदालतको फैसलाबाट हुनु सामाजिक न्याय, सुशासन, जवाफदेहिता, कानूनको शासनको प्रवर्द्धन आदि हिसाबबाट उपयुक्त हुँदैन । यस सम्बन्धमा नेपाल स्वास्थ्य सेवा नियमावली, २०५५ को नियम ३१घ मा “ऐन र यस नियमावलीको विपरीत सरुवा हुन गई कुनै कर्मचारीलाई मर्का परेमा निजले सोको आधार र कारणसमेत खुलाई सरुवा गर्ने अधिकारीभन्दा एक तह माथिको सरुवा गर्ने अधिकारीसमक्ष सरुवा भएको मितिले एक्काइस दिनभित्र निवेदन दिन सक्नेछ । यसरी परेको निवेदनउपर छानबिन गर्दा निजको माग जायज देखिएमा सम्बन्धित अधिकारीले कारण र आधारसमेत उल्लेख गरी त्यस्तो सरुवा बदर गरी मिलान गर्न सक्नेछ” भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको पाइन्छ । तदनुसार विभागीय उजुरीको माध्यमबाट यसको फर्छ्यौट हुनु नै सर्वोत्तम विकास हुन्छ । त्यहाँबाट जे हुन्छ त्यसलाई अन्तिम रहन दिनु पर्छ ।

११. रिट निवेदिकाले नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा २१(३) अनुसार न्यूनतम

सरूवाको सेवा अवधि २ वर्ष व्यतीत नहुँदै क्षेत्रीय स्वास्थ्य निर्देशनालयबाट भएको सरूवा मिलेको छैन भनी लिनु भएको निवेदन जिकिरका सम्बन्धमा हेर्दा सो दफा २१(३) मा “कर्मचारीलाई अति दुर्गम क्षेत्रमा कम्तिमा एक वर्ष वा दुर्गम क्षेत्रमा कम्तिमा दुई वर्ष पुरा नभई सामान्यतया सरूवा गरिने छैन” भन्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ । यी रिट निवेदिकालाई निज कार्यरत रहेको जिल्लाबाट अर्को जिल्ला वा एउटा क्षेत्रबाट अर्को क्षेत्रमा सरूवा गरिएको अवस्था नभई जिल्लाभित्रैको एक उपस्वास्थ्य चौकीबाट सोही जिल्लाको अर्को उपस्वास्थ्य चौकीमा सरूवा गरिएबाट उक्त दफा २१(३) को त्रुटि भएको भन्ने निवेदन जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन ।

१२. जहाँसम्म निवेदिकाको शारीरिक र मानसिक तनाव, रोग र परिवारको जिम्मेवारी तथा सरूवा भएको ठाउँको विकटता आदि कारणबाट प्रस्तुत सरूवा बदर हुनु पर्ने हो कि भन्नलाई यी कुराहरूको आधारमा सरूवा बदर गर्ने स्पष्ट कानूनी व्यवस्था देखिँदैन । अस्वस्थ कर्मचारी सेवामा काम गर्नका लागि सदा सर्वदा उपयुक्त हुँदैनन् । निवेदिकाको यो तर्क निजको लागि प्रत्युत्पादक हुने देखिन्छ । कुनै ठाउँमा असुविधा भएकै कारणले त्यहाँका जनताले राष्ट्रसेवक कर्मचारीको सेवाबाट वञ्चित हुनु न्यायोचित हुँदैन । सोही जिल्लाभित्र जम्मा ७ माइलको फरकको सरूवाबाट निवेदिकालाई अन्याय परेको भन्दा अन्यायको परिभाषा धेरै विस्तृत हुन पुग्छ ।

१३. संविधानले रिट उपचारको व्यवस्था गरेको भएपनि यो उपचार समन्यायको उपचार हो । यसमा अदालतको विवेकलाई प्रशस्त ठाउँ रहन्छ । निवेदिकाको सेवा यथावत् छ । तलब सुविधामा कुनै कटौती छैन । कामको अवधि बढेको छैन । ७ माइल टाढा उही जिल्लाभित्र सरूवा भएको छ । निवेदिका सधैं अपायक ठाउँमा सरूवा भएकी अवस्था पनि छैन । निवेदिका भेदभावको शिकार हुनु भएकी

छैन । सरूवाबाट केही असुविधा भए होला तर हक हनन् भएको छैन । असुविधाको कारणले सरूवा बदर हुँदैन ।

१४. रिटको अर्को विशेषता भनेको यो सामान्य कानूनी त्रुटिमा जारी हुँदैन । यस्तो त्रुटिलाई harmless or small or negligible error भनिन्छ । रिट आदेश जारी गर्दा ससाना कानूनी त्रुटिभन्दा पनि अन्यायको गम्भीरताको विचार गर्नुपर्ने हुन्छ । प्रस्तुत सरूवा विरुद्ध अन्तरिम आदेश जारी नभएको, सरूवा भएको पनि ७ महिना व्यतीत भैसकेको, सरूवाको प्रकृति अस्थायी भएको समेतको समग्र परिस्थितिको मूल्याङ्कनबाट विवादित सरूवाबाट निवेदिकालाई अन्याय परेको भन्न मिलेन । माथि उल्लिखित कारणहरूले गर्दा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ ।

१५. आइन्दा समयमा आफ्नो दायित्व पुरा गर्नु भनी जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, महोत्तरीलगायत सबै जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालयलाई जानकारी दिनु भनी यस अदालतका मुद्दा महाशाखाको प्रमुखलाई निर्देशन गरिदिएको छ । प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.सुशीला कार्की

इजलास अधिकृत : इन्दिरा शर्मा

इति संवत् २०७२ साल असार १३ गते रोज १ शुभम् ।

निर्णय नं. ९५१२

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री बैद्यनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री गोविन्दकुमार उपाध्याय
फैसला मिति : २०७२।०।२०।६
०६९-CI-००३९

मुद्दा : अंश दपोट

पुनरावेदक / प्रतिवादी : जिल्ला रूपन्देही सक्रौन
पकडी गा.वि.स. वडा नं. २ हाल परिवर्तित
कम्हरिया गा.वि.स. वडा नं.७ हरहरवा बस्ने
प्रेमलाल लोध

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / वादी : जिल्ला रूपन्देही कम्हरिया गा.वि.स.
वडा नं.७ हरहरवा बस्ने औधराजी लोध

- अंश हक जन्मका आधारमा कानूनबमोजिम प्राप्त हुने नैसर्गिक हक हो । अंश मुद्दामा वादी प्रतिवादीले पेस गरेको तायदाती फाँटवारीमा उल्लिखित सम्पत्तिबाहेक अन्य सगोलको अबन्डा सम्पत्ति रहे भएको अवस्थामा वादीका पति र ससुराले पेस भएको तायदाती फाँटवारीमा आपत्ति गरेनन् भन्दैमा उक्त अबन्डा सम्पत्तिबाट यी वादीको अंश पाउने हकबाट वञ्चित गर्न मिल्दैन । तायदाती सुनी पाएको बखत तत्काल सबै सम्पत्तिको पुरा जानकारी सबै अंशियारलाई हुन्छ भन्न मिल्दैन । जब कुनै सम्पत्ति बन्डा हुन बाँकी र तायदातीमा देखाइएको थिएन भनी जानकारी हुन्छ तब नालेस गर्ने कुरा हुन्छ । सम्पत्तिको

जानकारी बिना नै नालेस गर्न सकिने अवस्था नै हुँदैन । तसर्थ तायदाती सुनी पाएको कागज गर्दा विरोध गरेन भन्दैमा कसैको अंश हक स्वतः समाप्त हुने होइन । वादी दाबीका जग्गाहरू २०३४ सालमा निजी तवरबाट वा आफ्नो निजी ज्ञान, सीप, प्रयासबाट वा कसैबाट दान, बकस वा अपुतालीबाट प्राप्त गरेको मिसिल प्रमाणबाट देखिँदैन । सगोलमा रहे बसेको अवस्थामा सगोलका कुनै अंशियारले खरिद गरेको सम्पत्तिमा यी वादीको अंश हक लाग्न सक्दैन भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ३)

पुनरावेदक / प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता
राजेन्द्र अधिकारी

प्रत्यर्थी / वादीका तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

सुरु तहमा फैसला गर्ने :

मा.न्या. श्री विष्णु सुवेदी

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने :

मा.न्या. श्री नारायणप्रसाद दाहाल

मा.न्या. श्री बाबुराम रेग्मी

फैसला

न्या.बैद्यनाथ उपाध्याय : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को धारा ९(१) बमोजिम यस अदालतमा पुनरावेदन पर्न आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् ठहर यसप्रकार छ :

सर्जु लोधका ४ छोराहरू जेठा रामकिसुन, माहिला दुलारे, साँहिला झिन्कु, कान्छा पियारे लोध भएकोमा माहिला दुलारेको २ छोरोमा जेठो विपक्षी

प्रेमलाल लोध, कान्छो रामेश्वर हुन् । झिन्कुको छोरा मेरो पति विद्यासागर, रामेश्वरको श्रीमती सावित्री लोधिन हुन् । रामकिसुन र पियारेले सम्मानित अदालतमा ससुरा झिन्कु लोधउपर अंश मुद्दा दायर गरी २०३२।६।१९ मा भएको मिलापत्रबमोजिम आआफ्नो अंश लिइसकेका थिए । दुलारे लोध र रामेश्वरको दे.नं. १७४८, १७४९ को अंश मुद्दा पर्नुभन्दा अघि नै मृत्यु भइसकेको, मेरो ससुरा झिन्कु, पति विद्यासागरको अंश मुद्दा चलिरहेको अवस्थामा मृत्यु भएको थियो । दे.नं. १७४८, १७४९ को अंश मुद्दामा विपक्षीसमेतलाई तायदाती फाँटवारी दाखिल गर्नु भनी आदेश भएकोमा निज विपक्षीले आफ्नो तथा आफ्नो बाबु दुलारे लोधको नाउँको समेत आफ्नो जिम्माको जिल्ला रूपन्देही साडी गा.वि.स. वडा नं.२ कि.नं.२६६, ३०६, ३९७, ३९८, ४००, ४०२, ४६५ र ऐ. स.पकडी गा.वि.स. वडा नं.२ कि.नं. ४२५ को सम्पत्ति विपक्षीले अंश दपोट गरी खाएको भन्ने कुरा विपक्षीले दिएको तायदाती फाँटवारीको मिति २०५५।१२।१६ मा नक्कल लिई विपक्षी र विपक्षीको बाबुको नामको जग्गा दर्ता ख्रेस्ता उतार लिई भिडाई हेर्दा यथार्थ जानकारी हुन आयो । विपक्षीको जिम्मामा रहेको सम्पत्तिको अंशको फाँटवारीमा दाखिल गर्नुपर्नेमा आफू एकलै खाने नियतले दाखेल नगरी अंश दपोट गरी खाएको हुँदा अंशबन्डाको २७ नं. बमोजिम मेरो हक कायम गरी मेरो नाममा नामसारी गराई चलन चलाई पाउँ भन्नेसमेत फिरादपत्र ।

अंशियारमध्ये रामकिसुन र पियारेले मसमेत उपर अंश मुद्दा दिई मिति २०३२।६।१९ मा मिलापत्र भई सोही वर्षबाट चुलो मानो छुट्टिई अलगअलग भई बसेका थियौं । चुलो मानो अलग भई बसेपछि सो सम्पत्ति आफ्नो ज्ञान, सीप र प्रयासबाट निजी आर्जन गरेको सम्पत्तिसमेत भएकोले अंशबन्डाको २० नं. ले तायदाती फाँटवारीमा देखाउनु पर्ने अनिवार्यतासमेत नहुँदा खुलाइएको होइन । दुलारेको नाउँको जग्गा मेरो जिम्मामा नै छैन । आफ्नो पतिको मृत्यु भएपछि

मृतकको हकमा दायर गरेको प्रस्तुत फिराद उल्लिखित अंशबन्डाको ३५ नं. को हदम्याद विहीन देखिँदा दायर गरेको मुद्दा हकदैयासमेतको अभावमा अ.बं.८२ नं. बमोजिम खारेज गरिपाउँ । यदि इन्साफ हुने भएमा पनि वादीको झुठा दाबीबाट अलग फुर्सद दिई विपक्षीलाई नै झुठा फिराद दिएकोमा सजायसमेत गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिउत्तर जिकिर ।

मालपोत कार्यालय, रूपन्देहीबाट दुलारे लोध र प्रेमलाल लोधको नाउँको जग्गा धनी दर्ता ख्रेस्ता उतार प्राप्त भई मिसिल सामेल रहेको ।

मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको ३५ नं. अनुसार भिन्नभिन्न जीउसम्म दबाए छिपाएकोमा नालेस लाग्ने प्रावधान रहेको, दबाए छिपाएको भएमा पति विद्यासागरको मात्र नालेस गर्ने हक हुनेमा पतिको मृत्युपश्चात् यी वादी दपोटमा आएको देखिनुका साथै लामो समयपछि भिन्नभिन्न जीउबाहेकका वादी अंश दपोटमा आएकोलाई यी वादी सफा हात लिई अदालतमा प्रवेश गरेको भन्नेसमेत नदेखिँदा अंश दपोट गरी हक कायम नामसारीसमेत गरिपाउँ भन्ने वादी दाबी पुग्न नसक्ने ठहर्छ भन्ने रूपन्देही जिल्ला अदालतबाट मिति २०६७/२/२३ मा भएको फैसला ।

सर्जुका चार छोरा भएकोमा १ अंशियार मेरो ससुरा झिन्कु, निजको छोरा एवम् पति विद्यासागरले आफ्नो अंश भाग आफ्नो नाउँमा गराउन नपाउँदै मृत्यु भएकोले जीउ छुउञ्जेल जिकिर नलिएको भनी मलाई अंश हकबाट वञ्चित गर्नु तथा आफ्नो अंश भागको जग्गा खोज्दा नपाउनु न्यायसङ्गत भएन । सुरु जिल्ला अदालतको त्रुटिपूर्ण फैसला उल्टी गरी फिराद दाबीबमोजिम गरिपाउँ भन्ने पुनरावेदक वादीको पुनरावेदनपत्र ।

यसमा धर्म भाकी तायदाती दिइसकेपछि खुल्लन आएको सम्पत्ति अंशबन्डाको २७ नं. बमोजिम दपोट हुन सक्ने अवस्थामा त्यसतर्फ समग्र प्रमाणको विवेचना गरी निर्णय गर्नुपर्नेमा खारेज गर्ने गरेको सुरु

फैसला सोही आधारमा फरक पर्न सक्ने देखिँदा मुलुकी ऐन, अ.बं.२०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालतको मिति २०६७।१२।२३ को आदेश।

दाबीको जग्गा प्रतिवादीले तायदातीमा नदेखाए पनि २०३२ सालदेखि मानो छुट्टिएको भनी अंश मुद्दामा दाबी गरेको र यस मुद्दामा समेत सोही व्यहोराको प्रतिवाद गरेको देखियो। यसबाट उक्त सम्पत्ति बन्डा गर्नुपर्ने प्रकृतिको होइन भनी पुष्टि गर्न खोजेको देखिँदा दपोट गरेको भन्न मिल्ने देखिन आएन। दे.नं.१७४९ को अंश नामसारी मुद्दामा २०४७।८।९ लाई मानो छुट्टिएको मिति कायम भएको देखिएकोले सोमितिभन्दा पहिलेदेखि प्रतिवादी प्रेमलाल लोधका नाममा रहेको जग्गा सगोलको बन्डा लाग्ने जग्गा मान्नुपर्ने देखियो। प्रतिवादी प्रेमलाल लोधका नाममा रहेको १-०-१९ र प्रेमलालका बाबु दुलारेका नाममा रहेको ०-४-७ जग्गा वादी दाबीबमोजिम दपोट गरेको नभई वादी प्रतिवादीबिच बन्डा गर्नुपर्ने अबन्डा सम्पत्ति देखियो। प्रेमलाल लोध र दुलारे लोधका नाममा दर्ता रहेको १-५-६ जग्गा वादी प्रतिवादीका बिच अंश बन्डा गर्नुपर्ने देखिँदा उक्त जग्गाबाट आधा जग्गा विद्यासागरको पत्नी वादी औधराजी लोधिनले पाउने ठहर्छ। वादी दाबी पुग्न नसक्ने ठहर्याएको सुरु रूपन्देही जिल्ला अदालतको मिति २०६७।२।२३ को फैसला उल्टी हुन्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत, बुटवलको मिति २०६८।८।१२ को फैसला।

पुनरावेदन अदालतको उक्त फैसलामा चित्त बुझेन दाबीको जग्गाको अंश दपोट गरेको भए मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको २७ र ३५ नं. बमोजिम वादीका ससुरा जीवित छउञ्जेल उजुर गरेनन्। साथै अंश मुद्दामा पेस भएको तायदाती फाँटवारी एक अर्कालाई सुनाउँदा कुनै विरोध आपत्ति नगरी स्वीकार गरेका छन्। विवादित जग्गामा वादी वा वादीका पति ससुरासमेतको कहिल्यै

पनि भोग चलन थिएन। आफ्नो अंश हक लाग्ने भोग चलनको जग्गा भए तायदातीमा किन नदेखाएका हुन् सो कुरा वादीले प्रस्ट उल्लेख गर्न सकेको छैन। हाम्रा मूल अंशियारका बिच २०३२।६।१९ मा रूपन्देही जिल्ला अदालतबाट भएको मिलापत्रबाट मानो, चुल्हो, खति उपतिलगायतका सबै व्यवहार अलग भएपछि म पुनरावेदकले २०३४ सालमा निजी तवरले विवादित जग्गा खरिद गरी लिएको हो। वादीका पति विद्यासागरले मिति २०५४।१२।१ मा बन्डा मुचुल्कामा आफू स्वयम् रोहवरमा बसी मसमेतलाई अंश दिइसकेपछि पुनः उनैको श्रीमती यी वादीले अंश दपोटमा दावा गर्न पाउने होइन। प्रेमलाल लोध र दुलारे लोधका नाममा रहेको १ ५ ६ जग्गामा वादी दाबी नपुग्ने ठहर्याउनु पर्नेमा सो जग्गालाई अबन्डा जग्गा ठहर्याई वादी प्रतिवादीका बिच बन्डा गर्नुपर्ने ठहर्याएको पुनरावेदन अदालतको त्रुटिपूर्ण फैसला उल्टी गरी झुठा दाबीबाट मुक्त गराई पाउँ भन्ने प्रतिवादी प्रेमलाल लोधको पुनरावेदनपत्र।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेस भएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री राजेन्द्र अधिकारीले अंश मुद्दाको तायदाती फाँटवारीमा पेस भएको सम्पत्तिको विवरण एक अर्कालाई सुनाउँदा कुनै विरोध गरेको छैन। वादीका पति विद्यासागरको मृत्युपछि पर्न आएको प्रस्तुत फिरादपत्रको कुनै औचित्य नै छैन। २०५४ सालमा भएको बन्डा मुचुल्कामा वादीका पति विद्यासागर रोहवरमा बसी पुनरावेदकलाई अंश गरिदिनु भएको थियो। यसबाट वादीको अंश लाग्ने सम्पत्ति प्रतिवादीले दपोट गरेको छैन भन्ने पुष्टि हुन्छ। प्रेमलाल लोध र दुलारे लोधका नाममा दर्ता रहेको १-५-६ जग्गा वादी प्रतिवादीका बिच बन्डालाग्ने अबन्डा सम्पत्ति होइन, निजी आर्जनको बन्डा नलाग्ने सम्पत्ति हो। पुनरावेदन अदालतले उक्त ज.वि. १-५-६ जग्गा अबन्डा ठहर्याई वादी प्रतिवादीका बिच बन्डा लाग्ने ठहर्याएको त्रुटिपूर्ण

फैसला उल्टी गरी झुठा फिराद दाबीबाट मुक्त गराई पाउँ भनी बहस प्रस्तुत गर्नु भयो ।

उपर्युक्तबमोजिम विद्वान् कानून व्यवसायीको बहस सुनी पुनरावेदनसहितको मिसिल कागजातहरू अध्ययन गरी पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छ, छैन पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने हो, होइन सो सम्बन्धमा इन्साफ गर्नुपर्ने देखियो ।

२. सर्जु लोधका चार छोरा जेठो रामकिसुन, माइलो दुलारे, साइलो झिन्कु र कान्छो पियारे लोध भएकोमा माइलो दुलारेको छोरा प्रतिवादी प्रेमलाल लोध र साइला झिन्कुका छोरा विद्यासागरकी पत्नी यी वादी औधराजी लोधिन रही वादी प्रतिवादीका बिचमा नाता पुस्तामा विवाद रहेको देखिँदैन । दुलारे लोध र रामेश्वरको दे.न. १७४८ र १७४९ को अंश मुद्दा पर्नुअघि मृत्यु भएको र वादीको ससुरा झिन्कु र पति विद्यासागरको अंश मुद्दा विचाराधीन रहेको अवस्थामा मृत्यु भएको तथ्य फिराद व्यहोराबाट देखिन्छ । उक्त व्यहोरालाई प्रतिवादीले अन्यथा भन्न सकेको छैन । मिति २०३२ सालमा वादी रामकिसुन पियारेसमेत र प्रतिवादी यी पुनरावेदक प्रतिवादी प्रेमलाल लोधसमेत भएको अंश मुद्दा मिति २०३२।६।१९ मा मिलापत्र भई चुलो मानो छुट्टिई अलगअलग भई बसेको मिसिल संलग्न कागजप्रमाणबाट देखिएको छ । त्यसैगरी, वादी सावित्री लोधिन प्रतिवादी प्रेमलाल लोधसमेत भएको २०४६ सालको दे.नं १७४८ को अंश नामसारी मुद्दामा प्रतिवादीले पेस गरेको तायदाती फाँटवारीमा प्रतिवादीले अंश दपोट गर्‍यो भनी वादीले दाबी गरेका कि.नं. २६६, ३०६, ३९७, ३९८, ४००, ४०२, ४६५, ४२५ समेतका जग्गाहरू तायदाती फाँटवारीमा उल्लेख भएको देखिँदैन । उक्त मुद्दामा झिन्कु लोधको मृत्युपछि यी वादीका पति विद्यासागरले मुद्दा सकार गरेको देखिन्छ । झिन्कु र विद्यासागरको १ भाग अंश पर सारी दुलारेको १ भागबाट आधा प्रेमलालको अंश भाग पर सारी रामेश्वरको भागमा पर्ने आधा अंश

वादी सावित्रीले पाउने ठहरी सुरु रूपन्देही जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला पुनरावेदन अदालतबाट सदर हुने ठहरी फैसला भएको मिसिलबाट देखिन्छ ।

३. जहाँसम्म दे.नं. १७४८ को अंश मुद्दामा पेस भएको तायदाती फाँटवारी एक अर्कालाई सुनाइएकोमा सोको विरोध वा उजुर गरिएको छैन । वादी दाबीको जग्गा २०३४ सालमा निजी तवरबाट खरिद गरेको हो । प्रस्तुत अंश दपोट मुद्दामा वादी दाबी नपुग्ने ठहर्‍याउनु पर्नेमा अबन्डा जग्गा ठहर्‍याई वादी प्रतिवादीका बिच बन्डा हुने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालतको त्रुटिपूर्ण फैसला उल्टी गरिपाउँ भन्ने प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर रहेको देखियो । अंश हक जन्मका आधारमा कानूनबमोजिम प्राप्त हुने नैसर्गिक हक हो । अंश मुद्दामा वादी प्रतिवादीले पेस गरेको तायदाती फाँटवारीमा उल्लिखित सम्पत्तिबाहेक अन्य सगोलको अबन्डा सम्पत्ति रहे भएको अवस्थामा वादीका पति विद्यासागर र ससुरा झिन्कुले पेस भएको तायदाती फाँटवारीमा आपत्ति गरेनन् भन्दैमा उक्त अबन्डा सम्पत्तिबाट यी वादीको अंश पाउने हकबाट वञ्चित गर्न मिल्दैन । तायदाती सुनी पाएको बखत तत्काल सबै सम्पत्तिको पुरा जानकारी सबै अंशियारलाई हुन्छ भन्न मिल्दैन । जब कुनै सम्पत्ति बन्डा हुन बाँकी र तायदातीमा देखाइएको थिएन भनी जानकारी हुन्छ तब नालेस गर्ने कुरा हुन्छ । सम्पत्तिको जानकारी बिना नै नालेस गर्न सकिने अवस्था नै हुँदैन । तसर्थ तायदाती सुनी पाएको कागज गर्दा विरोध गरेन भन्दैमा कसैको अंश हक स्वतः समाप्त हुने होइन । वादी दाबीका जग्गाहरू २०३४ सालमा निजी तवरबाट वा आफ्नो निजी ज्ञान, सीप, प्रयासबाट वा कसैबाट दान, बकस वा अपुतालीबाट प्राप्त गरेको मिसिल प्रमाणबाट देखिँदैन । सगोलमा रहे बसेको अवस्थामा सगोलका कुनै अंशियारले खरिद गरेको सम्पत्तिमा यी वादीको अंश हक लाग्न सक्दैन भन्न मिल्दैन । यसरी पुनरावेदक प्रतिवादी प्रेमलाल लोध र दुलारे लोधका नाममा रहेको अबन्डा सम्पत्तिमा

वादी प्रतिवादीको समान हक लाग्ने देखिँदा दाबीको जग्गाबाट आधा जग्गा विद्यासागर लोधकी पत्नी यी वादी औधराजी लोधिनले पाउने नै देखियो । वादी दाबीका १-५-६ जग्गालाई अबन्डा ठहर्याई वादी प्रतिवादीका बिच बन्डा लाग्ने ठहर्याएको पुनरावेदन अदालतको फैसलामा कानूनी त्रुटि रहेको देखिएन ।

४. त्यसैगरी, दे.नं.१७४९ को यी पुनरावेदक प्रतिवादीले विद्यासागर लोधसमेत उपरको अंश नामसारी मुद्दामा २ भागको १ भाग विद्यासागरको अंश पर सारी १ भागमध्ये आधा सावित्रीको परसारी वादी प्रेमलालले आधा अंश पाउने ठहरी फैसला भएको देखिन्छ । सो अंश मुद्दामा रामकिसुन र पियारेले वादीसमेतउपर अंश मुद्दा दिई २०३२।६।१९ मा मिलापत्र गरी आफ्नो अंश लिई छुट्टि भिन्न भइसकेका हुन् । हामीहरूले २०३२ सालमा चुल्हो, मानो छुट्टिई भिन्न भएपछि मेरो श्रीमतीले खरिद गरेको जग्गाबाहेकको अरु सम्पूर्ण जग्गाबाट अंश पाउँ भनी दाबी लिएको र अदालतले २०३२ साललाई मानो छुट्टिएको नमान्ने मिति २०४७।८।९ लाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरेको देखिएको छ ।

५. यसरी वादी दाबीका जग्गा यी प्रतिवादी प्रेमलाल लोधले अंश मुद्दाको तायदाती फाँटवारीमा नदेखाए पनि २०३२ सालदेखि मानो छुट्टिएको भनी यस मुद्दामा दाबी गरेको देखिन्छ । वादीले दाबी गरेका प्रेमलाल लोधका नाममा दर्ता रहेको कि.नं.२६६, ३०६, ३९७, ३९८, ४००, ४०२ र ४६५ समेतका १ ० १९ र दुलारे लोधका नाममा दर्ता रहेको कि.नं. ४२५ को ० ४ ७ जग्गा गरी जम्मा १ ५ ६ जग्गा बन्डा गर्न बाँकी रही अबन्डा जग्गा रहेको देखियो । यसरी अबन्डा रहेको जग्गामध्येबाट आधा जग्गा विद्यासागरकी पत्नी यी वादी औधराजी लोधिनले पाउने देखियो ।

६. अतः माथि उल्लिखित आधार र कारणसमेतबाट वादी दाबी पुग्न नसक्ने ठहर्याएको सुरु रूपन्देही जिल्ला अदालतको मिति २०६७।२।२३ को

फैसला उल्टी गरी प्रतिवादी प्रेमलाल लोधका नाममा रहेको १ ० १९ र दुलारे लोधका नाममा रहेको ० ४ ७ समेत जम्मा १ ५ ६ जग्गा बन्डा लाग्ने ठहर्याई उक्त जग्गाबाट आधा जग्गा विद्यासागर लोधकी पत्नी वादी औधराजी लोधिनले पाउने ठहर्याएको पुनरावेदन अदालत, बुटवलको मिति २०६८।८।१२ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । पुनरावेदक प्रतिवादीको वादी दाबी पुग्न नसक्ने ठहर्याई पाउँ भन्ने पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन । अरु तपसिलबमोजिम गर्नु ।

तपसिल

माथि ठहर खण्डमा लेखिएबमोजिम पुनरावेदन अदालतको फैसला सदर हुने ठहरिएकाले पुनरावेदन अदालतको फैसलाबाट वादीले भरी पाउने ठहरेको कोर्ट फी रु.६,५२०/- प्रतिवादीले यस अदालतमा पुनरावेदन गर्दा र.नं.३७८४ मिति २०६९।३।१४ मा पुनरावेदन अदालत, बुटवलमा धरौटी राखेको देखिँदा उक्त धरौटी रकम फिर्ता पाउँ भनी कानूनका म्यादभित्र वादीको निवेदन पर्न आए वादीलाई उक्त रकम फिर्ता दिनु भनी पुनरावेदन अदालत, बुटवलको लेखा शाखामा लेखी पठाउनु । प्रस्तुत मुद्दाको दायरीबाट लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. गोविन्दकुमार उपाध्याय

इजलास अधिकृत : प्रेमप्रसाद न्यौपाने

इति संवत् २०७२ साल कात्तिक २० गते रोज ६ शुभम् ।

निर्णय नं. १५१३

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री बैद्यनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री गोविन्दकुमार उपाध्याय
आदेश मिति : २०७२।१०।५।३
०७२-WO-०१७४

विषय : उत्प्रेषण

निवेदक : काठमाडौं जिल्ला साबिक नैकाप पुरानो
भञ्ज्याङ गा.वि.स. वडा नं. १ हाल चन्द्रागिरी
न.पा. वडा नं. १९ घर भई हाल राष्ट्रिय
परिचयपत्र व्यवस्थापन केन्द्र सिंहदरबारमा
शाखा अधिकृत पदमा कार्यरत उद्धवप्रसाद
पनेरू

विरुद्ध

विपक्षी : निजामती किताबखाना, हरिहर भवन,
पुलचोक, ललितपुरसमेत

- जन्ममिति खोल्ने महल नराखी वर्षमात्र
खोल्नु पर्ने ठाउँमा निवेदक १७ वर्ष ९
महिना पुगेको मानिसले १८ वर्ष लेख्नु
स्वभाविक नै हुन्छ । त्यसैले सिटरोल
फाराममा उमेर वर्ष लेख्नु पर्ने खाली ठाउँमा
निवेदक १७ वर्ष ९ महिना पुगेको मानिसले
१८ वर्ष लेखेकोबाट उसको जन्ममिति नै
अर्को हो भनी जरूरत नै नपरेको कानून
समाई जन्ममितिको अनुमान गर्नु कानून र
न्यायसङ्गत नहुने ।

(प्रकरण नं.४)

- कसैको जन्ममिति यकिन हुन नसकेको
अवस्थामा कानूनको सहाराबाट जन्ममिति
यकिन गरिनु उचित हुन्छ । तर, जन्ममिति
स्पष्टरूपबाट देखिएको अवस्थामा तर्क
वितर्क गरी तर्कको आधारमा विषय
वस्तुलाई अल्मल्याई कानूनको प्रयोग
गलत ढङ्गबाट गरिनु हुन्न । कानूनले
अलिझएको समस्या सुल्झाउने हो यसले
झन तर्कको आधार दिई बटार्ने होइन । तर्क
जहाँ पनि गर्न सकिन्छ । सुन्दा राम्रो पनि
लाग्ला । तर, तर्क गर्न सकिन्छ भन्दैमा सबै
तर्क अनुकरणीय हुँदैनन् । जुन तर्क विवेक
पूर्ण र न्यायको नजिक हुन्छ त्यहीँ तर्क सही
र सर्वस्वीकार्य हुन्छ । निवेदकले सिटरोल
फाराम भर्नुपूर्व लोक सेवा आयोगमा निवेदन
दिँदा उल्लेख गरेको जन्ममिति सिटरोल
फाराम र नागरिकताको प्रमाणपत्रमा
उल्लिखित क्रमशः १८ र १७ वर्ष लागी
सकी आधाभन्दा बढी समय व्यतित
भइसकेको हुँदाहुँदै निजको जन्ममिति
यकिन गर्न अरु तर्क र वितर्क गर्नु उचित
देखिन नआउने ।

(प्रकरण नं.६)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता हरिप्रसाद
उप्रेती र विद्वान् अधिवक्ता नारायणप्रसाद
पराजुली

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता रेवतीराज
त्रिपाठी

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- निजामती सेवा नियमावली, २०५० को
नियम १०२ क (१) (२)

आदेश

न्या.बैद्यनाथ उपाध्याय : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम यस अदालतमा परेको प्रस्तुत रिट निवेदनको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् ठहर यसप्रकार छ :

निवेदन व्यहोरा :

रिट निवेदक मिति २०३२।११।२५ मा बहिदार (रा.प.अनङ्कित चतुर्थ श्रेणी) पदमा स्थायी नियुक्ति भई विभिन्न कार्यालयहरूमा कार्यरत रहेकोमा नेपाल सरकारको मिति २०६२।५।११ को निर्णयानुसार नेपाल प्रशासन सेवा, सामान्य प्रशासन समूहको शाखा अधिकृत पदमा बढुवा भई इमान्दारी पूर्वक कार्य गर्दै आएको छु। म बहिदार पदमा नियुक्ति हुँदा शैक्षिक योग्यताको प्रमाण पत्रमा मेरो जन्ममिति २०१५।१।८ उल्लेख भएको छ। म निवेदकले भरेको वैयक्तिक विवरण (सिटरोल) एकपानेमा यकिन जन्ममिति नकिटी उमेर १८ वर्षमात्र लेखिन गएछ। बहिदार पदको विज्ञापनमा मैले दिएको दरखास्त पत्रमा मेरो जन्ममिति २०१५।१।८ भएकोले सोका आधारमा मिति २०७३।१।८ मा मैले सेवाबाट अवकाश पाउने प्रस्ट छ। विपक्षी निजामती किताबखानाको वेब साइट हेर्दा मेरो अवकाश मिति २०७२।११।२५ गते उल्लेख भएको देखी के भएको रहेछ भनी बुझ्दा निजामती किताबखानाको मिति २०७२।४।११ को निर्णयले मेरो जन्ममिति २०१४।११।२५ कायम गरी सोका आधारमा मिति २०७२।११।२५ मा अनिवार्य अवकाश दिने सूचना मिति २०७२।५।१० मा पठाइसकेको छ भन्ने जानकारी गराइयो।

निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम १०२ क(३) मा कुनै प्रमाणपत्रमा वर्षमात्र उल्लेख भएको र अर्को प्रमाणपत्रमा पुरा जन्ममिति खुलेको रहेछ र त्यस्तो प्रमाणपत्रमा उल्लिखित जन्ममितिहरूका बिच एक वर्षको अन्तर देखिएमा

पुरा खुलेको जन्ममितिलाई आधार मान्नु पर्ने कानूनी प्रावधान रहेको छ। मेरो नेपाल लोक सेवा आयोगबाट स्वीकृत जन्ममिति २०१५।१।८ रहेको र सो मितिसँग वैयक्तिक विवरण (सिटरोल) मा ४३ दिनमात्रको अन्तर रहेको छ। शैक्षिक प्रमाणपत्रमा मेरो जन्ममिति २०१५।१।८ उल्लेख भएकोमा सोलाई बेवास्ता गरी एकपाने सिटरोलमा केवल वर्षमात्र लेखिएको व्यहोरालाई आधार मानी निजामती किताबखानाले जन्ममिति २०१४।११।२५ कायम गरेको निर्णय त्रुटिपूर्ण छ।

विपक्षी निजामती किताबखानाको मिति २०७२।४।११ को निर्णय र सो निर्णयका आधारमा मिति २०७२।५।१० मा लेखिएको पत्रले मेरो पेसा तथा रोजगारसम्बन्धी हकमा प्रत्यक्ष आघात पारेकाले उक्त निर्णयसहितका पत्र उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी मिति २०७३।१।८ भन्दा अगाडि निवेदकलाई अवकाश दिने कार्य नगर्नु, नगराउनु भनी विपक्षीका नाममा अन्तरिमसहितको प्रतिषेधको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदनपत्र।

यस अदालतको प्रारम्भिक आदेश

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? मागबमोजिमको आदेश जारी हुनु नपर्ने कानूनसम्मत आधार र कारणसमेत भए सबुद प्रमाणसहित म्याद सूचनाप्राप्त भएको मितिले बाटाको म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पेस गर्नु। अन्तरिम आदेशका सम्बन्धमा दुवै पक्ष राखी छलफल गर्नु उपयुक्त हुने देखिँदा मिति २०७२।५।२८ को पेसी तोकौ सोको जानकारी विपक्षीलाई दिनु भन्ने यस अदालतको मिति २०७२।५।२९ को आदेश।

निवेदकको शैक्षिक योग्यता प्रमाणपत्रमा र लोक सेवा आयोगमा दरखास्त दिँदा उल्लेख गरेको जन्ममिति २०१५।१।८ भनी देखाएकोमा कक्षा १०

को सक्कल प्रमाणपत्र पेस गर्न सकेको नदेखिँदा निवेदन मागबमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गरिरहनु परेन भन्ने यस अदालतको मिति २०७२।६।१७ को आदेश।

विपक्षीहरूको लिखित जवाफ

निवेदकले २०३२ साल फागुन २५ गते निजामती सेवाको रा.प. अनङ्कित चतुर्थ श्रेणी बहिदार पदमा सेवा प्रवेश गर्दा कर्मचारीको वैयक्तिक विवरण (सिटरोल) मा भर्ना हुँदाको उमेर अङ्क अक्षरमा लेख्ने भन्ने महलमा अङ्क र अक्षर दुवैमा आफ्नो उमेर अठार वर्ष भनी निवेदकले उल्लेख गरी सहिछाप गरेका छन्। निवेदकले मिति २०३१।१।२० को तत्कालीन जन प्रभात हाई स्कुल कालीमाटी काठमाडौँबाट जारी भएको चारित्रिक प्रमाणपत्रमा केरमेट गरिएको अवस्थामा जन्ममिति २०१५।१।८ लेखेको देखिन्छ। निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ३३ को उपदफा (३) मा निजामती कर्मचारीको उमेर सेवामा प्रवेश गर्दा निजले पेस गरेको शिक्षण संस्थाको प्रमाणपत्रमा किटिएको जन्ममिति वा वर्षबाट हुन आएको उमेर वा नागरिकताको प्रमाणपत्रमा किटिएको जन्मदिन वा वर्षबाट हुन आएको उमेर वा निजले भरेको वैयक्तिक नोकरी विवरण (सिटरोल) मा लेखिएको जन्ममिति वा वर्षबाट हुन आएको उमेरमध्ये जुन उमेरबाट निज पहिले अवकाश हुन्छ, सोही आधारमा गणना गरिने छ भन्ने उल्लेख भएको हुनाले अन्य कुनै पनि आधार वा प्रमाणलाई अवकाशको उमेर यकिन गर्ने आधार मान्न सक्ने अवस्था रहेन। वैयक्तिक विवरणलाई आधार मानी निवेदकको जन्ममिति २०१४।१।२५ मानिएको हो। निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम १०२(क)(१) मा वैयक्तिक विवरण, नागरिकताको प्रमाणपत्र र जन्ममिति योग्यताको प्रमाणपत्रमा जन्ममितिको महिना र गतेसमेत खुलेको र सबैमा एउटै मिति नरहेको भएमा जुन मितिबाट पहिले अवकाश

हुन्छ सोही मितिबाट अवकाश दिइनेछ भन्ने उल्लेख भएको छ। उक्त नियमावलीको नियम १०२(क)(२) मा वर्ष वा संवत्मात्र उल्लेख भएको प्रमाणपत्रका आधारमा जन्ममिति निम्नबमोजिम कायम गर्नुपर्छ:- (क) नागरिकताको प्रमाणपत्रको हकमा प्रमाणपत्र प्राप्त गरेको मितिको आधारमा (ख) जन्ममिति योग्यताको प्रमाणपत्रको हकमा प्रमाणपत्र जारी भएको मितिको आधारमा (ग) सिटरोलको हकमा शुरू भर्ना भएको मितिको आधारमा भन्ने उल्लेख भएको छ। निवेदकको पुरा जन्ममिति नखुलेको, नागरिकता र सिटरोलको तुलना गर्दा सिटरोलको जन्ममितिको आधारमा निवेदकको जन्ममिति कायम हुने अवस्था भएकाले सो आधारमा मिति २०७२।४।११ मा निर्णय गरिएकाले निवेदकको झुठा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने विपक्षीमध्येको निजामती किताबखाना हरिहर भवन पुल्चोकका तर्फबाट पर्न आएको लिखित जवाफ।

सम्पूर्ण निजामती कर्मचारीहरूको वैयक्तिक विवरणहरू राख्ने केन्द्रीय निकायले निवेदकको जन्ममिति, नागरिकताको प्रमाणपत्र, जन्ममिति योग्यताको प्रमाणपत्र र वैयक्तिक विवरण (सिटरोल) मा फरकफरक प्राप्त गरेको हुँदा मिति २०१४।१।२५ कायम गर्ने गरी भएको निर्णयमा यस केन्द्रको कुनै संलग्नता रहेको छैन। यस केन्द्रको के कस्तो कामकारवाहीबाट निवेदकको संवैधानिक तथा कानूनी हकमा आघात पारेको हो, सोकुरा निवेदकले रिट निवेदनमा उल्लेख गर्न सकेको छैन। यस केन्द्रलाई विपक्षी बनाउनु नै नपर्ने अवस्थामा विपक्षी बनाएको प्रस्तुत झुठा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने विपक्षीमध्येको नेपाल सरकार, गृह मन्त्रालय, राष्ट्रिय परिचयपत्र व्यवस्थापन केन्द्रका तर्फबाट पर्न आएको लिखित जवाफ।

निजामती किताबखाना सम्पूर्ण निजामती कर्मचारीहरूको वैयक्तिक विवरण राख्ने केन्द्रीय निकाय हो। निवेदकको जन्ममिति र उमेर, नागरिकताको

प्रमाणपत्र, जन्ममिति योग्यता र वैयक्तिक विवरण (सिटरोल फाराम) मा फरकफरक रहेको हुँदा निजामती किताबखानाले निवेदकको जन्ममिति २०१४।११।२५ कायम गर्ने गरी गरेको निर्णयमा यस मन्त्रालयको कुनै संलग्नता रहेको छैन । यस मन्त्रालयको के कुन काम कारवाहीबाट निवेदकको संवैधानिक तथा कानूनी हकमा आघात पारेको हो, सो कुरा निवेदन व्यहोरामा उल्लेख गर्न नसकेको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने विपक्षीमध्येको नेपाल सरकार, गृह मन्त्रालयका तर्फबाट पर्न आएको लिखित जवाफ ।

सामान्य प्रशासन मन्त्रालयको विभागको रूपमा रहेको निजामती किताबखाना सम्पूर्ण निजामती कर्मचारीहरूको वैयक्तिक विवरण राख्ने केन्द्रीय निकाय हो । निवेदकको जन्ममिति र उमेर, नागरिकताको प्रमाणपत्र, जन्ममिति योग्यता र वैयक्तिक विवरण (सिटरोल फाराम) मा फरकफरक रहेको हुँदा निजामती किताबखानाले निवेदकको जन्ममिति २०१४।११।२५ कायम गर्ने गरी गरेको निर्णयमा यस मन्त्रालयको कुनै संलग्नता रहेको छैन । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने विपक्षीमध्येको नेपाल सरकार गृह मन्त्रालय, निजामती कर्मचारी प्रशासन शाखाको तर्फबाट पर्न आएको लिखित जवाफ ।

रिट निवेदकको कानून व्यवसायीको बहस

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेस भएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिप्रसाद उप्रेती र विद्वान् अधिवक्ता श्री नारायणप्रसाद पराजुलीले निवेदक सेवामा प्रवेश गर्दा निजले भरेको लोक सेवा आयोगको दरखास्त फाराममा र जन प्रभात हाई स्कुलले दिएको चारित्रिक प्रमाणपत्रमा निवेदकको जन्ममिति २०१५।१।८ उल्लेख भएको छ । निवेदकले भरेको एकपाने सिटरोलमा १८ वर्ष लेखिन गएको अवस्थामा जन्ममिति खुलेका अन्य प्रमाणहरूलाई

अनदेखा गरी इन्कार गर्न मिल्दैन । विद्यालयले दिएको चारित्रिक प्रमाणपत्र र सेवामा प्रवेश गर्नुअघि नै निवेदकले भरेको दरखास्त फाराममा उल्लिखित जन्ममितिलाई मौलिक प्रमाणका रूपमा ग्रहण गर्नु पर्दछ । निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम १०२क(३) मा कुनै प्रमाणपत्रमा वर्षमात्र उल्लेख भएको र अर्को प्रमाणपत्रमा पुरा जन्ममिति खुलेको भए जन्ममिति उल्लेख भएकोलाई आधार मान्नु पर्ने कानूनी व्यवस्था रहेको छ । निवेदकले भरेको दरखास्त फाराम र एकपाने सिटरोलमा उल्लिखित वर्षका आधारमा निजामती किताबखानाले कायम गरेको जन्ममितिमा जम्मा ४३ दिनको मात्र अन्तर रहेकोले उक्त फाराममा र जन प्रभात हाई स्कुलले दिएको चारित्रिक प्रमाणपत्रमा उल्लिखित जन्ममितिलाई आधिकारिक जन्ममिति मानी निवेदकको जन्ममिति २०१५।१।८ कायम गरिपाउँ भनी बहस गर्नुभयो ।

विपक्षीका तर्फका कानून व्यवसायीको बहस

विपक्षीका तर्फबाट उपस्थित महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयका विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री रेवतीराज त्रिपाठीले निवेदक स्वयम्ले भरेको वैयक्तिक विवरण (सिटरोल) मा उल्लिखित मितिलाई आधार बनाई निजामती किताबखानाले निवेदकको जन्ममिति २०१४।११।२५ कायम हुने गरी निर्णय गरेको हो । निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ३३(३) अनुसार निजामती कर्मचारीको उमेर सेवामा प्रवेश गर्दा निजले पेस गरेको शिक्षण संस्थाको प्रमाणपत्रमा किटिएको जन्मदिन वा वर्षबाट हुन आएको उमेर वा नागरिकताको प्रमाणपत्रमा किटिएको जन्मदिन वा वर्षबाट हुन आएको उमेर वा निजले भरेको वैयक्तिक विवरण (सिटरोल) मा लेखिएको जन्ममिति वा वर्षबाट हुन आएको उमेरमध्ये जुन उमेरबाट निजको पहिले अवकाश हुन्छ, सोही आधारमा गणना गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्थाअनुसार

निवेदकको जन्ममिति २०१४।११।२५ कायम हुने गरी निजामती किताबखानाबाट मिति २०७२।४।११ मा निर्णय गरिएको हो । निवेदकको जन्ममिति प्रमाण पत्रमा उल्लिखित जन्ममिति केरमेट भएको हुँदा उक्त जन्ममितिलाई मान्यता नदिएको हो । निजामती किताबखानाको मिति २०७२।४।११ को निर्णय कानुनसम्मत भएकाले झुठा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी बहस गर्नु भयो ।

विद्वान् कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको उपर्युक्तबमोजिमको बहस जिकिर सुनी निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने हो, होइन सो सम्बन्धमा इन्साफ गर्नुपर्ने देखियो ।

यस अदालतको अन्तिम आदेश

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, निवेदकले सिटरोल भर्दा आफ्नो उमेर १८ वर्ष भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ । सिटरोलमा जन्ममिति नलेखी वर्ष १८ लेखेको कारणबाट निवेदकको अवकाश कहिले हुने भन्ने कुरामा विवाद भएको देखियो । निवेदकले सिटरोल मिति २०३२।११।२५ मा भरेको देखियो । यसरी जन्ममिति उल्लेख नगरी वर्षमात्र उल्लेख गरेको अवस्थामा सिटरोल सुरु भर्ना भएको मितिको आधारमा जन्ममिति कायम हुने भनी निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम १०२ क (२) ले कानूनी व्यवस्था गरेको देखिन्छ । यही कानूनी आधारमा निवेदकको जन्ममिति सिटरोल भर्दाको मितिमा निजले उल्लेख गरेको वर्ष १८ लाई घटाई जन्ममिति २०१४।११।२५ कायम गरेको देखियो । उक्त मिति २०१४।११।२५ लाई जन्ममिति मानिएको अवस्थामा निवेदकले मिति संवत् २०७२।११।२५ मा अवकाश पाउने हुन पुग्छ ।

३. निवेदकको शैक्षिक प्रमाणपत्रमा निजको जन्ममिति संवत् २०१५।१।१८ लेखिएको, तर त्यसमा केही केरमेट भएको अवस्था छ । निवेदकले नागरिकता प्रमाणपत्रमा आफ्नो उमेर १७ वर्ष भनी

उल्लेख गरेको देखिन्छ । नागरिकताको प्रमाणपत्रमा पनि जन्ममिति उल्लेख नगरेको कारणबाट नागरिकता प्राप्त गरेको मितिलाई हेर्नु पर्ने देखिन आयो । निजले नागरिकता मिति २०३१।१२।१५ मा प्राप्त गरेको देखियो । उक्त मितिमा निजले उल्लेख गरेको वर्ष १७ घटाउँदा निजको जन्ममिति संवत् २०१४।१२।१५ हुन पुग्छ । उक्त जन्ममिति मानिएको अवस्थामा निवेदक २०७२।११।२५ मा अवकाश हुने हुन्छ ।

४. निवेदकले सिटरोल फाराम भर्नुपूर्व लोक सेवा आयोगमा दरखास्त दिँदा आफ्नो जन्ममिति २०१५।१।१८ भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ । निवेदकले सिटरोल मिति २०३२।११।१५ मा भरेको देखिन्छ । उक्त मितिमा निजको जन्ममिति घटाउँदा १७ वर्ष ९ महिना २७ दिन हुन्छ । जन्ममिति खोल्ने महल नराखी वर्षमात्र खोल्नुपर्ने ठाउँमा निवेदक १७ वर्ष ९ महिना पुगेको मानिसले १८ वर्ष लेख्नु स्वभाविक नै हुन्छ । त्यसैले सिटरोल फाराममा उमेर वर्ष लेख्नु पर्ने खाली ठाउँमा निवेदक १७ वर्ष ९ महिना पुगेको मानिसले १८ वर्ष लेखेकोबाट उसको जन्ममिति नै अर्को हो भनी जरूरत नै नपरेको कानून समाई जन्ममितिको अनुमान गर्नु कानून र न्यायसङ्गत होइन ।

५. निवेदकले प्राप्त गरेको नागरिकताको प्रमाणपत्रमा पनि निजको उमेर १७ वर्ष उल्लेख गरेको देखिन्छ । त्यहाँ पनि जन्ममिति उल्लेख गर्ने काम नागरिकता प्रदान गर्ने निकायले गरेन । नागरिकताको प्रमाणपत्र निवेदकले मिति २०३१।१२।१५ मा प्राप्त गरेका रहेछन् । निवेदकले लोक सेवा आयोगमा दरखास्त दिँदा राखेको जन्ममिति संवत् २०१५।१।१८ बाट निजको उमेर गणना गर्दा नागरिकता प्रमाणपत्र लिँदा १६ वर्ष ११ महिना ७ दिन हुने रहेछ । १६ वर्ष ११ महिना नाघि सकेको व्यक्तिलाई १७ वर्ष भन्नु स्वभाविकै हो । नागरिकता प्रदान गर्नेले जन्ममिति नलेखी केवल उमेरमात्र लेख्यो भन्दैमा प्राप्त गरेकै मितिमा वर्ष लागेको हुनै पर्छ भन्न मिल्दैन ।

६. उपरोक्तानुसार निवेदकको जन्ममिति उल्लेख गर्न राखिएको लोक सेवा आयोगमा दरखास्त दिँदा जन्ममिति २०१५।१।१८ उल्लेख गरेको अवस्थामा उक्त जन्ममितिलाई कायम नगरी सिटरोलमा १८ वर्ष उल्लिखित भएको तथ्यलाई मात्र आधार मानी निवेदकको जन्ममिति अनुमानका आधारमा मिति २०१४।१२।५ कायम गरेको देखियो। साधारणतया एउटै व्यक्तिको जन्ममिति विभिन्न स्थानमा विभिन्न उल्लेख भएको अवस्थामा जुन जन्ममितिबाट गणना गर्दा पहिले अवकाश हुने हो सोही मितिलाई जन्ममिति मान्नुपर्ने व्यवस्था निजामती सेवा नियमावलीको नियम १०२ क (१) ले गरेको देखिन्छ। निवेदकका हकमा उक्त कानूनी प्रावधानको रोहमा विचार गर्दा निवेदकको जन्ममिति सिटरोलमा पनि उल्लेख नगरिएको र नागरिकताको प्रमाणपत्रमा पनि उल्लेख नगरिएको हुँदा कानूनले निर्दृष्ट गरेअनुरूप अनुमानित जन्ममिति मानिएको र सो अनुमान गरिएको जन्ममिति अरु उल्लिखित जन्ममितिसँग तुलनात्मक आधारबाट गरिएको पाइयो। वास्तवमा निवेदकले उल्लेख गरेको जन्ममितिसँग अरु उल्लिखित वर्ष तालमेल गर्छ गर्दैन भनी विचार गर्नुपर्ने हो। पहिले उल्लिखित वर्षहरूबाट छुट्टाछुट्टै जन्ममिति अनुमान गरी अनि उल्लिखित जन्ममिति पनि फरक पर्यो भनी बलझाउने तबरबाट हेरिनु हुँदैन। कसैको जन्ममिति यकिन हुन नसकेको अवस्थामा कानूनको सहाराबाट जन्ममिति यकिन गरिनु उचित हुन्छ। तर, जन्ममिति स्पष्टरूपबाट देखिएको अवस्थामा तर्क वितर्क गरी तर्कको आधारमा विषय वस्तुलाई अल्मल्याई कानूनको प्रयोग गलत ढङ्गबाट गरिनु हुन्न। कानूनले अल्लिखिएको समस्या सुल्झाउने हो यसले झन् तर्कको आधार दिई बटार्ने होइन। तर्क जहाँ पनि गर्न सकिन्छ। सुन्दा राम्रो पनि लाग्ला। तर, तर्क गर्न सकिन्छ भन्दैमा सबै तर्क अनुकरणीय हुँदैन। जुन तर्क विवेकपूर्ण र न्यायको नजिक हुन्छ त्यहीँ तर्क सही र सर्वस्वीकार्य हुन्छ। निवेदकले

सिटरोल फाराम भर्नुपूर्व लोक सेवा आयोगमा निवेदन दिँदा उल्लेख गरेको जन्ममिति सिटरोल फाराम र नागरिकताको प्रमाणपत्रमा उल्लिखित क्रमशः १८ र १७ वर्ष लागी सकी आधाभन्दा बढी समय व्यतीत भइसकेको हुँदाहुँदै निजको जन्ममिति यकिन गर्न अरु तर्क र वितर्क गर्नु उचित देखिन आएन।

७. अतः माथि उल्लिखित आधार र कारणसमेतबाट निवेदकले सेवामा प्रवेश गर्दा भरेको लोक सेवा आयोगको फाराममा उल्लिखित जन्ममिति २०१५।१।१८ का आधारमा मिति २०७३।१।१८ बाट अनिवार्य अवकाश हुनु पर्नेमा २०७२।१।२५ बाट अनिवार्य अवकाश दिने ठहर्याएको निजामती किताब खानाको मिति २०७२।४।१९ को निर्णय र सो निर्णयका आधारमा तयार भएको मिति २०७२।५।१० को अवकाशसम्बन्धी जानकारी पत्र उत्प्रेषणको आदेशले बदर हुने ठहर्छ। यो आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत विपक्षीहरूलाई दिई दायरीबाट प्रस्तुत रिट निवेदनको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या. गोविन्दकुमार उपाध्याय

इजलास अधिकृत : प्रेमप्रसाद न्यौपाने

इति संवत् २०७२ साल माघ ५ गते रोज ३ शुभम्।

निर्णय नं. १५१४

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री बैद्यनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री ओमप्रकाश मिश्र
फैसला मिति : २०७२।१।१३।२
०६९-WO-१४०६

विषय : उत्प्रेषण

निवेदक : साझेदारी ऐन, २०२० बमोजिम दर्ता
भएको जिल्ला पर्सा, भवानीपुर गा.वि.स. वडा
नं. २ स्थित मध्यमाञ्चल बोन इन्डस्ट्रिजका
साझेदार बारा जिल्ला लिपनीमाल गा.वि.स.
वडा नं. ८ बस्ने राजकुमार शाहसमेत
विरुद्ध

विपक्षी : नेपाल सरकार, उद्योग मन्त्रालय, सिंहदरबार,
काठमाडौंसमेत

- उद्योग दर्ता हुँदा पालना गर्ने गरी स्वीकार
गरेका सर्तहरू उद्योग सञ्चालनका
क्रममा पुरा नगरेकोमा सो सर्त पुरा गर्न
पटकपटक उद्योगलाई पत्राचार गरेको
देखियो। उद्योगका तर्फबाट लिखितरूपमा
वातावरण संरक्षण गर्ने भनी भएको सर्त
सम्झौता पुरा गर्ने भनी प्रतिबद्धता जाहेर
गरेपनि सो प्रतिबद्धता कार्यान्वयन
भएको भने देखिएन। स्वच्छ र स्वास्थ्य
वातावरणमा जीवन जिउने हक प्रत्येक
व्यक्तिको हुन्छ। निवेदकको उद्योग खोल्ने,
व्यापार व्यवसाय गरी आर्थिक उन्नति
गर्न पाउने हक निरपेक्ष होइन। निजको
प्रगतिको मूल्य त्यस क्षेत्रमा बस्ने सबै

जनताले आफ्नो स्वास्थ्य बिगारी चुकाउनु
पर्ने होइन। निवेदकको काम कारवाहीबाट
त्यस क्षेत्रका नागरिकहरूको वातावरण
प्रदुषित गरी स्वास्थ्य वातावरणको हकबाट
वञ्चित गर्न मिल्दैन। त्यसैले स्वास्थ्य
वातावरण मानव जीवनको आधार हो।
स्वच्छ वातावरण र मानव स्वास्थ्य भन्ने
विषय अति संवेदनशील भएकोले विकास
कार्यको नाममा मानव स्वास्थ्यमा प्रतिकूल
असर पर्ने गरी कसैले पनि कुनै उद्योग
सञ्चालन गर्न छुट नपाउने।

(प्रकरण नं. ८)

- उद्योग सञ्चालन गर्दासमेत मानव
स्वास्थ्यमा असर नपर्ने गरी गर्नु पर्दछ।
उद्योग दर्ताका क्रममा वातावरण संरक्षण
गर्ने भनी आफैँले लिखितरूपमा स्वीकार
गरेका सर्तहरू पुरा गर्न पटकपटक
जानकारी गराएकोमा उद्योगले ती सर्तहरू
पुरा नगरेको अवस्थामा सर्त पुरा नगरेमा
उद्योग बन्द गरिने छ भनी जानकारी
गराएको देखिन्छ। ती सर्तहरू पुरा गरेको
अवस्थामा निवेदकले उद्योग सञ्चालन
गर्न सक्ने नै देखिन्छ। आफूले सहमति
जनाएको सर्तलाई पुरा गर्न र सर्त पुरा नगरे
उद्योग बन्द गरिने जानकारी गराएकोलाई
उद्योग बन्द गरिसकेको स्थिति भनी मान्न
नमिल्ने।
- सुनुवाइको मौका दिइयो वा दिइएन
भन्ने प्रश्न यहाँ रहेन। घरेलु तथा साना
उद्योग कार्यालयबाट निवेदकलाई उद्योग
बन्द गर्नु भन्ने पत्र प्रेषित भएको पनि
देखिँदैन। यसरी पहिला प्रदुषण नियन्त्रण
गर्नु भनी निवेदकलाई जानकारी गराउँदा
पनि निवेदकले आफ्नो कर्तव्य र जिम्मेवारी

पुरा नगरेको अवस्थामा अब पनि वातावरण नियन्त्रणको प्रक्रिया अवलम्बन नगरेमा सो नगरेसम्मको लागि उद्योग बन्द गरिने जानकारी गराएको विषयका सम्बन्धमा निवेदकलाई सुनुवाइको मौका दिनुपर्ने र प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत उद्योग बन्द गर्न लागिएको भनी मान्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.९)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता हरिप्रसाद उप्रेती र अधिवक्ता अर्जुनप्रसाद कँडेल

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता खगराज पौडेल

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- साझेदारी ऐन, २०२०
- वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ को दफा ७, ७(१), ७(२), ७(३), दफा ८
- सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१ (२)

आदेश

न्या.बैद्यनाथ उपाध्याय : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ एवम् १०७(२) बमोजिम यस अदालतमा पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् ठहर यसप्रकार छ :

रिट निवेदन व्यहोरा :

हामी निवेदकहरू मध्यमाञ्चल बोन इन्डस्ट्रिजको हालका साझेदार हौं । उक्त उद्योगका तत्कालीन साझेदारहरू हिरादेवी मानन्धर, जसोदादेवी कल्वारिन र सरिता पाण्डेसमेतको नाममा मिति २०५५।३।१९ मा बोन चिप्स, हड्डीको धुलो तथा कुखुराको दाना उत्पादन तथा आयात निर्यात गर्ने

उद्देश्यले पर्सा जिल्ला भवानीपुर गा.वि.स.वडा नं.२ मा सञ्चालन हुने गरी ९६९।०५४-५५ मा दर्ता भई सञ्चालन भइरहेको थियो । सञ्चालक हिरा देवी र जसोदा देवी कल्वारिनले साझेदारी छाडेपछि सरिता पाण्डेको एकलौटी प्राइभेट फर्ममा परिणत भयो । यस फर्मको मिति २०६८।१०।५ को निर्णयले प्राइभेट फर्मबाट पुनः साझेदारी फर्ममा परिणत भई हामी निवेदकहरू यस फर्मका साझेदार भएका छौं । यस उद्योगको स्थापना हुनुअघि वातावरणमा कुनै असर नपर्ने भनी २०५४।११।२६ स्थलगत सर्जमिन मुचुल्का भएको, भवानीपुर गा.वि.स. कार्यालयबाट मिति २०५४।१२।४ मा सिफारिस गरिएको र विपक्षी कार्यालयबाट मिति २०५५।३।७ को स्थलगत निरीक्षण प्रतिवेदनका आधारमा वातावरणीय असर नपर्ने यकिन भई उद्योग सञ्चालन हुँदै आएको छ ।

विपक्षी घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालयले मन्त्रीस्तरको मिति २०६९।१०।२८ को निर्देशानुसार घरेलु तथा साना उद्योग विभाग, त्रिपुरेश्वरको मिति २०६९।११।९ को निर्णयानुसार गठित अध्ययन टोलीको सिफारिसबमोजिम तोकिएको सर्त पुरा गरी उद्योग सञ्चालन गर्नु भनी जानकारी गराइयो । तत्पश्चात् च.नं.१३२८ मिति २०७०।३।२० मा पूर्व प्राप्त पत्रानुसारको प्रदुषण नियन्त्रणका प्रक्रिया अपनाएरमात्र सञ्चालन गर्ने र सो नगरेसम्मको लागि उद्योग सञ्चालन बन्द राख्नु भनी पत्र पठाइएको छ । विपक्षी कार्यालयबाट प्रेषित मिति २०७०।३।२० को पत्रमा कुन कानूनका आधारमा उद्योग बन्द गर्न लागिएको हो सो कुरा उल्लेख गरिएको छैन । वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ तथा वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ को नियम १८ ले तोकिएको सर्त एवम् मापदण्डअनुरूप प्रदुषण नियन्त्रण नगरेमा वा फोहोर मैला निकास गरेको देखिएमा सम्बन्धित निकायले त्यस्तो सर्त वा मापदण्डअनुरूप प्रदुषण नियन्त्रण गर्न वा फोहोरमैला निकास नगर्नका लागि

सूचना गर्ने प्रावधान रहेको छ । उद्योग बन्द गर्ने आदेश दिने अधिकार विपक्षी कार्यालयलाई ऐन, नियमावलीले प्रदान गरेको छैन । ऐन नियमावलीविपरीत उद्योग बन्द गर्न दिएको आदेश बदरभागी छ ।

निवेदकलाई उद्योग बन्द गर्ने पत्राचार गर्नुअघि प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तअनुरूप सफाइ पेस गर्ने मनासिब मौका प्रदान गरिएन । विपक्षी घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय वीरगञ्जबाट उद्योग सञ्चालन बन्द गर्नु भनी मिति २०७०।३।२० को पत्र कानूनविपरीत, अधिकारक्षेत्र विहीन, प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत र बदनियतपूर्ण भएकाले उद्योग बन्द गर्नु भन्ने मिति २०७०।३।२० को पत्र, तत्सम्बन्धी निर्णयलगायतका सम्पूर्ण कार्य उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी उद्योग सञ्चालन गर्न गैरकानूनी रोक नलगाउनु र कुनै बाधा नगरी कानूनबमोजिम सञ्चालन गर्न दिनु भनी परमादेशसहितको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदनपत्र ।

यस अदालतको प्रारम्भिक आदेश :

यसमा के कसो भएको हो, निवेदन मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो, आदेश जारी हुनु नपर्ने कुनै आधार, प्रमाण र कारणसमेत भए खुलाई आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी विपक्षीका नाममा म्याद सूचना जारी गर्नु । साथै उद्योग सञ्चालनका लागि बाधा नपर्ने भनी घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय, वीरगञ्जको मिति २०६९।५।२७ को प्रतिवेदनका आधारमा उद्योग सञ्चालन गर्न अनुमति दिने भनी जिल्ला प्रशासन कार्यालय, वीरगञ्जबाट मिति २०६९।५।२८ मा भएको निर्णयानुसार उद्योग सञ्चालन भई रहेकोमा रोक लगाइएबाट निवेदकलाई अपूरणीय क्षति पुग्न जाने स्थिति देखिएकाले प्रस्तुत रिट निवेदनको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालयको मिति २०७०।३।२० को पत्र

कार्यान्वयन नगर्नु, नगराउनु र पूर्ववत् उद्योग सञ्चालन गर्न दिनु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१(१) बमोजिम विपक्षीका नाममा अन्तरिम आदेश जारी गरिदिएको छ भन्ने यस अदालतको मिति २०७०।३।३१ को आदेश ।

विपक्षीहरूको लिखित जवाफ :

निवेदक उद्योग विरुद्ध जिल्ला पर्सा गा.वि.स. भवानीपुरवडानं.२ बस्ने सुरेश साहतेलीसमेत गा.वि.स. उदयपुर घुर्मी मनियारी, बगही, हरपगञ्जअन्तर्गतका १६७ जना स्थानीयबासीले उद्योग मन्त्रीसमक्ष उद्योगबाट हड्डीमा काँचो मासु कुहिएर वातावरणमा दुर्गन्ध फैलिएको हुँदा मानव स्वास्थ्यमा प्रतिकूल असर पर्न गएकोले उद्योग बन्द गरी कारवाही गरिपाउँ भनी मिति २०६९।९।२९ मा निवेदन दिएका थिए । सो निवेदनमा भएको आदेशानुसार अध्ययन टोली गठन गरी सो टोलीको प्रतिवेदनका आधारमा घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय, पर्साले उद्योगमा हाल सञ्चालित प्रविधिबाट वातावरणीय दुर्गन्ध हटाउन सहयोग नपुगेकाले आधुनिक प्रविधि वा काँचो हाड सुकाउन क्लोज सर्किट प्रकारको प्रविधि र उद्योग हाताभित्र र बाहिरको सरसफाइमा बढी ध्यान पुर्याई सञ्चालन गर्ने र उल्लिखित प्रक्रियाबाट सञ्चालन गर्न नसकेमा उद्योग बसोबास क्षेत्रबाट कम्तीमा दुई कि.मी. टाढा वा औद्योगिक क्षेत्रमा स्थानान्तरण गरी सञ्चालन गर्ने भनी निर्देशन दिइएको थियो । उद्योग स्थापना गर्दा नै उद्योग सञ्चालन गर्दा साँध साँधियारलाई बाधा पुर्याउनु हुँदैन, वातावरण संरक्षणमा पर्याप्त ध्यान दिनुपर्ने सर्त रहेकोमा सो सर्तलाई ध्यान नदिई समग्र गाउँ वरिपरि सिनोको दुर्गन्ध फैलाएको अध्ययन टोलीको प्रतिवेदनबाट देखिएको छ । मध्यमाञ्चल बोन इन्डस्ट्रिजले दुर्गन्ध फैलाउने कार्य नियन्त्रण गर्ने भनी पटकपटक प्रतिबद्धता व्यक्त गरे पनि सो प्रतिबद्धता कार्यान्वयन गरेको छैन । वातावरण संरक्षणका लागि

उद्योगलाई निर्देशन दिएको अवस्थामा सो अटेर गरेको देखिँदा निवेदकको कुनै हकमा आघात पारेको छैन । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने विपक्षीमध्येका घरेलु तथा साना उद्योग विभाग, त्रिपुरेश्वर र ऐ. का महानिर्देशक देवेन्द्र शर्मा पौडेलका तर्फबाट पर्न आएको लिखित जवाफ ।

मध्यमाञ्चल बोन इन्डस्ट्रिज नामक उद्योगबाट हड्डीमा काँचो मासु रही आउने र सो मासु स्याल, कुकुर आदिले खान खोज्ने भई तिनीहरूबाट र मासु कुहिएर वातावरणमा दुर्गन्ध फैलाएको हुँदा मानव स्वास्थ्यमा प्रतिकूल असर पर्न गएको छ । सो उद्योग बन्द गरी कारवाहीसमेत गरिपाउँ भनी स्थानीय बासीबाट निवेदन परेको थियो । सोबारेमा एउटा अध्ययन टोली पठाई यथार्थ, बुझी कारवाही अगाडि बढाउन भनी यस मन्त्रालयबाट घरेलु तथा साना उद्योग विभागलाई निर्देशन दिइएको हो । सो टोलीले दिएको प्रतिवेदनका आधारमा वातावरण प्रदुषण फैलाउने कार्य नगर्ने, दुर्गन्धलाई नियन्त्रण गर्ने भनी स्थानीय बासी, उद्योगी तथा घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालयको रोहवरमा कागजात गरी प्रतिबद्धता जाहेर गरिएको थियो । तर उद्योगले गरेको प्रतिबद्धता कार्यान्वयन नगरेकोले सो नगरुन्जेलसम्मका लागि उद्योग बन्द राख्न जानकारी गराइएको हो । निवेदकको हकमा कुनै आघात नपारेको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने विपक्षीमध्येका उद्योग मन्त्री र उद्योग मन्त्रालयका तर्फबाट पर्न आएको पृथकपृथक लिखित जवाफ ।

मध्यमाञ्चल बोन इन्डस्ट्रिजबाट उत्सर्जन हुने प्रदुषणका सम्बन्धमा स्थानीय बासिन्दाहरूले पटकपटक लिखित तथा मौखिकरूपमा उजुरी गुनासो गर्दै आउनु भएको थियो । यसै क्रममा स्थानीयबासी सुरेश साह तेलीसमेतका व्यक्तिहरूले उद्योग मन्त्रीसमक्ष उद्योगबाट हुने प्रदुषण र त्यसको असरका सम्बन्धमा उजुरी गर्नु भएको थियो । मन्त्रीज्यूको

निर्देशनअनुरूप अध्ययन टोली गठन गरी सो टोलीले दिएको प्रतिवेदन कार्यान्वयन गर्न पत्राचार गरिएकोमा उद्योगले सो सर्तहरूको पालना गरेको देखिएन । ती सर्तहरू पालना गराउन मिति २०७०।३।२० मा पत्र लेख्ने कार्य भएको हो । उक्त कार्य यस कार्यालयको कार्यक्षेत्रभित्रको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने विपक्षीमध्येका घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय, वीरगञ्जका तर्फबाट पर्न आएको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेस भएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा रिट निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता हरिप्रसाद उप्रेती र अधिवक्ता श्री अर्जुनप्रसाद कँडेलले मध्यमाञ्चल बोन इन्डस्ट्रिज २०५५ सालमा मानव बस्तीभन्दा टाढा गा.वि.स. को सिफारिस र स्थानीयवासीहरूको सहमतिमा विधि र प्रक्रिया पुरा गरेर स्थापना गरिएको हो । उद्योग स्थापना भएपछि उद्योगका छेउछाउमा पछि क्रमशः बस्ती बसेको हो । वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ र वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ अनुरूप स्थापना भई सञ्चालनमा रहेको उद्योग बन्द गर्ने प्रावधान गरेको छैन । रिट निवेदकलाई आफ्ना कुरा राख्ने मनासिब माफिकको मौका नदिई प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत उद्योग बन्द गराइएको छ । वातावरण संरक्षणका लागि उद्योगमा Treatment plant राखिएको छ । उद्योगबाट उत्सर्जन हुने प्रदुषणले कसैलाई कतैबाट पनि असर पारेको छैन । उद्योग मन्त्रीको ठाडो आदेशले गैरकानूनीरूपमा उद्योग बन्द गराइएको हुँदा घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय, वीरगञ्जले उद्योग बन्द गर्न मिति २०७०।३।२० मा पठाएको पत्र र तत्सम्बन्धी निर्णय समेत बदर गरिपाउँ भनी बहस गर्नुभयो ।

विपक्षीका तर्फबाट उपस्थित महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयका विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री खगराज पौडेलले उद्योग बन्द

गराइएको होइन । उद्योग स्थापना गर्दा वातावरण संरक्षणका लागि पुरा गर्ने भनी निवेदकले लिखितरूपमा स्वीकार गरेका सर्तहरू पुरा नगरेकाले पटकपटक सो सर्त पुरा गर्न जानकारी गराइएको थियो । तर, निवेदकले उक्त सर्त पुरा नगरेको र स्थानीय बासिन्दाहरूको उजुरी र गुनासोहरूका आधारमा अध्ययन टोली गठन गरी सो टोलीले दिएको प्रतिवेदनका आधारमा तोकिएका सर्त पुरा नगरेको पाइएकाले उद्योग बन्द गर्न पत्राचार गरिएको हो । रिट निवेदकलाई सुनुवाइको मौका नदिई उद्योग बन्द गर्न पत्राचार भएको होइन । पटकपटक दिएका आदेश, निर्देशनहरूको बेवास्ता गरेकाले प्रचलित कानूनको अधीनमा आफ्नो क्षेत्राधिकारअन्तर्गत रही कानूनबमोजिम पत्राचार भएको हो । तोकिएका सर्तहरू पुरा गरेको अवस्थामा उद्योग सञ्चालन हुने नै हुँदा झुठा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी बहस प्रस्तुत गर्नु भयो ।

विद्वान् कानून व्यवसायीहरूको बहस सुनी निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने हो, होइन । सो सम्बन्धमा इन्साफ गर्नुपर्ने देखियो ।

यस अदालतको अन्तिम आदेश :

२. इन्साफतर्फ विचार गर्दा, बोन चिप्स, हड्डीको धुलो तथा कुखुराको दाना उत्पादन तथा आयात निर्यात गर्ने उद्देश्यले मध्यमाञ्चल बोन इन्डस्ट्रिज नामक साझेदारी फर्म साझेदारी ऐन, २०२० अनुसार मिति २०५५।३।१ मा घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय, पर्सा वीरगञ्जमा दर्ता भएको तथ्य मिसिल संलग्न दर्ता प्रमाणपत्रबाट देखिन्छ । उक्त उद्योगको स्थापना कालमा साझेदारहरू हिरादेवी मानन्धर, जसोदादेवी कल्वारिन र सरिता पाण्डे रहेकामा हिरादेवी मानन्धर र जसोदा कल्वारिनले साझेदारी छाडेपछि मिति २०६८।१०।५ मा उक्त कार्यालयको निर्णयले यी रिट निवेदकहरूसमेत

उक्त उद्योगका साझेदार रहे भएको मिसिलबाट देखियो । मध्यमाञ्चल बोन इन्डस्ट्रिज स्थापना गर्दा साझेदारहरूले वातावरण संरक्षणका लागि विभिन्न सर्तहरू पुरा गर्ने प्रतिबद्धता लिखितरूपमा स्वीकार गरेको देखिन्छ । उक्त सर्तहरूमध्ये बुँदा नं. ६ मा उद्योग सञ्चालन गर्दा साँध साँधियारलाई बाधा नपुर्याउने र बुँदा नं. ७ मा उद्योग सञ्चालन गर्दा वातावरण संरक्षणमा पर्याप्त ध्यान दिनुपर्नेछ भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको देखियो ।

३. वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ को दफा ७ मा प्रदुषणको रोकथाम तथा नियन्त्रणसम्बन्धी व्यवस्था भएको पाइन्छ । दफा ७(१) मा “कसैले पनि वातावरणमा उल्लेखनीय प्रतिकूल प्रभाव पार्ने गरी वा जन जीवन र जन स्वास्थ्यका लागि खतरा हुन सक्ने किसिमले प्रदुषण सृजना गर्न वा तोकिएको मापदण्डविपरीत कुनै यान्त्रिक साधन, औद्योगिक प्रतिष्ठान वा अन्य ठाउँबाट ध्वनि, ताप, रेडियोधर्मी विकिरण तथा फोहर मैला निष्कासन गर्न, गराउन हुँदैन” । ऐ.ऐनको ७(२) मा “उपदफा (१) विपरीत कसैले कुनै कार्य गरी वातावरणमा उल्लेखनीय प्रतिकूल प्रभाव पारेको देखिएमा सम्बन्धित निकायले तत्सम्बन्धमा आवश्यक सर्तहरू तोक्न वा त्यस्तो कार्य गर्न नपाउने गरी रोक लगाउन सक्नेछ” भन्ने र दफा ७(३) मा “कुनै किसिमको पदार्थ, इन्धन, औजार वा संयन्त्रको प्रयोगबाट वातावरणमा उल्लेखनीय प्रतिकूल प्रभाव परेको वा पर्ने देखिएमा मन्त्रालयले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी त्यस्तो पदार्थ, इन्धन, औजार वा संयन्त्रको प्रयोगमा बन्देज लगाउन सक्नेछ” भन्ने कानूनी प्रावधान रहेको पाइन्छ ।

४. वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ को दफा ८ मा प्रदुषण कम गर्ने, हटाउने वा नियन्त्रण गर्ने तथा प्रारम्भिक वातावरण परीक्षण वा वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन प्रतिवेदनअनुसार गर्नुपर्ने कामहरू

प्रभावकारीरूपले गर्न गराउन वातावरण निरीक्षक नियुक्त गर्नेसमेतको व्यवस्था गरिएको पाइन्छ।

५. प्रस्तुत विषयमा यी रिट निवेदकहरू राजकुमार साह र विनोदकुमार रौनियारले आफूहरू उद्योगको साझेदार बन्ने क्रममा नै निम्न सर्तहरूसमेत पालना गर्ने गरी लिखितरूपमा स्वीकार गरी सहिछाप गरेको देखिन्छ :

१. साँध साँधियार र छरछिमेकीलाई बाधा नपुर्याई उद्योगको कार्य सञ्चालन गर्ने।
२. उद्योग सञ्चालन गर्दा वातावरण प्रदुषण हुन दिने छैन।
३. उद्योग दर्ता गर्दा किटान गरिएको उद्देश्यविपरीत काम गर्ने छैन।
४. उपभोक्ता संरक्षण ऐन, २०५४ र वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ अन्तर्गत रही उद्योग सञ्चालन गर्ने।

६. मध्यमाञ्चल बोन इन्डस्ट्रिज स्थापना तथा सञ्चालनार्थ उक्त सर्तहरूको पालना गर्ने तथ्य स्वीकार गरिएको भएपनि उक्त सर्तहरू व्यवहारमा कार्यान्वयन भएन भनी मिति २०६८।६।२५ मा जिल्ला पर्सा गा.वि.स. भवानीपुर वडा नं.२ का बासिन्दाहरूले फ्याक्ट्रीमा ल्याइएका कच्चा हड्डी जथाभावी फ्याँकिएको, स्याल, कुकुरले यत्रतत्र पुर्याई हड्डीको गन्धले वातावरण प्रदुषण भई नागरिकहरूको जीउज्यानमा असर पारेकाले जीउज्यानको संरक्षण गरिपाउँ भनी टोलबासीले संयुक्तरूपमा प्रमुख जिल्ला अधिकारीसमक्ष निवेदन दिएको देखियो। त्यसैगरी, मिति २०६९।९।२९ मा उद्योगबाट उत्सर्जित दुर्गन्धले मानव स्वास्थ्यमा प्रतिकूल असर पारेकाले उद्योग बन्द गरी कारवाही गरिपाउँ भनी उद्योग मन्त्रीसमक्ष पर्सा जिल्ला भवानीपुर गा.वि.स. वडा नं.२ का बासिन्दाहरूले निवेदन दिएको देखियो। उक्त निवेदनका

आधारमा बोन इन्डस्ट्रिजले गरेको फोहोर प्रदुषणबारे अध्ययन गर्न मन्त्रालयको आदेशानुसार स्थलगत अध्ययन टोली गठन गरी सो टोलीले मध्यमाञ्चल बोन इन्डस्ट्रिजको निरीक्षण गरी उद्योगबाट हुने कैफियतहरू निम्नबमोजिमको रहेको भनी प्रतिवेदन दिएको देखियो।

१. उद्योग पुग्नुभन्दा पहिला नै करिब १-२ कि.मी. वरैबाट दुर्गन्ध आएको,
२. उद्योग कम्पाउण्डमा चारैतिर काँचो हाड रहेको,
३. उद्योग कम्पाउण्ड बाहिर पानी फोहोर रहेको,
४. कुकुरहरू बाहिर तिर घुम्दै गरेको बाहिरीबाटोमा कहीं कहीं हाड देखिएको,
५. कामदारहरूले कुनै किसिमको व्यक्तिगत सुरक्षाको साधनहरू काम गर्दा नलगाएको,
६. दुर्गन्धको कुनै मापन नहुने र उद्योगको कार्य प्रकृतिबाट भएको दुर्गन्धले खान मन नलाम्ने, वाकवाक आउने, टाउको दुख्ने हुने,
७. पशुका हाडहरू बाटामा देख्दा मनोविज्ञानमा नकारात्मक प्रभाव पर्न सक्ने,

७. घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय, पर्सा वीरगञ्जले मिति २०७०।१।१४ मा मध्यमाञ्चल बोन इन्डस्ट्रिजमा उद्योग सञ्चालनका सम्बन्धमा उद्योगले हाल प्रयोग गरेको प्रविधिले वातावरणीय दुर्गन्ध हटाउन खासै सहयोग पुर्याएको स्थलगत अध्ययन टोलीको उक्त प्रतिवेदनबाट देखिँदैन। तर, वातावरणमा उद्योगबाट हुने प्रदुषण रोक्न Treatment Plant को व्यवस्था गरिएको छ भनी निवेदकका कानून व्यवसायीहरूले बहसको क्रममा इजलाससमक्ष व्यक्त गरेपनि मिसिल प्रमाणबाट त्यस्तो व्यवस्था भएको देखिएन। राजकुमार साहले उद्योगका भत्किएका पर्खालसमेतका कार्यहरू सम्पन्न गर्न कम्तिमा ५-६

महिना लाग्न सक्छ भनी घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय, वीरगञ्जमा चढाएको मिति २०७०।३।१४ को लिखत जवाफबाट देखिन्छ । निरीक्षण अध्ययन टोलीको प्रतिवेदनसमेतले वातावरण संरक्षण भएको नदेखिएकाले आधुनिक प्रविधि वा काँचो हाड सुकाउन क्लोज सर्किट प्रकारको प्रविधि र उद्योग स्थल तथा वरपरको सफाइमा यथाशीघ्र ध्यान पुर्याई उद्योग सञ्चालन गर्नु भन्ने पत्र पठाएको र सो पत्रबमोजिमको कार्य सम्पन्न भएको नदेखिएपछि मिति २०७०।३।२० मा पुनः पूर्व पत्रानुसारको प्रदुषण नियन्त्रणको प्रक्रिया अपनाएरमात्र उद्योग सञ्चालन गर्ने र सो नगरुन्जेलसम्मको लागि उद्योग सञ्चालन बन्द राख्न जानकारी गराएको देखियो ।

८. यसरी उद्योग दर्ता हुँदा पालना गर्ने गरी स्वीकार गरेका सर्तहरू उद्योग सञ्चालनका क्रममा पुरा नगरेकोमा सो सर्त पुरा गर्न पटकपटक उद्योगलाई पत्राचार गरेको देखियो । उद्योगका तर्फबाट लिखितरूपमा वातावरण संरक्षण गर्ने भनी भएको सर्त सम्झौता पुरा गर्ने भनी प्रतिबद्धता जाहेर गरेपनि सो प्रतिबद्धता कार्यान्वयन भएको भने देखिएन । स्वच्छ र स्वास्थ्य वातावरणमा जीवन जिउने हक प्रत्येक व्यक्तिको हुन्छ । निवेदकको उद्योग खोल्ने, व्यापार व्यवसाय गरी आर्थिक उन्नति गर्न पाउने हक निरपेक्ष होइन । निजको प्रगतिको मूल्य त्यस क्षेत्रमा बस्ने सबै जनताले आफ्नो स्वास्थ्य बिगारी चुकाउनु पर्ने होइन । निवेदकको काम कारवाहीबाट त्यस क्षेत्रका नागरिकहरूको वातावरण प्रदुषित गरी स्वस्थ वातावरणको हकबाट वञ्चित गर्न मिल्दैन । त्यसैले स्वास्थ्य वातावरण मानव जीवनको आधार हो । स्वच्छ वातावरण र मानव स्वास्थ्य भन्ने विषय अति संवेदनशील भएकोले विकास कार्यको नाममा मानव स्वास्थ्यमा प्रतिकूल असर पर्ने गरी कसैले पनि कुनै उद्योग सञ्चालन गर्न छुट पाउँदैन ।

९. तसर्थ उद्योग सञ्चालन गर्दासमेत मानव स्वास्थ्यमा असर नपर्ने गरी गर्नु पर्दछ । उद्योग दर्ताका क्रममा वातावरण संरक्षण गर्ने भनी आफैँले लिखितरूपमा स्वीकार गरेका सर्तहरू पुरा गर्न पटकपटक जानकारी गराएकोमा उद्योगले ती सर्तहरू पुरा नगरेको अवस्थामा सर्त पुरा नगरेमा उद्योग बन्द गरिने छ भनी जानकारी गराएको देखिन्छ । ती सर्तहरू पुरा गरेको अवस्थामा निवेदकले उद्योग सञ्चालन गर्न सक्ने नै देखिन्छ । आफूले सहमति जनाएको सर्तलाई पुरा गर्न र सर्त पुरा नगरे उद्योग बन्द गरिने जानकारी गराएकोलाई उद्योग बन्द गरिसकेको स्थिति भनी मान्न मिलेन । तसर्थ सुनुवाइको मौका दिइयो वा दिइएन भन्ने प्रश्न यहाँ रहने । घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालयबाट निवेदकलाई उद्योग बन्द गर्नु भन्ने पत्र प्रेषित भएको पनि देखिँदैन । यसरी पहिला प्रदुषण नियन्त्रण गर्नु भनी निवेदकलाई जानकारी गराउँदा पनि निवेदकले आफ्नो कर्तव्य र जिम्मेवारी पुरा नगरेको अवस्थामा अब पनि वातावरण नियन्त्रणको प्रक्रिया अवलम्बन नगरेमा सो नगरेसम्मको लागि उद्योग बन्द गरिने जानकारी गराएको विषयका सम्बन्धमा निवेदकलाई सुनुवाइको मौका दिनु पर्ने र प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत उद्योग बन्द गर्न लागिएको भनी मान्न मिल्ने अवस्था देखिँदैन ।

१०. अतः माथि उल्लिखित आधार र कारणसमेतबाट निवेदकले मध्यमाञ्चल बोन इन्डस्ट्रिज दर्ता गर्दा पालना गर्नेछु भनी लिखितरूपमा स्वीकार गरेका सर्तहरू व्यावहारिकरूपमा कार्यान्वयन गरेको नदेखिएकोले उक्त सर्तहरू कार्यान्वयन गरेका बखत उद्योग सञ्चालन गर्न पाउने नै देखिँदा हालको अवस्थामा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्था नदेखिँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । यस अदालतबाट मिति २०७०।३।३१ मा जारी भएको अन्तरिम आदेश सर्वोच्च अदालत नियमावली,

२०४९ को नियम ४१ (२) बमोजिम निष्क्रिय हुन्छ । प्रस्तुत रिट निवेदनको दायरीबाट लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या. ओमप्रकाश मिश्र

इजलास अधिकृत : प्रेमप्रसाद न्यौपाने
इति संवत् २०७२ साल पुस १३ गते रोज २ शुभम् ।

निर्णय नं.९५१५

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री बैद्यनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री ओमप्रकाश मिश्र
आदेश मिति : २०७२।१।१३।२
०६७-WO-०७२१

विषय : उत्प्रेषण

निवेदक : काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं महानगरपालिका
वडा नं. ३४ बानेश्वर बस्ने भरतमणि जङ्गम
विरुद्ध

विपक्षी : नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा
मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबारसमेत

- कुनै सरकारी पद ग्रहण गर्न जुनसुकै धर्म वा संस्कृतिका व्यक्तिले पनि पाउँछन् । त्यहाँ कुनै धर्मको भेद गरिँदैन । तर, देवी देवताको सन्दर्भमा आ-आफ्नो चलिआएको रीति

स्थितिअनुसार आ-आफ्नो धर्मको परम्परा र नीतिबाट निर्धारित हुन्छ । श्री पशुपतिनाथ हिन्दु धर्मावलम्बीहरूको मात्र आराध्यदेव हुन् । तसर्थ पशुपतिनाथको पूजा अर्चना त्यहाँको सरसामानलगायत कुनै पनि व्यवस्थापकीय कार्यमा संलग्न हुन सर्वप्रथम ऊ हिन्दु धर्मावलम्बी हुनु अनिवार्य हुन्छ । तत्पश्चात्मात्र हिन्दु धर्मका ज्ञाता लगायतका गुणहरू त्यस्ता व्यक्तिमा हुनु जरूरी हुने ।

- यस अदालतको मिति २०६६।१।२७ को निर्देशनात्मक आदेशले पनि हिन्दु धर्ममा आस्थावान्, सनातन वैदिक धर्मावलम्बी, हिन्दु धर्मप्रति निष्ठावान् व्यक्तिहरू उक्त समितिमा रहनु पर्ने भनी स्पष्ट पारेको छ । धर्म र देवताहरूको कुरा धेरै संवेदनशील हुन्छ । एउटा रीतिथितिमा कसै गरी अरु धर्मबाट हस्तक्षेप जस्तो देखिनेसम्मको स्थिति पनि आउन सक्ने रत्तिभरको सम्भावना पनि बर्जित गरिनु पर्दछ । सरकारी पद र पदाधिकारीको कुनै दैविक आस्था वा धर्म नहुने हुँदा त्यस्ता सरकारी पदाधिकारीहरूलाई धार्मिक संस्थानको प्रभावकारी पदमा चयन गर्नुपूर्व यी सबै सम्भावनाहरूमा गम्भीर भई मनन गर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं.७)

निवेदकका तर्फबाट :

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता
संजिवराज रेग्मी

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३

आदेश

न्या.बैद्यनाथ उपाध्याय : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा १०७(२) नं. बमोजिम पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् आदेश यसप्रकार छ :

रिट निवेदन व्यहोरा :

म वैदिक सनातन हिन्दु धर्म पालन गर्दै आएको नेपाली नागरिक हुँ । केही वर्ष यता नेपाल सरकारले पटकपटक श्री पशुपतिनाथको मन्दिरमा हस्तक्षेप गर्दै आएको तथ्य प्रष्ट छ । सर्वोच्च अदालतले रिट नं. ०३६६ मिति २०६६।९।२७ मा –“श्री पशुपतिनाथको पूजाआजा, पुजारीको नियुक्ति, पशुपतिनाथको गुठीसमेतबाट प्राप्त आय व्यवस्थापनसमेतका धर्मसँग सम्बन्धित परम्परागत चलिआएको मामिलामा राज्यले प्रत्यक्ष हस्तक्षेप गर्न मिल्ने देखिएन” भनी स्पष्ट बोलिएको अवस्था छ । सोही आदेशमा एउटा स्वतन्त्र, अधिकार सम्पन्न समिति गठन गर्न नेपाल सरकारका नाममा निर्देशनात्मक आदेश जारी भएकोले सो आदेशका आधारमा विपक्षी मन्त्रिपरिषद्ले मिति २०६७।९।१९ मा निर्णय गरी परापूर्वकालदेखि आजसम्म नखुलेको श्री पशुपतिनाथ मन्दिरको मूल ढुकुटी खोल्न समिति गठन गरी समितिको कार्यक्षेत्रसमेत तोकेर गरिएको निर्णय गैरकानूनी भएको हुँदा सो श्री पशुपतिनाथ मन्दिरको मूल ढुकुटी खोल्ने विपक्षीको निर्णय बदर गरी पाउन यो निवेदन गर्न आएको छ ।

विपक्षीले जारी गरेको विज्ञप्तिमा – “श्री पशुपतिनाथको भण्डारमा धेरै लामो समयदेखि हालसम्म नखोलिएको मूलढुकुटी व्यवस्थापन तथा अभिलेखीकरण गरी सार्वजनिकीकरण गर्न” भनिएको छ । आराध्यदेव श्री पशुपतिनाथ हिन्दुहरूको मात्र देवता भएको र मूलढुकुटीमा रहेको सम्पत्ति सार्वजनिक हुन सक्दैन भन्ने स्पष्ट परम्परागत मान्यतालाई उक्त निर्णयले चुनौति दिएको छ । निर्णयमा कार्यक्षेत्र तोक्दै

– “श्रीको ढुकुटी खोली प्राप्त हुने सामग्रीहरूको तेरिज बनाई राष्ट्रिय सङ्ग्रहालय, राष्ट्र बैंक र पशुपतिक्षेत्रमा राखिने गरी छुट्टाछुट्टै लगत तयार गर्ने” भनी तोकिएको छ । हजारौं वर्षदेखि नखुलेको श्रीको मूलढुकुटी खोलिनु हुँदैन । किनभने प्रधानमन्त्री माधवकुमार नेपालको राजीनामा स्वीकृत भै अर्को व्यवस्था नभएसम्मको लागि कामचलाउ सरकारको मन्त्रिपरिषद्ले यस्तो निर्णय नै गर्न मिल्दैन । यदि यस कार्यलाई विपक्षीले जबरजस्ती लागू गर्दा भोली साम्प्रदायिक दङ्गा भड्कन सक्ने सम्भावना रहन्छ ।

पशुपतिनाथको सुन चाँदी तथा अन्य सामग्री लगेर सरकारको केन्द्रीय बैंकमा भण्डारण गर्न मिल्दैन, किनभने लामो समयदेखि नखुलेको ढुकुटी खोल्ने अधिकार ऐन नियमले प्रदान गरेको छैन । विपक्षीको निर्णयमा भनिएको छ – “भण्डारमा धेरै लामो समयदेखि रहिरहेको तथा हालसम्म नखोलिएको मूलढुकुटी” - विपक्षी मन्त्रिपरिषद्ले गरेको निर्णयमा नखुलेको मूलढुकुटी खोल्नुपर्ने कुनै आधार र कारण उल्लेख गर्न सकेको छैन । हिन्दुमात्रको आस्था र विश्वासको केन्द्र आराध्यदेव श्री पशुपतिनाथको मन्दिरमा ठाडो हस्तक्षेप गरी श्रीको सम्पत्ति हिनामिना गर्ने उद्देश्यका साथ अन्य धार्मिक सम्प्रदायकोसमेत बोलवाला चलने मन्त्रिपरिषद्द्वारा निर्णय गरी लागू गर्न समिति गठन गरेको र सो समितिको कार्यक्षेत्रसमेत तोकी युगौंयुगदेखि सङ्कलित श्रीको सम्पत्तिलाई कब्जा गर्न गराउन लागेको कार्य पूर्णरूपले परम्परागत रीतिस्थिति र मान्यताका विरुद्ध हुनुको साथै गैरसंवैधानिक र गैरकानूनी भएको हुँदा मिति २०६७।९।१९ को मन्त्रिपरिषद्को निर्णय र सोद्वारा गठित समिति उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी परमादेशसमेतको अन्तरिम आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदनपत्र ।

यस अदालतको प्रारम्भिक आदेश :

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदन

मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? यो आदेशप्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई लिखित जवाफ परेपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु। साथै अन्तरिम आदेशसमेत माग भएको सन्दर्भमा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २३(२) अनुसार "प्रत्येक धार्मिक सम्प्रदायलाई कानूनबमोजिम आफ्नो स्वतन्त्र अस्तित्व कायम राखी आफ्नो धार्मिक स्थल र धार्मिक गुठीको सञ्चालन र संरक्षण गर्ने हक हुनेछ" भनी व्यवस्थित गरिएको एवम् श्री पशुपतिनाथको पूजा, पशुपतिनाथको गुठी, गुठीबाट प्राप्त आयसमेतका सम्पूर्ण आय तथा दर्शनार्थीहरूबाट प्राप्त हुने भेटीघाटी व्यवस्थित गर्नेलगायतका विषयमा कानून तर्जुमा गर्न यस अदालतबाट मिति २०६६।९।२७ मा भएको रिट नं. ०३६६ को निवेदनमा निर्देशनात्मक आदेश जारी भएको देखिनाले सो सम्बन्धमा आवश्यक कानूनको तर्जुमा नै नभई विपक्षी मन्त्रिपरिषद्को मिति २०६७।९।११ को निर्णयअनुसार श्री पशुपतिनाथ मन्दिरको मूलढुकुटी खोल्ने कार्य भएमा मन्दिरको सम्पत्तिसम्बन्धी व्यवस्थापनको सन्दर्भमा अपूरणीय क्षति (Irreparable loss) हुनसक्ने सम्भावना देखिएकोले अर्को आदेश नभएसम्म श्री पशुपतिनाथ मन्दिरको मूलढुकुटी खोल्ने कार्य नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१(१) बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गरिदिएको छ। साथै प्रस्तुत आदेशको निरन्तरता दिनुपर्ने नपर्ने सन्दर्भमा छलफलको निमित्त मिति २०६७।१०।२७ को तारेख तोकी विपक्षीहरूसमेतलाई सोको जानकारी गराई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६७।१०।१७ को आदेश।

अन्तरिम आदेशमा छलफल र आदेश :

यस अदालतबाट जारी भएको उक्त मितिको अन्तरिम आदेशलाई निरन्तरता दिनुपर्ने नपर्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा प्रस्तुत निवेदनमा निवेदकद्वारा नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा २३(२) र धारा ९० सम्बन्धी प्रश्न उठाइएको र धार्मिक स्वतन्त्रतासम्बन्धी हक अति संवेदनशीलसमेत भएको हुँदा प्रस्तुत निवेदनको टुङ्गो नलागेसम्म मन्त्रिपरिषद्को मिति २०६७।९।११ को निर्णयअनुसार श्री पशुपतिनाथ मन्दिरको श्री ढुकुटी (मूलढुकुटी) खोल्ने कार्य नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१(१) बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी हुने ठहर्छ। मिति २०६६।१०।१७ मा यस अदालतबाट जारी भएको अन्तरिम आदेशलाई निरन्तरता दिइएको छ। नियमानुसार गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६७।१०।२७ को आदेश।

प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफ :

सर्वोच्च अदालतको निर्देशनात्मक आदेशबमोजिम स्वतन्त्र अधिकार सम्पन्न समिति गठन गर्ने विषयको संघीय मामिला, संविधानसभा, संसदीय व्यवस्था तथा संस्कृति मन्त्रालयको नं. २०/२३-०६७।९।११ को प्रस्ताव मन्त्रिपरिषद्को बैठक संख्या ३१/०६७ मिति २०६७।९।११ को मन्त्रिपरिषद्को बैठकमा पेस हुँदा श्री पशुपतिनाथ मन्दिरका मूलढुकुटीको व्यवस्थापन र भण्डारणमा रहेका सामानहरूको अभिलेखीकरण गरी सार्वजनिकीकरण गर्न सचिव, संस्कृति मन्त्रालयको संयोजकत्व तथा प्रमुख जिल्ला अधिकारी, काठमाडौंको उपसंयोजकत्व एवम् कार्यकारी निर्देशक, पशुपतिक्षेत्र विकास कोषलाई सदस्य सचिव तोकी २२ सदस्यीय समिति गठन गरी

समितिको कार्यक्षेत्र तथा कार्यविधिसमेत तोकिएको हो ।

पुरातात्विक महत्त्वका निधिहरूको संरक्षण, संबर्द्धन गर्ने विषयमा नेपाल सरकार सचेत एवम् प्रतिबद्ध रहेको छ । धार्मिक, सांस्कृतिक, ऐतिहासिक तथा सामाजिक पक्षको अभिलेखनलगायत अन्य व्यवस्थापनको विषयलाई केन्द्रबिन्दुमा राखी श्री पशुपतिनाथमा उपलब्ध भएका सम्पत्तिको अभिलेखीकरण गरी सुरक्षित गर्ने मूल उद्देश्य लिएर सम्मानित अदालतले मिति २०६६।९।२७ मा दिएको निर्देशनात्मक आदेशको पालना गर्दै स्वतन्त्र अधिकार सम्पन्न समितिको गठन गरिएको हो । यस अतिरिक्त श्री पशुपतिनाथको सम्पत्तिका सम्बन्धमा जानकारी लिन पाउने सूचनाको हक संविधानले प्रत्येक नागरिकलाई दिएको सन्दर्भमा भविष्यमा कुनै नागरिकले सोबमोजिम सूचनाको माग गरेमा राज्यले सो जानकारी दिन इन्कार गर्न नसक्ने भएकोले श्री पशुपतिनाथको मन्दिरभित्र ढुकुटीमा समेत के, कति श्री सम्पत्ति वा ऐतिहासिक, पुरातात्विक महत्त्वका सामग्रीहरू रहेका छन् भन्ने सम्बन्धमा अभिलेखीकरण एवम् सार्वजनिकीकरण गरी नागरिकको संविधान प्रदत्त सूचनाको हकलाई सुनिश्चित गर्ने उद्देश्यले नै सो समिति गठन भएको हुँदा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने होइन । रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयका तर्फबाट पर्न आएको लिखित जवाफ ।

संघीय मामिला, संविधानसभा, संसदीय व्यवस्था तथा संस्कृति मन्त्रालयको लिखित जवाफ :

पशुपतिनाथ मन्दिर र पशुपतिक्षेत्रभित्रका मठमन्दिरमा चढाइएको दान, भेटी उपहारसमेतको हिसाब तोकिएबमोजिम पारदर्शी बनाउने पशुपतिक्षेत्र विकास कोष ऐन, २०४४ को उद्देश्य र भावना रहेको परिप्रेक्ष्यमा श्री पशुपतिनाथ मन्दिरको मूलढुकुटीको

व्यवस्थापन तथा अभिलेखनसमेत गर्ने कार्य उक्त ऐनको उद्देश्य र भावनाअनुरूप हुने हुँदा सोही प्रयोजनका लागि समिति गठन हुनुलाई गैरकानूनी छ भन्नु निराधार र निरर्थक देखिन्छ । धर्म निरपेक्षताको अर्थ सबै धर्मप्रति राज्यले उत्तिकै सम्मान र मर्यादा राख्नु हो । साथै त्यसको संरक्षण र विकासमा पनि उचित ध्यान पुर्याउनु पनि हो । यस्तै उद्देश्य राखी गर्न खोजिएको ढुकुटीको व्यवस्थापन र अभिलेखीकरण गर्ने कार्यले श्री पशुपतिनाथप्रतिको आस्था र विश्वासमा कुनै कमी नभै बरु वृद्धि नै हुन जाने देखिन्छ । यस सम्बन्धमा राज्यको तर्फबाट कुनै किसिमको हस्तक्षेप गर्ने मनसाय रहेको छैन । के कारणले कसरी सरकारले हस्तक्षेप गर्‍यो भन्ने प्रश्न आधार र कारण रिट निवेदकले देखाउन सक्नु भएको छैन । तसर्थ, विना आधार र कारण निजले लिएको जिकिर तर्कसङ्गत देखिँदैन । पशुपतिनाथको ढुकुटी खोली प्राप्त हुने सामग्रीहरूको तेरिज बनाई लगत तयार गर्नेसम्मको कार्य गर्न उक्त समितिलाई कार्यादेश दिएको हो । यस्तो कार्यले न त हिनामिनाको कुनै गुञ्जायस रहन्छ न कब्जा गर्ने नै सरकारको मनसाय देखिन्छ । यस्तो तर्क गर्नु निराधार छ भन्ने कुरा प्रष्ट हुन्छ । श्रीको मूलढुकुटी काम चलाउ सरकारको मन्त्रिपरिषद्ले निर्णय गरी खोल्न मिल्दैन भन्ने उल्लेख गर्नुभएको सम्बन्धमा विद्यमान संविधानको कुन धारा र अन्य कुन कानूनी व्यवस्थाअनुसार मन्त्रिपरिषद्ले त्यस्तो कार्य गर्न नसक्ने हो उल्लेख गर्न सक्नु भएको देखिँदैन । मनोगतरूपमा दायर गरिएको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको संघीय मामिला, संविधानसभा, संसदीय व्यवस्था तथा संस्कृति मन्त्रालयको तर्फबाट पर्न आएको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेस भएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा विपक्षीका तर्फबाट उपस्थित महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयका विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री संजिवराज

रेग्मीले सम्मानित अदालतबाट अन्तरिम आदेश जारी भएपछि नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को मिति २०६७।९।११ को निर्णयानुसार गठित समितिले कुनै कार्य गरेको छैन। सो समिति निष्क्रिय अवस्थामा रहेको छ। उक्त समिति यसै अदालतको मिति २०६६।९।२७ रिट नं. ०३६६ को उत्प्रेषणसमेतको रिट निवेदनमा जारी भएको निर्देशनात्मक आदेशानुसार गठन भएको हो। उक्त समितिलाई पशुपतिनाथको मूल ढुकुटीमा रहेको सम्पत्ति व्यवस्थित पारदर्शी गर्न त्यहाँ प्राप्त सामग्रीहरूको तेरिज बनाई राष्ट्रिय सङ्ग्रहालय, नेपाल राष्ट्र बैंक र पशुपति क्षेत्रमा राख्ने गरी छुट्टाछुट्टै लगत तयार गर्ने कार्यादेश तोकिएको थियो। तर, उक्त समितिले कुनै कार्य नै नगरेको हुँदा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्था नै नहुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी बहस प्रस्तुत गर्नु भयो।

विद्वान् सहन्यायाधिवक्ताको उपर्युक्त बमोजिमको बहस सुनी निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने हो, होइन सो सम्बन्धमा इन्साफ गर्नुपर्ने देखियो।

यस अदालतको अन्तिम आदेश:

२. इन्साफतर्फ विचार गर्दा, नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को मिति २०६७।९।११ को निर्णयले हिन्दुहरूको आस्था र विश्वासको केन्द्र श्री पशुपतिनाथको मूल ढुकुटी खोल्न समिति गठन गरी सो समितिको कार्यक्षेत्र तोकिएको श्रीको सम्पत्ति कब्जा गर्ने कार्य हुन लागेकोले मन्त्रिपरिषद्को मिति २०६७।९।११ को निर्णय र सोद्वारा गठित समिति उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाउँ भन्ने निवेदन माग रहेको देखियो।

३. निवेदक अधिवक्ता लोकध्वज थापासमेत विरुद्ध सम्माननीय प्रधानमन्त्री तथा संरक्षक पशुपति क्षेत्र विकास कोष, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को

कार्यालय, सिंहदरबारसमेत भएको उत्प्रेषणसमेतको रिट निवेदनमा यस अदालतबाट मिति २०६६।९।२७ मा नेपाल सरकारको नाममा निर्देशनात्मक आदेश जारी भएको रहेछ। उक्त आदेशमा “नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ अनुरूप धर्म निरपेक्ष राज्यका अवधारणा अनुकूल हुने गरी आफ्नो धर्म, संस्कृति, मान्यता, मर्यादाको संरक्षण सम्बर्द्धन, परिपालना गरी हिन्दु धर्ममा आस्थावान्, सक्रिय, उत्साही विज्ञहरूबाट गर्न गराउन एउटा छुट्टै स्वतन्त्र, सक्षम स्वायत्त संयन्त्र खडा गरी श्री पशुपतिनाथको पूजा, पशुपतिनाथको गुठी, गुठीबाट प्राप्त आयसमेतका सम्पूर्ण आय तथा दर्शनार्थीहरूबाट प्राप्त हुने भेटी घाटी व्यवस्थित गर्नेलगायतका विषयमा पशुपति क्षेत्रको सम्पूर्ण विकासका लागि के गर्न उपयुक्त हुन्छ र तत्सम्बन्धमा सनातन वैदिक धर्मावलम्बीहरू, पुराण धर्मशास्त्र आदि विषयका ज्ञाताहरू हिन्दुधर्मप्रति निष्ठावान, प्राज्ञिक, विश्वविद्यालयका प्राध्यापक, कानूनविद्, योजनाविद्, श्री पशुपतिनाथका मूलभट्ट, भण्डारी, बिसेट तथा अन्य रैरकमी प्रतिनिधिहरू समेत सदस्य रहने गरी एउटा स्वतन्त्र, अधिकार सम्पन्न समिति गठन गरी सो समितिले दिएको राय सुझावसमेतको प्रतिवेदनलाई मध्य नजर राखी आवश्यक कानूनी व्यवस्थाको तर्जुमा गर्नु” भन्ने उल्लेख भएको देखियो। नेपाल सरकारले मिति २०६७।९।११ मा गठन गरेको समिति यस अदालतको निर्देशनात्मक आदेशानुसार गठन भएको छ छैन भन्ने आधारबाट गठित समिति बदर हुनुपर्ने हो होइन भन्ने निर्णय गर्नुपर्ने देखिन आयो।

४. हिन्दु धर्ममा आस्थावान् विज्ञहरूबाट गराउन सनातन वैदिक हिन्दु धर्मावलम्बीहरू, वेद, पुराण, धर्मशास्त्र आदि विषयका ज्ञाता, हिन्दु धर्मप्रति निष्ठावान् प्राज्ञिक, विश्वविद्यालयका प्राध्यापक, कानूनविद्, योजनाविद्, श्री पशुपतिनाथका मूलभट्ट, भण्डारी, बिसेट तथा अन्य रैरकमीका प्रतिनिधिहरूसमेत सदस्य रहने समिति गठन गरी

सो समितिले दिएको राय सुझावलाई मध्यनजर राखी कानूनी व्यवस्थाको तर्जुमा गर्न निर्देशनात्मक आदेश जारी भएको देखिन्छ । मन्दिर व्यवस्थापन समिति स्वतन्त्र र अत्यन्त जिम्मेवार हुनु पर्ने, सरकारबाट हस्तक्षेप हुनु नहुने, व्यक्तिगत लाभ र स्वार्थको दबाव वा प्रभावबाट सर्वथा मुक्त भई एक स्वतन्त्र, सक्षम र स्वायत्त संयन्त्रको गठन गर्ने प्रयोजनार्थ पशुपतिनाथको पूजा-आजासमेतको समुचित व्यवस्थापन गर्न उपयुक्त कानूनी व्यवस्थाको तर्जुमा गर्नका लागि उक्त निर्देशनात्मक आदेश यस अदालतबाट जारी भएको देखिन्छ ।

५. यस अदालतको मिति २०६६।१।२७ को निर्देशनात्मक आदेश जारी भएपश्चात् नेपाल सरकारले मिति २०६७।१।१९ मा निर्णय गरी श्री पशुपतिनाथको भण्डारणमा धेरै लामो समयदेखि रहिरहेको तथा हालसम्म नखोलिएको मूल ढुकुटी व्यवस्थापन तथा अभिलेखीकरण गरी सार्वजनिक गर्न निम्नबमोजिम २२ सदस्यीय समिति गठन भएको देखियो :

- क) सचिव संस्कृति मन्त्रालय – संयोजक
- ख) प्रमुख जिल्ला अधिकारी, काठमाडौं – उपसंयोजक
- ग) सहसचिव, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय – सदस्य
- घ) सहसचिव, अर्थ मन्त्रालय – सदस्य
- ङ) महानिर्देशक पुरातत्व विभाग – सदस्य
- च) सहायक रथी नेपाली सेना – सदस्य
- छ) प्रहरी नायब महानिरीक्षक नेपाल प्रहरी – सदस्य
- ज) सशस्त्र प्रहरी नायब महानिर्देशक सशस्त्र प्रहरी बल – सदस्य
- झ) निर्देशक नेपाल राष्ट्र बैंक (ढुकुटीको संरक्षणको जिम्मा लिने) – सदस्य
- ञ) प्रमुख कौशीतोषाखाना – सदस्य
- ट) प्रमुख, गुठी संस्थान – सदस्य

- ठ) नागरिक समाजको तर्फबाट तीन जना :
 १. प्रा.मुकुन्द अर्याल – सदस्य
 २. प्रा.चेतोनाथ गौतम – सदस्य
 ३. शिवशरन भण्डारी – सदस्य
- ड) सभापति नेपाल पत्रकार महासंघ – सदस्य
- ढ) मूलभट्ट – सदस्य
- ण) भण्डारीमध्येबाट १ जना – सदस्य
- त) बिसेटमध्येबाट १ जना – सदस्य
- थ) द्वारेमध्येबाट १ जना – सदस्य
- द) चपली नाइके जयबागेश्वरी कार्यालय प्रमुख – सदस्य
- ध) निर्देशक, पशुपति क्षेत्र विकास कोषको सम्पत्ति व्यवस्थापनतर्फ – सदस्य
- न) कार्यकारी निर्देशक, पशुपति क्षेत्र विकास कोष – सदस्य सचिव

६. उक्त समितिको संयोजकमा संस्कृति मन्त्रालयका सचिव रहेका छन् भने उपसंयोजकमा प्रमुख जिल्ला अधिकारी काठमाडौं र सदस्यहरूमा सहसचिव, महानिर्देशक, नेपाली सेनाका सहायक रथी, नेपाल प्रहरीका प्रहरी नायब महानिरीक्षक, सशस्त्र प्रहरी नायब महानिर्देशक, गुठी संस्थानका प्रमुखसमेतका २२ पदाधिकारीहरू यस समितिमा रहेको देखियो । नेपाल सरकारको कुनै मन्त्रालयको पदाधिकारी, मन्त्रालयका सचिवसमेतका पदाधिकारीहरू सरकारबाट स्वतन्त्र हुने प्रकृतिका व्यक्ति होइनन् । उक्त समितिमा कानूनविद्, योजनाविद् र रैरकमी व्यक्तिहरूको प्रतिनिधित्व भएको पनि देखिँदैन । बाइस सदस्यीय समितिको गठनलाई हेर्दा ११ मुख्य आधिकारिक पदाधिकारीलगायतका सदस्यहरू सरकारी पदाधिकारीहरू रहेको देखिन्छ । बाँकी ११ सदस्यमा एकजना पत्रकारबाट, एकजना नागरिक समाज र बाँकी आठ जनमात्र प्राध्यापक र श्री पशुपतिनाथ तथा धर्मसँग सम्बन्धित रहेको देखिन्छ । यसप्रकार श्री पशुपतिनाथसँग

सम्बन्धित हुन सक्ने पूर्व निर्देशनात्मक आदेश अनुरूपका सदस्यहरूको संख्या संयोजक उपसंयोजक लगायतका सरकारी पदाधिकारीहरूको संख्याको तुलनामा न्यून रहेको देखियो । सर्वोच्च अदालतको निर्देशनात्मक आदेशमा उल्लेख भएअनुरूप केही सदस्यहरू समितिमा परेपनि आदेशको भावनाविपरीत घुमाउरो तबरबाट तिनलाई प्रभावहीन र सरकार हाबी हुन सक्ने समिति रहेको देखियो ।

७. सरकारी पदको हिन्दु, बौद्ध, मुस्लिम, सिख, इसाई जस्तो कुनै धर्म हुँदैन । कुनै सरकारी पद ग्रहण गर्न जुनसुकै धर्म वा संस्कृतिका व्यक्तिले पनि पाउँछन् । त्यहाँ कुनै धर्मको भेद गरिँदैन । तर, देवी देवताको सन्दर्भमा आ-आफ्नो चलिआएको रीति स्थिति अनुसार आ-आफ्नो धर्मको परम्परा र नीतिबाट निर्धारित हुन्छ । श्री पशुपतिनाथ हिन्दु धर्मावलम्बीहरूको मात्र आराध्यदेव हुन् । तसर्थ पशुपतिनाथको पूजा अर्चना त्यहाँको सरसामान लगायत कुनै पनि व्यवस्थापकीय कार्यमा संलग्न हुन सर्वप्रथम ऊ हिन्दु धर्मावलम्बी हुनु अनिवार्य हुन्छ । तत्पश्चात् मात्र हिन्दु धर्मका ज्ञाता लगायतका गुणहरू त्यस्ता व्यक्तिलाई हुनु जरूरी हुन्छ । यस अदालतको मिति २०६६।९।२७ को निर्देशनात्मक आदेशले पनि हिन्दु धर्ममा आस्थावान्, सनातन वैदिक धर्मावलम्बी, हिन्दु धर्मप्रति निष्ठावान् व्यक्तिहरू उक्त समितिमा रहनु पर्ने भनी स्पष्ट पारेको छ । धर्म र देवताहरूको कुरा धेरै संवेदनशील हुन्छ । एउटा रीतिथितिमा कसै गरी अरु धर्मबाट हस्तक्षेप जस्तो देखिनेसम्मको स्थिति पनि आउन सक्ने रत्तिभरको सम्भावना पनि बर्जित गरिनु पर्दछ । सरकारी पद र पदाधिकारीको कुनै दैविक आस्था वा धर्म नहुने हुँदा त्यस्ता सरकारी पदाधिकारीहरूलाई धार्मिक संस्थानको प्रभावकारी पदमा चयन गर्नुपूर्व यी सबै सम्भावनाहरूमा गम्भीर भई मनन गर्नुपर्ने हुन्छ ।

८. यसप्रकार मिति २०६९।९।११ को

मन्त्रिपरिषद्को निर्णय अनुसार गठित समितिमा सरकारी पदाधिकारीहरूको बाहुल्यता रहेको, आदेशले किटान गरेको कानूनविद्, योजनाविद् र रैंकमीहरूको प्रतिनिधित्व रहेको नदेखिएको तथा सरकारी पदेन सदस्यहरूको प्रभावकारी पदाधिकारीको रूपमा उपस्थिति हुने गरी गठन भएको समितिलाई यस अदालतको मिति २०६६।९।२७ को आदेशानुसार गठन भएको भन्न मिल्ने अवस्था रहेन ।

९. अतः माथि उल्लिखित आधार र कारणसमेतबाट नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को मिति २०६९।९।११ को निर्णयानुसार गठन भएको समिति यस अदालतको मिति २०६६।९।२७ को निर्देशनात्मक आदेशानुसार स्वतन्त्र र स्वायत्त समिति भएको नदेखिँदा नेपाल सरकारको मिति २०६७।९।११ को निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने ठहर्छ । अब यस अदालतको मिति २०६६।९।२७ को निर्देशनात्मक आदेशानुसारको हिन्दु धर्मावलम्बी, हिन्दु धर्ममा आस्था राख्नेहरूको स्वतन्त्र, सक्षम, स्वायत्त संयन्त्र यथाशीघ्र पुनः गठन गर्नु भनी विपक्षीका नाममा परमादेशको आदेश जारी गरिदिएको छ । यो आदेशको प्रतिलिपि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत विपक्षीहरूलाई दिई प्रस्तुत रिट निवेदनको लगत कडा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. ओमप्रकाश मिश्र

इजलास अधिकृत : प्रेमप्रसाद न्यौपाने

इति संवत् २०७२ साल पुस १३ गते रोज २ शुभम् ।

निर्णय नं. १५१६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री बैद्यनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री जगदीश शर्मा पौडेल
आदेश मिति : २०७२।१०।६।४
०७२-WH-००३६

विषय : बन्दीप्रत्यक्षीकरण

निवेदक : काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला पात्लेखेत गा.वि.स.
वडा नं.८ घर भई हाल कारागार कार्यालय
धुलिखेलमा थुनामा रहेका रविन गौतमको
हकमा ऐ.ऐ. बस्ने रामजी गौतम
विरुद्ध

विपक्षी : काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला अदालतसमेत

- अदालतले मुद्दा फैसला गर्दा कानूनले तोकेको निश्चित कार्यविधि र प्रक्रियाको अक्षरशः पालना गर्नुपर्दछ । कानूनले तोकेको निश्चित कार्यविधि र प्रक्रियाको अवलम्बन नगरी भएको फैसला कार्यविधिगत त्रुटि भएको मान्नु पर्दछ । निवेदक प्रतिवादी भएको जबरजस्ती करणी मुद्दामा मुलुकी ऐन, १९० नं. अनुरूप प्रतिवादीको अंश रोक्का गर्ने र मुद्दा मुलतबीमा राख्ने कार्य नै नभई प्रतिवादीलाई जबरजस्ती करणी मुद्दामा कसुरदार ठहर गरेको काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला अदालतको फैसला, सो फैसलाका

आधारमा रहेको कैदको लगत तथा कैदी पुर्जासमेत कायम रहन सक्ने नदेखिने ।

(प्रकरण नं.७)

- जिल्ला अदालतबाट मिति २०६८।३।१४ मा भएको फैसलामा कार्यविधिगत त्रुटि रहेको देखिँदा उक्त फैसला, सो फैसलाका आधारमा रहेको कैदको लगत र कैदी पुर्जासमेत कायम रहन सक्ने अवस्था नहुँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने ।
- प्रतिवादीलाई अदालतमा उपस्थित गराई बयानसमेतका बाँकी कार्यहरू पुरा गरी कानूनबमोजिम ठहर इन्साफ वा जो चाहिने आदेश गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेशको आदेश जारी हुने ।

(प्रकरण नं.८)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता बालकृष्ण न्यौपाने

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता किरण पौडेल

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- मुलुकी ऐन, अ.बं.९४ नं., ९६ नं., ९९ नं., १९० नं.

आदेश

न्या.बैद्यनाथ उपाध्याय : नेपालको संविधानको धारा ४६ र १३३(३) बमोजिम यस अदालतमा पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदकको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् ठहर यसप्रकार छ:-

रिट निवेदन व्यहोरा

बिन्दा वि.क. को जाहेरीले वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी निवेदक भएको जबरजस्ती करणी मुद्दामा प्रहरीले निवेदकलाई मिति २०७२।८।२ मा पक्राउ गर्‍यो। पक्रनुको कारण बुझ्न काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला अदालतमा गई सम्बन्धित कागजातहरूको नक्कल लिई हेर्दा जिल्ला काभ्रेपलाञ्चोक पात्लेखेत गा.वि.स. वडा नं.५ बस्ने वर्ष १५ की प्रभा वि.क. (परिवर्तित नाम) लाई जबरजस्ती करणी गरी फरार रहेको भनी काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला अदालतले मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको ३(३) नं. बमोजिम ६ वर्ष कैद र रु.५०,०००/- क्षतिपूर्ति पीडितलाई भराउने ठहर्याई मिति २०६८।३।१४ मा फैसला भएको रहेछ। निवेदक गाउँ घरमा खेती किसानी गरी बसेको र मिति २०६९।१२।१९ मा जिल्ला प्रशासन कार्यालय, काभ्रेपलाञ्चोकबाट नागरिकताको प्रमाणपत्र लिएको छ। निवेदक प्रतिवादी र वादी नेपाल सरकार भएको उक्त जबरजस्ती करणी मुद्दाको वारदात मिति २०६५।१०।१२ मा देखाई अभियोगपत्र मिति २०६५।११।१५ मा दर्ता गरेको रहेछ। जबरजस्ती करणी मुद्दा मुलुकी ऐन, अ.बं.९४ नं. बमोजिम वारेन्ट जारी हुने मुद्दा भएको र यस्ता मुद्दामा प्रतिवादी अदालतमा उपस्थित नभएमा अ.बं.९६, ९९ र १९० नं. को कानूनी व्यवस्थाअनुसार ६ वर्षसम्म प्रतिवादीको अंश रोक्का राखी मुद्दा मुलतबीमा राख्नु पर्दछ। तर, काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला अदालतले प्रतिवादीको अंश रोक्का तथा मुद्दा मुलतबीमा नराखी मुद्दा दर्ता भएको २ वर्ष ६ महिनाभित्रै फैसला गरेको छ। निवेदक प्रतिवादी कुनै अपराधमा संलग्न भएको छैन। उक्त कानूनी व्यवस्थाअनुरूप निवेदक ६ वर्षभित्र जुनसुकै अवस्थामा बयानका लागि अदालतमा उपस्थित हुन सक्छ। तर, सो अवधि व्यतीत नगरी प्रचलित कानूनी

व्यवस्थालाई अनदेखा गरी हतार हतारमा मिति २०६८।३।१४ मा भएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ।

निवेदकलाई गैरकानूनीरूपमा थुनामा राखी निजको सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने र विचरण गर्न पाउने वैयक्तिक स्वतन्त्रताको हकमा आघात पारी विपक्षीहरूले मिति २०६८।३।१४ मा गरेको फैसला, सो फैसलाका आधारमा प्रतिवादीका नाममा राखिएको कैदको लगत र कैदी पुर्जिसमेत कानूनविपरित भएकोले सो फैसला, कैदको लगत र कैदीपुर्जी समेत बदर गरी गैरकानूनी थुनाबाट निवेदकलाई मुक्त गरी दिनु भनी विपक्षीका नाममा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन पत्र।

यस अदालतको प्रारम्भिक आदेश

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? मागबमोजिमको आदेश जारी हुनु नपर्ने कानूनसम्मत आधार, कारण र प्रमाणसमेत भए म्याद सूचना प्राप्त भएका मितिले बाटाको म्यादबाहेक ७(सात) दिनभित्र लिखित जवाफ पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७२।९।१६ को आदेश।

विपक्षीहरूको लिखित जवाफ

बिन्दा वि.क. को जाहेरीले वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला पात्लेखेत गा.वि.स.वडा नं.८ स्थायी ठेगाना भएका रविन गौतम भएको जबरजस्ती करणी मुद्दामा काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला अदालतको च.नं.२४४ मिति २०७२।८।२ को कैद म्याद ठेकिएको पत्रानुसार थुनामासम्म राखिएको हो। अदालतको फैसलाअनुसार थुनामा राखिएकोले यस कार्यालयलाई विपक्षी बनाएको प्रस्तुत झुठा निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने विपक्षीमध्येको कारागार

कार्यालय, काभ्रेपलाञ्चोकका तर्फबाट पर्न आएको लिखित जवाफ ।

बिन्दा वि.क. को जाहेरीले वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला पात्लेखेत गा.वि.स. वडा नं.८ बस्ने रामजी गौतमको छोरा रविन गौतम भएको जबरजस्ती करणी मुद्दामा मिति २०६८।३।१४ मा भएको फैसलाअनुसार प्रतिवादीलाई ६ वर्ष कैद र रु.५०,०००/- क्षतिपूर्ति प्रतिवादीबाट पीडितलाई भराउने ठहरी फैसला भएको छ । प्रतिवादी निजका नाममा जारी भएको वारेन्ट म्यादमा हाजिर नभई म्यादै गुजारी बसेको र पुनरावेदनको ७०(सत्तरी) दिने म्यादसमेत बेपर्चे तामेल भएको छ । फैसलाबमोजिम प्रतिवादीका नाममा लगत नं.७६६ मा कैदको लगत कसी सो बेरुजु रहेकोले प्रहरीले प्रतिवादीलाई पक्राउ गरी अदालतमा उपस्थित गराएको थियो । यस अदालतको फैसलाअनुसार च.नं.२४४ मिति २०७२।८।२ को कैदी पुर्जोबमोजिम प्रतिवादीलाई कारागार कार्यालय, काभ्रेपलाञ्चोकमा पठाइएको हुँदा झुठा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने विपक्षीमध्येका काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला अदालतका तर्फबाट पर्न आएको लिखित जवाफ ।

सक्षम अदालतबाट कानूनको रिति पुर्याई भएको फैसलाअनुरूप प्रतिवादीलाई कारागारमा थुनामा पठाइएको हो । निवेदकको संविधान तथा कानूनद्वारा प्रदत्त हकमा आघात पारेको छैन । अदालतबाट जारी भएको म्यादमा उपस्थित नभई फरार रहेर अदालतको फैसला कार्यान्वयन गर्ने क्रममा प्रतिवादीले तथ्यगत कुरा उठाउन मिल्दैन । फैसलाअनुरूप प्रतिवादीलाई थुनामा राखिएकाले झुठा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने विपक्षीमध्येका जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय, धुलिखेल काभ्रेपलाञ्चोकका तर्फबाट पर्न आएको लिखित जवाफ ।

निवेदकका कानून व्यवसायीको बहस

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेस भएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री बालकृष्ण न्यौपानेले बिन्दा वि.क.को जाहेरीले वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी रिट निवेदक रविन गौतम भएको जबरजस्ती करणी मुद्दा मुलुकी ऐन, अ.बं.९४ नं. अनुसार वारेन्ट जारी हुने मुद्दा हो । यस्ता वारेन्ट जारी हुने मुद्दामा प्रतिवादी अदालतमा उपस्थित नभएमा अ.बं.९६, ९९ र १९० नं. अनुसार मुद्दा दायर भएको मितिले ६ वर्षसम्म प्रतिवादीको अंश रोक्का राखी मुद्दा मुलतबीमा राख्नु पर्दछ । सो अवधि व्यतीत भएपछि मात्र मुद्दा जगाई कारवाही गर्नु पर्दछ । तर, काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला अदालतले प्रतिवादीको कानूनबमोजिम अंश रोक्का नगरी, मुद्दा मुलतबीमासमेत नराखी मुद्दा दर्ता भएको मितिले २ वर्ष ६ महिनाभित्र फैसला गरेको छ । काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला अदालतले अ.बं.९६, ९९ र १९० को कानूनी व्यवस्थाको उपेक्षा गरी कानूनले तोकेको कार्यविधि र प्रक्रियासमेत पुरा नगरी गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकोले उक्त फैसला, फैसलाका आधारमा रहेको कैदको लगत र कैदी पुर्जोसमेत बदर गरी बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेशद्वारा प्रतिवादीलाई गैरकानूनी थुनाबाट मुक्त गरिपाउँ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विपक्षीका कानून व्यवसायीको बहस

विपक्षीका तर्फबाट उपस्थित महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयका विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री किरण पौडेलले मुलुकी ऐन, अ.बं. १९० नं. को कानूनी प्रावधानअनुरूप प्रतिवादी मुद्दा दर्ता भएको २ (दुई) वर्षसम्ममा पनि अदालतमा उपस्थित नभए वा पक्राउ नपरेमा दुई

वर्षपछि मुद्दा फैसला गर्न सकिने कानूनी व्यवस्था रहेको छ । प्रतिवादीका नाममा जारी भएको वारेन्ट पुर्जामा तोकिएको अवधिभित्र प्रतिवादी अदालतमा उपस्थित नभई फरार रहेकोले काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला अदालतले कानूनबमोजिम फैसला गरी फैसलाअनुसार प्रतिवादीलाई थुनामा राखिएको हो । कानूनविपरित निवेदकलाई थुनामा नराखिएको हुँदा झुठा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी बहस गर्नुभयो ।

विद्वान् कानून व्यवसायीहरूको उपर्युक्तबमोजिमको बहस जिकिर सुनी निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने हो, होइन सो सम्बन्धमा इन्साफ गर्नुपर्ने देखियो ।

यस अदालतको अन्तिम आदेश

२. इन्साफतर्फ विचार गर्दा बिन्दा वि.क.को जाहेरीले वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला पात्लेखेत गा.वि.स. वडा नं.८ बस्ने रविन गौतम भएको जबरजस्ती करणी मुद्दा काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला अदालतमा सञ्चालन भई मिति २०६८।३।१४ मा फैसला हुँदा प्रतिवादीलाई ६ वर्ष कैद र रु.५०,०००/- क्षतिपूर्ति प्रतिवादीबाट पीडितले भरी पाउने ठहरिएको तथ्य प्रमाणमा आएको सुरु मिसिल संलग्न फैसलाबाट देखिन्छ । मिति २०६५।१०।१२ मा १५ वर्षकी बालिका प्रभा वि.क. (परिवर्तित नाम) लाई प्रतिवादीले जबरजस्ती करणी गरेको वारदात कायम गरी मिति २०६५।१।१५ मा प्रतिवादीउपर अभियोग दाबी परी काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला अदालतले मिति २०६८।३।१४ मा अर्थात् अभियोगपत्र दर्ता भएको मितिले २ वर्ष ३ महिना २९ गतेका दिनमा उक्त मुद्दा फैसला गरेको देखियो ।

३. निवेदन मागअनुसार वारेन्ट जारी हुने

मुद्दामा प्रतिवादीको अंश रोक्का भएको मितिले ६ वर्षसम्म मुद्दा मुलतबी राखी सो अवधि कटाईमात्र फैसला गर्नुपर्ने हो, होइन, यस सम्बन्धमा भएका कानूनी प्रावधानहरूलाई दृष्टि दिनु प्रासङ्गिक देखिन आयो ।

४. मुलुकी ऐन, अ.बं.९४ नं. मा जबरजस्ती करणीको महलअन्तर्गत सजाय हुने मुद्दालाई वारेन्ट जारी हुने मुद्दाको रूपमा राखेको देखिन्छ । मुलुकी ऐन, अ.बं.९६ हेर्दा, “म्यादी पुर्जिका म्यादसम्ममा पनि हाजिर नहुँदा ऐनबमोजिम अंश रोक्का भएकोमा सो मानिस अंश रोक्का भएको ६ वर्षसम्ममा हाजिर भयो भने मुद्दा फैसला हुँदा सो मानिसलाई सजाय हुने ठहरे जो लिनुपर्ने लिई बाँकी रहेकोमा बाँकी र केही नलाम्नेमा सबै फुकुवा गरी दिनुपर्छ” भन्ने कानूनी प्रावधान रहेको देखियो । त्यसै गरी अ.बं.९९ नं. को म्याद पुर्जिको नमुनामा समेत “प्रतिवादी पक्राउ नपरेकाले यो म्यादी पुर्जी टाँसिएको छ । बाटाका म्यादबाहेक सत्तरी दिनभित्र आफैं वा वारेन्टबमोजिम पक्राउमा परी अड्डामा हाजिर हुन आए तपाईंको व्यहोरा बुझी ऐनबमोजिम कारवाही हुनेछ । नआई सो म्याद गुजारी फरार रहे अंश रोक्का गरिनेछ र ६ वर्षसम्ममा पनि पक्राउ परी वा आफैं हाजिर हुन नआए रोक्का भएको अंशसमेतका हकमा ऐनबमोजिम हुनेछ र पछि उजुर गर्न पाउने छैन” भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको पाइन्छ ।

५. त्यसैगरी, मुलुकी ऐन, अ.बं.१९० नं. हेर्दा, “वारेन्ट जारी हुने मुद्दाका अभियुक्तमध्ये मुद्दा हेर्न अड्डामा प्रतिवादी वा बयान दिइसकेको अभियुक्तको वा एकफेरा सो अड्डामा हाजिर भई भागेकोमा प्रतिवादी वा बयान नदिएको भए पनि त्यस्तो अभियुक्तको हकमा जो बुझ्नु पर्ने बुझी ठहरे माफिक फैसला गरिदिनु पर्छ । अड्डामा हाजिर नभएको अभियुक्तको हकमा

भने भएसम्मको साक्षी सरजमिन बुझी वारेन्ट जारी भएको ६ महिनासम्ममा पनि हाजिर भएन वा पक्रिएन भने हाजिर भएका वा पक्रिएका बखतमा मुद्दा खडा गरी बुझी कानूनबमोजिम गर्ने भनी मुलतबीमा राखी सो मुलतबी रहेका मुद्दाका अभियुक्त फेला परेन वा हाजिर भएन भने पनि सो अभियुक्तको अंश रोक्का भएको दुई वर्ष पुगेपछि मुद्दा खडा गरी बुझेसम्मको प्रमाणबाट ठहरेबमोजिम फैसला गरी दिनुपर्छ” भन्ने कानूनी प्रावधान रहेको देखियो ।

६. उपर्युक्त अ.बं. ९४, ९९ र १९० को कानूनी व्यवस्थालाई एक अर्कामा सामञ्जस्य हुने तबरबाट विचार गर्दा वारेन्ट जारी हुने मुद्दामा वारेन्ट जारी गर्नुपर्ने हुन्छ । वारेन्ट जारी हुँदा यदि अड्डामा हाजिर नभएको अभियुक्तको हकमा वारेन्ट जारी भएको ६ महिनासम्ममा पनि हाजिर भएन वा पक्रिएन भने हाजिर भएका वा पक्रिएका बखत कारवाही गर्ने गरी मुद्दा मुलतबीमा राखी अंश रोक्का गर्नुपर्ने हुन्छ । त्यसरी अंश रोक्का भएको दुई वर्ष पुगेपछि मुद्दा खडा गरी बुझेसम्मका प्रमाणबाट ठहरेबमोजिम फैसला गर्नुपर्ने हुन्छ । उपर्युक्तानुसारको कार्याविधिगत प्रक्रियाको अवलम्बन भयो वा भएन भनी विचार गर्नुपर्ने देखिन आयो ।

७. बिन्दा वि.क. को जाहेरीले वादी नेपाल सरकार र यी निवेदक प्रतिवादी भएको जबरजस्ती करणी मुद्दा काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला अदालतमा मिति २०६५।११।१५ मा दर्ता भई मिति २०६८।३।१४ मा सो अदालतबाट मुद्दा फैसला भएको देखिन्छ । प्रतिवादी रविन गौतमको नाममा वारेन्ट पुर्जी जारी भई मिति २०६५।१२।५ मा तामेल भएको देखियो । वारेन्ट पुर्जीका म्यादभित्र प्रतिवादी अदालतमा हाजिर नभई फरार रहेको देखिन्छ ।

यसरी प्रतिवादी फरार रहेको अवस्थामा उक्त फैसला कार्यान्वयन गर्ने क्रममा यी निवेदक प्रतिवादीलाई प्रहरीले पक्राउ गरी काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला अदालतमा बुझाई सो अदालतको च.नं.२४४ मिति २०७२।८।२ को कैदी पुर्जीबमोजिम कारागार कार्यालय, काभ्रेपलाञ्चोकमा थुनामा पठाइएको देखिएको छ । उक्त मुद्दाको कारवाहीका क्रममा मुलुकी ऐन, अ.बं. १९० नं. बमोजिम प्रतिवादीको अंश रोक्का राखेको तथा मुद्दा मुलतबीमा राखेको देखिएन । अदालतले मुद्दा फैसला गर्दा कानूनले तोकेको निश्चित कार्यविधि र प्रक्रियाको अक्षरशः पालना गर्नुपर्दछ । कानूनले तोकेको निश्चित कार्यविधि र प्रक्रियाको अवलम्बन नगरी भएको फैसला कार्यविधिगत त्रुटि भएको मान्नु पर्दछ । निवेदक प्रतिवादी भएको जबरजस्ती करणी मुद्दामा मुलुकी ऐन, १९० नं. अनुरूप प्रतिवादीको अंश रोक्का गर्ने र मुद्दा मुलतबीमा राख्ने कार्य नै नभई प्रतिवादीलाई जबरजस्ती करणी मुद्दामा कसुरदार ठहर गरेको काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला अदालतको फैसला, सो फैसलाका आधारमा रहेको कैदको लगत तथा कैदी पुर्जीसमेत कायम रहन सक्ने देखिएन ।

८. अतः माथि उल्लिखित आधार र कारणसमेतबाट काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला अदालतबाट मिति २०६८।३।१४ मा भएको फैसलामा कार्यविधिगत त्रुटि रहेको देखिँदा उक्त फैसला, सो फैसलाका आधारमा रहेको कैदको लगत र कैदी पुर्जीसमेत कायम रहन सक्ने अवस्था नहुँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने ठहर्छ । अब प्रतिवादी रविन गौतमलाई अदालतमा उपस्थित गराई बयानसमेतका बाँकी कार्यहरू पुरा गरी कानूनबमोजिम ठहर इन्साफ वा जो चाहिने आदेश गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेशको आदेश जारी हुने ठहर्छ । यो आदेशको प्रतिलिपि

महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत विपक्षीहरूलाई दिई प्रस्तुत रिट निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।
न्या.जगदीश शर्मा पौडेल

इजलास अधिकृत : प्रेमप्रसाद न्यौपाने
इति संवत् २०७२ साल माघ ६ गते रोज ४ शुभम्।

निर्णय नं. ९५१७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गोविन्दकुमार उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री ओमप्रकाश मिश्र
फैसला मिति : २०७२।८।२४।५
०७२-WH-००३५

विषय : बन्दीप्रत्यक्षीकरण

निवेदक : काठमाडौं जिल्ला बालुवा गा.वि.स.वडा नं.६ बाट सरी साबिक जोरपाटी ९ हाल गोकर्णेश्वर न.पा.९६ बस्ने कारागार कार्यालय डिल्लीबजारमा थुनामा रहेका रूपक भण्डारीको हकमा ऐ. को एकाघरकी पत्नी सरस्वती भण्डारी (पुडासैनी)

विरुद्ध

विपक्षी : काठमाडौं जिल्ला अदालतसमेत

- नागरिकता प्रमाणपत्रको वतन जन्म मृत्यु तथा अन्य व्यक्तिगत घटना (दर्ता गर्ने) ऐन, २०३३ वा स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ वा नागरिकता ऐनलगायतका त्यस्तै अन्य ऐन नियमबमोजिमको प्रमाणित लिखत र कामकारवाहीबाट परिवर्तन नभएसम्म गा.वि.स.को एकतर्फी सिफारिसको कुनै अर्थ छैन। यो अदालतले सिफारिस होइन कानूनबमोजिमको लिखत प्रमाणको अभिलेख खोज्छ। बालुवा गा.वि.स. वडा नं. ६ मा रहेको निवेदकको घर यथावतै रहेको अवस्थामा सोबाहेक कदाचित निवेदकको अन्यत्र पनि वतन रहेको देखिँदैनमा पुर्ख्यौली थलोको वतन अमान्य हुने भन्न नमिल्ने।

(प्रकरण नं. ११)

- म्याद तामेल गर्न अदालतको तामेलदार सम्बन्धित वतनमा गएको समयमा गा.वि.स. सचिव फेला नपरेमा के तामेलदार फर्केर आउने गम्भीर प्रश्न छ। मुद्दाको प्रशस्त चाप रहेको समयमा एउटै कामको लागि अदालत र अदालतको कर्मचारीले पटकपटक श्रम समय र जनताको धनको खर्च गर्नु र ढिलो न्याय अन्याय भन्ने न्यायको मान्य सिद्धान्तलाई अनदेखा गरी फर्की आउनु झन् अन्यायपूर्ण हुने।
- विवादित म्याद तामेली हुँदा गा.वि.स.हरूमा निर्वाचित वा मनोनित

गा.वि.स. अध्यक्षलगायत सदस्यसमेतका पदाधिकारी कायम देखिँदैन् । गा.वि.स.का अध्यक्ष र सदस्यहरू कायम रहेका अवस्थामा तहसिलदारको काम निक्कै सहज हुन्छ । उसले सहजरूपमा सम्बन्धित पदाधिकारी फेला पारी म्याद तामेल गर्न सक्छ । तर ती कायम नरहेका अवस्थामा सचिवउपर अत्यधिक कामको भार बढ्ने र निज भेट नहुने अवस्था प्रायः आइरहन्छ । सचिव भनेको गा.वि.स.को प्रशासकीय देखि सबै काम गर्ने पदाधिकारी हो । उसको एउटा मात्रै काम हुँदैन् । यस स्थितिमा सचिव भेट नभए तामेलदार फर्की आउनु पर्ने भनी भन्दा कानूनको भूमिका र कार्य न्यायको सहयोगी नभै न्यायको विरोधी हुन पुग्छ । म्याद तामेली नै अवरुद्ध हुने गरी अ.बं. ११० नं. को म्याद तामेलीलाई सतही र प्राविधिक हिसाबले मात्र हेर्नु उपयुक्त नहुने ।

(प्रकरण नं. १३)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता रंजितभक्त प्रधानाङ्ग तथा विद्वान् अधिवक्ताहरू सूर्यप्रसाद कोइराला, शरदप्रसाद कोइराला र पुष्पराम पौड्याल

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता गीताप्रसाद तिमिसिना

अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प. २०४४ अंक २ मा प्रकाशित नि.नं. ३०१०
- ने.का.प. २०४८ अंक १० मा प्रकाशित नि.नं. ४३९२

- ने.का.प. २०५० अङ्क ११ मा प्रकाशित नि.नं. ४८२६
- ने.का.प. २०५३ अंक १ मा प्रकाशित नि.नं. ६१२३

सम्बद्ध कानून :

- मुलुकी ऐन, अ.बं. २२६ नं., अ.बं. ११० नं.
- नेपालको संविधान (२०७२) को धारा १६(१), १७(१), १७(२)(ड), १७(२)(च), १८(१), २०(८)
- स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा २४८, २४९, २५०, २५१, २५२, २५३, २५४, २५५
- नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा ६, १५
- वतन जन्म मृत्यु तथा अन्य व्यक्तिगत घटना (दर्ता गर्ने) ऐन, २०३३
- अदालती कारवाहीसम्बन्धी केही नेपाल (संशोधन) ऐन, २०४७

फैसला

न्या.गोविन्दकुमार उपाध्याय : नेपालको संविधानको धारा ४६ तथा १३३(२)(३) बमोजिम यस अदालतको अधिकारक्षेत्रभित्र पर्ने प्रस्तुत रिट निवेदनको सङ्क्षिप्त तथ्य र आदेश यसप्रकार छ :

निवेदक रूपक भण्डारीको एकाघरको आमा गोमा भण्डारीको नाउँमा दर्ता रहेको काठमाडौं जिल्ला जोरपाटी गा.वि.स. वडा नं. ९ (क) कि.नं.१२० हाल ऐ. गोकर्णेश्वर न.पा. वडा नं.१६ कि.नं. ४५ को क्षेत्रफल १०४.३० र ऐ. कि.नं. ११९ को जग्गामा तत्कालीन काठमाडौं जिल्ला जोरपाटी गा.वि.स.बाट मिति २०५८।२।१९ र २०५९।२।१९ मा भवन निर्माण तथा तल्ला थप इजाजत प्राप्त गरी घर निर्माण सम्पन्न

भई मिति २०५८।१०।१ मा गृह प्रवेश गरी तत्पश्चात् सोही घरमा निवेदकको परिवार बसोबास गरी आएका छौं । सोही स्थानमा बसोबास गरी आउने क्रममा परिचय एवम् सम्बन्ध भएका श्यामकुमार बिष्टले काठमाडौं महानगरपालिका ७ चावहिलमा बचत तथा ऋणसम्बन्धी सहकारी संस्था दर्ता गरी सञ्चालन गर्न प्रस्ताव गर्नु भएकोमा सहमति जनाई निवेदक समेत संस्थापक सदस्य भई बहुउद्देश्यीय एक सहकारी संस्था लि. दर्ता भएको थियो । पछि एकीकरण भई ग्रेस बहुउद्देश्यीय सहकारी संस्था लि. कायम भएको थियो । मैले संस्था तथा सदस्य र बचतकर्ताहरूको कुनै पनि रकम लिने खाने र हिनामिना गरेको छैन । सो व्यहोरा मैले प्रतिवाद गर्ने क्रममा स्पष्ट र प्रमाणित गर्ने नै छु ।

उक्त संस्था दर्ता भएको २०६३ सालदेखि २०६६।२।१० सम्म सञ्चालक रहेको थिएँ । मिति २०६६।२।११ पश्चात् आफ्नो कार्य व्यस्थताको कारण संस्थाको कामलाई समय दिन नसकेकोले तत्कालीन अध्यक्षलाई जानकारी गराई संस्थाको कुनैपनि काम कारवाहीमा संलग्न रहेको छैन । तत्पश्चात् निवेदक आफ्नो काम विशेषले संस्थाको कुनै गतिविधिमा संलग्न हुन नसकेको र संस्थाबाट समेत कुनै सोधखोज नभएको एक्कासी मिति २०७२।७।२० मा काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट निवेदकको साबिकको ठेगानामा बुद्धिनारायण उंगोलसमेतको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी तपाईंसमेत भएको मुद्दामा कैद एवम् जरिवाना हुने फैसला भएकोले चित्त नबुझे पुनरावेदन गर्न जानु भनी ७० दिने म्याद का.जि.साबिक बालुवा ६ (हाल गोकर्णेश्वर न.पा. वडा नं.८) मा भएको जग्गामा काम गर्ने क्रममा निवेदकको आमालाई बाटोमा नै बुझाइएको रहेछ । निरक्षर आमाले हामी गोकर्णेश्वर १६

मा घर एवम् बसोबास छ यहाँ मैले बुझ्नु हुन्छ भनी जिज्ञासा राख्दा तामेलदारले केही फरक पर्दैन तपाईंले बुझी छोरालाई दिनु भनेकोले आमाले पुनरावेदनको म्याद बुझी लिनु भएको रहेछ ।

उपरोक्तबमोजिम आमाले बुझेको पुनरावेदन म्याद प्राप्त भएपछि तत्सम्बन्धमा बुझ्ने र कानूनी परामर्शको क्रममा रहेको अवस्थामा एकाएक मिति २०७२।८।३ मा प्रत्यर्थी अदालत एवम् प्रहरी कार्यालयका कर्मचारीहरू निवेदकलाई गोकर्णेश्वर १६ स्थित घरमा आई एक वर्ष कैद भएकोले पक्राउ गर्न आएको र निजहरूसँग जानुपर्ने भनियो । मैले मुद्दामा कुनै म्याद प्राप्त नगरेको, मिति २०७२।८।३ मा पुनरावेदनको म्याद तामेल भएको र पुनरावेदन गर्न म्याद बाँकी रहेकोले पक्राउ गर्न नमिल्ने भन्दा खटिएका कर्मचारीले तपाईंले जे भन्नु हुन्छ अदालतमा गई भन्नुहोस् भनी पक्राउ गरियो । काठमाडौं जिल्ला अदालतमा समेत उल्लिखित व्यहोरा अवगत गराउँदासमेत निवेदकलाई थुनुवा पुर्जी दिई कारागार कार्यालय डिल्लीबजारमा मिति २०७२।८।३ देखि थुनामा राखिएको छ ।

निवेदकको विरुद्धमा के कस्तो मुद्दा दायर भई कसरी तामेल भई फैसला भएको छ भनी बुझ्ने क्रममा निवेदक २०६५ सालसम्म सहभागी भएको सहकारीले निक्षेपकर्तालाई रकम दिन नसकेको विषयमा परेको जाहेरीमा निवेदकलाई फरार प्रतिवादी बनाई अभियोगपत्र दायर भएको छ । काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट जारी भएको समाह्वान मिति २०६९।१०।१७ मा निवेदक (म्यादवालाको) एकाघरको लोग्ने मानिस स्वास्नी मानिस घरमा फेला नपरेको भनी घरदैलोमा टाँस गरेको व्यहोरा जनाई म्याद टाँस गरेको र म्याद बेरितपूर्णरूपमा तामेल गरी गराई

सोको आधारमा निवेदकलाई कैद एवम् जरिवानासमेत गरी फैसला गरी थुनामा राखिएको छ । निवेदकको परिवार २०५८ सालमा आमाको नाउँको जग्गामा घर निर्माण सुरु गरी मिति २०५८।१०।१ सम्म एक तल्ला निर्माण गरी आमा बुबा बसोबास गरी आउनु भएकोमा मिति २०६३।८।१५ मा दोस्रो तल्लाको निर्माण कार्य सम्पन्न भएपछि हामी तत्कालीन जोरपाटी गा.वि.स. वडा नं. ९ मा बसोबास गरिआएका छौं । बालुवा गा.वि.स. वडा नं. ६ मा निवेदकको घर परिवारको बसोबास नै नभएकोले निवेदक तथा परिवारको सदस्य फेला पर्ने अवस्था हुन सक्दैन । यस अवस्थामा निवेदकको घरमा म्याद टाँस गर्न भौतिकरूपमा सम्भव छैन ।

प्रस्तुत म्याद तामेल अ.बं. ११० को (१) बमोजिम सचिवलाई रोहवरमा राख्नु पर्नेमा नराखी कर्मचारीलाई राखिएको ने.का.प. २०४४ नि.नं. ३०१० पृष्ठ २५७ मा प्रतिपादित सिद्धान्त प्रतिकूल भएको छ । स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा २५३ ले सचिवको व्यवस्था गरेको हो । गा.वि.स.ले आफ्नो स्रोतमा राखेको कर्मचारी सचिव होइन । गा.वि.स.लाई तामेली म्यादको तेस्रो प्रति बुझाएको अवस्था छैन । सो बेरितपूर्वक तामेल भएको तामेली ने.का.प. २०४८ को पृष्ठ ६४८ मा प्रकाशित नि.नं. ४३९२ मा प्रतिपादित सिद्धान्त प्रतिकूल भयो । सोलाई बदर नगरी भएको फैसला अ.बं. ११०(५) र ने.का.प. २०५० नि.नं. ४८२६ पृष्ठ ६७१ तथा ने.का.प. २०५३ नि.नं. ६१२३ पृष्ठ १ मा उल्लिखित स्वच्छ सुनुवाईको प्रावधान प्रतिकूल छ । सो कार्यबाट निवेदकको नेपालको संविधान (२०७२) को धारा १६(१), १७(१), २(ड)(च), १८(१), २०(८) द्वारा प्रदत्त मौलिक हक एवम् नागरिक अधिकार ऐन,

२०१२ को दफा ६, १५ र मुलुकी ऐन, अ.बं. ११० नं. द्वारा प्रदत्त हकमा आघात पुर्याएकोले अन्य वैकल्पिक प्रभावकारी उपचारको अभावमा नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा ३२, १०७ र नेपालको संविधान (२०७२) को धारा ४६ र १३३(२) बमोजिम यो निवेदनपत्र लिई आएको छ ।

अतः उल्लिखित तथ्य, कानून, न्यायका मान्य सिद्धान्त र सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित नजिरसमेत प्रतिकूल मेरो नाममा जारी भएको म्याद सूचना कानूनको वास्तविक आसयबमोजिमको नभई बेरितको हुँदा उक्त म्याद बदर गर्नुका साथै म विरुद्ध भएको फैसला बदर गरी अदालतको रोहवरमा म्याद बुझी स्वच्छ सुनुवाईको अवसर प्रदान गरी मुद्दाको पुर्पक्ष गर्न मिति २०६९।१०।१७ को तामेली म्याद र २०७१।११।१ को काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला निवेदकको हकसम्म बदर गरी गैरकानूनी थुनाबाट मुक्त गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो मागबमोजिमको आदेश जारी हुनु नपर्ने कुनै आधार कारण भए सबुद प्रमाणसहित म्याद सूचना पाएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक ३ दिनभित्र विपक्षीहरूबाट महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाममा म्याद सूचना जारी गरी लिखित जवाफ परे वा अवधि नाघेपछि पेसीका दिन देखाई फिर्ता लाने गरी सम्बन्धित मिसिल काठमाडौं जिल्ला अदालतमार्फत झिकाई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७२।८।१३ को आदेश ।

रिट निवेदकलाई काठमाडौं जिल्ला अदालत तहसिल शाखाको मिति २०७२।८।३ को पत्रसाथ

मिति २०७२।८।३ गते यस कारागारमा पठाइएको हुँदा नियमानुसार थुनामा राखिएको हो । रिट निवेदकले लिएको जिकिरअनुसार निजलाई गैरकानूनीरूपमा थुनामा नराखिएको हुँदा रिट निवेदकले झुट्टा व्यहोरा उल्लेख गरी यस कार्यालयसमेतलाई विपक्षी बनाई दिनु भएको रिट निवेदन बद्रभागी रहेकोले खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको कारागार कार्यालय, डिल्लीबजारको लिखित जवाफ ।

प्रस्तुत विषयमा वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी रूपक भण्डारीसमेत भएको ठगी मुद्दामा मिति २०७१।१।११ को फैसलाले निज प्रतिवादी रूपक भण्डारीलाई १ वर्ष कैद र रु. २,४७,८२,१७५।- को दामासाहीले रु.२०,६५,१८१।२५ जरिवाना हुने ठहरेकोमा निज प्रतिवादी फरार रहेको हो । अदालतको पूर्णकालीन दस्ता (कार्य समूह) समेतको प्रतिवेदनले मिति २०७२।८।३ का दिन पक्राउ गरी प्रतिवेदन साथ दाखिल गरेको हुँदा कैदबापत मिति २०७२।८।३ देखि २०७३।८।२ सम्म थुनामा राखी ठहरेको जरिवाना दाखिला गरे मिति २०७३।८।३ मा कैदबाट मुक्त गरिदिनु । उक्त जरिवाना दाखिल नगरे सोबापत मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको महलको ३८, ४० र ५३ नं. समेतका आधारमा ४ वर्ष कैद हुने हुँदा सोबापत कैद गर्नु पर्दा मिति २०७३।८।३ देखि मिति २०७७।८।२ सम्म नियमानुसारको सीधा खान दिई थुनामा राखी अन्य मुद्दा वा कारणबाट थुनामा राख्नु नपर्ने भए यस अदालतको संवत् ०६८ र ०६९ सालको १९४८ र १७९० को ठगी मुद्दाको हकमा मात्र निज प्रतिवादी रूपक भण्डारीलाई मिति २०७७।८।३ मा कैदबाट मुक्त गरिदिनु हुन अनुरोध छ भनी यस अदालतको पत्रसाथ मिति २०७२।८।३ मा कैद पुर्जी जारी गरी निज प्रतिवादीलाई कारागार कार्यालय, डिल्लीबजार

काठमाडौंमा चलान गरी पठाइएको हो ।

बेरुजु लगतबमोजिमको व्यक्ति मै हुँ । उक्त ठहरेको जरिवाना आज दाखिला गर्न सक्नु हुन्छ कि हुँदैन भनी सोधनी हुँदा आज दाखिला गर्न सकिदैन । सकेमा पछि दाखिला गर्नेछु भनी स्वतन्त्रसाथ निज प्रतिवादीले कागज लेखिदिएको अवस्था छ । निज प्रतिवादीका नाउँको म्याद सूचनाका सम्बन्धमा सुनुवाईको मौका नपाएको भन्ने विषयमा सुरु मिसिलबाट अवगत हुने नै हुन्छ । पुनरावेदन गर्ने म्याद बाँकी रहेको भन्ने जिकिर रहेकोमा निज प्रतिवादीले सुरु म्याद गुजारी बसेकोले मुलुकी ऐन, अ.बं. २०८ नं. बमोजिम पुनरावेदनको म्याद दिइरहनु परेन भन्ने फैसलामा उल्लेख भएको हुँदा बेरुजु कैद तथा जरिवानाबमोजिम फैसला कार्यान्वयनको लागि निज प्रतिवादीलाई पक्राउ गरी कैद म्याद ठेकिएको हो ।

अतः फैसलाले लागेको कैद जरिवाना असुलउपरको लागि अदालतका कर्मचारीसमेतले कानूनसम्मत तरिकाले पक्राउ गरी कैद म्याद ठेकी फैसला कार्यान्वयनको कार्य सम्पादन गरिएको कार्यबाट निवेदक प्रतिवादीको संवैधानिक तथा कानून प्रदत्त कुनै पनि अधिकारमा आघात नपुगेको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको काठमाडौं जिल्ला अदालतको लिखित जवाफ ।

विपक्षी रिट निवेदकले रिट निवेदनमा लिएको जिकिरअनुसारको कार्य यस परिसरबाट नभएको नगरिएको अवस्थामा अदालतसमक्ष दिएको बन्दीप्रत्यक्षीकरण रिट निवेदन बद्रभागी छ खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको महानगरीय प्रहरी परिसर काठमाडौंको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम आजको दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको मिसिलको

अध्ययन गरियो ।

निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री रंजितभक्त प्रधानाङ्ग तथा विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री सूर्यप्रसाद कोइराला, श्री शरदप्रसाद कोइराला र श्री पुष्पराम पौड्यालले यी निवेदकले बसोबास छाडिसकेको वतनमा म्याद जारी र तामेल गर्ने कामबाट निवेदक सुनवाईको मौकाबाट वञ्चित हुनु भएको छ । यस अवस्थामा निवेदकलाई कसुरदार ठहराई विवादास्पद ठगी मुद्दामा काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट भएको फैसलाबाट नेपालको संविधान धारा २० को उपधारा (८) द्वारा निवेदकलाई प्रदत्त मौलिक हकको स्पष्ट हनन् भएको छ । यस्तो म्याद तामेली र फैसला निवेदनमा उल्लिखित कानून र नजिरविपरीत भएकोले निवेदकको हकमा ती काम कारवाही र फैसला बदर गरी निवेदकलाई गैरकानूनी थुनाबाट मुक्त गरिपाउँ भनी ती नजिरहरू र कानूनी बुँदाहरू समेतलाई विस्तारमा विवेचना गरी गर्नु भएको बहस सुनियो ।

विपक्षी काठमाडौं जिल्ला अदालतसमेतका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री गीताप्रसाद तिमिसनाले यी रिट निवेदकको बालुवा गा.वि.स.को वतन यथावत् छ । त्यसमाथि निवेदकलाई पुनरावेदन गर्न जानु भनी काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट जारी म्यादअनुसार पुनरावेदन गर्ने म्याद बाँकी रहेको सो समाप्त नहुँदै फैसला कार्यान्वयन गर्नु कानूनविपरीत भएको भन्ने निवेदन जिकिरबाट निवेदकले दाबी गरेको थुना विरुद्ध निवेदकलाई पुनरावेदनको तथा अ.बं. १९४ नं. समेतको सशक्त वैकल्पिक उपचार रहेको छ । निवेदक ग्रेस सहकारीको सञ्चालक रहेकोमा पनि विवाद छैन । अदालतबाट भएको फैसला गैरकानूनी भनी भन्ने पक्षले तत्सम्बन्धमा ठोस प्रमाण गुजार्नु

पर्ने न्यायिक सिद्धान्तअनुसारको प्रमाण निवेदकबाट गुज्रन आएको छैन । कानूनको रिट पुर्याई भएको फैसला कार्यान्वयन गर्ने पर्ने हुन्छ । अतः निवेदकलाई फैसलाअनुसार लागेको कैद जरिवाना असुलउपर गर्नको लागि निजलाई थुनामा राखिएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी गर्नु भएको बहस सुनियो ।

अब निवेदकको मागबमोजिम बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गर्नु पर्ने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा निक्षेपकर्ताहरूको रकम ठगी गरेको भनी आफू विरुद्ध अभियोगपत्र दायर भएको भएपनि आफू निर्दोष छु । बेरितपूर्ण तथा गैरकानूनी तवरले २०६९।१०।१७ मा म्याद तामेल भएको कारणबाट निवेदकले प्रतिवाद गर्न नसकी भएको काठमाडौं जिल्ला अदालतको २०७१।११।११ को फैसला अ.बं. ११० नं. तथा स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा २५३ प्रतिकूल छ । त्यसबाट प्राकृतिक र स्वच्छ न्याय सिद्धान्तको उल्लङ्घन भै प्रतिपादित नजिरको रोहमा सो फैसला स्वतः अवैध छ । उक्त म्याद तामेली र फैसलाबाट निवेदकलाई नेपालको संविधान (२०७२) को धारा १६(१) (सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हक), धारा १७(१) (वैयक्तिक स्वतन्त्रताबाट वञ्चित गरिने छैन भन्ने स्वतन्त्रता), धारा १७(२)(ड) (नेपालको कुनै पनि भागमा आवतजावत र बसोबास गर्ने स्वतन्त्रता), धारा १७(२)(च) (पेसा, रोजगार गर्ने, उद्योग, व्यापार तथा व्यवसायको स्थापना र सञ्चालन गर्ने स्वतन्त्रता), धारा १८(१) (कानूनको दृष्टिमा समानता र कानूनको समान संरक्षण), धारा २०(८) प्रत्येक व्यक्तिलाई निज विरुद्ध गरिएको कारवाहीको जानकारी पाउने हक एवम् नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा ६,

१५ द्वारा प्रदत्त हकमा आघात पुगेको छ । अतः उक्त तामेली म्याद र फैसला बदर गरी गैरकानूनी थुनाबाट मुक्त गरिपाउँ भन्ने निवेदकको रिट निवेदन जिकिर देखिन्छ ।

३. जहाँसम्म निवेदकसमेत संस्थापक सदस्य भई सहकारी संस्था दर्ता भएको र एकीकरण भई ग्रेस बहुउद्देश्यीय सहकारी संस्था लि. कायम भएको त्यसको २०६३ सालदेखि २०६६।२।१० सम्म सञ्चालक रहेको र २०६६।२।११ पश्चात् आफ्नो कार्य व्यस्तताको कारण संस्थाको कामलाई समय दिन नसकेकोले तत्कालीन अध्यक्षलाई जानकारी गराई संस्थाको कुनैपनि काम कारवाहीमा संलग्न नरहेको र संस्थाबाट समेत कुनै सोधखोज नभएकोले आफू निर्दोष रहेको भन्ने निवेदकको तथ्यगत जिकिरको सवाल छ यो कुरा रिटबाट निरूपण हुने कुरा होइन ।

४. निवेदकको नाममा मिति २०६९।१०।१७ मा तामेल भएको म्याद तामेल गर्ने तामेलदारको नाम छबिलाल पोखरेल, साक्षीमा सो वडाका २ जना स्थानीय व्यक्ति र रोहवरमा बालुवा गा.वि.स.का कर्मचारी विजयकुमार बिष्ट बसेको र घरदैलोमा टाँस भएको देखिन्छ ।

५. ग्रेस बहुउद्देश्यीय संस्थाका सञ्चालक आफू होइन भन्ने निवेदकको जिकिर छैन । उक्त संस्थाको सञ्चालकको रूपमा आफ्नो वतन बालुवा गा.वि.स. वडा नं ६ नरही अरू वतन रहेको भनी निवेदकबाट सो संस्थाको प्रबन्धपत्र आदि पेस भएको पाइँदैन ।

६. निवेदकले आफ्नो वतन देखाएको १६ वडाको ३ तल्ले घर २०७२।१।१२ को महाभूकम्पले पूर्ण क्षति भएको भन्ने गोकर्णेश्वर नगरपालिकाको मिति २०७२।३।७ को जोजसलाई सरोकार छ भनी उल्लेख

भएको व्यहोराको लिखतबाट निवेदकले उल्लेख गरेको हालको वतन पनि विवादास्पद देखिन आएको छ ।

७. उक्त सहकारीले निक्षेपकर्तालाई रकम दिन नसकेको विषयमा निवेदकलाई फरार प्रतिवादी बनाई अभियोगपत्र दायर भएको र काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट जारी समाह्वान मिति २०६९।१०।१७ मा निवेदक (म्यादवालाको) एकाघरको मानिस घरमा फेला नपरेको भनी घरदैलोमा म्याद टाँस गरी बेरितपूर्णरूपमा तामेल गरी गराई सोको आधारमा निवेदकलाई कैद एवम् जरिवानासमेत गरी फैसला गरी थुनामा राखिएको भनी निवेदकले उक्त तामेलीमा आपत्ति गरेको देखिन्छ । त्यसैगरी उक्त मुद्दामा कैद एवम् जरिवाना हुने फैसला भएकोले चित्त नबुझे पुनरावेदन गर्न जानु भनी ७० दिने जारी म्याद केही फरक पर्दैन तपाईंले बुझी छोरालाई दिनु भनी तामेलदारले भनेकोले का.जि.साबिक बालुवा ६ (हाल गोकर्णेश्वर न.पा. वडा नं.८) मा भएको जग्गामा काम गर्ने क्रममा मिति २०७२।७।२० मा आमालाई बाटोमा नै बुझाइएको र आमाले पुनरावेदनको म्याद बुझी लिनु भएको भन्ने एउटा र मिति २०७२।८।३ मा पुनरावेदनको म्याद तामेल भएको र पुनरावेदन गर्न म्याद बाँकी रहेकोले पक्राउ गर्न नमिल्ने भन्नेसमेत पुनरावेदनको म्याद तामेलीको सम्बन्धमा निवेदकले दुवै जिकिर लिनु भएको देखिन्छ । आफू सो म्याद तामेली सम्बन्धमा कानूनी परामर्शमा रहेको र निवेदकलाई पक्राउ गर्न आएको टोलीलाई आफूले पुनरावेदन गर्ने म्याद बाँकी नै रहेकोले पक्राउ गर्न नमिल्ने भनी सुरु अदालतको फैसलाउपर पुनरावेदन गर्ने मनस्थिति दर्शाउनु भएकोसमेत देखिन्छ । उक्त दुवै मितिले थाम्ने थमाउने म्यादसहित निवेदकले पुनरावेदन गर्ने म्याद बाँकी नै रहेको देखिन्छ । यस अवस्थामा अ.बं. १९४ नं.

बमोजिम धरौट वा जमानीमा बसी पुनरावेदन गर्न पाउने कानूनी उपचार नलिई निवेदक सोझै यो रिटमा प्रवेश गरेको कार्यविधिगत हिसाबले अधुरो र अपरिपक्व देखिन्छ ।

८. गा.वि.स. सचिवलाई रोहवरमा राख्नुपर्नेमा नराखी कर्मचारीलाई राखिएको स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा २५३ विपरीत छ । उक्त ऐनले सचिवको व्यवस्था गरेको हो । गा.वि.स.ले आफ्नो स्रोतमा राखेको कर्मचारी सचिव होइन भनी प्रस्तुत म्याद तामेलीलाई निवेदकले थप चुनौति दिनु भएको छ ।

९. यस सम्बन्धमा सर्वप्रथम स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को कानूनी व्यवस्थाबाट उक्त म्याद तामेली बदर हुने हो होइन भनी विचार गर्नुपर्ने हुन्छ । उक्त ऐनको परिच्छेद २ प्रशासकीय संगठन र कर्मचारी व्यवस्थासँग सम्बन्धित छ । सो अन्तर्गतको दफा २४८ गा.वि.स. कार्यालयको स्थापना, दफा २४९ कर्मचारी दरबन्दीको सृजना गरी परिषद्बाट स्वीकृत गराउनु पर्ने, दफा २५० कर्मचारीको पारिश्रमिक तथा अन्य सुविधाको व्यवस्था, दफा २५१ आयोजनाको लागि थप कर्मचारीको व्यवस्था, दफा २५२ प्राविधिक सेवा र कर्मचारीहरू करारमा लिन सक्ने, दफा २५३ नेपाल सरकारले स्थानीय निकायको दैनिक कार्य सञ्चालनको लागि सचिवको नियुक्ति गर्ने, दफा २५४ नेपाल सरकारका कर्मचारीहरू स्थानीय निकायको सेवामा सुरुवा भई जान चाहेमा नेपाल सरकारले तोकिएबमोजिमको प्रक्रिया पुरा गरी सुरुवा गर्न सक्ने, दफा २५५ कर्मचारीको सेवा सर्तको उपदफा (१) ऐनद्वारा स्थानीय सेवा गठन गरिने र सेवाका सर्तहरू सोही ऐनद्वारा निर्धारण गरिने, उपदफा (२) उपदफा (१) बमोजिमको व्यवस्था नभएसम्मका लागि स्थानीय

निकायहरूले सचिवबाहेक अन्य कर्मचारीहरू नियुक्ति गर्न सक्ने, उपदफा (३) दफा २५३ को व्यवस्था उपदफा (१) बमोजिमको व्यवस्था नहुन्जेलसम्मको लागिमात्र कायम रहने भन्नेसमेतको व्यवस्था रहेको पाइन्छ । ती कुनै पनि दफाले अ.बं. ११० नं. को म्याद तामेलीबारे कुनै थप कुरा उल्लेख गरी अ.बं. ११० नं. लाई विस्थापित वा संसोधित गरेको देखिँदैन । ती प्रावधानहरू गा.वि.स.को काम कारवाही गर्ने सम्बन्धमा गा.वि.स.ले र गा.वि.स. सक्षम नभएसम्म नेपाल सरकारले सचिवलगायतका कर्मचारीको व्यवस्था गर्ने भनी कर्मचारी संरचनासँग सम्बन्धित रहेका छन् । त्यसमध्ये निवेदकले आधार लिनुभएको दफा २५३ को सचिवसम्बन्धी प्रावधान पनि दफा २५५ बमोजिम स्थानीय सेवासम्बन्धी ऐन नआएसम्मका लागि अस्थायी प्रबन्धमात्र देखिन्छ । यसकारण यस विवादमा निवेदकलाई उक्त ऐनको दफा २५३ ले कुनै मद्दत नगरेकोले यसमा अ.बं. ११० नं. र सो सम्बन्धमा निवेदकले उल्लेख गरेको नजिरहरूको अवलोकन हुनुपर्ने देखियो ।

१०. म्याद तामेल नै नगरी तामेल गरेको भन्ने झुठ्ठा कुरा उल्लेख गरी तामेलदारसमेतले जालसाजी गरेको भन्ने निवेदकको जिकिर छैन ।

११. म्याद तामेली सम्बन्धमा अ.बं. ११० को देहाय १ को रित नपुगेको भन्नेसम्मको निवेदन जिकिरबाट बालुवा गा.वि.स.को वडा नं. ६ को निवेदकको घरमा म्याद तामेल भएको तथ्य पुष्टि हुन आयो । सो तामेली उक्त ११० नं. को देहाय १ को रित पुगे नपुगेको के हो भनी हेर्दा निवेदकको परिवार २०६३।८।१५ देखि तत्कालीन जोरपाटी गा.वि.स. वडा नं ९ मा बसोबास गरिआएको र बालुवा गा.वि.स. वडा नं. ६ मा निवेदकको घर परिवारको बसोबास नरहेकोले

प्रस्तुत म्याद तामेली अ.बं. ११० नं. को देहाय १ प्रतिकूल रहेको भन्ने निवेदकको जिकिर देखिन्छ। यस सम्बन्धमा निवेदकले गोकर्णेश्वर नगरपालिकाको मिति २०७२।४।१४ को सिफारिसमा बालुवा गा.वि.स. वडा नं. ६ हाल गोकर्णेश्वर नगरपालिका वडा नं. ८ घर भै का.जि. साबिक जोरपाटी गा.वि.स. वडा नं. ९ हाल गोकर्णेश्वर नगरपालिका वडा नं. १६ मा बस्ने श्री रूपक भण्डारीको निवेदनअनुसार निज साबिक जोरपाटी गा.वि.स. वडा नं. ९ हाल गोकर्णेश्वर नगरपालिका वडा नं. १६ मा विगत २०६३।८।१५ देखि बसोबास गर्दै आएको व्यहोरा सिफारिस गरिन्छ भन्ने लिखतको सहारा लिनुभएको देखिन्छ। तर बालुवा गा.वि.स. वडा नं. ६ मा निवेदकको घर छैन भन्ने निजको जिकिर देखिँदैन। मिसिल संलग्न निवेदकको मिति २०५२।१२।२५ र निवेदकको श्रीमती सरस्वती (पुडासैनी) भण्डारीको २०६०।४।६ को नागरिकता प्रमाणपत्रको वतनमा बालुवा गा.वि.स. वडा नं. ६ उल्लेख रहेको छ। नागरिकता प्रमाणपत्रमा उल्लिखित उक्त वतन व्यहोरा परिवर्तन नभै यथावत् रहेको देखिन्छ। नागरिकता प्रमाणपत्रको उक्त वतन जन्म मृत्यु तथा अन्य व्यक्तिगत घटना (दर्ता गर्ने) ऐन, २०३३ वा स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ वा नागरिकता ऐनलगायतका त्यस्तै अन्य ऐन नियमबमोजिमको प्रमाणित लिखत र कामकारवाहीबाट परिवर्तन नभएसम्म गा.वि.स.को एकतर्फी सिफारिसको कुनै अर्थ छैन। यो अदालतले सिफारिस होइन कानूनबमोजिमको लिखत प्रमाणको अभिलेख खोज्छ। बालुवा गा.वि.स. वडा नं. ६ मा रहेको निवेदकको घर यथावत् रहेको अवस्थामा सोबाहेक कदाचित निवेदकको अन्यत्र पनि वतन रहेको देखिँदैनमा पुर्ख्यौली थलोको वतन अमान्य हुने भन्न मिल्दैन। अ.बं. ११० को देहाय १ ले कुनै

व्यक्तिको दुई वतन रहेमा दुवै वतनमा म्याद तामेल गर्नुपर्ने र दुवै वतनमा म्याद तामेल नगरेमा तामेली बदर हुने भन्ने कुनै कानूनी व्यवस्था गरेको छैन। अतः निवेदकको यो जिकिर रिट जारी गर्ने आधार देखिँदैन।

१२. उल्लिखित म्याद तामेली ने.का.प. २०४४ नि.नं. ३०१० पृष्ठ २५७ मा प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतको प्रतिकूल छ भनी निवेदकको जिकिर हेर्दा ने.का.प. २०४४ अंक २ मा प्रकाशित नि.नं. ३०१० मा अ.बं. ११० नं. ले अनिवार्य गरेबमोजिम पञ्च सदस्य वा सम्बन्धित वडाको गा.वि.स. सचिव वा साक्षी रहेको देखिन नआएकोले रितपूर्वक तामेल भएको भनी भन्न कानूनले मिल्ने देखिन आएन भनी सिद्धान्त प्रतिपादन भएको भनी निवेदकले उल्लेख गरेको नजिरलाई ने.का.प. २०५३ अंक १ मा प्रकाशित नि.नं. ६१२३ को नजिरले परिमार्जन गरेको देखिन्छ। उक्त नि.नं. ६१२३ मा व्यक्त निर्णयाधारले - अ.बं. ११० नं. को देहाय (१) ले म्याद तामेल गर्ने सम्बन्धमा दुई अवस्थाको कल्पना गरेको देखिन आउँछ। म्याद तामेल गर्ने कर्मचारीले सम्बन्धित व्यक्तिलाई आफैँले चिनेको अवस्थामा निजको नाउँको म्याद त्यस्तो व्यक्ति जहाँसुकै फेला परे पनि बुझाउन सक्ने र त्यस्तोमा सम्बन्धित गा.वि.स. वा नगरपालिकाको प्रतिनिधि र स्थानीय भलादमी रोहवरमा राख्न पर्ने बाध्यता गरेको देखिँदैन। यस्तो म्याद तामेलीको सम्पूर्ण जिम्मेवारी सम्बन्धित तामेलदारमा हुन जान्छ। म्याद तामेल गर्ने कर्मचारीले सम्बन्धित व्यक्तिलाई आफैँले नचिनी घर डेरा पत्ता लगाई म्याद तामेल गर्दा भने सम्बन्धित गाउँ विकास समिति वा नगरपालिकाको प्रतिनिधि अनिवार्यरूपमा रोहवरमा राख्न पर्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ। यस्तो म्याद तामेलीमा सम्बन्धित गा.वि.स. वा नगरपालिकाको

प्रतिनिधि र स्थानीय भलाद्मीसमेतमा जिम्मेवारी सर्न जाने अवस्था हुने । निवेदकको नाउँमा तामेल भएको म्याद प्रतिबाट निवेदकको नाउँको म्याद तामेलदार आफैँले निवेदकलाई चिनी बुझाएको नदेखिई निजको घर डेरा पत्ता लगाई तामेल गरेको देखिन आएको र यसरी तामेल गरिएकोमा माथि उल्लेख गरिए झैं नगरपालिकाको प्रतिनिधिसमेत रोहवरमा राख्नुपर्नेमा सोअनुसार राखेको देखिन नआएकोले निवेदकको नाउँमा काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०४७।३।१ मा तामेल भएको म्यादलाई रितपूर्वकको मान्न मिल्ने देखिएन भनी घर दैलोमा म्याद तामेल गर्दा सम्बन्धित गा.वि.स. वा नगरपालिकाको प्रतिनिधि अनिवार्यरूपमा रोहवरमा राख्नुपर्ने व्यवस्था गरेकोमा विवाद छैन । तथापि उक्त फैसलाले निवेदकको मागबमोजिम रिट जारी नगरी निवेदकले आंशिक निर्णय बदरको माग गरेको तर दाबीको निर्णयलाई त्यसरी पृथक गर्न मिल्ने अवस्था नभएको एवम् निवेदकको दाताले उक्त निर्णयउपर दोहोर्याई पाउँ भनी निवेदन दिएको त्यसबाट निवेदकको मागको सम्बोधन हुने नै हुँदा भनी निवेदकको रिट खारेज गरेको कुरा पनि मननयोग्य छ ।

१३. म्याद तामेल गर्न अदालतको तामेलदार सम्बन्धित वतनमा गएको समयमा गा.वि.स. सचिव फेला नपरेमा के तामेलदार फर्केर आउने गम्भीर प्रश्न छ । मुद्दाको प्रशस्त चाप रहेको समयमा एउटै कामको लागि अदालत र अदालतको कर्मचारीले पटकपटक श्रम, समय र जनताको धनको खर्च गर्नु र ढिलो न्याय अन्याय भन्ने न्यायको मान्य सिद्धान्तलाई अनदेखा गरी फर्की आउनु झन् अन्यायपूर्ण हुन्छ । यिनै सब समस्याले गर्दा अदालती कारवाहीसम्बन्धी केही नेपाल (संशोधन) ऐन, २०४७ द्वारा मुलुकी ऐन, अ.बं.

२२६ नं. मा २०४७।४।१० मा भएको संशोधनले यस महलबमोजिम गाउँ विकास समिति वा नगरपालिकाको सदस्य वा प्रतिनिधिको रोहवरमा वा त्यस्तो सदस्य वा प्रतिनिधिको सहिष्णुप गराई गर्नु गराउनु पर्ने कुनै काम कारवाही गर्ने गराउने सिलसिलामा ...गाउँ विकास समिति वा नगरपालिका भङ्ग भई वा अन्य कुनै कारणले कायम नरहेको अवस्थामा ...अरु कुराको रित पुगेको भए त्यस्तो सदस्य वा प्रतिनिधिको उपस्थिति वा सहिष्णुप नभएको भन्ने आधारमा मात्र सो काम कारवाही बदर हुने छैन भनी अदालतबाट सम्पादन हुने काम कारवाहीमा असर नपरोस् र न्याय सम्पादन समयमा होस् भन्ने उद्देश्य लिएर संशोधन भएको देखिन्छ । विवादित म्याद तामेली हुँदा गा.वि.स.हरूमा निर्वाचित वा मनोनित गा.वि.स. अध्यक्षलगायत सदस्यसमेतका पदाधिकारी कायम देखिँदैनन् । गा.वि.स.का अध्यक्ष र सदस्यहरू कायम रहेका अवस्थामा तहसिलदारको काम निक्कै सहज हुन्छ । उसले सहजरूपमा सम्बन्धित पदाधिकारी फेला पारी म्याद तामेल गर्न सक्छ । तर ती कायम नरहेका अवस्थामा सचिवउपर अत्यधिक कामको भार बढ्ने र निज भेट नहुने अवस्था प्रायः आइरहन्छ । सचिव भनेको गा.वि.स.को प्रशासकीय देखि सबै काम गर्ने पदाधिकारी हो । उसको एउटा मात्रै काम हुँदैन । यस स्थितिमा सचिव भेट नभए तामेलदार फर्की आउनु पर्ने भनी भन्दा कानूनको भूमिका र कार्य न्यायको सहयोगी नभै न्यायको विरोधी हुन पुग्छ । म्याद तामेली नै अवरूद्ध हुने गरी अ.बं. ११० नं. को म्याद तामेलीलाई सतही र प्राविधिक हिसाबले मात्र हेर्नु उपयुक्त हुँदैन । त्यसरी हेर्दा अन्याय र अव्यवस्थाले झन् बढावा पाउने हुन्छ ।

१४. गा.वि.स.लाई तामेली म्यादको तेस्रो

प्रति बुझाएको अवस्था छैन । सो नभएको तामेली ने.का.प. २०४८ अंक १० मा प्रकाशित नि.नं. ४३९२ मा प्रतिपादित सिद्धान्त प्रतिकूल भयो भन्ने पनि निवेदन जिकिर रहेको छ । उक्त रिटमा २०४२।२।१० मा भएको म्याद तामेलीको प्रश्न उपस्थित थियो । त्यसपछि यस सम्बन्धमा अ.बं. ११० नं. मा २०४७ मा संशोधन भै ...त्यसरी गाउँ विकास समिति वा नगरपालिकालाई नबुझाइएको वा नटाँसिएको कारणबाट सम्बन्धित व्यक्तिको घरदैलामा रितपूर्वक टाँसिएको म्याद बेरित भएको मानिने छैन भनी स्पष्ट व्यवस्था गरेको देखिन्छ । रिट उपचार समन्यायको उपचार हो । यसमा न्याय प्रदान गर्ने प्रमुख उद्देश्य रहन्छ । यसैले यसलाई तजबिजी उपचार पनि भनिन्छ । यसमा अदालतले कानून र त्यसको त्रुटिमात्र भन्ने एकमात्र आधारबाट उपचार दिँदैन । त्यसबाट पक्षलाई मूलभूतरूपमा अन्याय परेको छ छैन सो पनि हेर्छ । त्यसैले यो मार्गमा प्रवेश गर्नेले स्वच्छ र सफा हात लिई अदालतमा प्रवेश गर्नु पर्छ । कानून संशोधन भैसकेको अवस्थामा सोभन्दा पहिले बनेको नजिरलाई उद्धृत गरी निवेदकले यस अदालतलाई गुमराहमा पार्ने काम गर्नु भएको छ । रिट खारेज गर्नका लागि यो आधार नै पर्याप्त छ । त्यसमाथि आमाले नै म्याद बुझ्नु भएकी र बालुवा गा.वि.स. वडा नं ६ मा निवेदकको घर छँदै छैन भन्ने अवस्था पनि नदेखिएकोले उक्त म्याद तामेलीबाट निवेदकलाई अन्याय परेको भनी भन्ने ठाउँ पनि नरहेको कुरा पनि रिट खारेज गर्ने थप आधार देखिन्छ ।

१५. ने.का.प. २०५० अङ्क ११ मा प्रकाशित नि.नं. ४८२६ को नजिरले गोरखापत्रमा सार्वजनिक सूचना प्रकाशित गरेकोलाई रितपूर्वकको म्याद तामेली मान्न नमिल्ने भन्ने सिद्धान्त प्रतिपादन

गरेको देखिन्छ । यसमा त्यस्तो अवस्था नरहेकोले निवेदकको यो जिकिर पनि यस अदालतलाई न्याय सम्पादनमा सहयोग गर्ने गरी आएको देखिँदैन ।

१६. माथि उल्लेख भएबमोजिम निवेदकउपर दायर मुद्दामा रितपूर्वककै वतनमा म्याद तामेल भएको देखिँदा रिट निवेदकको निवेदन जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन । कानूनसम्मत तवरबाट काम कारवाही र फैसलासमेत भएको र निवेदकको संविधानप्रदत्त मौलिक हकमा आघात पुगेको नपाइएको देखिँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमति छ ।

न्या.ओमप्रकाश मिश्र

इजलास अधिकृत : गेहेन्द्रराज रेग्मी

इति संवत् २०७२ साल मङ्सिर २४ गते रोज ५ शुभम् ।

निर्णय नं. १५१८

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ओम प्रकाश मिश्र
माननीय न्यायाधीश श्री जगदीश शर्मा पौडेल
फैसला मिति : २०७२।१।२।१
०७२-WO-०३६५

विषय : उत्प्रेषण

निवेदक : कानून अध्ययन समाज नेपालका अध्यक्ष
एवम् भक्तपुर बार एसोसिएसन एकाइका सदस्य
भक्तपुर नगरपालिका वडा नं. १ बस्ने अधिवक्ता
रामप्रसाद प्रजापतिसमेत

विरुद्ध

विपक्षी : अध्यक्ष, नेपाल बार एसोसिएसन, केन्द्रीय
कार्यसमिति, रामशाहपथ, काठमाडौं-१, प्रमुख
निर्वाचन अधिकृत हरिशंकर निरौला, नेपाल
बार एसोसिएसन निर्वाचन समिति, २०७२
रामशाहपथ, काठमाडौं

- नेपाल बार एसोसिएसन विधान, २०४८ एवम् नेपाल बार एसोसिएसन विनियमावली, २०४९ नेपाल बार एसोसिएसनको केन्द्रीय महाधिवेशनबाट निर्णय भई बनेको र विनियमावली, २०४९ सोही विधानअन्तर्गत बनेको दस्तावेज देखिँदा संविधानको धारा १३३(२) बमोजिम उक्त विधानलाई कानूनसरह मान्न नमिल्ने।
- रिट निवेदनमा निवेदकले नेपाल बार एसोसिएसनको विधान, २०४८ एवम्

नेपाल बार एसोसिएसन विनियमावली, २०४९ अन्तर्गतको हक प्रचलनको लागि धारा १३३(२) अन्तर्गत निवेदन दिएको र उक्त विधान एवम् विनियमावलीलाई प्रचलित नेपाल कानूनको संज्ञा दिन नमिल्ने भएबाट निवेदकको कानूनी हक अपहरण भएको भन्न नमिल्ने।

(प्रकरण नं. १०)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता रामप्रसाद प्रजापति

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता हरिशंकर निरौला र अधिवक्ता श्री भैरवराज पन्त

अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प.२०६० अङ्क ५.६ निर्णय नं. ७२३६

सम्बद्ध कानून :

- नेपालको संविधानको धारा १७, १३३ (२)
- नेपाल बार एसोसिएसनको विधान, २०४८ को दफा ८, ११ (१) र (२)
- कानून व्यवसायी आचार संहिता, २०५१
- नागरिक अधिकार ऐन, २०१२
- संस्था दर्ता ऐन, २०३४
- नेपाल कानून व्याख्यासम्बन्धी ऐन, २०१०
- नेपाल बार एसोसिएसनको विनियमावली, २०४९ को विनियम २१(२)
- सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ नियम ४१ को उपनियम (४)

आदेश

न्या.ओमप्रकाश मिश्र : नेपालको संविधान धारा ४६ बमोजिम धारा १३३(२) अन्तर्गत दर्ता

हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनको सङ्क्षिप्त तथ्य र निर्णय यसप्रकार छ :

हामी निवेदकहरूले नेपाल कानूनी व्यवसायी परिषद्बाट मिति २०५८ मा कानून व्यवसायी अनुमतिपत्र लिइसकेका छौं । नेपाल बार एसोसिएसनको विधान, २०४८ को दफा ११ (१) र (२) मा सदस्यहरूले एसोसिएसनको साधारण सभा र विशेष साधारणसभामा भाग लिन र प्रस्तावको पक्षमा वा विपक्षमा मतदानमा भाग लिन र उम्मेदवार हुन पाउने व्यवस्था रहेको छ । नेपाल बार एसोसिएसन केन्द्रीय कार्यसमितिको मिति २०७२।६।७ को निर्णयानुसार वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिशंकर निरौलाको संयोजकत्वमा गठित निर्वाचन समितिले मिति २०७२।९।२५ मा हुने केन्द्रीय कार्यसमितिको निर्वाचनका लागि मिति २०७२।८।६ मा कान्तिपुर राष्ट्रिय दैनिकमा प्रकाशित निर्वाचन कार्यक्रमसम्बन्धी सूचनाको ७ नं. मा उम्मेदवारीको लागि शुल्क निर्धारण गरी अध्यक्षको लागि रु. २०,०००।- उपाध्यक्ष, महासचिव र कोषाध्यक्षको लागि प्रति उम्मेदवार रु. १५,०००।- र सदस्यको लागि रु. १०,०००।- तोकेको उम्मेदवारी शुल्क चर्को हुन गएकाले विधानबमोजिमको मतदान गर्न र उम्मेदवार हुन पाउने हामी कानून व्यवसायीहरूको संविधान प्रदत्त राजनीतिकसम्बन्धी मौलिक हकको प्रयोग हुनबाट वञ्चित गरेको छ ।

नेपालको संविधान र नेपालमा प्रचलित निर्वाचनसम्बन्धी ऐन नियमहरूबमोजिम देशको कार्यकारी प्रमुख राष्ट्रपति, उपराष्ट्रपति, प्रधानमन्त्री, सभामुख र उपसभामुख हुनलाई समेत उम्मेदवारी शुल्क लाग्ने व्यवस्था गरेको, व्यवस्थापिका संसदको सदस्य अर्थात् सांसद पदको उम्मेदवार हुनलाई धरौटी स्वरूप उम्मेदवारी दस्तुर लिने व्यवस्था रहेको अवस्थामा नेपाल बार एसोसिएसनको निर्वाचनमा

भाग लिन उम्मेदवारी दर्ताको लागि चाहिने चर्को शुल्कका कारण कानून व्यवसायीहरूको पेसागत संगठनमा ऐन नियम आचारसंहिता पालना गर्ने कानून व्यवसायीहरूले आफ्नो मौलिक हक एवम् बारको विधानबमोजिम उम्मेदवार हुन पाउने हकबाट वञ्चित हुनुपर्ने स्पष्ट देखिएको छ । नेपाल बार एसोसिएसनले कुनै आधार तथा मापदण्ड विना निर्वाचन शुल्क निर्धारण गर्न निर्णय गर्न पाउने होइन । यसरी कुनै मापदण्ड विना नेपाल बार एसोसिएसनको निर्वाचन समिति २०७२ को कार्य समितिको निर्वाचन कार्यक्रमका लागि उम्मेदवारी शुल्क निर्धारण गर्ने निर्णय नेपाल बार एसोसिएसनको विधान, २०४८ को दफा ८ दफा ११ (१) (२), कानून व्यवसायी आचार संहिता, २०५१, नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा ३, ६ र १२, नेपालको संविधानको धारा १७ र १८ समेतको विपरीत भएकाले उम्मेदवारी शुल्क तय गर्ने सम्बन्धमा अन्य बैठकबाट कुनै निर्णय भएको रहेछ भने सो निर्णय र सम्पूर्ण प्रक्रिया उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी परमादेशलगायत उपयुक्त आज्ञा आदेशको साथै प्रस्तुत रिट निवेदनको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म प्रकाशित निर्वाचन कार्यक्रमसम्बन्धी सूचनाबमोजिमको कुनै कार्य नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको कानून समाज नेपालका अध्यक्ष एवम् भक्तपुर बार एसोसिएसन इकाइका सदस्य अधिवक्ता रामप्रसाद प्रजापतिसमेत २ जनाको मिति २०७२।८।११ को संयुक्त निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? मागबमोजिमको आदेश जारी हुनु नपर्ने कुनै आधार कारण भए सबुत प्रमाणसहित म्याद सूचना पाएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र विपक्षीहरूले

आफैँ वा आफ्नो कानूनबमोजिमको प्रतिनिधिमाफत लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी आदेश र निवेदनको प्रतिलिपिसमेत साथै राखी विपक्षीहरूका नाममा म्याद सूचना जारी गरी लिखित जवाफ परे वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार गरी पेस गर्नु । साथै अन्तरिम आदेशको हकमा विचार गर्दा दुवै पक्षको बहस सुनी निष्कर्षमा पुग्न उपयुक्त भएकोले मिति २०७२।८।१६ लाई छलफलको लागि तारेख तोकी प्रत्यर्थीहरूलाई पनि सोको जानकारी गराई कानूनबमोजिम गरी पेस गर्नु होला भन्ने यस अदालतको मिति २०७२।८।१३ को आदेश ।

नेपाल बार एसोसिएसनको विधान, २०४८ वा कानून व्यवसायी आचार संहिता, २०५१ मा भएको प्रावधानलाई नेपाल कानून व्याख्यासम्बन्धी ऐन, २०१० को दफा २(ड) र (ड) ले कानून मानेको छैन । नेपाल बार एसोसिएसनको विधान, २०४८ बमोजिम नै हामीले कर्तव्य पालन गरी आएका हुँदा दफा ११ बमोजिम निवेदकहरूको अधिकार प्रचलनमा हामीले कुनै बाधा विरोध अवरोध नपुर्याएकाले दफा ११ (२) बमोजिम निर्वाचनमा उम्मेदवार हुन पाउने हकसमेत निवेदकहरूको सुरक्षित रहेको छ ।

नेपाल बार एसोसिएसनको विनियमावली, २०४९ को विनियम २१(२) को अधीनमा रही मिति २०७२।८।१३ मा निर्वाचन समितिले उपयुक्त सम्झ्केको उम्मेदवारहरूको लागि शुल्क तोकेको हो । यसरी उक्त शुल्क निर्धारण गर्दा नेपाल बार एसोसिएसनको विगतका निर्वाचनहरूको पृष्ठभूमि र अनुभवलाई समेत आधार मानी शुल्क निर्धारण गरिएको हुँदा त्यसबाट निवेदकहरूको संविधान प्रदत्त मौलिक हक तथा कुनै कानूनी हकको हनन् वा अतिक्रमण भएको छैन । हाल नेपाल बार एसोसिएसन कार्यसमितिको २०७२।८।११ को तथा निर्वाचन समिति २०७२ को

मिति २०७२।८।१३ को निर्णयानुसार राष्ट्रिय दैनिक कान्तिपुरमा २०७२।८।६ मा प्रकाशित निर्वाचन सम्बन्धी सम्पूर्ण कार्यक्रम अर्को सूचना प्रकाशित नभएसम्मका लागि स्थगित भइसकेको देखिँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको नेपाल बार एसोसिएसनको का.वा. अध्यक्ष एवम् प्रमुख निर्वाचन अधिकृत हरिशंकर निरौलाको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ इजलाससमक्ष पेस हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री रामप्रसाद प्रजापतिले नेपाल बार एसोसिएसन केन्द्रीय कार्यसमितिको मिति २०७२।६।७ को निर्णयानुसार मिति २०७२।९।२५ गते सम्पन्न हुने नेपाल बार एसोसिएसनको निर्वाचन कार्यक्रमको लागि तोकिएको शुल्क चर्को पर्न गई निर्वाचनमा भाग लिन र उम्मेदवार हुन पाउने हकबाट वञ्चित हुनुपर्ने भएको हुँदा सो निर्णय उत्प्रेषणको आदेशबाट बदर गरिपाउँ भनी बहस गर्नुभयो ।

विपक्षी तर्फका विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय श्री हरिशंकर निरौला र अधिवक्ता श्री भैरवराज पन्तले नेपाल बार एसोसिएसनको विधान, २०४८ संस्था दर्ता ऐन, २०३४ अन्तर्गत स्थापित निकायबाट तयार गरी लागू गरिएको हुँदा त्यस्तो संस्थाको विधानलाई नेपाल कानून व्याख्यासम्बन्धी ऐन, २०१० को २(ड) र (ड) ले कानून नमानेको अवस्थामा रिट दायर हुन सक्ने नै होइन । नेपाल बार एसोसिएसन केन्द्रीय कार्यसमितिको निर्णयअनुसार बार एसोसिएसनको विनियमावली, २०४९ को विनियम २१(२) बमोजिम निर्वाचन समितिले उपयुक्त सम्झ्केको उम्मेदवारहरूको लागि निर्वाचन कार्यक्रमको लागि शुल्क तोकेको हो । जुन विगतका निर्वाचनहरूको पृष्ठभूमि र अनुभवलाई

समेत निर्णायक आधारको रूपमा लिएको हुँदा त्यसबाट विपक्षीहरूको संवैधानिक तथा कानूनी हक हनन नभएकाले रिट खारेज गरिपाउँ भनी बहस गर्नुभयो।

दुवै तर्फको बहस सुनी मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा निवेदकको मागबमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गर्नुपर्ने वा नपर्ने र उत्प्रेषणयुक्त परमादेशको आदेश जारी हुने हो वा होइन? भन्ने प्रश्नमा निर्णय दिनु पर्ने देखियो।

२. नेपाल बार एसोसिएसन केन्द्रीय कार्यसमितिको मिति २०७२।६।७ को निर्णयानुसार केन्द्रीय कार्यसमितिको निर्वाचन कार्यक्रमको लागि अध्यक्षको लागि रु.२०,०००।- उपाध्यक्ष, महासचिव र कोषाध्यक्षको लागि प्रति उम्मेदवार रु.१५,०००।- र सदस्यको लागि रु.१०,०००।- उम्मेदवारी शुल्क तोकी कान्तिपुर राष्ट्रिय दैनिकमा मिति २०७२।७।८ मा सूचना प्रकाशित भएकोमा उम्मेदवारी शुल्क कुनै आधार र मापदण्ड विना तोकिएको हुँदा नेपाल बार एसोसिएसनको विधानबमोजिम कानून व्यवसायीहरूको निर्वाचनमा भाग लिन तथा उम्मेदवार हुन पाउने राजनीतिसम्बन्धी मौलिक हकबाट वञ्चित हुनुपर्ने अवस्था सिर्जना गरेकोले साथै सो सूचना नेपाल बार एसोसिएसनको विधान, २०४८ को दफा ८, ११ (१) र (२), कानून व्यवसायी आचार संहिता २०५१, नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ र नेपालको संविधानको धारा १७ र १८ समेतको विपरीत हुँदा निर्वाचन समिति २०७२ को उक्त निर्णय र उम्मेदवारीको शुल्क तय गर्ने सम्बन्धमा अन्य बैठकबाट कुनै निर्णय भएको रहेछ भने सो निर्णय र सम्पूर्ण प्रक्रिया बदर गरिपाउँ भन्ने निवेदकको मुख्य मागदाबी रहेको पाइन्छ।

३. संस्था दर्ता ऐन, २०३४ अन्तर्गत नेपाल बार एसोसिएसन दर्ता भएको हुँदा रिट लाग्ने होइन। नेपाल कानून व्याख्यासम्बन्धी ऐन, २०१०

ले नेपाल बार एसोसिएसनको विधान, २०४८ तथा कानून व्यवसायी आचार संहिता, २०५१ लाई कानूनको रूपमा नलिएको र नेपाल बार एसोसिएसन केन्द्रीय कार्यसमितिको मिति २०६८।६।७ मा निर्णय भएअनुसार नेपाल बार एसोसिएसनको विगत निर्वाचनहरूको पृष्ठभूमि, अनुभव र नेपाल बार एसोसिएसनको विनियमावली, २०४९ को विनियम २१(२) बमोजिम मिति २०७२।८।३ को निर्णयले निर्वाचनका लागि शुल्क निर्धारण गरी निर्वाचन कार्यक्रमसम्बन्धी सूचना मिति २०७२।८।६ मा राष्ट्रिय दैनिक कान्तिपुरमा प्रकाशित भएको हो। सो कार्यबाट निवेदकहरूको संवैधानिक तथा कानूनी अधिकारमा कुनै बाधा विरोध अवरोध नपुर्याएको र निवेदकहरूले निर्वाचनमा भाग लिन पाउने नै हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने लिखित जवाफ परेको देखिन्छ।

४. यसमा मागबमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गर्नुपर्ने हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा प्रस्तुत रिट निवेदनमा विपक्षीहरूको तर्फबाट लिखित जवाफ पेस भैसकेको देखिँदा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ नियम ४१ को उपनियम (४) बमोजिम आजै निर्णय गर्न कुनै बाधा नभएकोले त्यसतर्फ विचार गर्दा प्रस्तुत निवेदनमा नेपाल बार एसोसिएसन विधान, २०४८ एवम् विधानअन्तर्गत बनेको विनियमावली, २०४९ को प्रावधानबमोजिम नेपाल बार एसोसिएसनको निर्वाचन समितिद्वारा उम्मेदवारी शुल्क निर्धारण गरी मिति २०७२।८।६ मा सूचना प्रकाशन गरेको कार्यले निवेदकहरूको निर्वाचनमा भाग लिन पाउने संवैधानिक तथा कानूनी अधिकार कुण्ठित भएको भनी नेपालको संविधानको धारा १३३ (२) बमोजिम बदर गरिपाउँ भनी दाबी लिएको अवस्था देखिन्छ।

५. नेपाल बार एसोसिएसनको विधान, २०४८ एवम् विनियमावली, २०४९ को निर्माणलाई

निवेदकको मागदाबीको सन्दर्भलाई लिएर विचार गर्नुपर्ने परिप्रेक्ष्यमा राष्ट्रिय निर्देशन ऐन, २०१८ अन्तर्गत स्थापित भएको नेपाल बार एसोसिएसनको वर्तमान विधानलाई परिवर्तित र संशोधन गरी राष्ट्रिय अधिवेशनको निर्णयानुसार विधानको तर्जुमा भएको र नेपाल बार एसोसिएसन निर्वाचन समितिले नेपाल बार एसोसिएसनको विधान, २०४८ र नेपाल बार एसोसिएसनको विनियमावली, २०४९ को विनियम २१(१) बमोजिम निर्वाचन समितिले उपयुक्त सम्झौता उम्मेदवारहरूको लागि मिति २०७२।८।३ मा शुल्क तोकेको देखिन्छ । यसर्थ विवादित विधान एवम् विनियमावली स्वयम् नै विधायिकाद्वारा निर्मित ऐन वा त्यस्तो ऐनले प्रत्यायोजन गरेको अधिकार प्रयोग गरी बनेको नभई राष्ट्रिय निर्देशन ऐन, २०१८ अन्तर्गत स्थापित भै नेपाल बार एसोसिएसनका राष्ट्रिय अधिवेशन एवम् नेपाल बार एसोसिएसन नियमावली, २०४९ र केन्द्रीय कार्य समितिको निर्णयबाट निर्माण भएको देखिन्छ ।

६. राष्ट्रिय निर्देशन ऐन, २०१८ अन्तर्गत स्थापित भएको नेपाल बार एसोसिएसनको वर्तमान विधानलाई परिवर्तित र संशोधन गरी राष्ट्रिय अधिवेशनको निर्णयानुसार विधानको तर्जुमा भएको र नेपाल बार एसोसिएसन केन्द्रीय कार्यसमितिले तोकेको मितिबाट प्रारम्भ हुनेछ भनी नेपाल बार एसोसिएसनको विधान, २०४८ को प्रस्तावनामा उल्लेख भएको पाइन्छ । सोही विधानको धारा ५३(१) को अख्तियार प्रयोग गरी केन्द्रीय कार्य समितिबाट विनियम निर्माण भएको देखिन्छ ।

७. यसर्थ विवादित विधान एवम् विनियमावली स्वयम् नै विधायिकाद्वारा निर्मित ऐन वा त्यस्तो ऐनले प्रत्यायोजन गरेको अधिकार प्रयोग गरी बनेको नभई राष्ट्रिय निर्देशन ऐन, २०१८ अन्तर्गत स्थापित भै

नेपाल बार एसोसिएसनका राष्ट्रिय अधिवेशन एवम् नेपाल बार एसोसिएसन नियमावली, २०४९ को केन्द्रीय कार्य समितिको निर्णयबाट निर्माण भएको देखिन्छ ।

८. संविधानद्वारा प्रदत्त कानूनी हक प्रचलनको लागि परेको रिट निवेदनमा उपचार गर्ने व्यवस्था र तत्काल प्रचलित अन्तरिम संविधानको धारा १०७ ले गरेको देखिन्छ । कस्तो दस्तावेजलाई कानून मान्न मिल्ने हो त्यस सन्दर्भमा कानून व्याख्यासम्बन्धी ऐन, २०१० दफा २ (ड) र (ड) मा निम्न व्यवस्था भएको पाइन्छ ।

दफा २(ड) ऐन - यो शब्दले ऐन, सवाल तिनमा लेखिएको कुनै कुरालाई समेत जनाउँछ ।

दफा २(ड) नेपाल कानून- यो शब्दले नेपाल ऐन वा नेपालको कुनै भागमा कानूनसरह लागू हुने ऐन, सवाल, नियम, आदेश वा उपनियम सम्झनु पर्दछ ।

नेपाल बार एसोसिएसनको विधान तथा विनियम उपरोक्त कानूनी प्रावधानअन्तर्गत नेपाल कानूनको श्रेणीभिन्न नपर्ने हुँदा यसप्रकारको विधान प्रचलनको लागि रिटको उपचार प्रदान गर्न नमिल्ने देखिन्छ ।

९. यसै विषयमा कास्की जिल्ला पोखरा उ.म.न.पा.वडा नं. ३ बस्ने अधिवक्ता सुकदेव गौतम विरुद्ध नेपाल बार एसोसिएसन पुनरावेदन अदालत बार इकाइ, पोखराका तत्कालीन कार्य समितिका अध्यक्ष विष्णु कुशल भुजेलसमेत भएको उत्प्रेषण मुद्दामा नेपाल बार एसोसिएसन विधान, २०४८ एवम् नेपाल बार एसोसिएसन विनियमावली, २०४९ नेपाल बार एसोसिएसनको केन्द्रीय महाधिवेशनबाट निर्णय भई बनेको र विनियमावली, २०४९ सोही विधानअन्तर्गत

बनेको दस्तावेज देखिँदा संविधानको धारा ८८(२) बमोजिम उक्त विधानलाई कानूनसरह मान्न नमिल्ने साथै निवेदकले नेपाल बार एसोसिएसनको विधान, २०४८ एवम् नेपाल बार एसोसिएसन विनियमावली, २०४९ अन्तर्गतको हक प्रचलनको लागि धारा ८८(२) अन्तर्गत निवेदन दिएको र उक्त विधान एवम् विनियमावलीलाई प्रचलित नेपाल कानूनको संज्ञा दिन नमिल्ने भएबाट निवेदकको कानूनी हक अपहरण भएको भन्न नमिल्ने भनी सर्वोच्च अदालतबाट ने.का.प.२०६० अङ्क ५.६ निर्णय नं. ७२३६ मा सिद्धान्त प्रतिपादन भएको छ ।

१०. तसर्थ: नेपाल बार एसोसिएसन विधान, २०४८ एवम् नेपाल बार एसोसिएसन विनियमावली, २०४९ नेपाल बार एसोसिएसनको केन्द्रीय महाधिवेशनबाट निर्णय भई बनेको र विनियमावली, २०४९ सोही विधानअन्तर्गत बनेको दस्तावेज देखिँदा

संविधानको धारा १३३(२) बमोजिम उक्त विधानलाई कानूनसरह मान्न मिलेन । प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकले नेपाल बार एसोसिएसनको विधान, २०४८ एवम् नेपाल बार एसोसिएसन विनियमावली, २०४९ अन्तर्गतको हक प्रचलनको लागि धारा १३३(२) अन्तर्गत निवेदन दिएको र उक्त विधान एवम् विनियमावलीलाई प्रचलित नेपाल कानूनको संज्ञा दिन नमिल्ने भएबाट निवेदकको कानूनी हक अपहरण भएको भन्न मिल्दैन । रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ ।
मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.जगदीश शर्मा पौडेल

इजलास अधिकृत : मनकुमारी जि.एम.वि.क.

इति संवत् २०७२ साल पुस १२ गते रोज १ शुभम् ।

